YEDİTEPE

Bir Alman Paşasının Çanakkale ve Filistin Hatıraları
Askeri Tarih Encümeni'nin Cevaplarıyla

Türkiye'de Beş Sene

Liman von Sanders

Sadece Okumak İçindir
Ücreti Yoktur
İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız.

3. Baskı

Levent Şahverdi Arşivi

YEDİTEPE YAYINEVİ®

Yeditepe Yayınevi: 48
Hatıra: 1

Türkiye'de Beş Sene
Liman von Sanders

Çeviren:
Osmanlı Genelkurmayı
Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti

Yayına Hazırlayan: Muzaffer Albayrak

© Yeditepe Yayınevi

İç Düzen: Burhan Maden

Kapak: Sabahattin Kanaş

Baskı-Cilt: Şenyıldız
Gümüşsuyu Cad.
No: 3, K: 2 Topkapı/İstanbul
Tel: 0212 483 47 92

ISBN: 978-975-6480-56-4

1. Baskı: Ekim 2006
2. Baskı: Aralık 2006
3. Baskı: Şubat 2007

Yeditepe Yayınevi
Çatalçeşme Sk. No: 27/15 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
http://www.yeditepeyayinevi.com
e-mail: bilgi@yeditepeyayinevi.com

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRKİYE'DE BEŞ SENE

Liman von Sanders

Çeviren
Osmanlı Genelkurmayı
Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti

Yayına Hazırlayan
Muzaffer Albayrak

Levent Şahverdi Arşivi

Liman von Sanders

17 Şubat 1855'te Stolp'da (bugün Polonya'da Slupsk) doğdu. 1874'te Essen muhafız birliğinde subaylığa başladı. 1911'de generalliğe yükseldi. I. Dünya Savaşı yaklaşırken Osmanlı ordusunda yenilik yapmak için Almanya'dan istenen askeri heyetin başkanı olarak 14 Aralık 1913'te İstanbul'a geldi. Savaştan önce başlangıçta Osmanlı I. Kolordusunun kumandanlığını yaptı, daha sonra ordu genel müfettişi görev ve salahiyetini üstlendi. 1914'e kadar Osmanlı ordusunda bazı reform çalışmaları yaptı. Almanya ile yapılan anlaşma gereğince mareşallik rütbesine yükseltilen von Sanders, 25 Mart 1915'te de Çanakkale'de V. Ordu komutanı oldu. Çanakkale'de tüm idari yetkiyi eline alan von Sanders, yaklaşık dokuz ay süren bu savaşlarda İngiliz-Fransız müttefik ordusuna karşı görevini sürdürdü.

1917-1918 yıllarında bu kez Filistin Cephesi'nde IV., VII. ve VIII. ordulardan oluşan Yıldırım Orduları Grubu komutanlığına getirilen Liman Von Sanders, burada da İngilizlere karşı Filistin ve Suriye'yi savundu. Eylül 1918'de Filistin Cephesi yarılınca kuvvetlerini Halep'e kadar çekti. Burada Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'nı Mustafa Kemal Paşa'ya devrederek Almanya'ya dönmek üzere İstanbul'a hareket etti. Mondros Mütarekesi'nden sonra bir süre İstanbul'da gözaltında tutuldu. Alman askerlerinin geri gönderilmesi çalışmalarını üstlendi ve daha sonra kendisi de Almanya'ya hareket ettiyse de Malta'da bir süre savaş suçlusu olarak tutuldu ve 1919 yılı içinde Almanya'ya dönebildi. Son yıllarını anılarını yazarak geçirdi, 22 Ağustos 1929 yılında Münih'de 74 yaşındayken öldü.

Sanders'in Türkiye ile ilgili iki eseri vardır, Malta'da savaş suçlusu olarak bulunduğu süre içinde yazdığı "Türkiye'de Beş Sene" ve "Millet-i Müselleha".

Levent Şahverdi Arşivi

Liman von Sanders (1855-1929)

Levent Şahverdi Arşivi

Kısaltmalar:

h.n: hazırlayanın notu
t.h.n: tercüme heyeti notu
km: kilometre
m: metre
cm: santimetre

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

Sunuş 11
Liman von Sanders ve Kitabı 15
Türkiye'de Beş Sene 19
Önsöz 21

Türkiye'ye Nasıl Geldim 23
İstanbul'daki Sefaret Heyetleri: Amiral Limpus ve General Baumann 35
Dünya Savaşı'nın Başlangıcına Kadar Almanya Askerî Heyeti ..41
Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Tarafsız Günleri 43
Türkiye'nin Dünya Savaşı'na Girişi 52
Kafkasya'da ve Süveyş Kanalı'nda İlk Muharebeler 57

1915 Senesi
Çanakkale Muharebeleri Başlamadan Önceki Zaman 69
Çanakkale Kara Muharebelerinin Birinci Kısmı 80
Çanakkale Savaşları'nın İkinci Kısmı 110
Çanakkale Savaşları Sırasında Diğer Türk Cephelerinde Gelişen Olaylar 135
Kafkasya 135
Irak 137
Mısır 138

1916 Senesi
1916 Senesinde Çeşitli Cephelerde Meydana Gelen Olaylar 141
Alman Askerî Heyeti: 141

Levent Şahverdi Arşivi

Küçük Asya (Anadolu) 146
Kösten Adası'nın Zaptı 146
Avrupa'ya Türk Birliklerinin Gönderilmesi 150
Kafkasya 154
Irak 163
Mısır 174
Muhtelif Hadiseler 179

1917 Senesi
Yıldırım Grubu'nun Kuruluşundan Önceki Olaylar 187
Alman Askerî Heyeti 187
Kafkasya Cephesi 191
Irak 194
Mısır 200
Anadolu 205

Yıldırım 211
Irak 221
Mısır 222

Türkiye'nin Yıldırım'ın Haricindeki Cephelerin Olayları 225
Kafkasya 225
Anadolu 225
Diğer Olaylar 227

1918 Senesi 1 Mart'a Kadar Olan Olaylar 235

Filistin Cephesi'nde Mart Ayı 241
Birinci Şeria Meydan Muharebesi 254

Nisan Ayı 259

Mayıs Ayı 267

Levent Şahverdi Arşivi

İkinci Şeria Muharebesi 267

Haziran Ayı 285

Temmuz Ayı 299

Ağustos Ayı 307

Eylül Ayı 325
19 Eylül Büyük Taarruzuna Kadar 325
19 Eylül İngiliz Taarruzu 334
Nasıra Baskını 341
Şam'a Doğru Ricat 344

Ekim Ayı 365
Halep'e Kadar Ricat 365

Son Günler 379

Son Söz 385

Liman von Sanders'in "Türkiye'de Beş Sene" İsimli
Kitabı Hakkında Askeri Tarih Encümeni'nin Açıklamaları 387
Açıklığa Kavuşturulması Gereken Maddeler 389
Çanakkale 397
Irak Cephesi 412

İndeks 417

Haritalar 433

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Sunuş

Osmanlı Devleti'nin girdiği son savaşta; en hayatî ve kritik cephelerde, adeta ölüm kalım mücadelesinin verildiği savaş sahnelerinde ordu komutanlığı yapan Liman von Sanders, Türkiye'de en çok tanınan ve bilinen yabancı asker olmuştur. Hatta Türkiye'de kaldığı beş sene zarfında bizden biri gibi kabul de görmüş, "Liman Paşa" olarak tanınmıştı.

Liman von Sanders Aralık 1913'te, Osmanlı Devleti ile Almanya arasında imzalanan askeri anlaşma vesilesiyle Osmanlı ordusunda ıslahat ve düzenleme yapmak üzere gönderilen Askerî Heyet'in başkanı olarak Türkiye'ye gelmişti. Ancak orduda ıslahat adına henüz bir şey yapamadan I. Dünya Savaşı başladı. Liman Paşa, savaşın başında ve sonunda Osmanlı Devleti'nin varlığı açısından çok kritik önemi haiz iki cephede ordu komutanlığına tayin edildi. Liman Paşa savaşın başında komutan olarak gittiği Çanakkale'de Türk askerinin gösterdiği harikulade direniş ve kahramanlıkla zafer kazanarak büyük bir itibar ve şerefe mazhar oldu. Savaşın son yılında tayin edildiği Suriye ve Filistin bölgesindeki Yıldırım Ordular Grubu komutanlığı vazifesi ise tam tersine bozgun ve büyük bir ricatla son bulmuştu.

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı gün olan 31 Ekim 1918'de Yıldırım Orduları Komutanlığını Mustafa Kemal Paşa'ya devreden Liman Paşa, İstanbul'a dönmüş, bir müddet Türki-

Levent Şahverdi Arşivi

ye'deki Alman askerlerinin vatanlarına dönüşünü organize ettikten sonra nihayet kendisi de bir gemi ile 29 Ocak 1919'da Almanya'ya hareket etmişti. Ancak bu yolculuğu Malta'da kesintiye uğramış ve burada İngilizler tarafından savaş esiri olarak tutuklanmıştı. Malta'da 21 Ağustos 1919 tarihine kadar tutulan Liman von Sanders sonunda ülkesine dönebilmişti.

Malta'da kaldığı süre içerisinde yazdığı hatıratı "Fünf Jahre Türkei" (Türkiye'de Beş Sene) adıyla Berlin'de 1920 yılında yayımlandı. Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni tarafından tercüme edilen hatırat, 1921 yılında İstanbul'da neşredildi. Tercüme baskının orijinalinden farklı olan yönü; Askeri Tarih Encümeni tarafından; Liman von Sanders'in hatıratındaki bazı yorumlara ve gerçeği yansıtmadığına inandıkları olaylara dair açıklamaların eklendiği bölümdür.

Bu kitapta biz, Osmanlı Genelkurmayı'nın Osmanlıca olarak yayımladığı bu hatıratı ekiyle beraber Latin harflerine çevirdik. Esas aldığımız nüshaya sadık kalmak şartıyla, genel okuyucu tarafından anlaşılmayacak derecede ağdalı olan Osmanlıca kelime ve kelime gruplarını cümlenin üslubuna ve manasına zarar vermeyecek şekilde sadeleştirdik. Kitap, Almanca'dan tercüme edilirken lüzumlu görülen yerlere dipnotlar konmuştu. Bu dipnotların, bazı küçük açıklamalar için bizim koyduğumuz dipnotlardan ayırt etmek üzere; tercüme heyetinin dipnotları "t.h.n" kısaltmasıyla, kendi dipnotlarımızı da "h.n" (hazırlayanın notu) kısaltmasıyla verdik.

Tarih sahnesinden çekilen Osmanlı Devleti'nin son demlerinde beş sene ordu komutanlıklarında bulunmuş bir kişinin hatıratı bizim için şüphesiz çok önemlidir. Liman von Sanders gibi milli hisleri kuvvetli bir asker için tabii ki Alman menfaatleri her şeyden önce gelmekteydi. Bunun yanı sıra her şey olup bittikten sonra kaleme alınan bu hatıratta eskiye dayalı dostluk ve düşmanlıklar, şahsi duygu ve düşüncelerin ön plana çıkması muhtemeldir. Bu cümleden olarak 1921 yılında hatıratı okuyan Enver Paşa'nın

Levent Şahverdi Arşivi

eşine yazdığı mektupta Liman'ın yazdıkları hakkında; *"Ben, Liman'ın hatırasını okuyorum. Ne tuhaf adam. Harpte ne iyi yapılmış ise, faili o, ne manasız ve kötü ise başkaları; tabii, başta ben. Sonra da, hep Alman zabitleri yapıyor. Türk zabitlerinden nadiren bahis var. Ah! Ne ise, neferlere lütfedip "iyi zabitler -yani Almanlar- idaresinde olurlarsa iyi iş görürler" diyor. ...Türk paşaları arasındaki mâlum rekabet ve bunun neticesi birbirine yardım etmemek hususunun bertaraf edildiğini söylüyor. Hakikaten edepsiz adam. Bu harpte bizde böyle bir hal mi zuhur etmişti?"* demektedir.

Bir hatıratı okurken peşinen göz önünde bulundurulması gereken husus, yazılanların subjektif olabileceğini unutmamaktır. Ancak yine de Liman von Sanders'in, şahit olduğu ve kitabına aktardığı bazı olumsuzluklar, kabullenmesi zor da olsa gerçektir. Nitekim bu hususta Liman von Sanders'in hatıratının Osmanlıca tercümesine bir önsöz yazan Genelkurmay Üçüncü Şube Müdürü ve Askerî Tarih Encümeni Başkanı Hüseyin Hüsnü Emir; *"...Aktardığı diğer olaylar ve düşüncelerine gelince; muhterem bir ordu kumandanımızın pek yerinde olan düşünceleri hakkında tekrar edeceğiz ki, Liman'ın kendi şahitliğine ve bilgisine dayalı olan beyanatı ekseriyetle doğrudur. İşittiklerine ve şahsî düşüncelerine ait olanlar ise hatalıdır. Bütün yazılarında derin bir Almanlık hissinin ve taraftarlığının hâkim olması keyfiyetine gelince; buna çaresiz tahammül edeceğiz. Çünkü ona, en başından rıza göstermişiz"* diyerek bu hatıratı değerlendirirken esas alacağımız ilkeyi çok güzel izah etmektedir.

İstanbul, Eylül 2006

Muzaffer ALBAYRAK

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Liman von Sanders ve Kitabı

Liman von Sanders, Balkan Savaşı'ndan zayıf ve küçülmüş olarak çıkan Türkiye'de, geniş çapta askerî ıslahat yapmak için hükümetin uygun görmesiyle Almanya tarafından seçilmiş olan meşhur generaldir. O'nun şöhreti Türkiye'ye gelmesiyle başlar.

Liman von Sanders 1913 senesi sonunda büyük bir maiyyetle İstanbul'a gelmiş ve doğrudan doğruya Osmanlı Hükümeti ile imzaladığı bir mukavele ile bir Türk paşası olarak Osmanlı hizmetine girmişti. Bizde takriben, bir barış ve dört savaş senesi, az mühim olmayan, bir rol oynadı. Savaştan önce başlangıçta 1. Kolordu'muzun kumandanlığını yapmış ve daha sonra ordu genel müfettişi görev ve salahiyetini üstlenmişti. Savaşın ilk üç senesinde 5. Ordu'muzun kumandanı ve son senesinde Yıldırım Ordular Grubu'nda, von Falkenhayn'ın halefi olarak bulundu ve Çanakkale, Filistin ve Suriye'de mukadderatımızı idare etti.

Bu zatın bize dair yazdığı kitap, ne olursa olsun, bizce önemsiz sayılamazdı. Onun için tercüme ve neşri yetkili makamlarca uygun bulunmuş ve bunda isabet olmuştur.

Bu eserde, her Türk ilk olarak; içimizde birçok seneler yaşayan ve ordularımıza barışta ve savaşta kumanda eden yabancı bir generalin bize dair şahsî görüş ve düşüncelerini okuyup istifade edecek; ikinci olarak hizmetimizdeki bir ecnebinin üniformamızı giymekle, sözleşmeler imzalamakla, geçici olarak da olsa zihniyet ve millet değiştirmesine imkân olmadığını öğrenerek ibret alacaktır. Bu kitabın üçüncü bir faydası da Dünya Savaşı tarihimizi kısa olarak nakl ve hikâye etmesidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Kanal seferlerimiz, Sarıkamış maceramız, Galiçya, Romanya ve Makedonya gösterişleriyle, Kafkas ve İran fütûhatımız hakkında Liman'ın acı eleştirileri sırf birer hakikattir. Bunların, lâyık oldukları ehemmiyetle, hafızalarımızda yer tutması gerekir.

Aktardığı diğer olaylar ve düşüncelerine gelince; muhterem bir ordu kumandanımızın pek yerinde olan düşünceleri hakkında tekrar edeceğiz ki, Liman'ın kendi şahitliğine ve bilgisine dayalı olan beyanatı ekseriyetle doğrudur. İşittiklerine ve şahsî düşüncelerine ait olanlar ise hatalıdır. Bütün yazılarında derin bir Almanlık hissinin ve taraftarlığının hâkim olması keyfiyetine gelince; buna çaresiz tahammül edeceğiz. Çünkü ona, en başından rıza göstermişiz.

Tercüme heyeti, bazı faydalı açıklamalarıyla düzeltmelerde bulunduğu gibi Tarih-i Askerî Encümeni de kitabın sonuna ilave ettiği görüşleriyle, bazı gerçeklere açıklık getirdi. Bu şekilde okuyucu, mühim noktalar hakkında yanlış fikirler edinmekten kurtulabilecektir.

Liman von Sanders'in hatırâtı, kendisinin Türkiye'de pek bahtiyar bir hayat sürmediğini gösteriyor. Çetin tabiatı derhal anlaşmazlığa meydan açardı. Türkiye'deki Almanların büyük çoğunluğu, Liman'da sevimli ve saygıdeğer bir şahsiyet bulmamışlardı. Bunlar Liman'dan yalnız nefret ve şikâyet ederlerdi. Enver, onun gözünde bir rakipti. Almanlardan her kim Enver'in çevresine ve himayesine girdiyse, Liman ona düşman olmuştur. Alman ataşemiliteri ve askeri delegesi General von Lossow ile Osmanlı Genelkurmay Başkanı General von Bronsart müşirin hiç çekemediği iki mühim şahsiyetti. Liman, Türkiye'deki bu vaziyetiyle, kendini birçok şahsî tahrik ve münakaşalara, ıztırablara maruz bıraktı.

Türklere gelince, onu iyi tanıyanlar arasında, leh ve aleyhdarları vardı. Fakat bir noktada aynı düşüncede idiler: Liman, orta derecede bilgi ve yeteneğe sahip, sert ve haşin bir Alman generalidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Çanakkale'de Türk silahları ve Türk yiğitleri onu pek zorlu düşmanlara karşı muzaffer etmişlerdi. Onun savaş stratejisi, Çanakkale'nin ilk günlerinde olduğu gibi nihayetine kadar da sağlam ve açık sayılamaz. İlk çıkarma günlerinde düşmanın Arıburnu mıntıkasında, Conkbayırı'ndan sahile atılmasını 19. Tümen Kumandanı Mustafa Kemal Bey'e (Mustafa Kemal Paşa) ve Seddülbahir mıntıkasında düşmanın durdurulmasını, 26. Alay Kumandanı Binbaşı Kadri Bey'e borçludur. Biz burada bu isimleri zikrederken bütün bu muharebelere katılan kişilerin ve birliklerin gayretlerini küçümsemiyoruz. Aksine, Çanakkale'de paşadan teğmene kadar, bütün kumandanlar ve bütün birlikler güç ve kuvvetlerini tamamen sarf etmişlerdir ve işte çok üstün düşmanlara karşı kazanılan başarının bütün sırrı bundadır.

Liman von Sanders, Çanakkale'de tel örgü mânialarının gerisinde toprağa yerleşmiş üstün bir düşmana karşı lüzumsuzca hücumlar yaptırarak gereksiz telefata sebep olmakla suçlanır. Bu hükmü bizzat tarihe bırakmakla daha iyi etmiş oluruz.

Liman'ın savaştaki son görevi, Yıldırım Ordular Grubu'nun başındaki faaliyeti olmuştur. Burada general, ne katı bir savunma yaptı ne de Falkenhayn'ın savunma usulünü takip etti. Onun buradaki en büyük talihsizliği kuvvetlerinin pek zayıf olmasıdır. Fakat bütün varını yoğunu birinci hatta sokmak ve elde hiçbir ihtiyat bırakmamakla bu talihsizliği yine kendisi artırmıştı.

Yıldırım'ın elîm akıbeti, kumandanı için şerefli bir son olmamıştı. Liman'ın sevk ve idaresinin bundaki hata ve sevaplarını gelecek için faydalı dersler hâlinde tespit etmek ve daha yapılabilecek olanlarla yapılmışları mukayese etmek yine tarihin vazifesidir.

Genelkurmay Üçüncü Şube Müdürü
ve Askerî Tarih Encümeni Başkanı
Hüseyin Hüsnü Emir

Levent Şahverdi Arşivi

Kanal seferlerimiz, Sarıkamış maceramız, Galiçya, Romanya ve Makedonya gösterişleriyle, Kafkas ve İran fütûhatımız hakkında Liman'ın acı eleştirileri sırf birer hakikattir. Bunların, lâyık oldukları ehemmiyetle, hafızalarımızda yer tutması gerekir.

Aktardığı diğer olaylar ve düşüncelerine gelince; muhterem bir ordu kumandanımızın pek yerinde olan düşünceleri hakkında tekrar edeceğiz ki, Liman'ın kendi şahitliğine ve bilgisine dayalı olan beyanatı ekseriyetle doğrudur. İşittiklerine ve şahsî düşüncelerine ait olanlar ise hatalıdır. Bütün yazılarında derin bir Almanlık hissinin ve taraftarlığının hâkim olması keyfiyetine gelince; buna çaresiz tahammül edeceğiz. Çünkü ona, en başından rıza göstermişiz.

Tercüme heyeti, bazı faydalı açıklamalarıyla düzeltmelerde bulunduğu gibi Tarih-i Askerî Encümeni de kitabın sonuna ilave ettiği görüşleriyle, bazı gerçeklere açıklık getirdi. Bu şekilde okuyucu, mühim noktalar hakkında yanlış fikirler edinmekten kurtulabilecektir.

Liman von Sanders'in hatırâtı, kendisinin Türkiye'de pek bahtiyar bir hayat sürmediğini gösteriyor. Çetin tabiatı derhal anlaşmazlığa meydan açardı. Türkiye'deki Almanların büyük çoğunluğu, Liman'da sevimli ve saygıdeğer bir şahsiyet bulmamışlardı. Bunlar Liman'dan yalnız nefret ve şikâyet ederlerdi. Enver, onun gözünde bir rakipti. Almanlardan her kim Enver'in çevresine ve himayesine girdiyse, Liman ona düşman olmuştur. Alman ataşemiliteri ve askerî delegesi General von Lossow ile Osmanlı Genelkurmay Başkanı General von Bronsart müşirin hiç çekemediği iki mühim şahsiyetti. Liman, Türkiye'deki bu vaziyetiyle, kendini birçok şahsî tahrik ve münakaşalara, ıztırablara maruz bıraktı.

Türklere gelince, onu iyi tanıyanlar arasında, leh ve aleyhdarları vardı. Fakat bir noktada aynı düşüncede idiler: Liman, orta derecede bilgi ve yeteneğe sahip, sert ve haşin bir Alman generalidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Çanakkale'de Türk silahları ve Türk yiğitleri onu pek zorlu düşmanlara karşı muzaffer etmişlerdi. Onun savaş stratejisi, Çanakkale'nin ilk günlerinde olduğu gibi nihayetine kadar da sağlam ve açık sayılamaz. İlk çıkarma günlerinde düşmanın Arıburnu mıntıkasında, Conkbayırı'ndan sahile atılmasını 19. Tümen Kumandanı Mustafa Kemal Bey'e (Mustafa Kemal Paşa) ve Seddülbahir mıntıkasında düşmanın durdurulmasını, 26. Alay Kumandanı Binbaşı Kadri Bey'e borçludur. Biz burada bu isimleri zikrederken bütün bu muharebelere katılan kişilerin ve birliklerin gayretlerini küçümsemiyoruz. Aksine, Çanakkale'de paşadan teğmene kadar, bütün kumandanlar ve bütün birlikler güç ve kuvvetlerini tamamen sarf etmişlerdir ve işte çok üstün düşmanlara karşı kazanılan başarının bütün sırrı bundadır.

Liman von Sanders, Çanakkale'de tel örgü mânialarının gerisinde toprağa yerleşmiş üstün bir düşmana karşı lüzumsuzca hücumlar yaptırarak gereksiz telefata sebep olmakla suçlanır. Bu hükmü bizzat tarihe bırakmakla daha iyi etmiş oluruz.

Liman'ın savaştaki son görevi, Yıldırım Ordular Grubu'nun başındaki faaliyeti olmuştur. Burada general, ne katı bir savunma yaptı ne de Falkenhayn'ın savunma usulünü takip etti. Onun buradaki en büyük talihsizliği kuvvetlerinin pek zayıf olmasıdır. Fakat bütün varını yoğunu birinci hatta sokmak ve elde hiçbir ihtiyat bırakmamakla bu talihsizliği yine kendisi artırmıştı.

Yıldırım'ın elîm akıbeti, kumandanı için şerefli bir son olmamıştı. Liman'ın sevk ve idaresinin bundaki hata ve sevaplarını gelecek için faydalı dersler hâlinde tespit etmek ve daha yapılabilecek olanlarla yapılmışları mukayese etmek yine tarihin vazifesidir.

Genelkurmay Üçüncü Şube Müdürü
ve Askerî Tarih Encümeni Başkanı
Hüseyin Hüsnü Emir

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'de Beş Sene

Liman von Sanders

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Önsöz

Bu kitap, Malta'da tutuklu olarak bulunduğum zaman içinde yazılmış ve vatana dönüşte belgelerime bakarak tamamlanmıştır.

Türkiye'de geçen beş senelik hizmet hayatım, yalnız Dünya Savaşı'na ait düşmanlara karşı değil, Alman Islah Heyeti'nin nüfuz ve tesirini devamlı olarak azaltmaya çalışan kişilere karşı da mücadele ile geçmiştir.

Bu münasebetle, zor zamanlarda vefakârca bana yardımcı olmuş olan Alman ve Türk arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Kasım 1919

Liman von Sanders

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'ye Nasıl Geldim

15 Haziran 1913, haşmetli imparatorun[1] tahta çıkış yıldönümünde, askerî kabineden gelen bir yazıda Türkiye'ye gidecek Alman askerî heyetinin başkanlığını kabul edip etmeyeceğim soruluyordu.

Ben bu tarihte, Alman ordusunun en kıdemli bir tümen komutanı olarak Kassel'de 22. Tümen'e komuta ediyordum.

Prusya ordusunda her çeşit hizmeti yapmış, senelerce kurmay heyetlerinde bulunmuş, yabancı ülkelerde birçok seyahatler yapmış isem de ne Türkiye'yi görmüş, ne de oranın durumuna ait bir incelemede bulunmuştum.

Bu sebeple şu soru benim için tamamen zamansızca ortaya çıktı.

Askerî kabinenin yazısına ekli olup İstanbul'daki Alman Sefiri Baron Wangenheim'dan gelen telgraf yeni görevin amaç ve sınırlarını aşağıdaki sözlerle açıklıyordu:

> "Alman siyasetinin, Osmanlı Asyası'nın imarını ciddi ve samimi olarak esas kabul ettiği kanaatiyle sadrazam, Türk ordusunun ıslahı için bir Alman generali seçip göndermek üzere haşmetli imparator hazretlerine ricada bulunmamı talep etmektedir.

---

[1] 1888-1918 tarihleri arasında Alman İmparatoru olan II. Wilhelm. (h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

Ayrıntılar henüz kararlaştırılmamıştır.

Bu makamın bütün askerî meseleleri içine alan gayet geniş yetkileri taşıması düşünülmüştür. General, diğer bütün Alman ıslahatçıların başkanlığında bulunacak ve Osmanlı ordusundaki çalışmanın bir bütün olarak ve maksada uygun olmasından sorumlu bulunacaktır. Generalin seferberlik ve askerî harekât hazırlıkları hakkındaki teklifleri de gelecekte muhtemel bir savaş hâlinde esas olacaktır.

Böyle bir makam için tabii ki en mükemmel bir askeri kudret sahibi kişi söz konusu olabilir. Öyle bir şahıs ki, özellikle birliklerin kurmay başkanlığı vazifesinde pek çok tecrübesi görülmüş olsun. Son savaşta* komutanlarla kurmay heyetlerinde fazlasıyla kusur görüldüğünden, bu makama getirilecek generalin başlıca görevi kurmay heyetlerinin iyi bir şekilde yetiştirilmesine hizmet etmekten ibaret bulunacaktır. Bununla beraber generalin, bir kolordu kurmay başkanı olarak başarı kazanmış, kurmay subay seyahatleri idare etmiş bulunması özellikle göz önünde bulundurulması gerekir.

Bundan başka, sözünü geçirebilir sağlam bir karakter sahibi olmalıdır. Yabancı dil bilmesi çok gerekli değildir. Çünkü Binbaşı von Strempel bu konuda ona yardımcı olacaktır. Kanaatime göre bir Alman generalinin davet edilmesi, Türklerin yenilgilerini Alman ıslahatçılarına bağlayan bütün fikir ve yorumları susturur. Bundan başka bu davet, İngiliz ıslahatçılarının Türkiye'ye gelmesiyle yükselmesi tabii olan İngiliz nüfuzuna karşı Almanya lehine bir denge sağlayabilir.

Bu müracaatın kabul edilmemesi halinde, Babıâli yarım kalmış askerî ıslahatını tamamlamaya kararlı olduğundan, gereken ıslahatçıları temin etmek üzere başka devletlere yönelmesinden korkulabilir.

Hâlen gizli tutulması şiddetle temenni olunur.

İmza

Wangenheim"

Vazife gayet şerefli olduğundan ve geniş bir faaliyet vaat ettiğinden tereddütsüz muvafakat cevabı verdim. Osmanlı Hükü-

---

Balkan Savaşı. (t.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

eti ile aylarca devam eden görüşmelerden sonra Askerî Heyet zleşmesi İstanbul'da hazırlanmış ve incelenmek üzere en yük- k Alman makamlarına sunulmuştu. Sözleşme 1913 senesi Ka- n ayında kesinlik kazanmış ve haşmetli imparator hazretleri 'afından imzalama yetkisi bana verilmişti.

Askerî İslah Heyeti'nin vazifesi kesinlikle askerî olacaktı. Söz- şmenin metni bu hususu açıkça ortaya koyuyordu.

Birçok taraftan Alman askerî heyetinin aynı zamanda siyaset- uğraşacağına dair yazılarla, gazetelerle yayılan haberler tama- en asılsızdı.

Askerî heyetin, dışarıya karşı siyasetin içindeymiş gibi gö- nmesi başka bir sebepten ileri geliyordu: Heyetin gönderilmesi rarı, bir siyasi karar şeklini taşıyordu. Çünkü Almanya'nın çok ceden başlamış olan Türk siyasetine dayanıyordu ve bu sıfatla r tarafı alevlendirecek bir ateş çıkarabilirdi. Fakat görevi sırf smanlı ordusunun ıslahıyla sınırlandırılmış olan Askerî Heyet bu siyasetin hiçbir alakası yoktu.

Gönderilecek subayları sayısı, sözleşmeye göre 42 hesap e- lmişti. Büyük çoğunluğunu binbaşı ve yüzbaşı rütbesini taşıyan baylar oluşturacaktı.

Kasım ayının sonunda imparator tarafından kabul edilmekle reflendiğim zaman, kişiler meselesi bahis konusu olunca impa- tor bana aşağıdaki şu sözleri söyledi:

"İş başında ister genç Türkler ister ihtiyar Türkler bulunsun, si- zin için fark etmez. Siz yalnız ordu ile meşgul olacaksınız. Siyaseti Osmanlı ordusundan çıkarınız siyasetçilik o ordunun en büyük ha- tasıdır.

Siz İstanbul'da İngiliz Bahriye Heyeti Başkanı Amiral Limpus'a rastlayacaksınız onunla iyi geçininiz. O, donanma için çalışıyor siz de ordu için; her birinizin görevi birbirinden tamamen ayrı bir sa- hadadır."

Levent Şahverdi Arşivi

Haşmetli imparator Türk veliahdına[2] özel selamını iletmemi emrederken bana "veliahdı askerî tatbikata davet etmemi" tavsiye etti ki bu şekilde veliaht ordu ile alakadar olsun ve milletine karşı bir nüfuz kazansın. İleride o kadar talihsiz bir akıbete uğrayan veliahdın daha o zaman kendi arzu ve emeline sahip olmadığını imparator bilmiyordu.

9 Aralık'ta, hareketimden az önce imparator, beni ve askerî heyetin birinci kafilesine mensup olan subayları kabul edip kısa bir konuşma ile tavsiyelerde bulunurken yabancı bir ülkede Alman isminin şerefini yüceltmek ve yalnız askerî vazifemizle yaşamak fikrini kalbimize nakşetti.

14 Aralık sabahı İstanbul'a ulaştık. Sirkeci İstasyonu'nda bizi askerî bandosuyla beraber İtfaiye Alayı'na mensup bir merasim bölüğü karşıladı. Bu alayı ben sonraları Çanakkale Savaşı'nda güzide bir birlik olarak tanıdım.*

Bizi karşılayanlar arasında pek çok yüksek rütbeli subay ve özellikle mükemmel bir Harbiye Nazırı olan İzzet Paşa ve eskiden beri İstanbul'da bulunan Alman subayları vardı.

İzzet Paşa'yı çok iyi tanıyordum. Paşa uzun süre Kassel Hussar Alayı'nda subay olarak staj yapmış sonradan da ben orada kurmay subayı olarak bulunduğum sırada bizdeki kurmaylık hizmetini takip etmek üzere tayin edilmişti.

Askerî Heyet'i karşılamaya Alman Sefareti'nden hiç kimsenin gönderilmemiş olması bizi hayrette bırakmıştı. Sonradan öğrendik ki -Askerî Heyet'in İstanbul'a gelişi sırf Alman sefirinin şahsî gayretiyle gerçekleşmesine rağmen- Sefaret, Askerî Heyet'ten daha şimdiden uzaklaşmaya başlamıştı. Askerî Heyet'in daveti yabancı memleketlerde büyük bir galeyana sebebiyet verdiğinden dolayı, heyetle açıkça birliktelik göstermesi, Sefaret'in İstanbul'-

---

[2] O tarihte veliaht Vahdeddin'di. (h.n)

* Bu bölüğün mensup olduğu esas alay iki taburuyla Dünya Savaşı'nın başında Irak cephesine gitmişti. Çanakkale'ye giden alay, ona nispeten sonradan pek derme çatma kurulmuş sayılabilirdi. (t.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

daki durumunu güçleştireceği zannediliyordu. Bu sebeple Sefaret, yeni Alman heyetine karşı mesafeli davranmayı tercih etti.

Biz, 14 Aralık'ta -Türk takvimine göre ayın başında- göreve başlamaya mecbur olduğumuzdan İzzet Paşa ile birlikte Harbiye Nezareti'ne gittik. O günkü görev, büyük kabul salonunda alınan alaturka kahveyi konuşmadan içmekten ibaret kaldı.

Bir-iki gün sonra padişahın[3] huzuruna kabul olundum. Padişah yalnız Türkçe konuştuğundan, ben ise Türkçeden bir kelime bile anlamadığımdan, İzzet Paşa tercümanlık yapıyordu. Konuşmamız padişahın birkaç iltifat cümlesine mahzar olmaktan ibaret kaldı. Sonradan Osmanlı hükümdarını her bakımdan iyiliksever ve esirgeyici bir koruyucu olarak buldum. Veliahtlığı zamanında otuz sene sarayında ve bahçesinde hapsedilen bu kanaatkâr ihtiyar padişahın zannedildiğinden fazla bilgili ve dışarıdan bakıldığından daha fazla muhakeme kabiliyetine sahip olduğunu çok az yabancı öğrenebilmiştir.

Türklerin en büyük makam sahibi olan Sadrazam Prens Said Halim, şahsında bir Asya büyüğü ile modern bir diplomatın vasıflarını topluyordu. Sadrazam diğer bütün nâzırlar gibi mükemmel Fransızca konuşuyordu ve gayet nâzik bir kişiydi. Kısa boylu ve çok hareketli olan Sadrazam, sonradan tam bir devlet adamı olduğunu ispat etmiştir. Genç Türkler'in genellikle haddini aşan emellerini, 1917 Şubatı'nda görevi bırakmaya mecbur olduğu zamana kadar büyük bir dirayetle dizginlemeye muvaffak olmuştur.

Diğer nâzırlar arasında, o zaman Dahiliye Nâzırı olan Talat özel bir yere sahipti. Onunla temas eden hiç kimse, nadir kişilerde görülen sevimli ve çekici şahsiyetinin tesirinden kurtulamazdı.

Enver bu sırada albay rütbesinde, bir kolordu kurmay başkanı olup bilmediğim bir hastanede tedavi görüyordu.

---

[3] Padişah V. Mehmed Reşad. (h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

Sonradan Türkiye'de devleti idare edenlerin üçüncüsünü teşkil eden Cemal'i, İstanbul'a gelişimin daha ilk haftasında, 1. Kolordu Komutanlığı'nı kendisinden devir ve teslim alırken tanıdım. Dış görünüş olarak bir çeşit Garibaldi[4] görünüşünde bulunan bu zat hiç şüphesiz büyük bir zekâya sahipti. Bende bıraktığı tesire göre, son fikrini, son hedefini başkalarına söylemek istemeyen bir adamdı. Zaten ben de ona hiçbir zaman bir yakınlık göstermedim.

1. Kolordu'nun devir ve teslimi Askerî Heyet Sözleşmesi'ne göre yapılmıştı. Bu mesele o senenin Ekim ayında Almanya'da söz konusu olduğu zaman, Türk subaylarına, başşehirlerinde günün şartlarına uygun bir talim ve terbiyeyi tatbikî bir örnek olarak ortaya koymayı uygun bulmuştum.

Böyle bir komutanlığın siyasi mücadelelere meydan vereceğini hiç düşünmemiştim. İşte hep bu komutanlık meselesi yüzündendir ki, kararlaştırılmış olan subay sayısından fazla bir tek Alman subayı veya eri Türkiye'ye gelemedi. Benden önceki Alman ıslahatçılarının raporlarını okumuştum. Onlar hep Türk ordusunda şiddetli bir etki yapmanın zorluğundan şikâyet ediyorlardı. Diğer kaynaklardan da işittiğime göre Türk ordusunda şimdiye kadar hep haddinden fazla nazariyata ve çok az tatbikata önem verilmekteymiş. Kararlarını verirken bakış açımı yalnız Alman usullerine dayandırıyor talim ve terbiyede bizzat etkili olmayı en seri ilerlemeye yeterli görüyordum.

Sözleşme son şeklini aldıktan ve hatta Türkler tarafından tatbikine başlandıktan sonra Alman Hariciye Nâzırı von Jagow, bu komutanlığımın Rus Hükümeti nezdinde bir itirazla karşılanacağını ve eğer ben tamamen kıtalarda çalışmak fikrinde isem Askerî Heyet Başkanlığı ile beraber Edirne'de 2. Kolordu Komutanlığı'nı üstlenmemin daha uygun olacağı kararına vararak teklif etti.

Bu değişikliğe imkân yoktu. Çünkü gelecekteki çalışmalar için bir temel kuruluncaya kadar Askerî Heyet Başkanlığı'nın yeri İstanbul'du. Edirne ise İstanbul'dan trenle 12 saatlik mesafedeydi.

---

[4] Giuseppe Garibaldi (1807-1882), İtalyan devlet adamı. (h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

Esasen ben sözleşmede, Rus nüfuzu karşısında geri çekilme manasına gelecek olan bir düzeltmeyle işe başlamayı istemiyordum.

Bugünkü düşüncelerime göre, ordu ıslahatının bu kolordu komutanlığını üzerime almadan da yapılabileceğine şartların musait olduğunu anlıyorum. Bununla beraber bu komutanlığım yalnız birkaç hafta elimde kalabilmiştir.

İngiliz ve Fransız sefirlerinin de katılmasıyla Rus Sefiri Giers, Sadrazam nezdinde bir teşebbüste bulundu! Bu sefirler, bir Alman generalinin İstanbul'da en yüksek askerî makama tayin edilmesinin uygun olamayacağını açıkça beyan ediyorlardı. Sadrazam Said Halim Paşa ise kolordular idaresinin Türkiye'ye ait bir mesele olduğu cevabını vermişti.

Fakat şiddetli anlaşmazlık bu cevapla bitmiş olmuyordu. Prens Lichnowsky'nin, Sir Edward Grey ile 1913 Aralık ayında yaptığı görüşmeler hakkında kendi raporlarında verdiği malumata göre bu komuta meselesinin Petersburg'ta yarattığı şiddetli galeyan ta Londra'ya aksetmiş.

Baron Wangenheim bu aralık izinli gitmiş ve yerine vekâleten Sefaret Müsteşarı von Mutius kalmıştı. Alman Hariciye Nâzırı von Jagow'un gönderdiği bir yazıya dayanarak Alman maslahatgüzarı, Noel ile yılbaşı arasında beni ya 1. Kolordu Komutanlığı'nı terke veyahut 2. Kolordu Komutanlığı ile değiştirmeye davet etti.

Birincisini istemezdim. İkincisini ise kabul edemezdim. Fakat von Mutius'a; *"Siyasi sebeplerden dolayı boyun eğmek zarurî ise Almanya'ya geri çağrılmama müsaade ricasında bulunduğumu"* söyledim

Haşmetli imparator hazretleri tarafından yabancı ülkelerin isteklerine cevap olmak üzere başka bir yol seçildi Yani ben henüz terfi vaktim gelmeden önce 14 Ocak 1914 tarihinde süvari generali (orgeneral) rütbesine terfi edildim. Biz Türkiye ile yapılan sözleşmeye göre, Türk ordusunda, Almanya'daki rütbemizden bir

Levent Şahverdi Arşivi

derece üst rütbeyi taşımak hakkına sahip olduğumuzdan Türkiye'de de Osmanlı müşirlik (mareşallik) rütbesine yükseltildim. Bu sebeple de 1. Kolordu Komutanlığı makamını terke ve Türklerin eline devir ve teslime mecbur kaldım.

Aynı zamanda Osmanlı Ordusu Genel Müfettişliği'ne tayin olundum. Bunun bence özel bir anlamı yoktu. Çünkü ben Askerî Heyet Başkanı sıfatıyla esasen bütün birlikleri ve kaleleri teftiş ve muayene hakkına sahiptim. Kolordunun başında bulunduğum birkaç haftalık müddet esnasında birliklerin iç durumlarını görme imkânına kavuşmuştum. Bu durumu iyi bulmamıştım. Bütün subaylarda bir bezginlik havası görülüyordu.

1914 Ocak ayında bir gün İzzet Paşa Harbiye Nezareti'ne gelmedi ve hasta olduğunu bildirdi. Askerî Heyet'in çalışma odaları da Harbiye Nezareti'nde idi. Ben ertesi sabah, konağına ziyarete gittiğim zaman istifaya mecbur olduğunu Paşa'dan duydum. Böyle tedbirli ve her yönden hürmete lâyık bir mesai arkadaşını kaybettiğimden dolayı cidden üzüldüm.

Ertesi akşam Enver, Harbiye Nezareti'ndeki daireme geldi. Ben kendisini o zamana kadar yalnız bir defa Almanya'da bir tatbikatta görmüştüm. O, paşa üniformasını giymiş bulunuyor ve bana Harbiye Nâzırı tayin olunduğunu bildiriyordu.

Padişah da yeni Harbiye nâzırının tayinini benden çok daha önce haber almış değildi. Padişah o sabah kendi odalarında gazete okuyorlarmış birden bire gazeteyi ellerinden düşürmüşler ve yanında hazır bulunan bir yavere; *"Burada Enver'in Harbiye Nâzırlığı yazılı, olur şey değil, bu vazife için o henüz çok genç sayılır"* buyurmuşlardır.

Bu bilginin kaynağı o gün nöbetçi bulunan padişah yaveridir. Ve hadisenin biricik şahidi de odur. Bundan birkaç saat sonra Enver, padişaha kendisinin Harbiye Nâzırlığı'na tayin olunduğunu ve paşalığını arz etti.

Enver, o yüksek makamına çok çabuk alıştı. Ordudaki eski arkadaşları, kendilerini hemen tanımazlıktan geldiğini ve yanına

Levent Şahverdi Arşivi

sokulmanın mümkün olmadığını beyan ile ondan şikâyet ediyorlardı. 1914 ilkbaharında, pek de zengin olmayan bir sultan ile evlendikten sonra gitgide bir prens hayatına başladı.

Enver'in yüksek makamına ulaşmasını incelediğiniz zaman Padişah'ın, her şeye hükmeden İttihad ve Terakki Komitesi'ne karşı nasıl bir acz içerisinde bulunduğu ortaya çıkar.

Komite benim için daima biraz esrarlı kalmıştır. Kaç üyeden oluştuğunu ve tanınmış reislerinden başka bu üyelerin kimler olduğunu hiçbir zaman öğrenemedim.

Enver'in ilk işi 1914 Ocak ayında 1100 kadar subayı birden emekliye sevk etmek oldu.

Sözleşme gereği ben, orduda yüksek mevkilere tayin edilecek kişiler hakkında söz sahibi olacaktım. Bununla beraber bu hakkın kullanımı, benim ancak aday olabilecekleri birer birer tanıdıktan sonra mümkün olabilirdi. Fakat bunun için bana hiç olmazsa vaktinde resmî tebligat yapılması lâzım gelirdi.

Bu çok sayıdaki emekliye sevk etme kararının sebebini sorduğum zaman Enver; bu subayların Balkan Savaşı'nda yetersizliği görülmüş olanlarla yaşça orduda istihdama uygun olmayanlardan ibaret bulunduğu cevabını verdi.

Dâhilî ilişkileri bilmeyen ve durumu sırf dışarıdan muhakeme eden bazı çevrelerin, Askerî Heyet'in bu işlere herhangi bir şekilde karışmış olduğunu zannetmesi normal karşılanmalıdır.

Enver derhal Askerî Şûra'yı kaldırdı. Şûra o zamana kadar Osmanlı Ordusu'nda daimî müesseselerden biriydi. Sözleşmeye göre de ben Şûra'nın daimî üyesiydim. Bu en yüksek askerî dairenin lağvedilmesi hakkında ne bana ne de diğer üyelere resmî tebligat yapılmadı. Bu kararı biz tamamen tesadüfen öğrendik.

Askerî hak ve görevlerimin tanınması ve tatbiki konusunda Enver'le benim aramda çok çabuk uyuşmazlıklar çıkmaya başladı. Çünkü ikimizin bakış açısı tamamen bambaşkaydı. Ben yalnız o sırada çıkan bir tartışma sebebini anlatacağım. Ben Çorlu'da 8.

Levent Şahverdi Arşivi

Tümen birliklerini teftiş etmiş ve birlikleri çok acınacak bir halde bulmuştum. Subaylar altı ile sekiz aydan beri hiç maaş almamışlar; aileleriyle birlikte asker karavanasından yemek yemeye mecbur bulunuyorlardı. Erler bir seneden fazla bir zamandan beri aylık yüzü görmemiş, kötü beslenmiş, yırtık pırtık elbiselerle giydirilmişlerdi. Çorlu İstasyonu'nda beni karşılamak için çıkarılan bölüğün bir kısım erleri yırtık potinli ve diğer kısmı ise yalın ayaktı. Erlerin hem ayakkabılarının hâli ve hem de çok zayıf bulunmaları yüzünden yürüyüş yapmaya güçleri olmadığından büyük çaplı birlik tatbikatları yapmaya imkân bulunmadığını tümen komutanı söyledi. Bu hâli Enver'e yazılı olarak bildirdim ve çare bulmasını istedim. Bunun üzerine Enver, tümen komutanı Albay Ali Rıza Bey'i derhal emekliye ayırdı. Bunu işitince Enver'e gittim ve; *"Eğer bana her gerçeği söyleyen subay ordudan atılırsa Türkiye'deki askerî vazifemi yapmaya imkân kalmayacağını"* söyledim. Birkaç müzakereden sonra Enver, tümen komutanını tekrar görevine iade etti. Ali Rıza Bey sonradan savaşta fevkalade liyakat gösterdi ve 1918 sonbaharında da kolordu kumandanı bulunmaktaydı.

Bundan başka beni yanıltmak için çeşitli yollara başvuruldu. Teftiş edeceğim birliklere Levazım Dairesi'nden süratle yeni elbiseler gönderiliyordu. Yalnız elbise gönderilmesiyle kalınmıyor teftişlerde erler bile değiştiriliyordu. Hasta ve güçsüzlerle, talim ve terbiyesi noksan olanlar saklanılıyordu ki Alman generali şikâyeti gerektiren çirkin, nâhoş şeyler görmesin.

O zamanlar Osmanlı birliklerinde iç hizmetlerin hemen her şeyi eksik gibiydi. Subaylar, erlere bakmaya ve kontrol etmeye alışkın değillerdi. Çoğu birliklerde erlerin üstü başı bit, pire gibi haşeratla doluydu. Hamam tertibatı kışlaların hiç birisinde yoktu. Koğuşların düzenli olarak havalandırılması adeta bilinmiyordu.

Mutfak tertibatı, akla gelebilecek en ilkel bir tarzdaydı. Mutfak hizmeti hem temiz değildi hem de düzensizdi. Almanya'dan numune bir mutfak tertibatı siparişine kalktığım zaman, 3. Tü-

Levent Şahverdi Arşivi

men Komutanı Yarbay* Nicolai böyle bir şeyi tesadüf eseri olarak, büyük Selimiye Kışlası'nda, gayet mükemmel şekilde sandıklara yerleştirilmiş bulmasın mı? Almanya imparatoru bunu beş sene önce Türklere bir hediye olarak göndermişti. Fakat bu mutfak tertibatı birliğe Osmanlı Harbiye Nezareti tarafından teslim edilmiş ancak sandıklarından çıkarılması için hiçbir emir verilmemiş olduğundan tam beş sene sandıklar içinde kalmıştı.

Atlı birliklerdeki hayvanlar acınacak bir haldeydi. Atların büyük kısmı Balkan Savaşı'ndan beri uyuzdu. Nal bakımı yoktu. Eyer, başlık, koşum takımları da aynı şekilde bakımsız bırakılmıştı. Hayvan ahırları tamamen perişandı. Birliklere ait bütün eşya depoları bomboştu.

Dışarıdan bakıldığında mevkilerinin güzelliği, binalarının büyüklüğü ile İstanbul'u ziyaret edenleri hayran bırakan birçok askerî binanın içerisi, her köşesi pislik dolu acınacak bir harabe halindeydi.

Dünya Savaşı'ndan önce, Osmanlı ordusu için yapılmış olan tekliflerden uygun gördüklerini kabul etmek ve Harbiye Nâzırı sıfatıyla elinde bulunan bütün vasıtaları kullanarak hiçbir şeyden çekinmeksizin hemen uygulama alanına koydurmak Enver'in takdire değer bir meziyetidir.

İlk zamanlar biz düzenleme ve ıslahat isteyince komutanlardan sürekli aldığımız cevaplar *"Bunun için para yok"*tan ibaretti. Bu gayet kolay bir kaçamak yoluydu. Gerçekte ise paradan daha çok düzen, temizlik ve iş görebilme fikri eksikti.

Türk, o tarihte Alman subayı tarafından istenilen işe ancak hevessiz bir şekilde girişir ve bahaneler uydurarak kendi hayat tarzını korumaya çalışırdı. Kendilerine ait fikirlere göre yaşlı Türk subaylarının çoğunluğu, bizim yaptığımız şekilde bu gibi ayrıntılar ile uğraşmayı kendilerine lâyık görmüyorlardı.

Liman Paşa kitabında Alman subaylarını hep Almanya'daki rütbeleriyle anıyor. Nicolai bizde albaydı. (t.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

Fakat biz işe şiddetle sarılmaya ve gelecekteki çalışmalar için sağlam esaslar hazırlamaya mecburduk. Bu çalışmamızda bize faydalı yardımlarda bulunan Türk subaylarının miktarı da devamlı artmaktaydı.

Kurmay mektebine varıncaya kadar bütün Türk askerî müesseselerinde haddinden fazla ve sağlam olmayan bir nazariyatçılık hüküm sürüyor ve buna karşılık da arazi üzerinde tatbikat önemsiz görülüyordu. Gerek kurmay subaylarda ve gerekse yukarı rütbeli birlik subaylarında pratik bir terbiye ve bununla beraber pratik bir muhakeme eksikliği aynı şekilde kendini göstermekteydi. Bunun için her şeyin değiştirilmesi ve yeniden kurulması gerekiyordu.

Türk askerî hastanelerinin durumu korkunçtu. Pislik, akla gelebilecek her çeşit kötü kokular, haddinden fazla doldurulan koğuşları sağlığa zararlı ve tahammül edilemez bir hâle koyuyordu. Dâhilî ve haricî hastalıklardan yatan hastalar çoğunlukla karmakarışık bir arada yatıyorlar, çok defa da -o da eğer varsa- aynı yatakta bulunuyorlardı. Çoğunlukla hastalar koridorlarda sımsıkı yan yana sıralanmış olduğu halde kısmen minderler ve kısmen de beylikler üzerinde yatmış bulunuyorlardı. Dermanı büsbütün kesilmiş erlerden birçoğu usulüne uygun bir bakım olmadığından her gün ölüyordu. Bu gibi hastaneleri ziyaretimde, böyle düzensizlikler hakkındaki memnuniyetsizliğimi gösterdiğim ve sorumlusu olan Türk sıhhiye subaylarını cezalandırmak için Harbiye Nezareti'ne bildirdiğim her tarafa yayılınca başka yoldan kurtuluş çareleri arandı. Şimdi de ben hastaneleri gezdikçe muhtelif koğuşları kapalı bulmaya başladım. Beni gezdiren tabiplerin ifadesine göre anahtarları yoktu. Ben bu cevapla tatmin olmayıp da kapıların açılmasına ısrar edince o karanlık koğuşlara, ben görmeyeyim diye ölümle pençeleşen ağır hastaların nakledilmiş olduğunu gördüm.

Türk askerî tabiplerinin aldığı terbiye bizim alıştığımızdan büsbütün başka bir tarzdaydı. Onların birçoğu, hastalara günde

Levent Şahverdi Arşivi

bir defa uzaktan bakmakla ve bir sürü ilaç yazmakla yetinirdi. Hastaların ateşini ölçmek üzere 300 hasta başına bir tek termometre bulunursa memnun olunurdu. Zaten sıhhiye erlerinden az sayıda kişi termometreyi kullanabiliyordu. Okuma yazma bilen sadece subaylar olduğu için ateşi ölçülenler de yalnız onlardı. Termometre çoğunlukla yalnız subaylar için kullanılırdı, Erler için buna pek lüzum görülmezdi. Şahısların kimliğini dikkate almadan işini yapacağına dair bir vazife ahlâkı bulunması ve böyle bir düşünce çoğunluğuna yabancıydı. Sürekli kontrol altında çalışmaya alışmışlardı ve buna da açıkça ihtiyaçları vardı.

Askerî Heyet'in en büyük rütbeli sıhhiye subayı olan Profesör Doktor Mayer, Türk askerî hastanelerinde ıslahat için geniş bir cereyan yarattı. Daha sonra savaş sırasında Türk hastanelerinin tamamen amacına uygun bir şekilde iş görmeleri o sayededir. Bu münasebetle de çok tedbirli ve gayet ince bir zat olan Türk Sıhhiye Başkanı Süleyman Numan'ın çalışma ve başarılarını teslim etmek gerekir.

Ordunun genel kısımlarında Askerî Heyet'in kararlı faaliyeti ile kendisine bir hayli düşman edinmesi de kaçınılmazdı. Fakat diğer taraftan da ordunun, Balkan Savaşı'nda uğradığı çöküşten sonra yükselişe geçtiğini gören ileri görüşlü kişiler az değildi.

İstanbul'daki Sefaret Heyetleri: Amiral Limpus ve General Baumann

Alman askerî heyeti İstanbul'a geldiği zaman orada Amiral Limpus'un başkanlığı altında bir İngiliz Bahriye Heyeti çoktan beri bulunmaktaydı. Bu heyetin yaptığı hizmetler sonradan çok saldırıya uğradıysa da gerçeğin neden ibaret olduğu ve bu saldırıların iftira olup olmadığını bilemem; çünkü doğuda her çeşit iftira mümkündür ve yalan haberler adeta bir dağın tepesinden kopan çığ gibi ağızdan ağza geçerken büyür gider.

Alman askerî heyetinin görevleri orduya, İngiliz bahriye heyetininki ise donanmaya münhasır olduğundan ve arada mühim

Levent Şahverdi Arşivi

temas noktaları olmadığından anlaşmazlık çıkmasına sebep de yoktu.

Biz, Amiral Limpus ve İngiliz bahriye heyetiyle savaştan önce iyi bir arkadaşlık yaşadık. Yalnızca ordu ve donanma ile ortak tatbikat yapılmasına dair birkaç defa ortaya atılan fikri, esaslı bazı düşüncelerimden dolayı uygun bulmadım. 1914 Haziran ayında Türkiye ile Yunanistan arasındaki münasebet, silahla çözülebilecek derecede gerginleşince Enver'in yanında bir konferans açıldı ve buna gerek Alman askerî heyeti gerekse İngiliz bahriye heyeti katıldılar.

Amiral Limpus'tan başka, İstanbul'da büyük rütbeli yabancı subaylardan Fransız generali Baumann da bulunuyordu. Bütün Türk jandarması Baumann'ın emrine verilmişti. Sözleşme gereğince Türk ordusuna yabancı subay kabulü ancak benim uygun görmemle caiz olabilecekti. Buna dayanarak gerek General Baumann gerekse jandarmada müstahdem diğer birçok yabancı subay için önceden benim olurum alınmak gerekecekti. Jandarma kuvveti 80.000 kişilik seçme birliklerden oluşuyordu. Harbiye Nezareti tartışma ve mücadeleye meydan bırakmamak için gayet mahirâne çözüm yolu bulmuştu. Şöyle ki Alman askerî heyetinin gelişinden birkaç gün sonra bütün jandarma kuvvetinin alâkasını ordu ve Harbiye Nezareti'nden keserek Dâhiliye Nezareti'ne bağlamıştı. General Baumann ile aramızdaki şahsî ilişki kesinlikle iyiydi. Generalle her karşılaşmamda bana karşı samimi bir nezaket gösteriyor ve aynı şekilde karşılık veriyordum.

1913 Aralık ayında İstanbul'a geldiğim zaman sefaret heyetlerinin en kıdemlisi Avusturya-Macaristan Sefiri Marki Pallaviçini'ydi. 1918 Ekim ayında mütarekeden sonra Suriye'den dönüşümde Pallaviçini'yi yine aynı vaziyette gördüm Çok mühim olan memuriyet makamını tam on iki sene yürütmüş ve Türkler arasında hem hürmet ve hem de gerçek bir güven kazanmıştı. Eski tarz diplomatlardan olan Marki, kendisini yakından tanımayan kimselere karşı biraz saf birisi gibi görünürdü. Her mühim haber

Levent Şahverdi Arşivi

karşısında kendini şaşırmış gibi gösterirdi. Hâlbuki gerçekte herhangi bir meselede kendisinden daha iyi haber alan hiç kimse olmadığı gibi Türk siyasetinin en mahrem sırlarına ulaşmıştı. Çeşitli çevreler ile ilişki ve irtibatta olduğundan, diğer diplomatlar gibi yalnız siyasi ajanların getirecekleri haberlere bağlı kalmıyordu. Alman imparatorunun kendisi hakkındaki kanaati gibi kötümser değildi. Aksine onun Türk politikası ve askeri gelişmesi hakkındaki düşünceleri hep doğru çıktı. Ata binmeyi seven ve pamuk kırı hayvanı üzerinde İstanbul ve Tarabya'da birçok kişi tarafından tanınan ve her tanıdığını güler yüzle "Servus"* diye selamlayan bu mültefit ihtiyar binicinin gayet akıllı bir diplomat olduğunu ve savaş senelerinde beyninin sürekli çok derin endişelerle meşgul olduğunu tahmin edenler pek azdır.

Türkiye'de geçirdiğim beş senelik askerî hizmetim süresince beş Alman sefiri gördüm. Birincisi Baron von Wangenheim, 1915 sonbaharı sonlarında vefat etti ve Tarabya'daki hatırasında son uykusuna çekildi. Gerek Alman askerî heyetinin daveti gerekse Alman-Türk ittifakı hep Baron Wangenheim tarafından ortaya atılmış ve uygulamaya konulmuştu. Çok kararlı ve çalışkan olup, Türkiye'de emellerini gerçekleştirmenin yolunu daima bulurdu. Kanaatimce Türkiye'nin iç durumunu ve bilhassa Genç Türkler'in, yeni bir düzen kurmaya dair fikir ve emellerini tedkik ve muhakeme hususunda çok fazla iyimserdi.

Baron von Wangenheim'ın 1915 yaz aylarındaki hastalığı ve izinli olarak bulunmadığı zamanlar ona Prens Hohenlohe vekâlet etti. Daha sonra Kont Volf Metternich bu önemli göreve tayin edildi. Türklerin gözünde belki biraz çekingen görünen bu gayet akıllı ve zeki diplomat İstanbul'da yapılan Alman entrikaları sebebiyle bir sene kadar sonra görevinden ayrıldı. Enver 1916 sonbaharında, bir kısmı Alman Sefareti'ne ve diğer kısmı Osmanlı Genelkurmayı'na mensup olan bazı Alman subaylarıyla birlikte

---

* Servus, Latincedir. Avusturya'da kendine denk kişilere selam verirken kullanılır (t.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

Pless'teki Alman Genelkurmay Karargâhı'na gittiği zaman, Türk Hükümeti tarafından hiçbir talimat verilmediği halde sefirin değiştirilmesi için istekte bulunmuş ve bu isteği yerine getirilmişti.

Kont Metternich'in yerine gelen von Kühlmann'ın, ta gençliğinden beri Türkiye'yi tanımış ve Türk zihniyetini iyi bilmesine rağmen onun aleyhine de 1917 yaz aylarında aynı Alman entrikaları çevrilmiş ve şayet Kühlmann Alman Hariciye Nezareti'ne tayin edilip gitmeseydi aynı akıbete uğraması kaçınılmazdı.

Türkiye'de çevrilen bu Alman entrikaları incelenecek olursa, daima aynı kişilerin izlerine rastlanır. İstanbul'da bu kişilerin isimleri herkes tarafından bilinmekle beraber, onlar aleyhine bir şey yapmaya imkân yoktu. Çünkü onlar sürekli İstanbul'da kalırlar, Alman makamlarına gelen telefonlara, telgraflara hâkim bulunurlar ve sonuçta yaptıkları Enver'in ismi veya imzasıyla örtbas edilirdi.

Yabancı bir ülkede ve en yüksek makamlarda bulunup en ağır sorumlulukları üstlenmiş olan memur ve subayların lehinde ve aleyhinde -fakat kendilerinin bilgisi dışında- gizlice vatanlarına ihbarlarda bulunulmasına entrika ismini veriyorum. Bu ihbarlar öyle kişiler hakkında yazılıyordu ki yazanlar mevki bakımından onların çok altında bulunuyorlardı.

Eğer Alman Hükümeti veya Başkumandanlığı, en yüksek makamların resmî sahiplerini korumak isteseydi onlara kayıtsız şartsız güvenini gösterir ve onların açıklama ve ifadelerine itibar edip diğerlerini dikkate almazdı.

Bu eski Prusya prensibinin savaşta geçerli olmaması ciddi bir hata oluşturuyordu. Bu hâlin getirdiği uygunsuz sonuçlar ise gerek burada gerekse diğer yerlerde inceleme ve değerlendirmeye lâyıktır.

Von Kühlmann'ın yerine 1917 sonbaharında Kont Bernstorff tayin edildi ve mütareke akdedildiğinde sefir bu zattı.

Özellikle Türkiye gibi hakkında doğru ve isabetli bir inceleme ve karar verilmesi güç olan memlekette bu kadar sık değişik-

Levent Şahverdi Arşivi

lik yapılmasının maksada uygun sonuçlar vermeyeceği son derece açıktır.

Savaş esnasında sefirler için özel zorluklar ortaya çıktı; çünkü askerî temsilciler, ataşemiliterler, deniz ataşeleri raporlar gönderirken özel vasıtalar kullanıyorlardı.

Bu kişilerden bazıları, -kuvvetli bir öngörüye sahip olan ataşemiliter von Leipzig müstesna olmak üzere- gerek Türkiye için ve gerekse Almanya için bazı kötülüklere sebebiyet vermiş oldular. (Leipzig 1915 Haziran'ında Çanakkale'de yakalandığı bronşitten dolayı maalesef vefat etti). Onların Almanya'daki üst makamlarına gönderdikleri haberler ve Türk Genel Karargâhı'nda bulunan bazı Alman subaylarının raporları Türkiye'nin askeri kabiliyetleri hakkında Almanya'da gerçeğe aykırı bir fikir oluşmasına ve gelişmesine sebebiyet vermiştir.

Osmanlı ordu birliklerini ancak Enver'le yapılan acele seyahatlerde görmeye muvaffak olan bu kişilerde, yeni Türk ordusunun iç yapısının, değişen vasıflarının ve özellikle subaylarının durumunun ne olduğunu kapsayacak derin bir fikir yoktu. İşte böyle kişiler aracılığıyla Dünya Savaşı'nda Alman Genel Karargâhı'nda yanlış ümitler beslenmiş ve Alman Başkomutanlığı ta en başından başarısızlığa mahkûm olan hareket ve tedbirleri kabul etmeye yönlendirilmişti.

Zaman zaman, Türkiye'de yedi farklı makamdan -tabii ki birbirini tutmayan- askerî raporlar alan Alman Genel Karargâhı'nın, daha yakınında ve aciliyeti olan görevleri varken, bu kadar uzak bir yerden her zaman uygun neticeler alması ve yerinde kararlar vermesi mümkün olmamıştır.

Bu zorlukları General Ludendorff 1917 Ekim ayında, Kreuznach'da Alman Genel Karargâhı'nda bana bizzat anlatmıştı.

Mademki Almanya, Türkiye'de geniş bir askerî yetki ile donatılmış büyük bir askerî heyet oluşturmuştu; bunu, bütün askerî istihbarat için daha en başından bir merkez olarak kabul etmesi, amaca daha uygun olurdu. Osmanlı memleketinin her tarafına

Levent Şahverdi Arşivi

yayılmış olan, Osmanlı ordusunda fiilen çalışmakta olan Alman askerî heyeti subayları tecrübe ve anlayışlarına dayanarak ataşemiliter ve deniz ataşelerinin istihbarat kaynaklarından daha esaslı istihbarat toplamaya muktedirdiler. Bu duruma göre de ataşemiliter ve deniz ataşelerinin yine sefarette kalmaları gerekeceği kabul edildiğinde, bunlar kendilerine gelen haberleri askerî heyete tebliğe mecbur tutulmalılardı. Askerî istihbaratı yetkili bir elde tutmak ancak bu şekilde olurdu ve Almanya'daki istihbarat merkezine çok değerli bir hizmette bulunulurdu.

En son ve en yüce bir mevkide son kararı verecek görevlilere gönderilecek güvenilir haberler, genellikle icraattan bizzat sorumlu olan kişiler tarafından hazırlanmalıydı. Müşavir veya resmen seyirci olan kişiler tarafından doğrudan doğruya gönderilen her haber, kendisiyle beraber birçok tehlikeyi de taşır. Çünkü bu kişiler olacaklardan sorumlu olmazlar ve çok kolaylıkla şahsî endişelere de kapılırlar. Bu kaide ülke içinden çok, yabancı memleketler için geçerlidir; çünkü orada haberlerin kontrolü daha zordur. Türkiye de dâhil olduğu halde, yabancı ülkelerde çeşitli ve uygunsuz haberlerin çıkması hoş olmayan, şahsî anlaşmazlıklara meydan açar ve bu şekilde ortak menfaatler zaafa uğrar.

Bu düşüncelerim beş senelik olaylar silsilesine dayanmaktadır. Geçmişten, gelecek için bir ders çıkarmak için bunların ortaya konması gereklidir.

Gelecekte yabancı bir memleketteki vaziyet ve mevkiimiz için ilk şart, Almanların nüfuzlu, sorumluluk sahibi bir kişinin başkanlığı altında, birleşik bir kitle hâlinde bulunmalarıdır. Almanya'daki üst makamlar da sorumluluğu üstlenen bu kişiye her yönden destek olmalıdır. Zannederim ki bizler, diğer devletlerden bu konuda bazı şeyler öğrenebiliriz.

Savaştan önce, askerî heyet subaylarıyla İtilaf Devletleri sefirleri arasındaki ilişkilerde pek gerginlik olamayacağı açıktı ve bununla beraber bu ilişkiler gayet dürüsttü. Mesela 1914 Haziran'ında, İngiltere kralının doğum gününde, İngiliz Sefareti'nin düzenlediği törene tebrik için bizden birçok subay katılmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Rus Sefiri Giers bile, 1. Kolordu'nun komutanlığı tekrar Türklere verildikten sonra, önceleri bize karşı almış olduğu düşmanca tavrı değiştirmişti.

İtalyan Sefiri Marki Garroni, İtalya Hükümeti 1914 senesi Ağustos ayında Üçlü İttifak'tan ayrıldıktan sonra bile Almanlara karşı dostça davranmaktan vazgeçmemişti.

İstanbul'da Haliç'e bakan safarethanede oturan Amerika Sefiri Morgentau'yu ve onun yerine gelen Eltus'u biz ancak törenlerde görüyorduk. Onların eşleri, geniş imkânları sayesinde hayır işlerine çok geniş çapta katılmak suretiyle Türklerin sevgisini kazanıyorlardı.

Hollanda, İsveç, Bulgar sefirlerinin evlerine savaşa girdikten sonra da birçok subayımız gitmeye devam etti.

Dünya Savaşı'nın Başlangıcına Kadar Almanya Askerî Heyeti

Enver, Harbiye nâzırı olduğu zaman, aynı zamanda kendisini Genelkurmay Başkanı da tayin etti. Bundan maksadı öteden beri harbiye nâzırları ile genelkurmay başkanları arasında süregelen devamlı anlaşmazlığa mani olmak olduğunu söylüyordu.

Genelkurmay ikinci başkanlığına Albay von Bronsart'ı seçti. Bazı esaslı düşüncelerim mevcut olmasına rağmen bu tayine razı olmaya mecbur oldum. Fakat Alman Askerî Heyeti Sözleşmesi'nin açıkça ortada olan hükümlerinde yazılı olduğu üzere Genelkurmay'ın diğer önemli mevkileri Türklerin elinde kaldı. Alman kurmay subayları Türk kurmay subaylarına çeşitli memuriyetlerdeki vazifeleri öğretmeleri ve yol göstermeleri için danışman ve öğretmen olarak istihdam edileceklerdi. Böylelikle Türkler ordularının menfaatine olarak memuriyet ve vazifelerini kendi başlarına yürütmeyi öğreneceklerdi. Alman askerî heyetinin Türkiye'de bulunacağı süre aslında sınırlı olmak üzere düşünülmüştü. Bununla beraber gelecekte kendi işlerini kendilerinin yapabilmeleri esasına dayandırılmak üzere Türk subaylarının yetiştirilmele-

Levent Şahverdi Arşivi

ri görev sıralamasında ilk sırayı oluşturuyordu. Savaş başladıktan sonra aslında Alman subaylarının yerleştirilmesi düşünülen, merkezdeki ve çeşitli askerî sınıflardaki en önemli mevkilere mükemmel yetişmiş Türk subaylarının yerleştirilmeleri gereği ortaya çıktı. Fakat sonradan birçok Alman subayının Osmanlı Genelkurmayı nda, ordusunda ve menzil hatlarında istihdamlarıyla bu subayların sayısı gitgide fazlalaştı.

Alman subayları Türkçe bilmedikleri gibi, Türk ordusu ve ülkesi hakkında da ancak yüzeysel bilgileri olduğundan dolayı, sonradan ortaya çıktığı üzere, böyle zor şartlar altında önemli sorumlulukları üstlenmemeleri gerekirdi. Sonuçta da tahminimiz doğru çıkmıştır. Özellikle Türk Genel Karargâhı'nda Türk kurmay subaylarının -itirafı zorunlu olduğundan- birçok mühim mevkilerden çıkarılmış olması bu subaylar üzerinde hoşnutsuzluk ve hatta çok defa pasif direniş ortaya çıkardıktan başka; Türkiye'ye ait birçok işin Alman subaylarından gizli olarak yapılması sonuçlarını doğurduğundan ve anlatıldığı üzere Alman ve Türk ortak çalışmasının eksikliği dolayısıyla arada istenmeyen bir gerginlik çıkarmıştır. Bununla beraber kötü sonuçlar alındıkça, zaman oldu ki Türkler tarafından Almanlar, hiç ilgileri olmadığı bazı konuların sorumlusu olarak gösterildiler. Enver'de, Alman ortak çalışması gibi önemli meselelerin doğru ve sağlam bir şekilde yoluna konulması için gereken anlayış, tecrübe ve şahsî görüş noksanlığı vardı. Enver, Alman yardımının iyiliğini tamamıyla anlıyordu. Fakat kendi ordusuna -din, dil ve iç teşkilatındaki uyuşmazlıktan dolayı- Alman tarzının uygulanması hususunda orduda yapması gereken sınırlamaları gitgide daha az takdir ediyordu.

Daha Çanakkale Savaşı başlamadan önce bile kendisinin benim tavsiyelerime ihtiyacı olmadığını zannediyor ve bu zannını karargâhında etrafına Alman subaylarını topladığı oranda artırıyordu. Bu gerçeklerdeki açıklık daha sonra anlatılacak olan bazı olayların okunmasıyla anlaşılır.

Levent Şahverdi Arşivi

Savaştan önce, 1914 senesinin ilk yarısında Alman Askerî Heyeti subayları sayısı sözleşmede yazılı olan 42 adetinde kalmayıp özellikle dışarıdaki birlik ve karargâhların teşkilatı dolayısıyla fazla ihtiyaca gerek olduğundan tahminen 70'e yükselmişti. Bu sayı Osmanlı ordusu gibi büyük bir ordunun teşkilatı için asla haddinden fazla bir sayı değildi. Buna karşılık daha şimdiden bahsetmeye değer ki, savaşın sonuna doğru 800'ü aşkın Alman subayı, sıhhiye subayı ve askerî memurlarının özlük işleri Alman Askerî Heyeti'nden geçmişti. Bunlar arasında Almanya dışında istihdam şartlarını taşımayanların da bulunması tabii idi. Dünya Savaşı'ndaki subay kaybının büyüklüğü göz önüne alınırsa kendi memleketimiz dışında bu kadar büyük sayıda subay görevlendirmemizin doğru olmadığı anlaşılır.

1914 senesi ilk yarısında, merkezdeki ve birliklerdeki çalışmalarından başka Alman subayları, İstanbul'da piyade, sahra ve ağır topçu okullarıyla, Ayazağa'daki Süvari Astsubay Okulu'na müdür ve öğretmen olarak alındı. Bu okullardaki eğitim planları genişletildi ve bunu takiben de tarafımızdan bir subay binicilik okulu ve nakliye okulunun kurulduğu özellikle belirtilmeye değerdir.

Eylül ayı başlarında Gelibolu ile Tekirdağ arasında benim emrim altında bir tatbikat yapılması planlanmıştı. Bu manevra sırasında bir çıkarma hareketi de yapılacaktı. Bu tatbikatı müteakip Anadolu'nun batı sahillerinde büyük bir kurmay seyahati yapmak niyetindeydim.

Bu sırada Dünya Savaşı başladı. Bu savaşta Türkiye ilk başta tarafsız kalmıştı. Ancak seferberlik hazırlıklarına derhal başladı.

Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Tarafsız Günleri

1914 senesi Ağustos başlarında bir gün akşamüzeri Tarabya'daki Alman Sefareti'ne gelmem rica edildi. Orada Sefir von Wangenheim ile Enver'i buldum. Bunlar, Almanya ile Türkiye arasında gizli bir ittifak anlaşması projesini hazırlamakta oldukla-

Levent Şahverdi Arşivi

rını söylediler ve Türkiye Dünya Savaşı'na girdiği takdirde Alman Askerî Heyeti'nin istihdamı hakkındaki düşüncelerimi sordular. Almanya'nın Avrupa'da bir savaşa girişmesi hâlinde Türkiye'de bulunan Alman subayların geriye çağırılmaları hususunun, yapılan sözleşme hükümleri gereği olduğunu kendilerine anlattım. Sefir bu sorunun, Alman askerî heyetinin Türkiye'de bırakıldığı kabul olunarak cevaplanması gerektiğini söyledi.

Bu takdirde ve Türkiye'nin Dünya Savaşı'na girmesi hâlinde Alman subaylarının, savaşın sevk ve idaresine etki edecek mevkilere tayin edilmeleri gerektiğini söyledim.

Bunun üzerine Alman Askerî Heyeti'ni ilgilendiren madde derhal Fransızca olarak tespit edildi ve askerî heyete "**Influence effective sur la conduite générale de l'Armée**"* yetkisi tanınmış oldu.

Anlaşma projesinin diğer metninden bana asla bilgi verilmedi. Bunu Eylül ayı başlarında sefirden yazılı olarak rica etmem üzerine, von Wangenheim'in 5 Eylül tarihli bir yazısı ile red cevabı aldım. Gerçeğin ortaya çıkmasına yardımcı olacağı için bunu burada özellikle yazıyorum ki Alman Askerî Heyeti alınan siyasî kararlardan kesinlikle haberdar edilmemiştir.

Sefir ile Enver'den ayrıldığım günün akşamı Enver bana, Türkiye savaşa girerse kendisinin Başkomutanlık Vekâleti vazifesini üstleneceğini söyledi. Bu durumda benim, onun kurmay başkanlığını kabul edip etmeyeceğimi sordu. Ben bu teklifi kabul etmeyerek savaşta bir askerî birliğe komuta etmeyi tercih edeceğimi söyledim.

Bugünlerde Türkiye'nin savaşa girmesi veya tarafsızlığını koruması hakkında birbirine zıt birçok rivayet dolaşıyordu. Alman Askerî Heyeti, ittifak görüşmeleri hakkında ne Türkiye ne de Almanya tarafından hiçbir şekilde resmî olarak bilgilendirilmiyordu. Vatanda (yani Almanya'da) savaş başladığından, durum

---

*Ordunun genel sevk ve idaresi üzerinde fiilî tesir" (t.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

Alman subayları için pek sıkıntılıydı. Birkaç gün sonra Türkiye'nin tarafsız kalacağı bildirildi.

Bunun üzerine ben 11 Ağustos tarihiyle imparator hazretlerine gönderdiğim ayrıntılı bir telgraf ile sözleşmemizin bahsedilen özel hükümlerine dayanarak bütün Alman subaylarının acilen Almanya'ya çağırılmalarını istirham ettim.

İmparatorun 22 Ağustos tarihli cevabî telgrafında; şimdilik Türkiye'de kalmamız gerektiği bildiriliyordu. Fakat bundan dolayı biz asla etkilenmeyip görevimizi aynen savaşta ve Alman ordusunda bulunuyormuşuz gibi kabul edecektik.

Bu emri, hemen topladığım Alman Askerî Heyeti'ne tebliğ ettiğim zaman herkes büyük bir üzüntüye kapıldı. Herkes savaşın uzun süre devam etmeyeceği ve biz savaşa katılamadan son bulacağını zannediyordu. Türk nâzırlarının çoğunluğunun tarafsızlığın devam ettirilmesi fikrinde oldukları bilindiğinden Türkiye'nin savaşa gireceğini o zaman kimse tahmin etmiyordu.

Eylül ayında ben bütün Alman subaylarının geriye çağırılmaları hakkında tekrar müracaatta bulunmama karşı, Askerî Kabine başkanının 27 Eylül tarihli telgrafı şöyle başlıyordu:

> "İmparator hazretleri, oradaki görevde istihdamlarının, savaşta diğer herhangi bir görevde bulunmak ile aynı kabul edilmesi gerekeceğini size yeniden hatırlatmamı bana havale buyurdular. Sizin, imparatorun tasvibine mazhar olan Sefaret politikasına muhalif olan fikir ve hareketten kaçınmanız haşmetli imparator hazretlerinin kesin emirleri gereğidir... v.s".

Türkiye seferberliği -Balkan Savaşı'nın aksine olarak- önemli pürüzler çıkmaksızın 1914'te tamamlandı. Çünkü Alman Askerî Heyeti ile Türk kurmay subaylarının katılımıyla oluşturulan seferberlik emirleri ancak genel hükümleri ve gerçekten gerekli olan hususları ihtiva etmekteydi. Yoksa büyük Osmanlı İmparatorluğu

Levent Şahverdi Arşivi

içindeki bölgelerin çok farklı olan özelliklerine nazaran karışıklık çıkması muhtemel olan ayrıntıları asla içermiyordu.

Zaman kısıtlı olmadığı için seferberlik zor değildi ve bu ancak bir ihtiyatî tedbir olarak yapılmıştı. Seferberlik, birliklerin harbe uygun olarak talim ve terbiyeleri için bunların, şimdiden mevcudu artırılmış kuvvetlerin katılımıyla talimler yapmaya muktedir olmaları ve muvazzaf subaylar gibi silah altına çağrılan yedek subayların emir verme ve savaşta birliklerini sevk ve idare edebilme kabiliyetlerini artırma yönünden büyük faydalar taşıyordu.

Önceden birliklerin sulh zamanında zayıf olan mevcutları sebebiyle talim ve terbiyeden çok fazla istifade edilemiyordu. 1. Kolordu nun İstanbul'da bulunması ve sürekli yabancıların gözü önünde adeta kontrole maruz olması sebepleriyle sulh zamanındaki gerçek kadrosunu muhafaza etmesine karşılık dışarıdaki kolordu birlikleri özellikle piyade birliklerinin mevcudu çok farklı kuvvetlerdeydi. Mesela 1914 senesi yazında Tekirdağ'da öyle bölüklere rastladım ki hizmete yirmi erden fazla asker çıkaramıyorlardı.

Seferberlikte oluşturulan Türk Genel Karargâhı, daha Ağustos'ta birçok ordunun kurulmasını emretmişti. Karargâhı İstanbul'da olan 1. Ordu'nun komutası bana verildi. Bu ordu, beş kolordudan oluşacaktı. Bu kolordular esasında İstanbul ve civarında, Trakya'da, Çanakkale'de, Bandırma'da ve Bandırma'nın güneyinde bulunuyorlardı veyahut buralarda bulunacaklardı. Merkezi Halep olan 6. Kolordu da bu orduya verilmişti ve yavaş yavaş Ayastefanos (Yeşilköy) civarlarına nakliediliyordu.

Bahriye Nâzırı Cemal'e de karargâhı İstanbul'da bulunan 2. Ordu'nun komutası verildi. Bu orduya Anadolu'da bulunan iki kolordu verildi. Üç kolordudan oluşan 3. Ordu da Kafkasya'nın batısında Erzurum civarında konuşlanmıştı.

İşte bu ordu taksimatında bir maksat ve mana vardı. Buna karşılık şurası kayda değerdir ki Türkiye savaş boyunca ismen

Levent Şahverdi Arşivi

dokuz ordu çıkarmış olmakla beraber mevcut birlikler bu teşkilata kısmen de olsa yeterli gelmediğinden bu durum tamamen anlaşılmazdı. Sonraları öyle oldu ki yalnız numaralarıyla mevcut olan orduların ancak karargâhları yerinde olup birlikleri hiç yok gibiydi. Bu duruma açık bir örnek olarak 1917 senesinde 1. Ordu'nun (İstanbul'da) bazı ikmal ve milis teşkilatını saymazsak ancak bir piyade alayına sahip olması ve 1918 senesinde 2. Ordu'nun (Halep'te) savaşabilecek piyadesinin ancak 7 taburdan ibaret bulunmasını zikredebiliriz. 1918 senesinde Filistin'de bulunan üç ordudan her birinin piyade muharip kuvveti, savaşın başlangıcındaki Türk piyade tümenlerinin mevcudunda bile değildi.

Sonradan yapılan ve sırf gösterişe dayanan bu ordu taksimatı, yalnız emirlerin dağıtılmasında zorluklar göstermekle kalmayıp Türk usulüne göre birçok subay, er ve hayvanın istihdam edildiği büyük karargâhların bulunmasını gerekli kılıyordu ki bunlar cepheye gönderilse pekâlâ daha faydalı olabilirlerdi. Bizzat benim -Alman Askerî Heyeti başkanı olmam dolayısıyla haberdar olmam gerekmesine rağmen- bu gibi kararların alınmasında Türk Genel Karargâhı nda zerre kadar tesirim olamamıştır.

Goeben ile Breslau'ın Çanakkale Boğazı'ndan girmesinden bir süre sonra Ağustos ayının ikinci yarısında Enver'in başkanlığında bir askerî meclis toplandı. Bu toplantıda Alman sefiri, Goeben ile gelen Amiral Souchon, Alman ataşemiliteri ve deniz ataşesi, Enver'in kurmay başkanı ve diğer yüksek rütbeli bazı subaylar ile birlikte ben de bulunuyordum. Bu mecliste, şayet Türkiye savaşa girerse Süveyş Kanalı'na karşı bir hareket yapılmasının uygun olup olmayacağı tartışılacaktı. Denizciler pek hararetle böyle bir hareketi desteklediler. Ben ise, o zamanki Alman ve Avusturya cephesinin durumuna göre Odesa ile Akkirman arasında büyük bir çıkarma hareketinin, Avusturya'nın güney kanadının yükünü hafifleteceği düşüncesiyle gerekli olduğu fikrinde bulundum.

O zaman Rusya'nın Karadeniz filosunun güçlü sayılmadığından ve bilhassa Odesa mıntıkasında muntazam Rus birliklerinin

Levent Şahverdi Arşivi

az olmasından dolayı, seri ve cesurca bir hareketin başarıya ulaşması teknik olarak mümkün görünüyordu. Çıkarma ordusunun ihtiyaçlarının karşılanması için ilk şart da tabii ki Rus filosunun mağlup edilmesiydi. Amiral Souchon'un o zamanki kesin ifadesine göre Goeben ve Breslau'ın katılımıyla yapılacak böyle bir teşebbüsün başarıya ulaşacağı ümit edilebilirdi. Ancak ben bu fikrimde yalnız kaldım. Diğerleri hep birlikte mümkün mertebe seri yapılacak Mısır harekâtının önemli tesirlere yol açacağı kanaatindeydiler.

Ben daha o zaman Türkiye'nin kısıtlı imkânlar ve kötü ulaşımıyla Mısır'ı fethetmesinin nasıl mümkün olacağına akıl erdiremiyordum. Deniz İngilizlerin elinde olduğu için kısa bir sürede Hindistan'dan, sömürgelerden veyahut anavatandan Mısır'a kuvvetli birlikler sevk etmeye her zaman muktedirdi. Süveyş Kanalı'ndaki İngiliz mevzileri ise o zamanki savaş vasıtalarının her çeşidi ile donatılmıştı. Kanal'ın her iki tarafında dört demir yolu hattı* ve çok sayıda demiryolu vasıtası, el altında bulunan birlikleri tehdit edilen noktalara çabucak toplamaya imkân verirdi. Kanal'daki uzun menzilli düşman topları ve savaş gemilerindeki büyük çaplı İngiliz topları, Kanal'daki yüzen bataryalar çölün içinde çok uzaklara kadar etkili olabilirlerdi.

İngiltere'nin Süveyş Kanalı'nın güvenliğini sağlamaya ne derece önem verdiği vaktiyle Lord Cromer'in Kıbrıs'a ait bilinen muhtırasında izah edilmişti. Bu muhtırada; Hindistan, geniş İngiltere memleketinin merkezî noktası olduğundan hakiki bir İngiliz politikasının Süveyş Kanalı'nın muhafazası mecburiyetinde bulunduğu ve bu maksatla Kanal'ın her iki taraf arazisinin muhafazasının gerekli olduğunu söyleyerek, asgari olarak Mısır ile Sina Yarımadası'nda, Akabe Körfezi'nden El-Arîş'e kadar olan yerlerin elde bulundurulmasının gerektiğini ifade etmiştir. Bu askerî ve siyasî esaslara nazaran elde bulunan yetersiz vasıtalarla Mısır'ın fethi gibi büyük askerî harekâtın hayal edilmesi bile doğru değildi.

---

* Başlangıçta Kanal'ın doğusunda demiryolu yoktu. (t.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

Mısır'da yerleşen İngilizlere karşı Türk askerî kuvvetleri Kanal'a ulaşabilmek için Tih Çölü'nü en azından yedi günlük bir yürüyüşle geçmesi gerekliydi. Bu yürüyüşte insanlar ve hayvanlar için gerekli olan suyun ve bundan başka her top mermisinin develerle çölü geçmesi mecburiyeti vardı. Herhalde baskın tarzında yapılacak böyle bir ilk teşebbüste başarı kazanılacağı kabul edilse bile bu başarı çok şey ifade etmez. Çünkü Kanal'ı geçecek birlikler eğer bir sonraki harekât için yeterli kuvvete sahip değillerse ileri yürüyüşte imha edilmek tehlikesine maruz kalacakları şüphesizdir. Fakat Türkiye asla yeterli olmayan ulaşım imkânları ve yollarıyla önemli sayıda kuvveti Mısır'a karşı gönderebilecek ve bu kuvvetleri nasıl besleyecekti? Benim görüşüme göre Mısır'ın fethi konusunda Almanya'da açık fikirler yoktu. İngiltere'nin can damarı denilen Mısır için Almanya'da büsbütün münasebetsiz fikirler neşrediliyordu. Bu münasebetsizlikte bahriyelilerimizin de kabahati vardır. Ancak kendilerinin Anadolu'daki Türk toprağında bir kara muharebesinin sevk ve idaresinin şartlarına dair hiçbir fikirleri olmamasından dolayı, mazur görülmelidirler.

Yetkili makamların kararlarına muhalif olan benim görüşüm - ki şansa bağlı olan Mısır seferi değil diğer harekâtın yapılması hususuna matuf idi- hemen muhtelif makamlardan Almanya'daki yüksek mevkilere ihbar edildi. Bundan dolayı 15 Eylül'de Almanya başbakanı, Alman sefiri aracılığı ile Süveyş Kanalı'na yapılacak sefere muhalefet etmememi rica ettiği gibi 17 Eylül'de Almanya Genelkurmay Başkanlığı'ndan aldığım bir telgrafta şöyle deniyordu:

> "Osmanlı Devleti ile ortak menfaatlerimiz açısından Mısır'a karşı bir hareket çok mühimdir. Türkiye tarafından teklif edilen bu harekâta muhalif olan görüşlerinizi derhal bu görüşe uydurmalısınız."

Türkiye'deki ulaşım yollarının stratejik durumuna dair fikir edinmek için savaş sırasında Türkiye'deki trenlerin hâli hakkında birkaç söz söylemek lâzımdır.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'u Avrupa'ya bağlayan yegâne hat olan Doğu Demiryolu hattı Balkan Savaşı sırasında hiçbir işe yaramamıştı. Savaştan önceki son aylar içinde ve bizzat savaş sırasında hiç olmazsa en acil ihtiyaçlara cevap verecek şekilde imkânlar dâhilinde ıslah edilmişti. Dik meyilli ve fazla kavisli olan bu tek hatlı demiryolundan inşa tarzı dolayısıyla esasen çok mükemmel iş beklenemezdi.

Türkiye'nin diğer büyük hattı olup İstanbul ile memleketin iç kesimleri arasında ve sınırlara doğru biricik bağlantısını oluşturan Anadolu-Bağdat hattı, gerçekte Alman ve İsviçrelilerin nüfuzu altındaydı. Bu hattın idaresinin başında yıllardan beri İstanbul'da oturup memleketin durumunu çok iyi tanıyan ve esasen de fevkalade bir kabiliyet ve zekâya sahip olan yönetici Hugenen ve Günther bulunuyordu. Gerek müdüriyet ve gerek bu hattın sivil memurları tarafından Türkiye'de imkânlar dâhilinde ellerinden gelen her şeyin yapıldığını söylemekle haklarını teslim etmiş oluruz. Ancak yine de, tek hatlı, lokomotif ve vagon sayısı yetersiz olan bu demiryolunun gördüğü işin, Avrupa demiryollarıyla mukayesesinin mümkün olmadığı da açıktır. Toros Tüneli, -ki Suriye, Filistin ve El-Cezire ile irtibatın can damarıdır- savaştan önce tamamlanamamıştı. Bunun tamamlanması ancak 1918 senesi Eylül'ünün sonunda mümkün olmuştur ki Türkiye'nin askerî bakımdan çöktüğü zamana rastlıyordu.

1918 Ekim ayına değin hiçbir trenin Halep'e kadar doğruca ulaştığı görülmemişti. Savaşın sonuna kadar her tren Torosların kuzeyinde aktarma yapmak mecburiyetindeydi. Başlangıçta Toros dağlarındaki nakliyat; araba ve develerle ve sonrasında da kamyonlar vasıtasıyla dağ yolundan yapılmaktaydı. Daha sonra ise, tünel küçük bir kesitte açılabildikten sonra içerisine inşa edilen dekovil hattı ile ve büyük hattan doğruca bu hatta yapılan aktarma ile yapılıyordu. Torosların güneyinde tekrar büyük hattan istifade etmek için aynı aktarma işi yeniden yapılıyordu. Bu sebeple Torosların kuzey ve güneyinde bulunan işletme malzemesinin dağıtımı imkânsızdı. Aynı zorluk başlangıçta Amanos

Levent Şahverdi Arşivi

dağlarının geçilmesi sırasında geçerli iken sonradan bu hattın süratle inşa olunup tamamlanmasıyla zorluklar giderildi.

Halep'ten sonra güneye yani Suriye, Filistin ve Hicaz'a giden tren hatlarının hiç biri bütün savaş boyunca kendilerinden beklenilen hizmeti yapabilecek bir hâle getirilemediler. Bu hatların, ne savaştan dolayı artan nakliyat vazifesine yetecek şekilde bir proje dâhilinde kapsamlı inşası, ne kapasitelerinin artırılması mümkün olabilmiş ne de genişleyen bir işletmenin gerektirdiği kadar olsun ıslahına imkân bulunmuştur. Malzeme, genellikle noksandı. Rayak'tan itibaren de hattın genişliği değişiyordu. Lokomotiflere gereken yakacağın eksikliği ise devamlı bir dertti. Kömür ya hiç gelmiyordu yahut İstanbul'dan çok az miktarda gönderiliyordu. Bu civarda orman fazla olmadığından odun da ancak büyük zorluklarla sağlanıyordu.

Türkiye'nin güney ve güneydoğu bölgeleri ile irtibatının esasını teşkil eden Toros ve Amanos sıradağlarının hiç durmaksızın geçilmesi için gereken önem ve kıymetin Türk Genel Karargâhı tarafından daha seferberlikten itibaren takdir edilmediği ortadadır.

Bu hatların tamamlanması için gereken işçi ve malzemenin hepsinin daha seferberliğin başında topluca buraya sevki gerekirken, toplanması mümkün olan işçi ve malzeme başka taraflara dağıtılmışlardır.

Her hâlde Ankara-Sivas demiryolu ile Resülayn-Diyarbakır demiryolunu ve Kızılırmak Nehri'ni seyahate uygun bir hâle getirmenin ve bu gibi diğer bazı büyük işlere girişmenin sırası değildi. Ankara-Sivas hattı güzergâhındaki çok sayıda dereyi aşacak köprüler için gerekli malzemenin savaştan sonra Almanya'dan getirtilebileceği daha en başından düşünülmüştü. Hatta bazı nüfuzlu kimselerin bu işle ilgilendikleri herkesçe biliniyordu. Ankara-Sivas hattı bu savaş için stratejik açıdan bir fayda sağlamamıştı. Ben bu konuları daha vaktinde Alman Genel Karargâhı'na 25 Ekim 1916 tarihli raporumla bildirmiştim.

Levent Şahverdi Arşivi

Bağdat hattının, Irak savaş alanının yakınlarına kadar olsun uzatılamamış olduğu herkesçe bilinir. Irak'taki 6. Ordu'nun asıl menzil hattı Halep civarına kadar, Suriye'deki birliklerin menzil hattıyla ortaktı. Halep civarından itibaren menzil hattı ya Fırat boyunca nehir noktası olan Resülayn'a kadar demiryoluyla ve Resülayn'dan sonra 350 km'lik -yağmurlu havalarda gelip geçmeye müsait olmayan yumuşak topraktan ibaret ve hatta bataklık kısımları da bulunan- karayolu ile Musul'a ve Musul'dan yine bir daha 350 km'lik ve ancak Samarra'dan sonraki en son kısmı dekovil hattı olan bir yol ile Bağdat üzerine gidiyordu.

Türk demiryollarının işletme işinde Alman askerî unsurlarının istihdamıyla başarılı bir sonuç alınmaya çalışılmasındaki zorluklar, bütün savaş boyunca gerek Almanya'da ve gerek Türk askerî makamlarında çok az takdir edilmekteydi. Görevlendirilen subayların çoğu, ülkenin durumu ve Türk idaresinin özelliklerini kavrayamadıklarından Alman usul ve ilkelerinin aynen Türkiye'de uygulanabileceğini zannediyorlardı.

Yukarıda anlatılan büyük ana hatlardan oluşan demiryolu şebekesinin birbiri ile irtibatının çok sınırlı olduğu biliniyordu. Eskiden belli başlı kimselerin; ülke içinde ulaşımın kolay ve çabuklaştırılmasının hükümeti tehlikeye düşürüp tehdit edebileceği gibi yanlış görüşlere sahip olmaları bunların sınırlı kalmasına sebep olmuştur. Bu konuda "şark ihmalciliği"nin rölü de inkâr edilemez.

Mevcut diğer önemli hatlardan olan ve bir İngiliz şirketi tarafından inşa edilen Aydın-Kasaba hattı ile Fransızların yaptıkları Bandırma-Manisa hattı Türkiye'nin savaşı idare etmesi yönünden ikinci derecede öneme sahiptiler.

Türkiye'nin Dünya Savaşı'na Girişi

1914 Ekim ayı sonunda bir gün; Almanya Ataşemiliteri Binbaşı von Laffert, karargâhı Beyoğlu'ndaki Pangaltı Harp Okulu'nda bulunan 1. Ordu Komutanlığı'nda acil bir mesele için gel-

Levent Şahverdi Arşivi

diği haberiyle bana müracaatta bulundu. Binbaşı von Laffert; büyük bir heyecanla Goeben ve Breslau'ın Karadeniz Boğazı girişi yakınında Rus savaş gemileriyle başarılı bir savaş yaptığını ve Ruslardan bir mayın gemisini batırıp diğerlerini kaçmaya mecbur bıraktıktan sonra yanlarında Türk donanmasından birkaç küçük gemi ile birlikte Rus sahillerini bombardıman etmek için Sivastopol'a doğru harekete geçtiklerini ve bununla; Türkiye'nin tarafsızlığını terk ederek savaşa gireceğinde şüphe kalmadığını bildirdi.

Türk Genel Karargâhı'ndan 30 Ekim 1914'te Askerî Heyet'e gelen resmî tebligat şöyleydi:

"Donanma Komutanlığı'ndan 29 Ekim 1914, saat akşam 11.15'te bildiriliyor:

Rus Donanması, 27 ve 28 Ekim'de Türk Donanması'nın bütün harekâtını takip ve yaptığı talim ve tatbikatı sürekli taciz etmiş ve bugün de düşmanca tavrını sürdürmüştür. Bir Rus mayın gemisi, üç torpidobot ve bir kömür gemisinin düşmanca bir tutum ile Karadeniz Boğazı'na doğru ilerlemesi üzerine Goeben tarafından mayın gemisi batırılmış, bir torpido ağır şekilde hasara uğratılmış, kömür gemisi ele geçirilmiş, 3 subay, 72 er esir alınmış ve Sivastopol başarıyla bombardıman edilmiştir.

Mayın gemisinde 700 mayın ile 200 er bulunuyordu. Torpidolarımız tarafından kurtarılan 3 subay ile 72 er 30 Ekim'de İstanbul'a ulaşacaklardır. Esirlerin ifadesine göre; Rusların Karadeniz Boğazı girişi açıklarına mayın döşeyerek donanmayı tahrip etmek niyetinde bulundukları anlaşılmıştır.

Breslau, Azak Denizi girişinin doğusunda bulunan Novorosisk'te 50 kadar petrol deposuyla birçok erzak deposunu tahrip ve 14 askeri nakliye gemisini batırmıştır... v.s."

Bu savaş haberi beni hayrette bıraktı. Çünkü ben, Türklerin Mısır'a taarruzları hakkında birbiriyle muhalif olan görüş ve münakaşalarımızdan sonra kendilerini görmediğim, ne Alman sefirinden ne de Amiral Souchon'dan; Türk Donanması'nın tarafsızlı-

Levent Şahverdi Arşivi

ğın devam etmesine rağmen yine de gergin olan bir ortamda Karadeniz'e çıkacağına dair bir haber almamıştım.

Gerçi birkaç hafta önce yani 20 Eylül'e doğru von Wangenheim'ın, Goeben ve Breslau'ı Alman bayrağı altında Karadeniz'e çıkarmak düşüncesinde olduğunu güvenilir bir kaynaktan haber almış ve derhal Tarabya'ya giderek sefire bundan sakınmasını önemle rica etmiştim.

Sefire, Türkiye Hükümeti'nin Goeben ve Breslau'ı ismen satın aldığından bütün dünyanın haberi olduğu için bu şekilde yapılacak yanlış bir hareketin Türkiye'de Alman aleyhtarlığı oluşturabileceğini ve 17 Eylül'de Adalar önünde, padişah huzurunda Alman gemilerine Türk sancakları çekerek resmigeçit yaptıktan, gemilerin isimleri Sultan Yavuz ve Midilli'ye çevrildikten, müretteb atı olan Alman deniz subay ve erlerine fes giydirildikten sonra kanaatimce Eylül ayı sonunda tekrar Alman gemisi hâlinde görünmelerinin doğru olmayacağını söyledim. Sefir, o zaman düşüncelerimi ne kabul ne de reddetti. Fakat gemiler Karadeniz'e çıkmamışlardı.

Bu defa gemilerin yaptığı savaş; Türk bayrağı altında olduğundan o halde bunların Karadeniz'e çıkmaları için Türk Bahriye Nâzırı Cemal Paşa'nın onayının alınmış olması lâzımdır.

Cemal Paşa, Türk nâzırları arasında o zaman siyasî kanaatlerini kesin olarak Almanya lehine değiştiren bir nâzırdı ve ondaki bu değişiklik Osmanlı Hükümeti'nin sonunda tarafsızlığını terk etmesine büyük ölçüde tesir etmiştir.

Enver'in tamamıyla Alman taraftarı olduğu ve Talat'ın da o tarafa bir derece meyli olduğu biliniyordu. Fakat Cemal, önceden İtilaf Devletleri'ne karşı açıkça taraftar görünmekteydi. Savaş başlamadan bir süre önce Cemal Paşa, Fransa Hükümeti'nin misafiri olarak Fransa'nın deniz tatbikatlarında bulunmuş ve fevkalade takdir görmüş ve ağırlanmıştı. Daha 9 Ağustos'ta kendisi, İstanbul'dan ayrılıp Fransa'ya dönen Fransızların bindikleri gemiye

Levent Şahverdi Arşivi

gitmiş ve orada yaptığı konuşmada; salimen gitmelerini ve zafer kazanarak dönmelerini temenni etmişti.

Enver'in 6 Eylül'de gayet iyi tanıdığım ve güvendiğim bir subaya söylediğine göre; Cemal'in kanaatince Türkiye'nin tarafsızlıktan ayrılması ancak Alman ve Avusturya kuvvetlerinin Rusya'ya karşı kesin bir üstünlük sağlamalarıyla mümkün olabilirdi.

Cemal, şüphesiz Türkiye'yi idare eden kişilerden biriydi. Onun için Alman taraftarı nâzırlarla uyuşması büyük önem taşıyordu.

Türk kabinesi tarafından Karadeniz'deki bu çatışma tarafsızlığın ihlâli olarak kabul edilmiş ve bu şekilde Türkiye, Merkezî Devletler arasına katılmıştır.

İstanbul'da o zaman dolaşan haberlere göre; Türk ve Alman gemilerinin Karadeniz'deki çatışmayı müteakip Rusya'nın, Türkiye'ye tarafsızlığını devam ettirmesi teklifinde bulunduğunu ve bunun için Alman Askerî Heyeti ile Goeben ve Breslau'ın subay ve erlerinin derhal Almanya'ya gönderilmesini şart koşmuş fakat bu teklifin Türk Hükümeti tarafından reddedildiği duyulmuş ise de bu duyumun doğruluk derecesini bilemem. Doğru olan şuydu ki birkaç gün sonra Türkiye, Rusya ile savaş hâlinde bulunuyordu. Çanakkale Boğazı daha Eylül ayı sonunda mayınlarla kapatılmış idiyse de bu durum -ordu ve donanmanın seferberliği gibi- İtilaf Devletleri tarafından bir tedbir olarak kabul edilerek savaş sebebi sayılmamıştı. Türk Hükümeti, İtilaf Devletleri donanmasının İstanbul'a karşı Çanakkale Boğazı'nı zorlayıcı bir harekette bulunmalarını ihtimal dâhilinde gördüğünden Boğaz'ı emniyet altına almak istiyordu.

Daha sonraları, o tarihte Çanakkale Kumandanı olan Albay Cevad Bey'in bana anlattığına göre; Boğaz'ın kapatılmasına ait tedbirlerin gerçek sebebi, Boğaz'dan çıkan bir Türk torpidosunun komutanıyla bir İngiliz torpido muhribi komutanının birbirleriyle dostça olmayan bir münakaşalarıydı.

Levent Şahverdi Arşivi

Yaz mevsimi sonlarında Çin seferinin tanınmış amirali Usedom İstanbul'a gelerek başlangıçta mayın ve sahil topçu birlikleri genel müfettişliğine tayin edildi. Usedom'a daha sonra - karargâhı İstanbul'da olmak üzere- Karadeniz ve Çanakkale Boğazları Genel Komutanlığı verilmişti. Fakat bu iki müstahkem grubun ayrı ayrı komutanlıkları şimdilik Türk subaylarının elinde kaldı.

Türkiye'nin savaşa girişi, şimdiki hâlde büyük bir askerî faaliyet gerektirmiyordu. Goeben ve Breslau ara sıra birkaç torpido ile Karadeniz'e çıkıyorlar ve Rus sahillerini bombardıman ediyorlardı. Ara sıra da Rus Donanması gözükerek birbirlerine uzaktan karşılıklı ateş ediliyor ise de sonuç alınacak bir çatışmaya girilmiyordu. Hatta bazı korunma tedbirleri alınarak Trabzon ile İstanbul arasında deniz bağlantısı devam ettirilebiliyordu.

Esasen Karadeniz Türkiye için hiçbir vakit tamamıyla kapatılamamıştır; hatta Rus Donanması'nın fazlaca faaliyet gösterdiği zamanlarda bile para karşılığında Karadeniz'e çıkacak tüccar gemileri bulunabilirdi. Bunun gibi devam eden savaş yıllarında İstanbul'daki büyük Bomonti Bira Fabrikası; gerek Romanya limanlarından ve Karadeniz'in diğer limanlarından bazen gemilerle arpa getirtiyordu. Eğer Türk Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa, gemiler İstanbul'a ulaştığında bu arpalara el koymazsa fiyatlar da ölçüsüz derecede yükselmiyordu.

Kafkas ve Mısır cephelerinde büyükçe olaylar ortaya çıkmak üzereydi. Kasım ayı ortalarına doğru Türk Hükümeti tarafından gösterişli bir şekilde Kutsal Cihad ilân edildi ve bu şekilde Müslümanların eski zamanlardaki en kuvvetli silahı da savaş terazisine atıldı.

Bu ilân ve tedbir ile Türk Harbiye Nezâreti; bütün İslâm âlemi üzerinde çok büyük ve genel bir manevî etki edeceği inancında ise de gerçekte çok aldanmış bulunuyordu. Esasen, padişahlık uğrunda büyük bir cesaretle ölüme atılan derin inançlı Anadolu askerleri için Kutsal Cihad ilânına gerek yoktu. Türklerin hâkimiyeti altında bulunan Müslüman Araplar arasında ise Kutsal

Levent Şahverdi Arşivi

Cihad; kendileri ile Türkler arasında kökleşmiş ayrılık ve Türk idaresine karşı yeşermekte olan memnuniyetsizlik karşısında hiçbir tesir gösteremedi.

Kendilerinden yardım beklenilen uzak veya yakın sınır komşusu İslâm milleti; ya İtilaf Devletlerinin nüfuzu altında bulunan veyahut o zamanki İran gibi genel bir millî hareketle, büyük bir savaşa girebilecek kuvvet ve kabiliyette olmayan hükümetlerden ibaret idi. Kuzey Afrika'da ise, İtalya Meclisi'nde 8 Mart 1915'te yapılan açıklamaya göre; fetvanın en ufak bir etkisi bile görülmemişti.

Kutsal Cihad; esasen gerçek manasıyla görünürdeki tatbiki, uygun olmayan bir şekilde yani Türkiye'nin Hristiyan hükümetleriyle ittifakı ve Türkiye ordularında Alman ve Avusturya subay ve erlerinin savaşa katılması tarzında gerçekleşti.

Kutsal Cihad; 1914 Kasım ayında İstanbul'da genellikle millî gösterilerde yapılması alışılagelmiş olan birtakım tertiplerle oluştu: Türk polisi tarafından tertip ve tanzim edilen birtakım alaylar caddelerde dolaşıyordu. Bu alaylara birkaç kuruş para karşılığında bazı kişiler katılıyordu. Bunun için İstanbul'da bu gibi alaylara ve toplantılara katılanlar; neye hizmet ettiklerini bilip bilmemeleri kendilerince bir olan hemen aynı insanlardır. Bu defa bunlar; yeşil bayraklarla etrafı dolaşıyor ve müttefik devletlerin sefaretlerini ziyaret ediyor ve gösterinin bitiminde; 20 Kasım'da sahibi Ermeni olup bir süre önce Rus tabiiyetine girmiş bulunan Tokatlıyan Oteli'nin camlarını ve aynalarını parça parça ediyorlardı. Bu gösterilere yalnız bir kısım yabancılar nezdinde ve -abartılı haberlerden dolayı- Almanya'da önem verildi. Gerçekte ise kıymete sahip Türkler, daima ağır başlı ve uzak görüşlü olup derin duygularını gürültülü gösterilerle dışa vurmayanlardı.

Kafkasya'da ve Süveyş Kanalı'nda İlk Muharebeler

Kafkasya'da 3. Ordu'nun Ruslarla ilk teması 1914 Kasım ayında başlamıştı. 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'ydı. Paşa'-

Levent Şahverdi Arşivi

nın kurmay başkanı Binbaşı Guse isminde bir Alman subayıydı. Bunun gibi 3. Ordu'ya ayrıca birkaç Alman subayı daha verilmişti. Bu sırada diğer bazı Alman subayları da 3. Ordu'nun çok kötü durumda olan menzil bağlantılarını düzenlemekle görevlendirilmişti. Albay Posseld ismindeki diğer bir Alman subayı da kale ismini taşıyan Erzurum'un komutanlığını üstlenmişti. Posseld'in yanına, biri müstahkem mevki topçu subayı diğeri istihkâm subayı olmak üzere iki Alman subayı verilmişti. 23 Kasım'da bunlardan İstanbul'a gelen bir rapor, şimdiye kadar tamamıyla ihmal edilmiş bir halde bulunan Erzurum Kalesi'ni çok kötü bir şekilde tasvir ediyordu. Yetersiz olan savunma tertibatının ıslahı için Türk Genel Karargâhı tarafından tabii ki derhal emirler verildi. Ancak mevcut imkânlar Türkiye'de her zaman olduğu gibi azdı ve tedarik edilmesi çok zaman alıyordu.

Kasım ayında yaklaşık olarak Köprüköy civarında Erzurum-Kars yolunda Ruslarla girilen ilk muharebelerde Türk birlikleri iyi savaştılar ve her iki taraf için başarı ve başarısızlık noktasında bir denge kuruldu. Her hâlde Hasan İzzet Paşa'nın mukabelesiyle Rus ileri yürüyüşü tamamen durduruldu. Balkan Savaşı'nda Türk birliklerinin gösterdiği başarısızlığa karşı bu defa savaş kabiliyeti olarak şüphesiz önemli bir ilerleme sağlandığı görülüyordu. Bu başlangıcın nispeten memnuniyet verici oluşu Enver'in şanını ve hırsını tahrik etmiştir.

Aralık ayının 6. günü Enver, Harbiye Nezareti'ndeki odama geldi. 3. Ordu'ya gitmek üzere akşamüstü bir savaş gemisi ile Trabzon'a hareket edeceğini bana bildirdi.

Harbiye Nezareti vekâletini Genel Levazım Dairesi Başkanı İsmail Hakkı Paşa ve diğer konulardaki vekâleti de Dâhiliye Nâzırı Talat Bey üstlenecekti. Bunu bilhassa anlatıyorum, çünkü bu durum Türk düşünce tarzını göstermekle beraber, yabancı basında defalarca yapılmış olan neşriyatın aksine, Almanlara -askeri rütbeleri ne olursa olsun- hiçbir zaman ne asaleten ne de vekâleten Türk Hükümeti'nin işlerini etkilemek hakkı ve fırsatı verilmediğini ispat eder.

Levent Şahverdi Arşivi

Enver, 3. Ordu'ya yaptırmayı düşündüğü bir askerî hareketin genel hatlarını bir harita üzerinde bana anlattı. Buna göre 11. Kolordu ile ana yol istikametinde Rusları cepheden oyalayıp 9. ve 10. Kolordularla dağlar içinden sol yana birkaç günlük yürüyüşle Sarıkamış civarında Rusların yanına ve arkasına düşmek istiyordu. 3. Ordu daha sonra Kars'ı da zaptedecekti.

Tasarlanan kuşatma hareketini Genel Karargâh'a mensup bir Alman subayından birkaç gün önce haber almış ve bunun uygulanabilirliğini incelemiştim. Şu sonuca varmıştım ki bu hareket büsbütün imkânsız olmasa bile yapılabilmesi çok zordu. Bu hareketin sahası içindeki yollar, haritadan anlaşıldığına ve araştırmalarıma göre ekseriyetle çok dar dağ yolları veya yüksek sırtlardan geçen patikalardan ibaretti. Bu mevsimde büyük ihtimalle hepsi karla kaplıydı. Yürüyüş esnasında Türk nakliye araçlarıyla yalnız cephane ve erzak naklinin ne şekilde tanzim edileceği hususu başlı başına incelenip düşünülecek bir konu idi.

Vazifem gereği olarak bu önemli mahzurlara Enver'in dikkatini çektim; ancak bunların hepsinin göz önünde bulundurulduğunu ve bütün yolların keşfedildiğini veya edileceğini iddia etti. Enver, görüşmemizin sonunda tamamıyla hayali fakat dikkate değer görüşler beyan etti ve ileride Afganistan üzerinden Hindistan'a yürümek emelinde bulunduğunu bana söyledi. Daha sonra da veda edip çıktı.

Hemen onu takiben kendisine refakat edecek olan Kurmay Başkanı General von Bronsart veda etmek üzere yanıma geldi. Ona da tasarlanan kuşatma hareketinin zorluklarını ve özellikle Alman kurmay başkanı sıfatıyla bu meselede üstlendiği sorumluluğu söyledim.

Bu hareket, sevk ve idaresi bizzat Enver tarafından üstlenilen 3. Ordu'nun imha edilmesi ile son bulmuştur. Bu ordu, Türkiye'nin harp gücü unsurlarından Dünya Savaşı'na ilk olarak katılan orduydu. Oltu üzerinden ileriye sürülmüş olan ilk Rus birlikleri Türklerin kuşatma hareketi ile ansızın basıldıklarından bura-

Levent Şahverdi Arşivi

da oldukça başarılı olunmuştu. Ancak Enver tarafından cebri yürüyüşlerle ileri sürülen Türk birliklerini, arazinin ve şiddetli kış mevsiminin oluşturduğu büyük müşkülat hemen eritmeye başladı. Kuşatma hareketine başlayan iki kolordunun bazı zayıf unsurları Sarıkamış civarında düşmanla karşılaştılar. Ancak bu birlikler, baskınla kazanılmış bazı küçük başarılardan sonra 4 Ocak 1915'te düşman tarafından mağlup edilerek derhal geri dönmeye mecbur oldular, düşman da takip etti.

9. ve 10. Kolordulardan geride kalanların Hasankale üzerinden ricatını sağlamak için, ana yoldan ilerletilen 11. Kolordu, Osmanlı-Rus hududunda daha birkaç gün cesurca savaştıktan sonra o da ricate mecbur oldu.

Harekâtın başında bütün ordunun toplam gücü olan yaklaşık 90.000 askerden tahminen 12.000 kişi geri dönebildi. Diğerleri ya şehid olmuş, ya esir düşmüş veya açlıktan ölmüş veyahut karlar içinde açık ordugâhlarda donmuştu. Geri dönenler de bedenen çok düşkün olduklarından bunlar arasında derhal birçok telefata sebep olan lekeli humma hastalığı yayıldı.

Enver işte bu elim faciadan sonra karargâhıyla hemen karadan İstanbul'a doğru yola çıktı. Enver batırılan 3. Ordu'nun komutanlığını oradan hareketinden önce Hafız Hakkı Paşa'ya devretmişti. Hafız Hakkı Paşa şüphesiz Türk kurmay subaylarının seçkin şahsiyetlerinden biriydi. Kendisi Enver'in hırslı bir rakibi sayılabilirdi.

Hafız Hakkı Paşa, derin bir malumata sahip olmamakla beraber keskin zekâlı ve çabuk kavrayışlı biriydi. Hüküm ve kararını hiçbir şekilde tamamen dışa vurmaz, gelebilecek muhalif bir fikir ve itiraza karşı daima cevap verecek bir fikir saklardı. Düşüncesini açıklıkla beyan eden Almanları tedbirsiz sayardı. Paşa bana, Yakın Doğu'nun iyi yetişmiş yüksek tabakasının bir örneği olarak görünürdü.

Hafız Hakkı Bey, son altı hafta içinde Genelkurmay'da kaymakam rütbesiyle bulunduğu şube müdürlüğünden paşalığa ve

Levent Şahverdi Arşivi

ordu komutanlığına yükselmişti. Enver onun çalışkanlık ve gayretini takdirle beraber İstanbul'dan uzak bulunmasını şüphesiz istiyordu.

Sarıkamış'ta uğranılan bu büyük mağlubiyet imkânlar içerisinde gizli tutuldu. Bunun hakkında konuşmak yasaklandı. Yasağa karşı gelenler yakalanarak cezalandırılmışlardı. Bildiğim kadarıyla Almanya'da da bu konuda çok az haber yayınlanmıştır.

Felaketle sonuçlanan bu harekât, ne yazık ki Enver'le aramızda birçok ciddi anlaşmazlığa sebep oldu. Enver Kafkasya'dan dönüşünden önce 3. Ordu'nun takviyesi için 5. Kolordu'nun derhal vapurlarla Trabzon'a gönderilmesi hakkında telgrafla talimat vermişti. Boğaziçi'nin Anadolu yakasında Üsküdar civarında bulunan 5. Kolordu, komutanı olduğum 1. Ordu'ya bağlıydı. Kanaatime göre kolordu bu zamanda artık Kafkasya için hiçbir fayda sağlayamazdı, ancak İstanbul'a karşı bir İngiliz-Rus saldırısı yapılması hâlinde burası için son derece gerekli olacaktı. Kafkasya'da uğranılan büyük hezimetten sonra İtilaf Devletlerinin çok kapsamlı plânlar hazırlamaları ihtimali yüksekti. İşte bu yüzden sebeplerini ortaya koymak suretiyle 5. Kolordu'nun gönderilmemesinde ısrar ediyordum. Bu sefer aynı görüşte olan Alman Sefareti'nin de yardımıyla kolordunun Trabzon'a gönderilmemesini sağlamaya muvaffak oldum. Enver, benim itiraz ve muhalefetime tabii ki gücendi.

Bundan başka şiddetli bir anlaşmazlık daha olmuştu ki bunun düzeltilmesi hâlis Türk usulünde gerçekleştiğinden anlatmaya değerdir. Enver İstanbul'a dönerken, Sivas'tan bütün ordulara telgrafla verdiği 20 Ocak 1915 tarihli bir emirde birliklerin yalnız kendisi tarafından verilen emirlere itibar etmeye mecbur olduklarını, diğer makamların emirlerinin muteber olmadığını bildirdi. Bu emrin biraz hatalı olarak Türkçeden çevrilip bana verilen tercümesi şöyleydi:

> "Benden başka hiç kimse, hiçbir sebeple bu makamlara (donanma ile ordulara) emir veremez, bunlar benden başkasının vereceği emirleri yerine getirmeyeceklerdir".

Levent Şahverdi Arşivi

Bu acayip emrin hangi nedenle verildiğini bilmiyordum. Ancak bu emrin gereği yerine getirildikçe benim için bir Türk ordusunun sevk ve idaresi imkânsızdı. Bunun sırf Türk idaresini ilgilendirmesi dolayısıyla, Türk makamlarınca halledilmesi gerekirdi. Bundan dolayı 21 Ocak'ta Sadrazam'a yazılı şikâyette bulundum. Harbiye nâzırı vekili sıfatıyla Levazım Dairesi Başkanı İsmail Hakkı Paşa aracılık yapmak üzere bana gönderildi. Pek çok düşman kazanmış ve hakkında pek çok söz söylenmiş olan İsmail Hakkı Paşa iktidardaki İttihat ve Terakki'nin belli başlı şahsiyetlerinden biriydi. Yüzünün profili Moğol tipini andırdığından zeki ve cevval gözleriyle kurnaz bir Çin tacirini hatırlatıyordu. Dış görünüşünde büyük bir çekingenlik olmakla beraber bütün şahsiyetinden, eğilmez bir iradeye sahip olduğu anlaşılıyordu. Yemen'de savaşta bir bacağını kaybeden -bundan dolayı bacağı takmaydı- İsmail Hakkı Paşa, Araplar tarafından "Karabiber" lakabıyla anılıyordu. Bu zat, Osmanlı Devleti gibi geniş bir coğrafyaya sahip, hudutları arasındaki bağlantı ve ulaşımı tamamıyla yetersiz bir memleketin en uzak sınırlarında savaşmakta olan orduları besleyip giydirmekle yükümlüydü. Bu işi nasıl yaptığı kendisine ait bir meseledir. Paşa, her taraftan kendisine yalanlar söylendiğini ve her tarafta hırsızlıklar yapıldığını bildiğinden yol ve nakliye araçları hususunda çok seçici olamazdı. Kendisi ve bütün memlekete dağılmış olan memurları buldukları her şeye el koyuyorlardı.

Yalnız bir örnek olmak üzere nakledeyim ki, İsmail Hakkı Paşa Almanya imparatoru tarafından Enver'e hediye edilen ve İstanbul'a gelen otomobile, "tekâlif-i harbiye eşyası" olarak el koydu. Kısa bir ziyaret için Çanakkale'ye geldiği zaman bana bir defa sandık içinde hediye olarak altı şişe şarap bıraktı ki bunların daha önce bana Almanya'dan hediye olarak gönderilen ancak tekâlif-i harbiye olarak el koyulan şaraplar olduğu anlaşıldı.

Tamamıyla düzensiz şartlar altında çalışmaya mecbur olması ve Osmanlı Genel Karargâhı'nın birlikleri durmadan her tarafa göndermesi ve parçalaması gibi konular da göz önünde bulundu-

Levent Şahverdi Arşivi

rulursa; İsmail Hakkı Paşa Türkiye'deki mevcut şartlar altında imkânlar el verdiğince orduya hizmet etti.

İsmail Hakkı Paşa, -mevcut bilgilere göre- aynı zamanda İttihat ve Terakki Komitesi'nin veznedarı sıfatıyla Enver'in gelir ve emlâk satın almasına aracılık yapmaya mecbur olduğundan şüphesiz yalnız aracı bir şahıs olarak birçok malî işlerde bulunmuştur. Bu durum yanlış olarak etrafa kendisi için servet kazanmaya çalıştığı kanaatini vermiştir.

Kendisi hakkında daima kötü ithamlarda bulunanların çoğunluğu onun ne gibi zorluklarla mücadele etmeye mecbur olduğunu asla bilemezler. Paşa, herkes azamî altı saatlik bir mesaiden sonra daireyi terk ettiği ve daire tamamen boşaldığı zaman bile daima gece geç vakitlere kadar Harbiye Nezareti'nde çalışan az sayıdaki kişilerden biriydi.

İsmail Hakkı Paşa, bahsetmiş olduğum şikâyetim hakkındaki aracılığı sırasında, önce Enver'in telgrafının yanlış tercüme edilmiş olabileceğini iddia etti. Her ne kadar iki ayrı kişi tarafından yapılan Türkçe bir yazının tercümesi hiçbir zaman aynı anlamda olamıyorduysa da o zaman emrim altında bulunan 1. ve 2. Ordulardan aldığım tercümelerin de birbirinin aynı olduğunu cevaben söyledim ve emrin kaldırılması hakkındaki talebimde ısrar ettim. Genel Levazım Dairesi Başkanı bana kesin teminat veremeyerek saygı ve hürmetle yanımdan ayrıldı. Yazı masamın üstüne büyük bir kutu bırakmıştı. Kutuyu yaverimle arkasından gönderdim, ancak içindekilerin bana ait olduğu haberini gönderdi. Kutuda "Murassa Osmanî Nişanı" vardı. Şikâyetim için bir çözüm yolu bulunamadı, ancak Enver'in emri de yerine getirilmemiştir.

Üçüncü bir münakaşa Enver'in İstanbul'a dönüşünden sonra ortaya çıktı. Böyle çok feci bir başarısızlığa uğranmasından sonra Alman subaylarının nüfuz ve şerefi açısından, Enver'in kurmay başkanı General von Bronsart'ın bir birlik komutanlığına atanmasının, Alman Askerî Heyeti başkanı sıfatıyla gerekli olduğunu düşünerek Enver'e ve aynı zamanda Almanya'daki makamlara bu

Levent Şahverdi Arşivi

konuda teklifte bulunmuştum. Ancak Enver kendi kurmay başkanını savunmakta ısrar etti; Almanya'dan da hiçbir cevap almadım, bundan dolayı bu konuda bir değişiklik olmadı.

Osmanlı Genel Karargâhı, Kasım ayında Suriye'de 4. Ordu'nun kurulmasına kesin olarak karar vermişti. Bu ordu kısmen Süveyş Kanalı'na karşı bir seferî kuvvet teşkil edecek ve geri kalan kısmıyla da Suriye ve Filistin sahilini savunacaktı. Bu ordunun komutanlığına Bahriye Nâzırı ve 2. Ordu Komutanı olan Cemal Paşa tayin olunmuştu. Cemal Paşa, Albay von Frankenberg'in kendisine kurmay başkanı olarak verilmesini sağladı ve kısa bir süre içinde büyük bir maiyetle Şam'a hareket etmişti. Daha Eylül'de Şam'daki 8. Kolordu'ya tayin edilmiş olan ve çok parlak ve kabiliyetli bir subay olan Albay von Kress * de Cemal Paşa'nın emrine giriyordu. Von Kress, Süveyş Kanalı'na karşı yürüyüş için son derece zor olan hazırlıkları, 8. Kolordu'nun kurmay başkanı sıfatıyla örnek teşkil edecek bir şekilde yerine getirip sonra da komutan olarak bu harekâtı parlak bir şekilde uygulamıştı. Kanal Harekâtı'nın daha başlangıçta başarısızlığa mahkûm olduğunu daha önce belirtmiştim. Yaklaşık 16.000 asker gücündeki Türk birlikleriyle Mısır zapt edilemezdi. Bununla birlikte seferî kuvvetin yedi günlük bir yürüyüşle Tih Çölü'nü geçerek ve birliklerin kolbaşılarıyla İsmailiye civarında Süveyş Kanalı'na ulaşması her zaman için olağanüstü kabul edilecek hareketlerden biridir. Bu yürüyüşler yalnız geceleri yapılmış ve alınan yerinde tedbirler sayesinde, İngilizler tarafından fark edilmemişlerdir. İngilizler, çok fazla genişlemiş olan casus teşkilatları sayesinde çölün doğusunda Türk birliklerinin toplandığını tabii ki biliyorlardı. Ancak bu birlikler kuvvetçe zayıf olduklarından kendileri için büyük bir endişeye sebep olmuyordu. İngilizler, bu kadar az bir kuvvetle Mısır'a karşı yürümeye cüret edilmesini imkânsız görüyorlardı. Kolbaşıların ilerisinde keşif yapan subaylar, Türk kolbaşılarının

* Von Kress'in "Türklerle Birlikte Süveyş Kanalı'nda" adlı eser Yeditepe Yayınevi tarafından hazırlanmaktadır. (h.n.)

Levent Şahverdi Arşivi

Kanal'a 25 km. yaklaştıkları sırada İngiliz subaylarının futbol oynamakta olduklarını görüyorlardı.

2/3 Şubat gecesinde, doğru bir şekilde kademelenmiş ve Kanal'ı geçmek için gerekli araçlarla donatılmış olan saldırı gücünü Kanal'ın doğu sahiline kadar götürmeye muvaffak olundu. O zaman oradaki zayıf İngiliz postaları ilk ateşi açınca Arap askerlerinde hemen bir panik oluştu. Bu askerlerin kayıklar içinde bulunan bir kısmı tekrar dışarıya atladı. Diğerleri de sahile taşımakta oldukları tombaz ve salları yere attılar. Ateş açılması üzerine İngiliz takviye birlikleri acilen yetişti.

Kanal'ın batı sahiline çıkmayı başaran iki Türk bölüğünün bir kısmı öldü diğer kısmı da esir düştü. Yarım saat sonra Kanal'ın Mısır sahili, artık karşıya geçme teşebbüsünü imkânsız bırakacak bir şekilde kuvvetli olarak tutulmuştu.

Revolver toplarıyla donatılmış İngiliz zırhlı trenleri gelmiş, Timsah Gölü ile Büyük Acı Göl'den beş savaş gemisi yan ateşi açarak savaşa iştirak etmişti.

Seferî kuvvetler 3 Şubat akşamına kadar Kanal'daki mevzilerde kalabildi. İngilizlerin sağ yandan yaptıkları karşı bir saldırı durduruldu. İngilizlerin durmaksızın kuvvetli birlikler getirmelerinden dolayı, 3 Şubat öğleden sonra saat 4'te 8. Kolordu komutanı, -ki ertesi sabah 10. Tümen'in dâhil edilmesiyle saldırının yeniden yapılmasını istiyordu- kolordu kurmay başkanı Albay von Kress'e aynı akşam ricat için emir vermeye karar verdi. Düşmanla temasın kesilmesi ve ricat, iyi bir düzenle yapıldı ve ilk önce İsmailiye'nin 10 km. kadar doğusunda bir ordugâha çekilindi.

Hintlilerden ve Sudanlılardan oluşan düşman birlikleri de büyük bir faaliyet göstermediler. Kayda değer bir zayiat olmaksızın seferî kuvvetin ricat hareketi başarılı oldu. İngilizler muharebenin ilk safhasında hazırlık için çok zaman sarfetmeye mecbur bulunuyorlardı. Çölün geçilmesiyle yapılan taarruz beklenmeyen bir şekilde yapılmıştı. İngilizler ricat eden düşmanı takip etmeyi

Levent Şahverdi Arşivi

henüz programlarına dâhil etmemişlerdi. Harekete geçebilmek için çok zamana ihtiyaçları vardı.

Kanal a saldırı teşebbüsü, 4. Türk Ordusu için keşif mahiyetinde bir kıymete sahipti. Bu taarruz birliklerin çölü baştanbaşa geçtikten sonra ne gibi bir zorlukları göğüslemeye mecbur olduklarını gösterdi.

Artık 4. Ordu Komutanlığı ileri sürülmüş birliklerle El-Ariş - Kalatü'n-nahl hattında kalmaya ve gemilerin geçişine engel olmak için hareketli kuvvetlerle Kanal'ı devamlı taciz etmeye karar verdi.

Asıl kuvvetlerden 8. Kolordu Han Yunus ve Gazze civarında, 10. Tümen Birüssebi'de ve Hicaz Tümeni Maan'da mevzi alacaklardı.

Ancak Türklerin Kanal'a kadar ilerleyebileceği anlaşılınca İngilizler çok geniş ölçekte savunma tedbirleri aldılar. İşte bu nedenle Kanal'a ulaşmak üzere Türkler tarafından sonradan yapılan her teşebbüs, ilk seferden çok fazla zorluklara maruz kaldı. Bundan dolayı gelecekte Süveyş Kanalı'na gitmek yalnız küçük keşif kollarıyla münferit ve azimli şahsiyetlere nasip oldu.

1914/15 kışının başlangıcında ilk özel Alman askerî heyetleri İstanbul'a varmıştı. Bunlardan birisi Afganistan'a ve diğeri de Şattü'l-Arap'ın denize döküldüğü bölgeye tahsis edilmişlerdi. Sonradan bunlara ilave olarak Iran için özel bir heyet de geldi. Bunların hepsi ortaklaşa çok geniş fakat açık olmayan plânlarla geldiler ve büyük miktarda paraya sahiptiler. Bunların gönderilmesine Berlin'deki Hariciye Nezareti tarafından sebebiyet verilmiş olduğundan, Almanya Sefareti'ne ve dolayısıyla ataşemilitere bağlı bulunuyorlardı. Bu heyetler tamamıyla subaylardan oluşmasına rağmen, başkanlığım altındaki eski askerî heyetin bu konuda ne fikri alınmış ne de heyet bunların gönderilmesi hakkında herhangi bir şekilde bilgilendirilmişti.

Bunların gönderilmesi daha başlangıçta bir hata gibi görünüyordu. Benden sorulmuş olsaydı gönderilmemelerini önemle tavsiye ederdim Daha önce bu memleketlerde bir kerecik olsun se-

Levent Şahverdi Arşivi

yahat etmiş olan sınırlı sayıda bazı şahsiyetler bile buralarda harp için kıymetli işler göremezlerdi. Çünkü başarı, bu heyetlerle birlikte aynı zamanda askerî kuvvet gönderilmesine de bağlıydı. Fakat bunun için gerekli birlikleri ancak Türkiye verebilirdi. Ancak bu yardımın Türkiye'den talep edilmesi hâlinde kendi istifadesi hiçbir şekilde Alman menfaatlerine uymayan Türkiye'ye bağımlı olmamız gerekecekti. Bundan başka daha kendi memleketlerinin savunması meşguliyeti kendilerine yeten Türklerin dikkati, hiçbir başarı vaat etmeyen ve açık olmayan hayalî istikametlere yönlendirilmiş olacaktı. İşte nitekim bütün fedakârlıklara rağmen bu heyetlerden bu sebeple bile olsa kıymetli bir sonuç alınamadı.

1914 senesi sonu ile 1915 başı için Türk harp sahalarına dair verilecek malumatın biri de 1915 Ocak ayı ortalarında Türk birliklerinin Tebriz yani tarafsız olan İran'a girmeleri konusudur.

Bundan önce İngilizler 22 Kasım 1914'te Irak'ta Basra'yı almışlar ve Dicle ile Fırat'ın birleştiği yerdeki Kurna üzerine yürümüşlerdi. 9 Aralık 1914'te Kurna'da tutundular. Şimdiden söyleyelim ki İngiliz birlikleri daha 3 Haziran 1915'te düzensiz bir tarzda Ammare şehrini zapt etmişlerdi. Bağdat Alman konsolosu da daha o zaman Bağdat'taki Almanların orada kalmasını tehlikeli görmekteydi.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

1915 Senesi
Çanakkale Muharebeleri Başlamadan Önceki Zaman

1915 başlangıcında bütün dikkatler gittikçe Çanakkale'ye yönelmekteydi. Düşmanın maksadı, gemilerin harekâtı ve birliklerin nakliyesi hakkında çeşitli yerlerden özellikle çoğu Atina üzerinden bir hayli haberler geliyordu. İngiliz-Fransız filosunun İstanbul önüne gelmesi mümkün görülüyordu.

Türk Genel Karargâhı tarafından tertip ve tanzim edilen, Boğazların o zamanki emir ve komuta tertibatı tamamen açık değildi. Daha önce de bahsedildiği gibi Amiral von Usedom, Çanakkale ve İstanbul Boğazları istihkâmlarının genel komutanıydı. Alman Amirali Metren, Osmanlı Genel Karargâhı'nın temsilcisi olarak Çanakkale'de bulunuyordu. Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı, Albay Cevad Bey'di. Gelibolu Yarımadası'nın güney kısmındaki birliklerle Boğaz'ın savunması için Asya sahilinde bulunan birlikler Cevad Bey'in emri altıdaydı. Yarımadanın orta ve kuzey kısmındaki birlikler 3. Kolordu'ya, yani benim komutam altındaki 1. Ordu'ya bağlıydı. Bizzat Türk Genel Karargâhı da bazı komuta yetkilerini elinde bulunduruyordu.

İngiliz-Fransız filosunun Boğaz'ı zorlayarak İstanbul'a doğru muhtemel bir hareketine karşı 1. Ordu komutanı sıfatıyla ben hiç olmazsa filonun İstanbul önünde uzun bir süre kalmasını olabildiğince zorlaştıracak tedbirleri almıştım. Yeşilköy'den Saraybur-

Levent Şahverdi Arşivi

nu'na kadar sahil şeridinde, Asya yakası kıyılarında ve Adalar'da deniz üzerinde makaslama ateş edebilecek çok sayıda bataryalar yerleştirilmişti. Bu mıntıkanın sahillerini de seyyar müfrezeler savunacaktı. Gerideki kısımlar da ihtiyatlara bırakılmıştı. Bundan başka, Boğaz'dan geçerken kuvvet kaybedecek olan Müttefik filosu İstanbul'a ulaşmadan önce, bu filoya Goeben ile Breslau'ın Osmanlı filosuyla birlikte Marmara Denizi'nde taarruz etmesi düşünülmüştü.

Kanaatime göre Müttefik filosu -hatta Boğaz'ı geçmeyi başarıp Marmara Denizi'ndeki muharebeyi kazanmaya muvaffak bile olsa- Çanakkale Boğazı'nın bütün sahilleri kuvvetli düşman birlikleri tarafından işgal olunmadıkça tutunabilecek bir vaziyet kazanamayacaktı. Türk birlikleri Boğaz'ın sahillerini elden çıkarmamaya veyahut bunu tekrar ele geçirmeye muvaffak olursa bu durumda düşmanın erzak ve kömür gemileriyle diğer ihtiyaçlarının ikmaline tamamen engel olunacaktı. Şehre asker çıkararak orada mevcut kaynaklardan istifade edilmesi hususuna gelince; İstanbul yakınlarında karaya asker çıkarmak, alınan savunma tedbirleri sayesinde hemen hemen imkânsız gibiydi.

Eğer düşman Çanakkale'ye büyük bir çıkarma hareketi yapıp aynı zamanda veyahut çıkarmadan önce filo ile de Boğaz'ı zorlarsa işte ancak o zaman kesin sonuçlu bir başarı kazanabilirdi. Boğaz'ın geçilmesinden so ra yapılacak bir çıkarma hareketi, Boğaz-'ı geçip önüne çıkan diğer zorluklarla uğraşan filonun topçu yardımından mahrum kalır.

İstanbul'un bir İngiliz-Fransız filosu tarafından işgali ihtimali ancak aynı zamanda kuvvetli Rus birliklerinin Boğaziçi girişi civarına çıkarılmasıyla bir dereceye kadar kolaylaştırılabilir. Üç müttefikin bu tarzda ortaklaşa hareketiyle İstanbul belki ele geçirilirdi.

Ancak Rus çıkarmasına karşı da gereken tedbir alınmıştı. Gerektiğinde Rus çıkarma birliklerine karşı sevk edilmek üzere 6. Kolordu Yeşilköy'de bulundurulduğu gibi Boğaz'ın iki tarafının

Levent Şahverdi Arşivi

ve Karadeniz sahillerinin bataryalar ve seyyar müfrezelerle savunulması tedbirleri alınmıştı. 6. Kolordu muhtelif büyük tatbikatlarla -bunlar arasında gece alarm verilmesi, ilk başlarda fazlasıyla kargaşalıklarla mümkün oluyordu- bu vazife için özellikle hazırlanmaktaydı.

İşte bundan dolayıdır ki; Çanakkale'nin tehdidi sebebiyle İstanbul'daki askerî makamlarda bir endişenin ortaya çıktığı duyumunun doğru olmadığını ve gereken bütün tedbirlerin alındığını Alman Genel Karargâhı'nın bu konuya ait sorusuna karşı daha 27 Aralık 1914'te telgrafla bildirmekte gayet haklıydım.

Tamamıyla Askerî Heyet kadrosu dışında kalan yüksek rütbeli Alman subayları arasına, amirallerden başka bu aralık bir de Mareşal von der Goltz katıldı. Mareşal, 12 Aralık 1914'te İstanbul'a geldi. Şimdiye kadar üstlendiği Belçika Genel Valiliği makamını padişahın yaverliği görevi ile değiştirdi. Mareşal, Türkiye'de çok bilinen ve sayılan bir adamdı. Bu zat hayatının onsekiz senesini Türkiye'de askerî öğretmenlik ile geçirmişti. Büyük rütbelerdeki Türk subaylarının birçoğu onun talebesiydi. Başkomutan Vekili Enver'i ise bizzat Mareşal, kendisinin genç bir dostu olarak adlandırıyordu.

Padişah hazretlerinin yaver-i ekremi olmak, von Goltz gibi faal bir zat için şüphesiz ancak geçici bir memuriyetti. Mareşal vakit kaybetmeden Harbiye Nezareti'nde bir çalışma odası edinerek Türk kurmay heyetinin görüşmelerine katılmaya başladı.

Kafkas Harbi felaketi sebebiyle yaptığım muhtelif itirazlar, bana karşı Enver'in küskünlüğüne sebep olmuş ve bu küskünlük başka suretle de artırılmıştı. Beni İstanbul'dan uzaklaştırmak istiyordu. İşte bu yüzden 1915 Şubat ayı ortasında Erzurum civarında harabe halindeki 3. Ordu'nun komutanlığını üstlenmemi bana teklif etti. Hafız Hakkı Paşa 12 Şubat'ta ani bir şekilde lekeli hummadan vefat etmişti.

3. Ordu'nun çok az kalan birliklerine yaklaşık 20.000 acemi asker ilave ediliyordu. Bununla birlikte aylar geçmeden burada

Levent Şahverdi Arşivi

tarafımızdan hiçbir hareket beklenemezdi. Bu teklifi kesin olara reddettim ve Almanya'ya bildirdim. Alman sefiri de benim fikr me katılıyordu.

Kış felaketinin maddi ve manevi sonuçları hakkında uzun b süre önce verdiğim hükümde ne derece haklı olduğumu ileric yazılı olan malumat ispat eder: 2 Mart'ta Trabzon Konsolosu D Bergfeld raporunda şöyle söylüyordu:

> "Şehrin bütün hastanelerinde şiddetli lekeli humma hüküm sürmektedir...v.s bulaşıcı hastalık hemen hemen bir afet derecesindedir. 900-1000 hasta askerden sayısı günde 30 ila 50 arasında değişen asker vefat etmektedir... v.s."

Kızılhaç doktorlarından Doktor Colley ve Doktor Zlosisti, Mart'ta Erzincan'dan şunu bildiriyorlardı:

> "Her türlü sıhhî tertibatın ve yeterli derecede tıbbî yardımın noksanlığı, Türk safları arasında Almanlarca tasavvur edilemeyecek derecede zayiat vermektedir".

3. Ordu Kurmay Başkanı Binbaşı Guse 25 Mayıs tarihinc şöyle yazıyor:

> "Acemi er talimgâhlarından hareket ettirilen ikmal erlerinin ancak az bir kısmı orduya ulaşabiliyordu. Hastalık, kısmen iskân ve ia şenin kötü olması, yürüyüş sırasında firar, safların mevcudunu müthiş bir şekilde azaltıyor."

Erzurum Alman konsolosu 2 Haziran 1915 tarihli telgrafıy talim için oradaki ordugâhta toplanan Türk birliklerinin yaklaş üçte birinin hasta olduğunu, üçte birinin de orduya katılmak içi gelirken yolda firar ettiklerini bildiriyordu. Buna benzer daha pe çok haberler alınmaktaydı. Bereket versin ki 3. Ordu'nun hezim

Levent Şahverdi Arşivi

tinden sonra Kafkasya'daki Ruslar, çeşitli sebepler dolayısıyla ilk aylarda taarruza yapmaya muktedir değildiler.

Enver'in Kafkasya'dan dönüşünden sonra Anadolu'nun Çanakkale ile İzmir arasındaki sahil savunma düzenini teftiş etmek üzere 29 Ocak 1915'te kısa bir seyahate çıktım. İlk hedefim Edremit'ti. Buraya Balıkesir'den otomobille geldim. Bu otomobil seyahati kısmen derin kayalıklar üzerine çok basit şekilde inşa edilmiş köprülerden geçiyordu. Bu köprülerin sahra topçusunun geçmesine bile dayanamayacakları istihkâm uzmanı Binbaşı Effnert tarafından bana bildirildi. Kısa bir süre sonra Alman istihkâm erleri sayesinde bu köprülerin bir kısmı yeniden inşa ve diğer bir kısmı tamir edilmiştir. Edremit'te birlikleri teftiş ettikten sonra zengin bir yağ fabrikatörünün evi olan bir Türk evinde ilk defa olarak gecelemiştik. Evin yetişkin oğullarının misafirlere hürmetle sofrada oturmayıp hizmet etmeleri âdeti beni o zaman çok şaşırtmıştı.

Ertesi sabah Ayvalık'a giderken köprüsü uzun zaman önce su taşkını sebebiyle yıkılan Kemer Nehri'ni geçmeye mecburduk. Hâlis Türk usulünce bu köprünün tamirini üstlenecek hiçbir hükümet memuru çıkmamıştı. Bu köprü de yine Alman istihkâm askerleri tarafından sağlam bir şekilde inşa edildi. Biz yüksek manda arabalarıyla nehri geçtik. Otomobilimiz ise manda koşularak nehirden geçirilecekti. Memleketin ahalisi bu tarz engellere alışkındı ve yoluna devam etmek isteyen herkes başının çaresine bakmak zorundaydı. Daha sonra seyahat bütün gün, Anadolu'nun bu kısmını bu mübarek memleketin en verimli bir bölgesi hâline koyan lâtif zeytin bahçeleri arasında devam etti. İçerisinden geçtiğimiz zengin Rum köylerinde yetişkin gençlerle okul çağındaki çocuklar bayramlık kıyafetlerle yolun iki tarafında sıralanıyorlardı.

O zaman ilk ve son defa ziyaret etmiş olduğum ve sonradan birçok defa ismi geçen Ayvalık'ta da tekrar birlikleri teftiş ettim. Limanın kapatılması için alınan tedbirleri açıklayan liman komu-

Levent Şahverdi Arşivi

tanı, limanda yaptığımız bir gezinti sırasında Midilli ve diğer adalardan kaçakçılığın devam ettirilebilmesi için bilerek açık bırakılan geçitlerden birisini hiç çekinmeden bana gösterdi. Tamamıyla Türk idari yapısıyla alakalı bu meseleye karışmaya gerek görmedim.

Dönüş yolunda ani bir şekilde bastıran kar fırtınasından dolayı Edremit ile Balıkesir arasındaki dağı çok büyük zorlukla geçebildik. Saatlerce derin kar içerisinde yürümüştük. Bu sırada otomobil bu civardaki halkın kendi isteğivle yaptıkları yardımla ağır ağır arkadan ilerledi.

Sonunda tekrar Balıkesir'de trene ulaştığımız sırada dağdaki çöküntü sebebiyle şimdilik yolun geçilemeyecek bir halde olduğu bildirildi. Onun için trene bir amele müfrezesi almaya ve bunlara yolu açtırmaya mecbur olduk. Marmara Denizi sahilindeki Bandırma'ya ulaşınca İstanbul'a dönüş için gemimizi hazır bulmadık Çünkü bütün gemiler fırtınanın şiddetinden karaya vurmamak için bu elverişsiz limanı terk etmeye mecbur kalmışlardı. İşte bu şekilde tasarlanan zamandan ancak birkaç gün sonra İstanbul'a ulaştık.

Türkiye'nin en iyi bölgesinin bile 1915 senesinde arzettiği kötü koşulları göstermek maksadıyla bu kısa teftiş seyahatini anlattım. Memleketin ulaşım şartları ve tarımının gelişmesi hakkında Pera Palas'ta oturup makale yazan İstanbul'un sözde ziyaretçileri bunu anlayamazlar.

Bu teftiş seyahatinin garip bir son perdesi de vardır ki, bana Türkiye'deki Almanların nasıl anlamsız saldırılara hedef olduklarını öğretmiştir.

Aynı senenin yazında ve Çanakkale Muharebeleri esnasında Alman sefirinden aldığım bir yazıda; Edremit belediye başkanına gerçekten de; *"Bütün Rumlar denize dökülmeye lâyıktır"* deyip demediğimin, Yunanistan Kralı Konstantin tarafından sorulduğu bildiriliyordu. Hâlbuki ben Edremit'te kısa bir süre kalışım sırasında buranın belediye başkanını veya buna benzer bir kişiyi ne

Levent Şahverdi Arşivi

görmüş, ne de onunla konuşmuştum. Bundan dolayı bu seyahatimin kendileriyle alâka ve münasebeti olmayan Rumlar hakkında hiç kimseye bir şey söylememiştim. Bu sebeple kısa birkaç kelime ile bu gülünç yalanı reddettim. Böyle iftiralara Türkiye'de askerî bir makamı dolduran her Alman maruzdu. Yalnız partilerin mücadele aracı olarak görülen bu gibi yalanlara bizzat o memlekette yine hiç kimse önem vermez. Türk generali sıfatıyla ben bir kısım mutaassıp Rumlar tarafından daima kötü görülmekteydim.

18 Şubat'ta Dolmabahçe Sarayı'nda padişah tarafından 3. Tümen'e sancak verilmesi töreni yapıldı. Bunu takiben bütün birlikler tarafından pencerede oturmakta olan padişahın huzurunda bir resmigeçit yapıldı. Başkomutan Vekili Enver bu törene bir saatten fazla geç gelerek yaşlı ve hayli hasta olan padişahı ve tören için toplananları uzun zaman bekletmiş ve hepimizi üzmüştü. Padişah, İttihat ve Terakki Partisi ileri gelenlerinin bu gibi lâkayt davranışlarına çok defa maruz kalmıştır. Yalnız akıllı ve yaratılış itibarıyla çok zeki olan nâzır Talat, takdire değer bir şekilde bundan daima kaçınırdı.

İngiliz-Fransız filosu yavaş yavaş Çanakkale önünde toplandılar ve Limni, İmroz, Bozcaada'yı hareket üssü haline getirdiler. Son iki adada daha kışın deniz ve kara uçakları için meydanlar kurulmuş ve diğer askerî tesisler de oluşturulmuştu.

Düşman savaş gemilerinin topçu faaliyeti ilk önce Çanakkale Boğazı girişini kapatan Seddülbahir ve Kumkale'nin eski istihkâm ve bataryalarını tahrip etmeye ayrılmıştı. Bu sırada düşman savaş gemileriyle bunların son sistem ağır topları, eski Türk toplarının atış menzili dışında kalıyordu. Bu muharebedeki harp vasıtaları eşit olmadığından sonucu baştan belliydi. Birkaç atıştan sonra Türk bataryaları tahrip edilmiş ve istihkâmların bir kısmı harabeye dönmüştü.

Düşmanın, bir miktar bahriye askeri çıkararak Seddülbahir'i zaptetmek için baskın tarzında yaptığı teşebbüsler püskürtüldü.

Levent Şahverdi Arşivi

Çünkü sürekli ve ağır bombardımanlara rağmen topçu ateşinin ulaşamadığı bir yerde kalan küçük bir Türk birliği çıkarma yapanları püskürttü.

Türk Genel Karargâhı, Şubat ayı sonunda düşman filosunun Boğaz'ı geçebileceğini hesap ederek; gerek Padişah ve yakınları ile hazine ve gerek askerî ve mülkî makamlar için her türlü hazırlığı yaptı. Düşman filosunun Boğaz'ı geçmesi halinde bunlar Anadolu tarafında memleket içine çekileceklerdi. İhtiyaten de olsa alınan bu tedbirler yerindeydi. Ancak Osmanlı Genel Karargâhı tarafından 20 Şubat'tan 1 Mart'a kadar düşman filosunun Boğaz'ı geçeceği kabul edilerek alınan askerî tertibat tam anlamıyla felaketti.

Eğer bu tertibata ait emirler yerine getirilmiş olsaydı Dünya Savaşı'nın seyrine öyle bir şekilde tesir edecekti ki daha 1915 ilkbaharında Almanya ve Avusturya Türkiye olmadan savaşa devam etmeye mecbur olacaklardı. Çünkü bu tertibatla Türkiye Çanakkale Boğazı'nı bir düşman çıkarmasına karşı adeta terk ediyordu.

20 Şubat tarihli emirle 1. ve 2. orduların taksimatı değiştirildi ve bununla 1. Kolordu'nun birlikleri parçalandı ve sonra da önemli olan bu idi- düşmanın filo ile geçmesi halinde 1. Ordu'nun Boğazların ve Marmara Denizi'nin kuzey sahilini, 2. Ordu'nun Boğazların ve Marmara Denizi'nin güney sahilini savunmaları emredildi. Her iki ordunun mıntıkasını ayıran hat Çanakkale Boğazı girişinden itibaren Marmara Denizi'nin tam ortasından geçerek batıdan doğuya Boğaziçi'nin Karadeniz'deki girişine kadar uzanıyordu. Bu durumda 1. Ordu'nun cephesi güneye, 2. Ordu'nunki kuzeye dönük olacaktı. Bu şekle göre Gelibolu Yarımadası'nın dış sahiliyle hâkim tepelerinin ve Çanakkale Boğazı girişindeki Asya sahilinin savunulmasından vazgeçiliyordu! Bu akla gelebilecek en zayıf savunma düzeniydi.

23 Şubat'ta Enver'e gönderdiğim bir yazıyla alınması emredilen tedbirlerin çok kötü sonuçlar verebileceğini bildirdim. Bu yazı-

Levent Şahverdi Arşivi

la; bir İngiliz-Fransız çıkarma hareketine karşı savunma için bir ürk ordusunun Çanakkale'de, bir Rus saldırısına karşı savunma çin diğer bir ordunun İstanbul civarında bulunması gerektiğini ınlattım. Cephelerin yönü kuzey-güney değil, batı-doğu olmalıydı. 5 Şubat'ta Enver'in cevabını aldım. Cevabında, bir kelimeyle bile ılsa gerekçe göstermeden fikrime katılmadığını bildiriyordu! Bu ıun üzerine 1 Mart'ta, 2. Kolordu'nun Edirne'den Çatalca hattına ve 4. Kolordu'nun Bandırma-Balıkesir mıntıkasından İzmit Körfe zi'ne alınmaları hakkında emirler Türk Genel Karargâhı tarafından nazırlanmıştı. 2. ve 4. Kolordular mıntıka itibarıyla Çanakkale'ye en yakın kuvvetlerdi ki düşmanın Boğaz'ın kıyılarına bir çıkarma yapması halinde ilk önce bunlar yardıma koşacaktı.

Enver'in bu uygunsuz ve zararlı emirlerinden dolayı rahatsız oluyordum; hemen 1 Mart'ta bu kararların değiştirilmesine yardım etmeleri için Alman sefirine ve Almanya'daki askerî kabine başkanı aracılığı ile imparatora müracaat ettim. Benim görüşlerimi kabul ettirmek için bu iki Alman makamı tarafından ne yapıldığını bilemiyorum. Ancak her halde bir şeyler yapılmış olacaktır ki her yönden hatalı olan bu kararların uygulanması şimdilik ertelendi.

Müttefik filosunun Çanakkale deniz yoluna karşı olan faaliyeti Mart ayı başlarında son haddine ulaşmış ve 18 Mart'taki büyük taarruzla da son bulmuştur.

1 Mart'ta çok sayıda torpido ve istimbotlarla beraber beş İngiliz savaş gemisi Boğaz'ın önündeki güneybatı kısmına girdiler ve topçularıyla öğleden akşamın saat altısına kadar Erenköy ve Halileli tepelerine yerleştirilmiş olan Türk obüs bataryalarına karşı ateş ettiler.

Bu bataryalar Çanakkale Boğazı'nın topçu savunmasını güçlendirmek için daha önce emrim altında bulunan 1. Ordu'dan geçici olarak görevlendirilmiş olan Albay Wehrle'nin komutasındaki 8. Ağır Topçu Alayı'na bağlıydı. Asya ve Avrupa sahilindeki tepeler üzerinde muhtelif ve çoğu kez değişen gruplar halinde taksim edi-

Levent Şahverdi Arşivi

len alay, Mevki-i Müstahkem'in topçu ateşine mükemmel bir şekilde yardım etmiş ve cesur komutanının emri altında pek çok takdir kazanmıştı. Düşman savaş gemileri yalnız alayın gerçek bataryalarına değil, yine onlar tarafından yapılmış olan ve sürekli yerleri değiştirilen sahte batarya mevzilerine de ateş açtılar.

Düşman filosu -ekseriyetle 4-5 savaş gemisi ile- 1 Mart'tan itibaren hemen her gün saldırılarını tekrar ediyor ve geceleyin mayın hatlarının temizlenmesi için büyük bir faaliyetle çalışıyordu.

18 Mart'ta Müttefik filosunun Boğaz'ı geçmek için büyük saldırısı başladı. Albay Wehrle'nin raporuna göre bu harekâta 16 büyük savaş gemisi katılmış ve bunlar Mevki-i Müstahkem'in tabya ve bataryalarını tahrip etmek için sabah saat 10.30'dan itibaren iki kademe ile Boğaz'a girmişlerdir. Topçu muharebesi akşam saat 7.00'ye kadar devam etmişti.

Büyük miktarda cephane sarf etmelerine rağmen düşman filosunun kazancı hiç gibiydi. Tabya ve bataryalara verilen hasar bunların kullanılmalarına engel değildi. Ancak tabiidir ki bu bataryaların cephaneleri azalmıştı. Mevki-i Müstahkem Komutanı Albay Cevad Bey'in bildirdiğine göre insan zayiatı 200'ü bile bulmamıştı.

Düşmanın zayiatı ciddi ve ağırdı. Albay Wehrle ile kendi birlik komutanları tarafından yapılan gözlemlere göre Bouvet, Irresistible ve Ocean zırhlıları batmış ve çok sayıda savaş gemisi de ağır şekilde hasara uğramıştı. Bundan başka kurtarma çalışmalarına katılan çok sayıda küçük gemi de batmıştı. Hamidiye istihkâmının -Deniz Yüzbaşı Vassidlau komutasında- ateşi özellikle çok tesirli olmuştu. 18 Mart'tan kısa bir süre önce Türkiye'deki mayın uzmanı Üsteğmen Gehl tarafından geceleri çalışmak suretiyle Erenköy Koyu'na döşenmiş olan mayınların da bu başarıda büyük rolü olmuştur[5].

Müttefik filosu başarısızlık üzerine geri çekilmeye ve Boğaz'ı geçme teşebbüsünden vazgeçmeye mecbur oldu. 18 Mart Çanak-

---

[5] Nusret mayın gemisinin döktüğü mayınları kastediyor. (h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

kale Mevki-i Müstahkemi ve Boğaz Komutanlığı için bir şan ve şeref günüdür ve böyle de kalacaktır! Dünya Savaşı esnasında Müttefikler, Çanakkale deniz yolu üzerinden geçmek teşebbüsünü bir daha tekrar etmemişlerdir.

İstanbul'a giden yolun yalnız denizden ele geçirilemeyeceği Müttefikler tarafından artık anlaşılmıştı. Ancak başarılması durumunda neticesi çok değerli olacak böyle bir plandan kolaylıkla vazgeçmeyecekleri de bence çok açıktı. Bu plandan vazgeçilmesi İngilizlerin meşhur inatçılığına ve her yerde gösterdikleri üstün faaliyete uygun düşmezdi. Bundan dolayı geniş ölçekli bir çıkarma hareketi yapacaklarını göz önünde bulundurmak gerekirdi.

Daha Mart ayında bu şekilde yapılacak taarruzlar için büyük bir kuvvetin hazırlanmakta olduğuna dair haberler çoğalmaya başladı. Ekserisi Atina, Sofya ve Bükreş üzerinden gelen bu haberlerin bir diğerini yalanlayan bilgiyi içermesi tabii idi. Bunun için bir keresinde 50.000 bunu takiben tekrar 80.000 İngiliz askerinin İmroz ve Limni'de toplandığı ve bir keresinde de harekâta katılacak kuvvetlere 50.000 Fransız askerinin katılacağı söylendi. Müttefik kuvvetler başkomutanlığını üstlenecek olan General Hamilton'un bölgeye geldiği ve aynı şekilde Fransız komutan General d'Amade'ın, Provence Kruvazörü ile Çanakkale önlerine geldiği bildirildi. Mondros'ta bir çıkarma iskelesinin kurulduğu ve oraya her gün teçhizat ve erzak çıkarıldığı haber alındı. 17 Mart'ta Pire'ye gelen dört İngiliz zabiti parasını peşin ödeyerek buradan 42 büyük kayık ve 5 römorkör satın almışlar.

Nihayet 24 Mart'ta Enver Çanakkale'nin savunması için özel bir ordu (5. Ordu) kurulmasına karar verdi. Türk Genel Karargâhı'na bu kararı verdirmek için benim ısrarlı gayretim, son zamanlarda özellikle Alman Sefareti ve Amiral Souchon tarafından destek gördü. Amiral von Usedom ise kendisinin Çin'deki tecrübelerine dayanarak böyle büyük bir çıkarma hareketine hâlâ ihtimal vermiyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Çanakkale Kara Muharebelerinin Birinci Kısmı

24 Mart öğleden sonra geç vakit Enver, kendisi gelinceye kadar dairemde kalmamı telefonla rica ettirdi. Çok geçmeden bizzat gelerek Çanakkale'de kurulmakta olan 5. Ordu'nun komutasını kabul edip edemeyeceğimi sordu. Hemen kabul ettim. Fakat kaybedecek vakit olmadığını belirterek orada bulunan birliklerin takviye edilmesi hususunda dikkatini çektim.

Yeni tayin olunduğum yere gitmek üzere 25 Mart'ta İstanbul'dan vapurla hareket ettim. Bu ayrılışımla İstanbul'u tam on ay görmeyecektim. Zamanın darlığı yüzünden ben geçici olarak 1. Ordu karargâh heyetinden yalnız bir kısmını yanıma alabildim. Bunlar arasında Kurmay Başkanı Kâzım Bey ve benim iki Alman yaverim, Süvari Yüzbaşısı Prigge ile yine Süvari Yüzbaşısı Mühlmann bulunuyordu. Karargâhın geride kalan büyük kısmı da mümkün olan süratle bizi takip edecekti. Geride kalanların - Karargâh Komutanı Binbaşı von Frese hariç- hepsi Türk subayıydı.

Alman Askerî Heyeti kurmayları İstanbul'da kaldı. 1. Ordu komutanlığını ise Mareşal Baron von der Goltz üstlendi.

26 Mart sabahleyin Gelibolu Limanı'na ulaştık. Şimdilik şehirde karargâhımızı kurduk; 3. Kolordu Komutanlığı da kısa bir süre önce oraya gelmişti.

En yakınımda bulunması gereken bazı kişiler ile beraber, bana tahsis olunan eve yerleştik; bu evin Fransız Konsolosluğu olduğunu sonradan öğrendim. Eşya olarak bana ait iki odada yalnız yuvarlak bir masa, bir duvar aynası vardı. Kaymakam*, ihtiyacımız olan yatak ve benzeri gerekli eşyayı şehirden tedarik etti. Ben dört hafta sonra bu evi terk ettiğim zaman çamaşırlarımın büyük kısmı kaybolmuştu. Bu evin yağma ve talan edilmesi hususunun bir hayli zaman sonra Rumlar tarafından bana isnat edilmesi beni hem şaşırtmış hem de üzmüştür. Çanakkale Muharebeleri boyunca bir yuvarlak masa ile bir duvar aynasını berabe-

* Gelibolu'da kaymakam değil mutasarrıf vardı. (t.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

rimde taşıyıp dolaştırmaktan başka yapacak çok daha mühim işlerim vardı.

Ben gelmeden önce Türk idarecileri tarafından pek çok Rum ailenin tehcir edilmesine rağmen şehrin oldukça gelişmiş olduğu görülüyordu. Çanakkale Muharebeleri'nin sonunda düşman topçu ateşi tesiriyle şehrin yarısından fazlası harabeye dönmüştü.

Gelir gelmez yapacak pek çok işi karşımızda bulduk. Çünkü birliklerin yayılış tarzı ile sahillerin önemli kısmının kontrol altında bulundurulması usulünün tamamen değiştirilmesi gerekiyordu.

O zaman 5. Ordu'da beş tümen vardı. Bunlar Çanakkale'nin Avrupa ve Asya sahillerini savunmak için taksim edilmişti. Tümenlerin kuvveti 9 ila 12 tabur, taburların kuvveti 800 ila 1000 erden oluşuyordu. İngilizler, çıkarmaya başlayıncaya kadar bana tam dört haftalık vakit bıraktılar. Onlar askerlerinin bir kısmını geçici olarak Mısır'a ve Kıbrıs'a göndermişlerdi. Çıkarmaya kadar geçen bu zaman, gerekli tertibatı almam ve Albay Nicolai komutasındaki 3. Tümen'i İstanbul'dan getirtmem için bana yetmişti.

Çanakkale Boğazı'nın iki tarafındaki Rumeli ve Anadolu sahilleri, bir çıkarma tehdidine en açık mahallerdi.

Çanakkale Boğazı girişinin güneyindeki Anadolu sahil mıntıkası verimli ve yassı dalgalı tepelik araziyle beraber kısmen çayırlık, büyükçe düzlükleri de olan bir bölgedir. Menderes Çayı birçok dönemeçler ile bunların arasından geçmektedir. Bu büyük düzlükler denize doğru yükselerek sahili sırtlardan oluşan bir çemberle kapatmıştır.

Bu sırtlar, bir çıkarma anında düşman için tabii topçu mevzileri oluşturuyordu. Bu sırtlarda mevzi alacak topçular donanmanın uzun menzilli toplarıyla birlikte doğuya doğru uzayan ve hayli uzaklara kadar görünen araziye hâkim olabilirlerdi. Gerek Menderes Çayı ve gerekse düzlüklerdeki küçük bataklıklar, ilkbahar ve yaz mevsimlerinde her çeşit silah ve vasıtalarla donatıl-

Levent Şahverdi Arşivi

mış bir ordunun ilerlemesini engelleyecek zorluklar teşkil edemezdi.

Çanakkale Boğazı'nın Rumeli yönünü oluşturan dar Gelibolu Yarımadası, yamaçları derin boğazlar ve keskin yarlarla parçalanmış sarp tepeler silsilesinden oluşan dağlık araziden ibarettir.

Çayların ve genellikle yazın kuruyan küçük derelerin her iki tarafında ve bazı sırtlar üzerinde görünen az sayıdaki fundalıklarla birkaç yerde yetiştirilmiş bodur çamlıklar genellikle ıssız olan manzaranın yegâne tabii örtüsünü oluşturuyordu.

Suya bağımlı olan ziraat, ekserisi düzlük yerlerde bulunan ve esasen az olan yerleşim yerlerinin etrafında yapılmaktaydı. Yalnız Boğaz'a yakın bulunan küçük Maydos (Eceabat) şehrinin etrafındaki vadilerde daha gelişmiş bir tarım görülmekteydi. Burada birtakım dutluklar ve zeytinlikler vardı.

Saros Körfezi'nin üst kısmına doğru yarımadanın iç kısmındaki büyük düzlükler daha geniş ve daha verimliydi.

Düşmanın yapacağı muhtemel çıkarmanın nereden olacağı en önemli meseleyi oluşturuyordu. Bu kadar uzun bir sahil şeridi için esasen az olan eldeki mevcut askerin dağıtımı, çıkarmanın yapılacağı yerin tahmin edilmesine tâbi idi.

Teknik olarak, büyük kuvvetlerin çıkarılması için sahillerin birçok yeri müsaitti. Bu sahillerin tamamının tutulması ise imkânsızdı. Bundan dolayı asker yerleştirilecek olan bölgelere gerektiğinde takviye yapılabilmesi hususu göz önünde bulundurulmalıydı.

Boğaz'a hâkim olan Çanakkale Mevki-i Müstahkemi'nin en önemli tabya ve bataryaları, güneyde Asya sahilinde bulunuyordu. Düşman elinde bulunan ve uzak olmayan Bozcaada da Asya sahili önünde bulunduğu gibi; bu sahil, asker çıkarılmasına çok müsait olan Büyük ve Küçük Beşige limanlarını içermekteydi. Bundan dolayı bu mıntıkada çok kısa bir süre içinde sahile çok büyük kuvvetler çıkarılabilir. İstihkâmlar ile ağır bataryalar yalnız deniz geçitini savunmaya yönelik olarak kurulmuş olduğun-

Levent Şahverdi Arşivi

dan, Anadolu tarafındaki savunma tertibatının arkasına doğru yapılacak bir saldırı ve harekât, düşman için çok uygun neticeler verebilirdi. Bu tarafta bağlantı yolları da epeyce müsaitti, bu sebeple tehlikenin büyüğü bu taraftaydı.

Gelibolu Yarımadası üzerinde ise çok önemli ve tehlikeli sayılabilecek üç mıntıka vardır. Bunların birincisi, yarımadanın güney ucu, Seddülbahir, Tekke Burnu tarafları; çünkü bu arazi mıntıkası üç tarafından düşman gemi ateşine açıktır. Bu mıntıkaya bir çıkarma yapılınca düşman için ilk hedef, ta en uzaklardan görünen çıplak Alçıtepe olduğu bir bakışta anlaşılır; bu tepeye gelinceye kadar tatlı bir meyille yükselen düzlükler arasında hiçbir arazi engeli yoktu. Boğaz'ın istihkâm ve bataryalarından bir kısmı Alçıtepe sırtlarından doğrudan doğruya topçu ateşi altına alınabilirdi.

Kesin ve hızlı sonuç alınabilecek çıkarma yerlerinin ikincisi, Kabatepe'nin iki tarafındaki sahil kısımlarıdır. Buradan geniş bir düzlük, Boğaz sahilindeki Maydos (Eceabat) kasabasına kadar uzanır, arada yalnız yassı bir tepe bu düz araziyi ikiye ayırır. Maydos'un yan tarafındaki tepeler düşman tarafından işgal edilirse Mevki-i Müstahkem bataryaları kolaylıkla susturulabilirdi. Kabatepe'nin kuzeyinde deniz kenarına yakın olmak üzere sarp Arıburnu tepeleri ve bu tepelerin gerisinde gayet korunaklı bir çıkarma yeri vardı. Düşman, herekât üssünü Kabatepe üzerinden Maydos'a doğru yönelttiği takdirde, yukarıda bahsedilen düzlük araziye hâkim konumdaki Arıburnu tepelerini de aynı zamanda ele geçirmeye mecburdu.

Rumeli yakasında özel öneme sahip üçüncü çıkarma mıntıkası da yukarı Saros'ta Bolayır yakınlarında, yarımadanın 5-7 km. genişliğinde daraldığı kısımdır. Buradan Mevki-i Müstahkem'e karşı doğrudan doğruya bir tesir yapılması mümkün değilse de Çanakkale çıkarma harekâtının stratejik sonuçlarını devşirmeye yönelik imkânlar sunmaktaydı. Buradan Gelibolu Yarımadası'nın, gerek İstanbul ve gerek Trakya ile olan bağlantısı kesilebilirdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Düşman Saros Körfezi ile Marmara Denizi arasındaki dar sırtları ele geçirdiği takdirde, neticede yalnız 5. Ordu'nun kara bağlantısının kesilmesiyle kalmayıp oralara yerleştirilecek -geceleyin projektörlerle donatılmış- uzun menzilli İngiliz toplarıyla Marmara'nın burada dar olan kısmını da ateş altına alabilirdi. Aralık 1914'ten beri Boğaz'daki mayın hatlarına karşı faaliyet gösteren ve Marmara'ya girmeye çalışan düşman denizaltıları da; Bolayır sırtlarının işgali ve Marmara'nın top ateşi altına alınmasıyla, deniz yolundan yapılacak ikmali durdurabilirdi.

Düşman tehdidinin gösterdiği önceliğe göre üç muharebe grubu oluşturdum: 5. ve 7. Tümeni, Yukarı Saros Körfezi'ne; 9. ve yeni kurulan 19. Tümeni yarımadanın güney kısmına; 11. ve deniz yoluyla nakledilmekte olan 3. Tümeni Asya yönüne tahsis ettim.

26 Mart tarihine kadar mevcut olan beş tümenin tertibatını tamamen değiştirmek gerekti. Çünkü o zamana kadar bunlar başka bir esasa göre tertip edilmişti; adeta eski çağlardaki sınır koruma birlikleri gibi bütün sahil boyunca yayılmıştı. Sahile çıkacak düşman gerçi bu tertibata göre her yerde biraz mukavemetle karşılaşacaksa da geride yedek olarak hiçbir birlik alıkonmamış olduğundan şiddetli ve etkili taarruzlar yapılarak düşmanın durdurulması mümkün olamayacaktı.

Ben her tümenin kuvvetlerini toplu tutmasını ve her tümenin kendi mıntıkası içindeki sahillerde ancak çok gerekli olan emniyet tertibatını almasını emrettim.

Olaylar nasıl gelişirse gelişsin, kuvvetimiz az olduğundan, kesin başarı için tek çare inatçı bir direnme değil, her üç muharebe grubunun hareketli savunma yapmasına bağlıydı.

Sahil gözetleme vazifesi adı altında tamamen uyuşmuş kalmış olan Türk birliklerini, yeni duruma göre hareketli bir hâle getirmek için yürüyüş ve tatbikatlar yaptırmak en faydalı tedbirlerdendi. İhtiyaç göründüğü anda birliklerin istenilen yere naklini zaman kaybetmeden yapabilmek için bir taraftan Boğaz'ın müna-

Levent Şahverdi Arşivi

sip limanlarında deniz nakil araçları toplanmış; diğer taraftan da bir bölgeyi diğerine bağlayacak yolların inşasına, amele taburları vasıtasıyla başlanmıştı. Bu ana kadar yarımadanın içinde bir baştan öbür başa kadar devam eden yollar hemen hemen hiç yoktu. Yollar çoğunlukla patika ve keçi yollarından ibaret bulunuyorlardı ki onların üzerinden de yük hayvanları teker teker geçebiliyordu; sahra topçusunun ise geçmesine imkân yoktu.

Birliklerin yeni yerleşim tertibatı, düşman uçaklarının gözetlemesinden kaçınmak için gece yürüyüşleri ile yapıldı.

Bu sıralarda 5. Ordu'da bir tek uçak bile yoktu. Çanakkale'de bulunan birkaç uçak ise Mevki-i Müstahkem emrindeydi. Onlar da ancak Kale'nin ihtiyacını karşılayabiliyordu.

Birliklerin talimlerinin tertip ve idaresini yaparken de çok dikkatli ve uyanık olmak gerekiyordu. Çünkü etrafta dolaşan düşman gemileri tarafından görünen bütün birlikler derhal topçu ateşi altına alınmaktaydı. Gemilerin görülen her yaya veya atlıya - bir kişi bile olsa- ateş açmaları bizi hayrete düşürüyordu.

Tehlikeli sahil mıntıkalarındaki sahra tahkimatına, el altında bulunan bütün kuvvetlerle, hatta çoğunlukla geceleyin bile çalışılarak hız verildi. Türklerin sahilleri müstahkem hâle getirmek için gerek istihkâm malzemesi gerekse diğer alet ve edevatı çok sınırlıydı. Fakat biz mümkün olduğu kadar bunlarla ve hariçten de alet ve edevat tedarik ederek işimizi görmeye çalıştık. Torpil kovanlarından, basıldığında kendiliğinden patlayan kara mayınları hazırlandı. Sahil istihkâmatının kazık ve dikenli telleri, bahçe ve tarlalar etrafındaki çit ve tel duvarlardan alındı. Düşman çıkarmasına çok müsait olan yerlerde sahil yakınında ve su altında olmak üzere dikenli tel örgüler yapıldı.

Düşman gazetelerinin sonradan yazdıklarına göre İngiliz uçakları, Osmanlı birliklerinin tertibatını çıkarmadan önce doğru olarak anlayıp ihbar edememişler. Düşman pilotları hakkında yapılan bu isnat haklı değildir. Çıkarma planı daha önceki hava keşiflerine göre yapıldığından ve bu son haftalar içinde tarafı-

Levent Şahverdi Arşivi

mızdan yapılan tertibat; aldığımız önlemler sayesinde düşman uçakları tarafından fark edilemediğinden dolayı, çıkarma planlarında aldığımız yeni tertibat göz önünde bulundurulmamıştı.

5. Ordu, düşman tarafından yapılan bombardımanla tahrip edilen Seddülbahir ve Kumkale istihkâmlarını da Mart ayı sonlarında Çanakkale Mevki-i Müstahkemi'nden devir ve teslim aldı. Bu şekilde Mevki-i Müstahkem'e sadece Çanakkale Boğazı geçitini savunma görevi bırakılıyordu.

24 Nisan'da Anadolu yakasında 11. Tümen'e büyük bir tatbikat yaptırıyordum; bu tatbikatta esas mesele, düşmanın Küçük Beşige Limanı'na bir çıkarma hareketiydi. Öğleden sonra geç vakit Gelibolu'ya döndüm.

25 Nisan sabahı çıkarmaya başlayan veya başlama tehlikesi gösteren büyük düşman kuvvetleri hakkında sabah saat 5.00'ten itibaren Gelibolu'da ordu karargâhına raporlar yağmaya başladı.

Güneyde Anadolu yakasında Büyük ve Küçük Beşige limanları içinde ve önünde birçok düşman savaş ve nakliye gemisinin toplandığı ve bir çıkarma tehlikesi bulunduğu 11. Tümen tarafından ihbar ediliyordu.

Biraz daha kuzeyde Kumkale civarında 3. Tümen'in ileriye sürülmüş birlikleri, çok sayıda Fransız savaş gemisinin en şiddetli ateşi altında çıkarılan Fransız birlikleriyle amansız bir muharebeye girişmişti.

Gelibolu Yarımadası'nın güney ucunda Seddülbahir, Tekkeburnu, Sığındere ağzı ve Morto Limanı'nda kuvvetli İngiliz birlikleri, çıkarma yapılan yerleri ele geçirmek için, 9. Tümen'in ilerideki birlikleriyle muharebe ediyorlardı. Bütün bu sahil kısımlarıyla bunların gerileri büyük çaplı İngiliz gemi toplarının müthiş ateşleri altında sarsılıyordu.

Kabatepe civarı ile daha önce bahsedilen alçak ve düz Maydos Ovası yönünde ve Arıburnu taraflarında İngiliz nakliye ve savaş gemileri vasıtasıyla asker çıkarılırken yarım daire şek-

Levent Şahverdi Arşivi

linde dizilen düşman zırhlıları gerek sahili ve gerekse gerilerini en ağır çaplı topçu ateşiyle sarsıp durmaktaydı.

Ordu karargâhına en yakın olan Yukarı Saros Körfezi'nde birçok nakliye ve savaş gemisi de sahile yaklaşmaktaydı. Kısa bir süre sonra oradan da durmaksızın top sesleri açıkça duyulmaya başladı.

Seher vakti bu haberleri getirmekte olan subayların çoğunun benzinin solmuş olmasından anlaşılıyordu ki düşmanın karaya asker çıkarması kesin olarak beklenilmekle beraber; çıkarmanın aniden bu kadar çok yerde baş göstermesi bazı kimseleri biraz şaşırtmış ve endişeye düşürmüştü. Bende ilk oluşan his, aldığımız tedbirlerde değişiklik yapmayı gerektirmediği idi. Bu büyük bir teselli ve memnuniyetti. Düşmanın çıkarma kuvvetleri, bizim çıkarmaya ihtimal vererek ona göre özel olarak savunduğumuz yerlere çıkmıştı.

Bu yerlerin hepsinde büyük çapta çıkarma yapıp tutunmaları bence muhtemel değildi. Bununla beraber düşmanın birçok yerde başlattığı çıkarmalardan hangisinin ciddi hangisinin aldatma olduğunu anlamak da o anda mümkün değildi. Bunu ancak gelişen olaylarla öğrenebilecektik.

Gelibolu'da bulunan 7. Tümen'e silah başı ettirildikten ve vakit geçirmeden Bolayır istikametine hareketi emredildikten sonra, ben de Alman yaverimle birlikte atlı olarak Bolayır tepesine gittim.

Gözetlemeye mani olabilecek tek bir ağaç ve çalının bile olmadığı Bolayır'ın dar sırtı üstünden Yukarı Saros Körfezi tamamen görünüyordu. Karşımızda çok yakın olmak üzere düşmanın savaş ve nakliye gemilerinden oluşan 20 kadar büyük gemisi sayılabiliyordu. Bazıları yalçın sahillerin yamaçlarına bitişik görünecek kadar yakın duruyordu; diğerleri ise biraz uzakta körfezin içinde duruyor veyahut hareket halinde bulunuyordu. Savaş gemilerinin geniş bordalarından aralıksız ateş ve duman görünmekte ve bütün sahil ile bulunduğumuz tepeler bile düşman mermi

Levent Şahverdi Arşivi

ve şarapnellerine hedef olmaktaydı. Bu unutulmaz bir manzaraydı. Asker çıkarmaya delalet edecek hiçbir hareket görülmüyordu. Anlıyordum ki buraya gelmekte çok gecikmemiştik.

Bir süre sonra 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa göründü ve daha sağlıklı bazı haberler getirdi. Bu raporlara göre, yarımadanın güney ucundaki İngiliz çıkarması 9. Tümen birlikleri tarafından püskürtülmüş ise de düşman ısrarlı bir şekilde durmaksızın yeni kuvvetler çıkarmaya devam ediyordu. Kabatepe civarında vaziyet iyi idi. Düşman oraya ayak basamamıştı. Arıburnu civarında sahile yakın olan tepeler İngilizlerin eline geçmiş ise de 19. Tümen'e bağlı birlikler bu tepeleri geri almak için yürüyüşe geçirilmişti. Anadolu tarafından henüz açık haberler gelmemişti.

Ben Esat Paşa'ya derhal bir gemiye binip Maydos'a gitmesini ve yarımadanın güney kısmında komutayı üstlenmesini emrettim.

Ben bizzat geçici bir süre Bolayır'da kaldım. Çünkü yarımadanın buradan kapanıp kesilmemesi çok büyük bir öneme sahipti. Anadolu yakasındaki birlikler ise Albay Weber'in güvenli ellerinde bulunduğundan o taraftan bir korkum yoktu.

Sekiz buçuk ay devam edecek olan ve muharebe için Gelibolu Yarımadası'na her iki taraftan toplam 750 bini aşkın insan toplayan Çanakkale Muharebeleri böylece başlamış oldu.

Düşmanın çıkarma hazırlıklarının cidden takdire değer olduğunu kabul etmek gerekir. Bir kusur vardıysa o da planın fazla eski keşif ve gözlemlere dayandırılması ve Türklerin inatçı mukavemetinin tamamen takdir edilmemiş olmasıydı. Bundan dolayıdır ki arzulanan yok edici başarı ilk günlerde sekteye uğramış ve geniş çapta tertip edilen bu hareketin kısa bir sürede bitecek kesin sonuçlu bir muharebe mahiyetini alması mümkün olmamıştır.

Tahminimize göre düşmanın ilk başta hazırladığı kuvvet 80-90 bin asker olduğu halde 5. Ordu'nun kuvveti o zamanlar en çok 60 bin askerden ibaretti; ancak bu kuvvetimizden, diğer bazı mevkilerde alınması gereken emniyet tedbirleri için ayrılmış olan

Levent Şahverdi Arşivi

kısımların da düşülmesi gerekir. Buna ilave olarak düşmanın topçu üstünlüğü çok müthiş ve tahmin edilemeyecek bir derecedeydi. Nakliye araçları ise neredeyse sınırsızdı. 25 Nisan'da çeşitli gözetleme mahallerimizden sahillerimizde 200'e yakın büyük gemi -savaş ve nakliye gemisi- sayıldı.

General Hamilton'un kendi vazifesini kolay görmediği, çıkarma için vermiş olduğu emrin aşağıdaki tercümesinden anlaşılıyordu:

Ordu Karargâhı 21/04/1915

Fransa'nın ve Kral'ın askerleri!

Günümüz harplerinde eşi benzeri görülmemiş bir macera karşısında bulunuyoruz. Düşmanlarımızın ele geçirilemez diye kabul ettikleri mevziler önünde ve açık bir limanda bahriyeli arkadaşlarımızla birlikte karaya çıkmak zorundayız.

Allah'ın yardımı, donanmanın yardımıyla çıkarma hareketi başarıyla yapılacaktır. Düşman mevzileri hücum ile zapt edilecek ve harp, şeref ve zaferle dolu bir sona doğru bir adım daha yaklaşmış olacaktır.

Hatırlayınız, başkomutanınız veda ederken Lord Kitchener'in söylediklerini hatırlayınız: "Gelibolu Yarımadası'na bir kere ayak bastıktan sonra sonuna kadar savaşmalısınız".

Bütün dünya bizim ilerlememizi takip edecektir.

Bize verilen muazzam harp vazifesine lâyık olduğumuzu yaptığımız işlerle ispat edelim.

General Ian Hamilton

Çıkarma hareketinde fevkalade bir cesaret ve metanetle harp eden ve başkomutanlarının itimadına lâyık olduklarını gösteren General Hamilton'un askerlerini düşmanları bile takdir etmeye mecbur kalmıştır.

25 Nisan günü Saros Körfezi'nde nakliye gemilerinden içi asker dolu sandallar (salapuryalar) pek çok kez sahile yaklaşmaya çabaladılar fakat bizim ateşimiz karşısında derhal geri çekildiler.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu hareket tarzı bana gerçek çıkarmayı saklamak maksadına yönelik göründü. Dikkat çekici bir nokta da bu nakliye gemilerinin iyice dolu gemiler gibi karinasının suyun içine çok batmadığı idi, bu da bordalarından anlaşılıyordu. Bütün gemilerin güverteleri dahi dikine yerleştirilmiş sık ağaç dallarıyla çevrilmişti. Bu şekilde gemilerin içinde asker bulunup bulunmadığı seçilemiyordu. Savaş gemilerinin topçu ateşi ise aralıksız devam ediyordu.

Gelibolu'da bulunan kurmay başkanının öğleden sonraki raporunda *"Şimdiye kadar gelen haberlere göre düşmanın Beşige Limanı'ndaki çıkarma teşebbüsünün tamamen püskürtüldüğü ve oradaki harekâtın bir gösterişten ibaret olmasının muhtemel bulunduğu"* bildiriliyordu.

Bu haberi takiben Esat Paşa da Maydos'tan çektiği telgrafta yarımadanın güney kısmında Seddülbahir ve Morto Limanı'ndaki Hisarlık taraflarında takviye kuvvetlerine şiddetle ihtiyaç görüldüğünü bildiriyordu. Düşman oralarda tutunmuş ve sürekli olarak da takviyeler almaktaymış. 9. Tümen Komutanı Albay Halil Sami Bey elindeki son kuvvetlerini de ileriye sürmüş ve cepheye sokmuştu.

Saros Körfezi'ndeki düşman harekâtının bir gösterişten ibaret olduğu hissi bizde gittikçe kuvvet bulduğundan, Bolayır'ın güneybatısında yol kavşağında bulunan 7. Tümen'e, o akşam iki taburunu Gelibolu Limanı'nda gemiye bindirmesini ve Maydos'ta Esat Paşa'nın emrine göndermesini emrettim. Aynı zamanda, Saros Körfezi'nin doğu sahilinde harekete hazır bulunan 5. Tümen'e de derhal üç taburunu Şarköy'e göndererek aynı maksatla geceleyin Maydos'a ulaştırmasını emrettim. Bütün asker nakliyesi için geceyi beklemeye mecburduk çünkü düşman denizaltıları Boğaz'a ve Marmara'ya girmişler hatta üzerinde bulunduğumuz Bolayır tepesinde 25 Nisan öğleden sonra bizi geriden ateş altına almışlardı.

Saros Körfezi'nde bir düşman çıkarmasına karşı -çıkarma teşebbüsü gece bile yapılsa- müdafaa için ben kendimi yeterli derecede kuvvetli görmekteydim.

Levent Şahverdi Arşivi

Akşam geç vakit ulaşan haberlere göre düşmanın Kabatepe ivarındaki bütün çıkarma teşebbüsleri püskürtülmüş ve Anburnu'ndan Kocadere üzerinden ilerleyen düşmanın Avustralya ve Yeni Zelandalı öncü kuvvetleri 19. Tümen tarafından püskürtülerek muharebe sahil tepelerinde devam etmekteydi.

Düşmanın geceleyin Saros Körfezi'nde bir çıkarma ihtimaline karşı tedbir olarak ben geceyi Bolayır tepesinde geçirdim. Topçu ateşi sayılmazsa gece sâkin geçti. Yalnız gemiler defalarca yerlerini değiştirdiler. 26 Nisan sabahı, düşman gemilerinin Yukarı Saros Körfezi'nde toplanmalarının sırf bir gösterişten ibaret olduğuna hiçbir şüphe kalmadan kanaat getirdiğimizden, 5. ve 7. Tümenlerden geri kalan bazı birliklerin 26/27 Nisan gecesi gemilerle Maydos'a gönderilmeleri ve her iki tümenin sahra topçularının oraya karadan gönderilmeleri için de 26 Nisan öğleden önce emir verdim. Bu emri takiben ben de Maydos'a deniz yoluyla gitmek üzere Bolayır tepesini terk ettim. Yukarı Saros Körfezi'ndeki komutayı 5. Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Kâzım Bey'e bıraktım ve ilk 24 saat içinde hiçbir çıkarma hareketi olmaması halinde 5. ve 7. Tümenlerin geride kalan son birliklerinin de Maydos'a yollanmasını tenbihledim.

Beklentilerimiz aynen çıktığından bütün Türk birlikleri Saros Körfezi'nden alındı. Buna rağmen düşmanın nakliye ve savaş gemileri buradaki kuvvetlerimizi yerinde tutmak maksadıyla gösteriş ve tehditlerine devam edip durdu. Yarbay Kâzım Bey'in elinde kalan en son kuvvet bir depo istihkâm bölüğü ve birkaç amele taburundan ibaretti. Bu taburlar da tepelerin yamaçlarına çadır kurmak ve düşmanı aldatmakla yükümlüydü. Sorumlu bir komutan sıfatıyla Yukarı Saros Körfezi'ni tamamen kuvvetsiz bırakmak ciddi ve tehlikeli bir karardı. Yarımadanın güney kısmındaki düşman çok üstün olduğundan bu kararın verilmesine cüret etmek gerekiyordu. İngilizler bu zaafımızı fark etmiş olsaydılar bundan büyük faydalar sağlayacakları muhakkaktı.

Bu sıralardaydı ki Saros Körfezi'ndeki İngiliz gemileri Gelibolu şehrini ağır gemi toplarıyla endirekt ateş altına alarak özellikle limana yakın olan birçok evi yerle bir ettiler.

Levent Şahverdi Arşivi

Maydos'a ulaşan 5. ve 7. Tümenlerden gönderilmiş takviye kuvvetleri Esat Paşa tarafından 26 Nisan'da hemen Seddülbahir civarında Güney Grubu'na gönderildiler, çünkü muharebenin en şiddetli safhası orada cereyan ediyordu.

5. Tümen'in en son kısımlarından bazı küçük birliklerin, 19 Tümen'i takviye etmek üzere Arıburnu sahasına gönderilmesine mecbur olunmuştu.

Çıkarmanın bu ilk günlerinde birlikleri parçalamamaya imkân yoktu çünkü gelen takviye kuvvetlerinin sevk edilecekleri mevki, o anda takviyeye en çok muhtaç olduğu hesap edilen yer neresiyse ona göre belirleniyordu.

5. Tümen Komutanı Yarbay von Sodenstern tümenin bölgeye ulaşmasıyla beraber Seddülbahir'de emir ve komutayı üstlendi. Buna karşılık da Arıburnu cephesinin emir ve komutası tarafımdan Esat Paşa'ya verildi. Ben geçici olarak yanımda bulunan iki Alman subayı, Süvari Yüzbaşı Prigge ve Baytar Yüzbaşı Thime ile birlikte Maltepe'de ve Arıburnu muharebe sahasından 4,5 km. uzak bulunan Esat Paşa'nın çadırlı ordugâhına yerleştim. 5. Ordu karargâhı ikinci bir emre kadar Gelibolu'da kaldı.

Yarbay Nicolai emrinde bulunan 3. Tümen; dört günlük değişken, kararsız şiddetli bir muharebeden sonra Kumkale civarında sahile çıkan ve Yenişehir'e kadar ilerlemiş olan Fransız birliklerini -müstemleke askerleriyle 175. Piyade Alayı- ağır zayiatla 28/29 Nisan gecesi[6] gemilerine püskürtmüş ve bu suretle Anadolu yakasını tamamen düşmandan temizlemişti. Bu başarı genel duruma göre büyük öneme sahipti. Birincisi Mevki-i Müstahkem bu çok önemli yönden gelecek tehlikeden kurtuluyordu. İkincisi 11. Tümen muharebelerin en can alıcı kısmı olan Gelibolu Yarmadası'nın güney kısmına artık sevk olunabilecekti.

11. Tümen kısım kısım Çanakkale'ye doğru yola çıkarıldı. Bunlar Çanakkale'ye ulaşmalarını takip eden gecelerde salapurya-

---

[6] Fransızlar Kumkale'de dört gün değil iki gün kalmışlar ve 26/27 Nisan gecesi burayı tahliye etmişlerdi. (h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

larla Çanakkale'den Rumeli sahiline geçirildi. Bu tümen, Seddülbahir tarafında istihdam edildi. Bu şekilde Çanakkale Boğazı girişinin güneyinde Anadolu sahilinin savunulması görevi yalnız başına 3. Tümen'e kalıyordu. Bununla birlikte bu tümenden de bazı birlikler yarımada üzerindeki muharebe sahalarına gönderilmiştir.

Çanakkale Savaşları'nda yapılan muharebelerin cereyan şeklini iyice anlamak için bütün muharebelerin yalnızca 5. Ordu birlikleri tarafından yapıldığını ve Osmanlı-Alman deniz kuvvetlerinin katılımının sınırlı kaldığını öncelikle beyan etmek gerekir.

Almanya'da bu hususta tamamen yanlış yorumlara rastladım. Savaşın sonuçlarının için bunca öneme sahip olan Çanakkale Savaşları'nda Türkler tarafından ordu ve donanmanın eşit olarak kullanılmış olduğuna dair Almanya'da yazılı ve sözlü birçok fikirler ileri sürülmektedir.

Osmanlı-Alman donanmasının bu savaşlara doğrudan doğruya yaptığı katılım toplam 24 makineli tüfekten oluşan iki makineli tüfek birliğini 5. Ordu'ya vermekten ibaret kalmıştır. Bu tüfeklerden çok fazla faydalanılmıştır. Bundan başka olarak Barbaros Hayreddin ve Turgut Reis Zırhlıları, düşman çıkarmasının ilk haftalarında, defalarca endirekt olarak Çanakkale Boğazı'ndan Arıburnu tarafındaki İngiliz çıkarma iskelesini ve gemilerini ateş altına almışlardı. Çanakkale Boğazı'nın aşağı kısmına 13 Mayıs gecesi bir Osmanlı torpidosunun taarruzundan ve Alman denizaltılarının ne yazık ki çok kısa bir süre devam eden tesirinden daha sonra bahsedilecektir. Sekiz buçuk ay devam eden savaşlar esnasında Goeben ile Breslau Çanakkale'ye hiçbir zaman gelmemiştir.

Amiral Usedom'un emri altında olup esas vazifesi Çanakkale ve Karadeniz Boğazları Mevki-i Müstahkemi'nin tabya ve bataryalarının savunulması olan hususi teşkilatın, 5. Ordu'nun çarpışma ve muharebelerine doğrudan doğruya bir katılımı olmamıştır. Bu teşkilatın vazifesi sadece Boğaz dâhiline yönelik olarak kalmış

Levent Şahverdi Arşivi

ve buna karşılık ise bütün büyük muharebeler dış sahillerde ve yalnız Güney Grubu'nda olmak üzere yarımada üzerinde cereyan etmiştir. Mevki-i Müstahkem'in İntepe'deki topları Seddülbahir civarındaki çıkarma yeri ile ordugâhları ve oradan kuzeye giden ulaşım yollarını tesirli ateş altına alabiliyordu. Fakat daha kuzeydeki gibi muharebe cephelerinde, gerek mesafe ve gerekse arazi yapısı sebebiyle böyle bir tesir gösterilmesi mümkün değildi.

Mevki-i Müstahkem'de top cephanesi azlığı yüzünden Anadolu sahili yönünden Seddülbahir ve Morto Limanlarının sık sık veyahut uzunca müddet ateş altına alınmaları da sonbaharın sonlarına kadar mümkün olmamıştı.

İntepe'den açılan ateşler şüphe yok ki çok defa düşmana mühim tesirler yapmıştır. Bu sebeple de düşman çoğunlukla oradaki bataryaları savaş gemileriyle ateş altına aldırıyordu. Ancak yarımadadaki çok şiddetli muharebelere göre bu gibi durumlar esas itibarıyla ikinci derecede kalmıştır.

Daha sonraları Enver'in emriyle 5. Ordu'ya bazı ağır bataryalar verildi. 5. Ordu'da ilk zamanlar böyle ağır bataryalar hiç yoktu.

Çıkarmayı takiben Enver Paşa İstanbul'dan gönderdiği bir telgrafta Seddülbahir, Tekkeburnu, Morto Limanı taraflarında karaya çıkan çok sayıda İngiliz askerinin derhal hücum edilerek yarımadadan atılmasını talep ediyordu. 5. Ordu'nun emeli de buydu. Fakat bu emelin gerçekleşmesi için mevcut kuvvet çok yetersizdi.

Düşmanın deniz topları, yarımadanın güney kısmını üç taraftan şiddetli ateş altına alıyordu. Sodenstern grubunun bulunduğu yerden bakılınca kül rengi gemilerin kesif sıraları, birbirine geçmiş gibi görünen seren direkleri ve bacalarıyla düşman donanması, büyük bir liman manzarasını andırıyordu. Bahriye makineli tüfek birliği komutanı cesur Deniz Üsteğmen Boltz, 3 Mayıs akşamı Seddülbahir muharebe meydanına ulaştığı zaman kendinde oluşan duyguları şöyle anlatıyor:

Levent Şahverdi Arşivi

"Muharebe meydanı görülmeye değecek derecede güzel fakat acı bir manzara arzediyordu. Yarımadanın ucu; sayılamayacak kadar çok, ışıkları parıl parıl parlayan savaş ve nakliye gemilerinin oluşturduğu bir çelenk ile çevrilmişti. Kuvvetli projektörler yardımıyla gemi topları Türk hatlarına korkunç bir ateş açmışlardı."

Düşman gemileri, karaya çıkan birlikleri kelimenin tam anlamıyla himaye ediyorlardı. O günlerde bizim elimizde yalnız sahra topçusu vardı. Ancak bunlardan -düşmanın karadaki hücumlarını durdurmak için çok ihtiyaç duymamıza rağmen- daha şimdiden az olan cephanelerini idareli kullanmaları yüzünden yeterince faydalanamıyorduk. Bunlar düşman savaş gemilerine karşı koymak için ne tesir ne de menzil bakımından hesaba katılamazlardı.

Karaya çıkan birlikleri denize dökmek için denenecek tek çare olarak gece taarruzu kalıyordu. Bu deneme de 5. Ordu'nun emir ve tertibi ile Albay von Sodenstern tarafından üç gece devam etmek üzere yerine getirildi. Bu sırada İstanbul'dan peyderpey gelmeye başlayan takviye kuvvetleri de bu harekâta katıldı. Her üç taarruz da karanlıkta başarıyla neticelendi. Hatta birinde Seddülbahir köyünün yanına kadar yaklaşıldı. Fakat arzu edilen gayeye ulaşılamadı. Çünkü her defasında gün ağarmasıyla başlayan yok edici bir gemi ateşi Türk birliklerini eski mevzilerine çekilmeye mecbur bırakıyordu. Hatta birçok kere düşmandan ele geçirilmiş olan makineli tüfekler ancak kısmen geriye nakloluna-biliyordu.

Benim için çok zor bir karar olmakla beraber Seddülbahir Cephesi'nde artık taarruzdan vazgeçilmesini ve yalnız savunma ile yetinilmesini emretmeye mecbur kaldım. Ancak düşmanın ilk büyük hedefi olan Alçıtepe uzak olmadığından son hadde kadar savunma yapılmaksızın bir karış bile yer terk edilmemesini emrettim. Bu emir tam bir sadakatle icra edilmiştir. En ön hatta bulunan Türk birliklerine, olabildiğince düşmana yaklaşmasını ve orada siper kazmasını emrettim. Kendi hatlarımızla düşman hat-

Levent Şahverdi Arşivi

ları arasındaki mesafe birkaç adıma inmedikçe düşman gemi ateşinin susmasına imkân yoktu. Bu şekilde mesafe kısalınca düşmanın açacağı top ateşiyle kendi askerlerini de ateş altına almak tehlikesi baş gösteriyordu. Bu düşünce komutanlara ve askerlere açık olarak anlatıldı.

Dünya Savaşı'nda bir kara ordusunun, devamlı olarak bir düşman ordu ve donanmasına karşı muharebe etmeye mecbur olduğu yegâne harp sahası Çanakkale Savaşları olduğundan, burada önemle belirtmek gerekir ki düşman savaş gemilerinin topçu ateşi tesiri kendi kara ordusu için fevkalade büyük bir yardım oluşturmuştu. Karada hiçbir ağır topçu yoktur ki ağır gemi topları gibi kolaylıkla yer değiştirerek düşmanın kanat ve gerilerine tesir edebilsin. Şunu da ilave etmeli ki bu gemi topçusu adeta bir atış tatbikatı meydanındaymışcasına kendisi hiç ateş yemeden, ateşini yöneltebiliyor, gözetleme yapmak için sabit balonlara, uçaklara sahip bulunuyordu. Bunlardan hiçbiri 5. Ordu'da mevcut değildi.

Arıburnu'nda düşmanı denize dökmeye muvaffak olunamamıştı. 29 Nisan'da şiddetli Türk taarruzları karşısında, Avustralya ve Yeni Zelanda kuvvetlerinden bir kısmı, işgal ettikleri sahil kısmını terke ve gemilerine çekilmeye başlayınca durum, düşmanın acilen yetiştirdiği takviye birlikleri ve yardıma koşan savaş gemilerinin ateşleri sayesinde yine çabucak eski hâline döndürüldü. Unutulmamalıdır ki düşmanın hareket üssü olan İmroz Adası Arıburnu'ndan en çok 20 km. mesafedeydi ve orada İngilizler çok sayıda asker ve gemi bulundurmaktaydılar.

Anzak Kolordusu (Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu) Türk hatlarını yarıp geçmeyi defalarca denedi ve hatta bu teşebbüsler en şiddetli gemi ateşleriyle de himaye edildiyse de her defasında büyük telefatla ve başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Kanlı muharebelerle geçen ilk iki hafta sonunda Esat Paşa'ya da ikinci bir emre kadar bizim tarafımızdan büyük çaplı bir taarruz hareketi yapılmasından kaçınılmasını emretmeye mecbur

Levent Şahverdi Arşivi

kaldım. Ancak bizim tarafımızdan tutulan tepelerin en şiddetli bir mukavemetle müdafaa ve muhafaza edilmesini ve en ön hatlarımızı düşmana birkaç adım kalana değin yaklaştırmak için arazinin en ufak bir müsaadesinden ve her karanlık geceden istifade edilmesini ihtar ediyordum. İşte bu şekilde İngilizler de gemi ateşlerini en öndeki Türk siperlerine yöneltmekten kaçınmaya mecbur bırakılıyorlardı.

Karaya çıkan düşmanın tutunduğu iki cephedeki savaş, Mayıs ayının ilk on gününde yavaş yavaş hareketli harpten, siper harbine dönmüştü.

Her iki muharebe grubunun bölgesi içine veya gerisine rastlayan yarımadanın sınırlı sayıdaki köy ve kasabaları düşman gemi ateşinden fazlasıyla etkilenmekteydiler. Önceden mamur bir yer olan Maydos kasabası 29 Nisan günü İngilizler tarafından top ateşiyle yakıldı. Gemilerden atılan tahrip mermilerine kurban giden ilk bina, yanılılarla ağzına kadar dolu olan Mevki Hastanesi'ydi. Hastanede çıkan yangının hızla yayılmasından dolayı bütün kurtarma teşebbüslerine rağmen kurban olan birçok Türk yaralısı arasında 25 kadar İngiliz yaralısı da ölmüştü. Savaşla hiçbir alaka ve münasebeti olmayan kasaba ahalisinden bazı kimseler de ahirete irtihal etmişti. Bundan dolayı birkaç parça mal ve eşyasını kurtarmakla meşgul olan pek çok erkek, kadın ve çocuğun hayatlarını olsun kurtarmak için evlerinden çıkarılarak Kilya Limanı'ndan Anadolu yakasına geçirilmekteydi. Ne tahkim edilmiş ne de birlik veya karargâh tarafından işgal edilmiş olan Maydos kasabasında düşman ateşinden etkilenmeyen tek bir hane veya bir duvar bile kalmamıştır. Yarımadada bulunan diğer bazı mevkiler de mesela Kocadere köyü, aynı şekilde yerle bir edilmişti. Bolayır, Karaburgaz, Yeniköy ve Gelibolu gibi bazı mevkiler de çok fazla hasara uğramışlardı. Belçika ve Kuzey Fransa'nın tahrip edilen kısımlarını şimdi yeniden inşa için kabul edilmiş olan hukuk esaslarına dayanarak Türkler de, Gelibolu Yarımadası'nda sırf tahrip maksadıyla heba ve imha edilen köy ve kasabaların aynı şekilde yeniden inşasını talep edebilirler!

Levent Şahverdi Arşivi

Çünkü tahribata uğrayan bu yerlerde hiçbir şekilde askeri yönden önem taşıyan bina veya ikamet yeri yoktu.

Dar yarımadanın iç bölgelerindeki meskûn mahallerden başka, 5. Ordu'nun Rumeli sahilinde liman hizmetini gören Akbaş ve Kilya da sık sık endirekt ateşine maruz kalıyordu. Gıda maddeleri ve harp malzemesinin büyük kısmı bu iki limandan çıkarılmaktaydı.

5. Ordu'da yiyecek maddelerinin nakli büyük zorluklara uğruyordu. Trakya'da orduya en yakın demiryolu istasyonu olan Uzunköprü'nün orduya mesafesi yedi gün sürdüğü gibi bu mesafe üzerinde nakliye araçları da çok sınırlıydı. O tarihte Osmanlı ordularında kamyonlar henüz yoktu. Deve kolları, mekâri kolları ve Türkiye'de kullanılan öküz arabaları ancak büyük zorluklarla günde birkaç ton nakledebiliyorlardı. Bundan dolayıdır ki 5. Ordu'nun nakliyatının çoğunluğu Marmara Denizi vasıtasıyla deniz yoluna yönelmişti. Bu yol ise düşman tarafından Marmara'ya sokulan İngiliz ve Fransız denizaltıları vasıtasıyla kapatılmak isteniyordu. Osmanlıların bir şansı olarak denizaltılar bu görevi yerine getiremediler. Aksi takdirde 5. Ordu açlığa mahkûm olurdu.

Denizaltı savaşını daha iyi anlayabilmek için Marmara havzasındaki denizaltı faaliyetini incelemek önem taşır. Dar olması dolayısıyla gözetlenmesi kolay olan Marmara Denizi'nde aynı anda faaliyette bulunan dört hatta beş denizaltı, deniz nakliyatını engellemeye muktedir olamamıştır. Gerçi bazı Türk gemileri torpillendilerse de çoğunluğu selametle hareket edebilmiştir. Denizaltılardan kurtulmak için takip edilen usul, geceleri limandan limana hareket ederek bir çeşit menzil usulüyle hedefe ulaşmaktan ibaretti. Bazen de nakliyat yelkenliler veya römorkörlerle çekilen mavnalar vasıtasıyla limanlara ulaştırılıyordu.

Dizinden ağırca yaralanması yüzünden İstanbul'a gönderilmesi icap eden Albay von Sodenstern'in yerine Anadolu yakasında bir işi kalmamış olan Albay Weber Güney Grubu'nun komuta-

Levent Şahverdi Arşivi

sını üstlendi. Güney Grubu Cephesi Kirte'nin[7] yaklaşık 1,5 km. güneyinde, batıdan doğuya doğru Adalar Denizi sahilinden Çanakkale Boğazı'na kadar devam ediyordu. Çok geçmeden her iki düşman tarafından 3-4 hatlı mükemmel sahra istihkâmı yapılmış, pek çok örtülü ve korunaklı mahal ile kilometrelerce devam eden yaklaşma yolları da inşa edilmişti. Her iki tarafın kullandığı istihkâm ve kazı aletleri tabii ki bambaşkaydı. Dünyanın bütün imkân ve kaynaklarına sahip olan düşman tarafı en son sistem savaş vasıtaları ile donatılmış olduğu halde zavallı Türkler, inşa edecekleri sahra istihkâmatı için muhtaç oldukları alet ve edevatı çoğunlukla düşmandan ganimet olarak almaya mecbur kalıyorlardı; çünkü elde çok az kazma ve kürek vardı. Korunaklar için gerekli olan ahşap ve demir malzemesi -en çok gerekli miktarda olmak üzere- daha o vakit düşman mermileriyle tamamen harap olmuş olan köylerden sağlanıyordu. Az çok ihtiyaca yetecek kadar bile kum torbası tedarik edilemiyordu. Bazen de İstanbul'dan birkaç bin kum torbası gelince, küçük rütbeli birlik komutanlarının, çoğunlukla tamamen yırtılmış asker elbiselerini yamamak için bunları kullanmaları tehlikesi baş gösteriyordu. Bütün bu güçlüklere karşı koyma imkânını; sadece Anadolu neferinin direnme azmi, tahammülü ve kanaatkârlığı sağlayabilmiştir.

Subaylar, sıradan erler gibi daima aynı derecede sâkin sinirlere sahip olamıyorlardı. Güney Grubu'nun cephesini Alçıtepe'ye kadar çekmek için ilk haftalar içinde bana çeşitli yerlerden hem de defalarca son derece ehemmiyetli teklifler yapıldı. Sebep olarak da Kirte'nin güneyindeki arazide tabii savunma imkânlarının bulunmaması gösteriliyordu. Ben, bütün bu teklifleri arada çok ciddi tartışma ve münakaşalar çıkmasına rağmen reddettim. Bu tekliflerin kabul edilmesi, benim adım adım savunmaya dayanan prensibimi tamamen yerle bir etmek demekti. Bu kararımı başka bir husus da pekiştiriyordu. Şöyle ki; kuzeye çekildikçe yarımada sürekli genişlediğinden savunma için daha fazla kuvvete ihtiyaç

[7] Bugünkü Alçıtepe köyü. (h n)

Levent Şahverdi Arşivi

duyulurdu. Bundan başka da her taraftan ve ta uzaklardan görülebilen Alçıtepe, düşman gemi toplarının yok edici ateşine en iyi hedefi oluşturuyordu. Bu kararımda ısrar ettim ve zaman beni haklı çıkardı.

Esat Paşa'nın komutası altında olan Arıburnu Cephesi yarlı, uçurumlu, dağlık arazisi ile Türklere savunma düzeni ve tertibatı için Güney Grubu'na oranla daha müsait şartlar sağlıyordu. Özellikle burada savunma hattı kuzeyden güneye doğru indiğinden, düşman gemi topçuları yalnız bir istikametten veyahut en fazla yan açıdan etki edebiliyordu. Avustralya ve Yeni Zelandalıların bütün cesaretlerine rağmen, düşmanın arazi kazanmak hususundaki başarısının çok sınırlı kalmasında bu durumun etkisi büyüktür. Bu bölgede İngiliz mevzileri bazı yerlerde sahilden 800-1200 metreden daha fazla içeride değildi.

5. Ordu'ya tahsis edilen ilk takviye birlikleri önce 4. Tümen onu takiben 13., 15. ve 16. Tümenler, yani benim Ocak ayında Kafkasya'ya gitmesine mani olduğum 5. Kolordu oluşturuyordu.

Bu taze birlikler ile beraber İstanbul'dan, çoğunlukla eski veyahut en eski sistemde olsa bile bir miktar ağır topçu da yavaş yavaş gelmekteydi. Bu toplara olan ihtiyaç gittikçe artmaktaydı. Çünkü düşman ordusu karaya ve mevzilere durmadan muhtelif çaplarda ağır toplar getirmekteydi.

5. Ordu için cephane durumu bir mesele oluşturuyordu. Piyade cephanesi yeterli miktarda vardı fakat topçu cephanesi en baştan beri gayet az sayıdaydı. Bu sıralarda İstanbul'da topçu cephanesi yapacak fabrika bulunmadığından ve aradaki tarafsız devletler Almanya'dan cephane nakline müsaade etmediğinden Osmanlı bataryaları ta savaşın başından beri cephaneyi idareli kullanmak mecburiyetinde kalıyorlardı. Türkler için mevcut olan diğer bütün zorluklar da ilave edilerek hesap edilince; alabildiğine bol mühimmat ve cephaneye sahip düşmana karşı, Türklerin mühimmat eksikliğinin nasıl bir zorluk ortaya koyduğu açıkça görülür.

Levent Şahverdi Arşivi

İlkbaharda Alman Deniz Albayı Piepen'in idaresi altında İstanbul'da top cephanesi fabrikası kuruldu*. Fakat bu fabrikanın yardımı da yine sınırlıydı çünkü ne mühimmat imali için mevcut olan malzeme ne de makineler istenilen ölçüdeydi.

İngilizlerin yeni Türk cephanesine pek de önem vermediklerini tesirinden anlıyorduk. Esirlerin ifadelerine göre 20 kırmızı mermiden çoğunlukla ortalama olarak ancak biri patlıyormuş. Bununla beraber bu yardım bile bizim için çok memnuniyet vericiydi. Çünkü bundan önce bazı bataryaların, kendi piyademizi ateşle himaye ettiğimize inandırmak için bazen manevra mermisi kullandıkları bile oluyordu.

Gelibolu'dan getirtilen ordu karargâhı Mayıs ayında, Anburnu Cephesi'nden yaklaşık 5 ve Bigalı köyünden 3 km. uzakta çadırlı ordugâh kurdu. Ordugâh bodur yabani çam ağaçları arasında arazi yapısına o kadar iyi uydurulmuştu ki düşman uçakları, savaşın sonuna kadar fark edemediler. Tabiidir ki gerekli ikazlar yapılmış ve ordugâha giden yolların göze görünmemesine özen gösterilmiştir. Bütün bu ihtimama rağmen yine de bazen ordugâhın ateş altına alınmış olması sadece bir rastlantıydı. Dar olan yarımada ara sıra düşman gemi topçuları tarafından top ateşiyle taranmaktaydı.

Mükemmel bir şekilde talim ve terbiye görmüş olan 2. Tümen 10 Mayıs'ta İstanbul'dan gelince, Anburnu Cephesi gerisine yerleştirdim. Maksadım da düşmanı hiç olmazsa sahillerin bu kısmından atmak için son ve kesin bir taarruz yapmaktı. 18/19 Mayıs gecesi 2. Tümen büyük bir cesaretle düşman mevzilerinin merkezine doğru atıldı ve düşmanın ikinci hattına kadar ilerlemeye de muvaffak olduysa da İngilizlerin gerek yakın muharebe silahları ve kuvvetleri gerekse ihtiyatları çok kuvvetli olduğundan kesin bir başarı kazanmak mümkün olmadı. Her iki tarafın kayıpları o kadar çoktu ki -2. Tümen'in şehid ve yaralı 9.000 kaybı

---

* Türkiye'de daha önceden top cephanesi imal ediliyordu. Liman Paşa büyük ihtimalle mevcut olan fabrikaların genişletilmesini kastediyor. (t.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

vardı- bu mıntıkada komutan olan İngiliz generali ölülerin gömülmesi için bana bir ateşkes yapılması teklifinde bulundu. Bu ateşkes için 23 Mayıs günü tespit edildi. Çanakkale Savaşlarında muharebelerin kısa bir müddet için de olsa kesilmesi bu ateşkesle olmuştur.

Bununla beraber bu taarruzun benim tarafımdan yapılmış bir hata olduğunu kabul ederim. Bu hata, düşmanın kuvvetini iyi takdir edememekten ileri gelmişti. Sayı olarak az olmakla beraber, bir de cephaneyi idareli kullanmaya mecbur olan topçumuzla bu taarruzun başarılı olamayacağını hesaplayamamıştım.

İlk zamanlarda düşman, Güney Cephesi'nde Seddülbahir'de sürekli takviye birlikleri getirdikçe biz, düşmanın daima yenilediği şiddetli taarruzlarla bu cephede kesin sonuçlu bir başarı kazanmak niyetinde bulunduğunu anlıyorduk. Buna karşılık Arıburnu Cephesi'nde ilk haftalardan sonra kapsamlı ve büyük hücumlar azalmış, muharebe daha çok devamlı bir hâl almıştı. Bu mıntıkada gece gündüz durmaksızın küçük çatışmalar yapılmakta ve bu çatışmalar her defasında başka başka noktada şiddet göstermekteydi.

Osmanlı-Alman donanması Mayıs ayında düşman savaş gemilerine karşı faaliyete geçtiğinden, ağır olan yükümüz bir müddet için bir dereceye kadar hafifler gibi oldu.

Muavenet-i Milliye ismindeki Osmanlı torpidosu Yüzbaşı Firle komutası altında[8] 13 Mayıs akşamı Boğaz'ın güney kısmında Morto Limanı yakınında İngiliz zırhlı savaş gemilerinden Goliath'ın üzerine cesurca hücum ederek birkaç torpil ile onu batırdı. Taarruz o kadar ustaca hazırlanmış ve o derece ansızın yapılmıştı ki Osmanlı torpidobotu hiçbir hasara uğramadan Boğaz'ı tekrar geçip geri dönmeye muvaffak olabildi.

---

8 Muavenet-i Milliye Torpidosu'nun komutanı Kıdemli Yüzbaşı Ahmet Saffet Beydi. Torpido uzmanı Alman Yüzbaşı Firle bu harekata müşavir olarak katılmıştı (h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

Bu arada bölgeye gelmiş olan Alman denizaltılarının 25 ve 27 Mayıs'taki iki büyük başarısı övgüye değerdir. Bu günlerde İngiliz zırhlı savaş gemilerinden Triumph ile Majestic, Yüzbaşı Hersing tarafından torpillendi. Bunun üzerine düşman bir müddet için savaş gemilerinin büyük kısmını emniyet altına almak için İmroz ve Limni limanlarına çekip ilk haftalarda kara ordusuna topçu yardımını torpidobot ve destroyerlere bıraktılar. Fakat aynı zamanda da denizaltılara karşı her çeşit müdafaa vasıtalarını kullanmaya koyuldu. Zaten düşman gerekli bütün vasıtalara sahipti. Alınan bu tedbirler sonucunda Alman denizaltıları -bir nakliye gemisinin torpillenmesi dışında- bu savaşın geri kalan yedi ayı içinde Çanakkale önünde başka hiçbir başarı elde edememişlerdir.

Daha 16 Haziran'da İstanbul'da bulunan Donanma Komutanı Amiral Souchon'a çektiğim bir telgrafta:

> "Düşmanın, nakliye gemileriyle, taciz edilmeden yeniden birliklerini bir yerden başka yere naklettiğini ve yorgun olanları değiştirdiğini"

bildirdim.

Yine 20 Haziran'da aynı makama çektiğim telgrafta; *"Düşman savaş gemilerinin Alman denizaltılarının görünmesinden önceki zamanda olduğu gibi ateşleriyle faaliyet göstermeye başladıklarını"* bildiriyordum.

29 Haziran'da Amiral Souchon'a; *"Bir gün önce düşmanın Güney Grubu'na yaptığı büyük bir taarruz sırasında düşman savaş gemilerinin grubun sağ kanadına karşı şiddetli ateş açarak birlikte hareket ettiğini ve 29 Haziran'da da Güney Grubu'nda muharebe devam ettiği sırada aynı faaliyetin devam ettiğini"* bildiriyordum.

Bununla şunu anlatmak istiyorum ki; Alman denizaltılarının Gelibolu'da gösterdikleri faaliyetle İngiliz savaş gemilerinin mu-

Levent Şahverdi Arşivi

harebe alanından çekildiği ve İngiliz taarruzlarının kırıldığına dair Alman basınında çıkan haberler tamamen yanlıştır.

1915 senesinin çok sıcak geçen yaz mevsiminde daima durgun olan deniz ve berrak sâkin hava, düşman donanmasının topçu faaliyetini son derece müsait hâle getiriyor ve topçu ateşinin idaresini uçak ve sabit balonlar yardımıyla kolaylaştırıyordu Yarımada sahillerindeki top gümbürtüleri gece gündüz devam ediyordu. Karadaki mevzilerde bulunan bataryalar ateşi keserlerse gemiler başlar, gemiler keserse karadakiler başlardı. Her taarruzda ise tabii ki kara ve gemi topçuları birlikte hareket ederlerdi.

Haziran ayı sonuna doğru ilk ve tek Alman birliği 5. Ordu'ya katıldı ve Gelibolu Yarımadası'nda kullanıldı. Bu bir istihkâm bölüğü idi. Bu birliğin astsubay ve erleri tek tek ve çeşitli yollar üzerinden seyahat ederek Türkiye'ye gelmişlerdi. Mevcudu 200 asker olan bu bölük Güney Grubu tarafından Seddülbahir karşısında cepheye sürüldü. Fazla sıcak iklimin ve alışık olunmayan Türk yemeklerinin etkisiyle beraber, çok kanlı zayiat yüzünden bölüğün mevcudu kısa bir süre içinde 40'a kadar düştü ve askerler her iki cepheye dağıtılarak eğitici sıfatıyla kullanıldılar ve burada önemli hizmetler gördüler.

Bundan başka, bu savaş esnasında Gelibolu'ya gelmiş hiçbir Alman birliği yoktur. Ancak bir miktar Alman subayıyla, çoğunluğu topçu olmak üzere bir miktar da astsubay, 5. Ordu'nun çeşitli kademelerinde ve karargâhlarında hizmet etmişlerdir.

Sürekli muharebe yüzünden meydana gelen büyük zayiat dolayısıyla Temmuz'un ilk yarısında Güney Grubu'ndaki Osmanlı birliklerinin bir kısmını değiştirmek gerekmişti. Bu değişiklik 2. Ordu'nun taze birlikleri vasıtasıyla yapıldı. Bu değişiklikle beraber Güney Grubu'nda Seddülbahir'e karşı komutayı Albay Weber'in yerine 2. Ordu Komutanı Vehip Paşa üstlendi. Vehip Paşa, Arıburnu Cephesi Komutanı Esat Paşa'nın küçük kardeşiydi. Bu iki zatın, o zaman iki cephenin komutanı olarak gayet samimi bir yardımlaşma içinde olmaları, ordunun genel durumu

Levent Şahverdi Arşivi

için bir kazançtı. Türk generalleri arasında sık sık görülen birbiri aleyhine hareket etme durumu bu şekilde ortadan kaldırılmış oldu. Çalışkan bir şahsiyet olan Vehip Paşa, bu görevde her açıdan ileriyi gören dayanıklı bir komutan olarak kendini ispat etti. Bu övgü ve takdir sözlerini Anburnu'ndaki büyük kardeş, cengâver ve cesur Esat Paşa -Balkan Savaşı'nda Yanya'yı savunan kişi olarak tanınır- için de söylemek yerinde olur.

5. Ordu birliklerinin tam 2. Ordu birlikleri tarafından değiştirilmesi sırasında Seddülbahir'de 13 Temmuz günü İngiliz-Fransız kuvvetlerinin çok şiddetli bir taarruzu başladı. Bu taarruz ancak son yedek kuvvetlerin ileriye sürülmesiyle ve büyük zorluklarla durdurulabildi. İngiliz taarruzlarının hiçbir zaman uzun müddet devam etmemesi ve aksine daima araya günlerce muharebe arası girmesi bizim için büyük bir şanstı. Aksi takdirde elimizdeki topçu cephanesiyle bu hücumlara dayanmak imkânı yoktu.

Temmuz ayının ikinci yarısında, büyük bir çıkarma hareketinin yapılacağına dair haberler çoğaldı. Selanik üzerinden 16 Temmuz'da ulaşan bir rapora göre, yalnız Limni Adası'nda hareket hazır kuvvetin mevcudu 50-60 bin askere ve oradaki savaş ve nakliye gemileri sayısının da 140'a ulaştığı anlaşılıyordu. Diğer muhbirlerin ifadeleri bu miktarı daha fazla gösteriyordu. Fakat böyle yeni bir çıkarmayı her şeyden çok muhtemel kılan sebep, son ayın ağır muharebelerine rağmen düşmanın hedefine henüz ulaşamamış olmasıydı. İngiliz hükümeti bakanlarından Churchill, o zaman her tarafta çokça yankı uyandıran bir konuşmasında, İngiliz çıkarma ordusunun nihaî zafere ulaşmasının artık uzun sürmeyeceğini söylemişti.

Bu çıkarmanın nereye yapılacağına dair cephede hiçbir alamet görülmüyordu. Güney Grubu Cephesi'nin her iki kanadı denize dayanıyordu, batıda deniz, doğuda Çanakkale Boğazı. Orada iki tarafın cephesi ancak kalabalıklaştırılmak suretiyle takviye edilir; fakat genişletilemezdi.

Anburnu Cephesi'nde ise her iki kanat açıktı. Oradaki İngiliz güney kanadı birçok defa arazi kazanmak için teşebbüste bulun-

Levent Şahverdi Arşivi

du. Bütün bu teşebbüsler sonucunda elde edilen kazanç, Türk cephesinin sol kanadının biraz geriye doğru kırılmasından ibaret kalmıştı. İngilizlerin kuzey kanadında, bir taburdan biraz kuvvetli küçük bir müfreze, kanattan uzakça bir yere, kuzeye doğru ileri sürülmüştü. Bu müfreze bence önemsiz değildi. Esat Paşa bunun bir tehdit oluşturacağını zannetmiyordu. Bu İngiliz müfrezesini oradan geri atmak için yapılan bütün teşebbüsler -bu harekât esnasında 5. Ordu'nun karargâh muhafızları da kullanılmıştı- düşmanın inatçı mukavemetiyle karşılaştığından amacına ulaşamamıştı.

Bu istikamette cephe genişletileceğine ihtimal verdirecek biricik alamet, bu müfrezenin gösterdiği şiddetli mukavemetti. Fakat bu alamet de çok hafif idi. Yukarı Saros Körfezi'nde dar berzaha yapılacak bir hareketle yarımadanın İstanbul'la olan bağlantısının tamamen kesilmesi ihtimali vardı. Anadolu yakasında yeniden bir çıkarma yapılması daha önce uğranılan başarısızlık sebebiyle muhtemel görülmüyordu.

5. Ordu'nun en çok endişe ettiği mıntıka; Arıburnu Cephesi'yle Güney Grubu arasındaki açık ve boş mıntıka idi. Çünkü burada yapılacak bir çıkarma hareketi, aynı zamanda Güney Grubu'nu arkadan tehdit ederdi.

Bundan dolayı Güney Grubu'nda gerek birlik değişikliği ve gerekse diğer takviyeler sebebiyle serbest kalan bazı birliklerden olan 9. Tümen, Albay Kannengiesser komutası altında bahsedilen mıntıkaya tahsis edilerek Kayaltepe'nin batı yamaçlarına yerleştirildi.

Esat Paşa birlikleriyle irtibat halinde olarak kuzeydeki sahilleri gözetlemek için Büyük Anafarta hizasında Azmakdere'den itibaren Suvla Limanı yukarılarına kadar Bavyeralı Binbaşı Willmer komutasındaki müfreze tahsis edilmişti. Bu müfrezenin kuvveti üç tabur piyade, bir bölük süvari ve dört batarya top idi. Piyade olarak mevcut olan birlikler Gelibolu ve Bursa jandarma taburlarıyla Piyade 33. Alay'ın bazı kısımlarıydı. Yukarı Saros Körfezi ne ise 7. ve 12. Tümenler getirilmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Yeni bir çıkarmanın bizi tehdidine karşı alınması gereken tedbirler ve yapılacak hazırlıkların tam ortasında, Alman Başkomutanlığı kurmay başkanından bir telgraf aldım. Bu telgraf beni bazı konularda bilgi vermek üzere Alman Genel Karargâhı'na davet ediyordu. Bu davet benim için hayret vericiydi. Çünkü beni bu kadar kızgın bir cepheden, arada bunca geniş memleketlerle ayrılan genel karargâha davet etmenin ne demek olduğunu ben hemen anladım. Bu konudaki yazılı metinleri aynen aşağıya naklediyorum ki herkes kendi kendine bir muhakeme yürütebilsin:

Alman Genel Karargâhı: 8 Temmuz 1915

Çanakkale'de olup bitenler hakkında kendisine bilgi verdiğim esnada imparator hazretleri bana, orada gösterdiğiniz gayretlerden dolayı size en sıcak takdirlerini bildirmemi emrettiler. Haşmetli imparator hazretleri, size verilmiş olan vazifenin bu harbin gidişi bakımından taşıdığı büyük önemi tamamen takdir ettiğinizi bilmektedir. Sevk ve idare kabiliyetiniz sayesinde şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da düşmana göğüs germeye muvaffak olacağınıza kesinlikle inanmaktadır.

Von Falkenhayn

•

Alman Genel Karargâhı: 22 Temmuz 1915

Alman Ataşemiliterliği'ne

Buraya ulaşan haberlere göre Ağustos ayı başında Çanakkale'ye karşı eskisinden daha büyük bir çıkarma hareketinde bulunulacağı ve bu hareketin Saros Körfezi'nde veyahut Anadolu sahilinde yapılacak bir çıkarma ile birlikte yapılması muhtemel görülmektedir. Bu duruma göre mühimmattan tasarruf yapılması uygun olur.

Von Falkenhayn

•

Alman Genel Karargâhı: 26 Temmuz 1915

General von Falkenhayn tarafından Osmanlı Hükümeti'ne, Enver Paşa ya ve General Liman von Sanders'e:

Çanakkale'deki askerî durum hakkında Alman Genelkurmay Başkanını bilgilendirmek üzere, Liman von Sanders Alman Genel

Levent Şahverdi Arşivi

Karargâhı'na gönderildiği takdirde Haşmetli İmparator Hazretleri müteşekkir kalacaklardır.

Çanakkale Boğazı Komutanlığında generalin yerini tutmak için Mareşal Baron von der Goltz vardır. Kendisine kurmay başkanı olarak istendiği takdirde Ataşemiliter Albay von Lossow tayin edilebilir.

Bu suretle şu nazik anda birinci telgrafa nazaran hiç aklıma gelmemiş olan bir komutan değişikliği için çalışılıyordu. 28 Temmuz tarihinde Alman Askerî Kabine* başkanına gönderdiğim cevap aşağıdadır:

Genel Karargâh'a gelmem General Falkenhayn'ı Çanakkale Muharebeleri'nin durumu hakkında bilgilendirmem için isteniyor. Bu talep, devamlı ve sürekli muharebelerle üç aydan fazla bir süredir burada 5. Ordu'ya komuta ettiğimden ve Enver tarafından bana pek çok defa kazandığım başarı ve gösterdiğim güvenden dolayı teşekkür edildikten sonra; düşmanın büyük bir taarruzunun muhtemel olduğu anda ortaya çıkmaktadır. Hâlbuki General von Falkenhayn doğrudan doğruya bu harekâtla kesinlikle alakadar değildir. Bilgi vermek için beni çağıranın, İmparator hazretleri olmadı-

---

* Askerî Kabine: Hükümdara yakın askerî bir kalem veya dairedir. Orduyla alakalı olup Harbiye Nezareti'nin yetkilerinin üzerinde veya dışında bulunan askerî hususlar ile meşgul olur.
Bu hususlar başlıca üç maddede toplanabilir:
1- Ordu yüksek makamlarının ve bütün subayların tayin ve yer değiştirme işi,
2- Terfi, ödüllendirme ve emeklilik işleri,
3- Bir kısım ruhsat ve görevlendirme işi.
Bu kalem veya daire bir çeşit özlük işleri dairesi ve hükümdarın yakınında bulunan Harbiye Nezareti'nin bir şubesi demektir. Dairenin başkanı aynı zamanda hükümdarın muvazzaf yaveridir ve bu sıfatla doğrudan huzura çıkabildiği gibi, doğrudan doğruya mazuratla bulunma hakkına sahiptir.
Bu dairenin başkanı yalnız hükümdara karşı sorumludur. Bir kısım ruhsat ve görevlendirmeden maksat, yabancı ülkelere gönderilecek askerlerin görevlendirilme ruhsatları ve Harbiye Nezareti'nin yetkilerini aşan veya yetkileri dışındaki ruhsat ve görevlendirmelerdir.
İdareyi ilgilendiren hususlarda bu dairenin Harbiye Nezareti'ne karşı özel bir hukuku yoktur (Askerî Kabine hakkındaki bu açıklamalar esasen Prusya ve Alman devlet teşkilatına göredir). (t.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

ğına özellikle dikkat çekerim. Aynı zamanda Baron von der Goltz vekilim olarak Osmanlı Hükümeti'ne teklif olunuyor ve yukarıda geçen bilgi vermek işi vazife olarak kendisine düşen ataşemiliterе de vekâleten kurmay başkanlığı verilmesi düşünülüyor. Bu görevden alınmam, hiçbir şekilde Türk Hükümeti'nden veya Enver tarafından tertip edilmemiş ve tarafımdan da talep olunmamış olduğundan, Türkiye'deki görevimden ayrılmamın imparator hazretleri tarafından emredilip edilmediğinin bildirilmesini rica ederim.

Liman von Sanders

İki gün sonra Alman Genel Karargâhı'ndan aldığım cevapta şimdilik Almanya'ya dönmemden vazgeçildiği, ancak Alman Genel Karargâhı'nın isteği üzerine Albay Lossow'un karargâhıma katılması gereğini bildiriyordu. Albay Lossow da 13 Ağustos'ta geldi, fakat çok kısa bir süre kaldı. Çünkü kendisi için karargâhımda uygun bir hizmet yoktu.

Bundan biraz sonra, Enver'in haberi olmaksızın İstanbul'dan tertip edilmiş olan bu mesele, bütün ayrıntılarıyla yine İstanbul'dan gizlice bildirildi. Fakat büyük ve sıkıntılı muharebelerin kısa bir özetini yapmaya çalıştığımız bu satırlara, şahsi entrikaları sokmak istemiyorum.

Bu arada düşmanın yeniden büyük bir çıkarma teşebbüsünde bulunacağına dair İstanbul'dan ve çeşitli yerlerden almakta olduğum haberler, yukarıda anlatılan hadiseden daha az ciddiydi. Bunlardan yalnız bir tanesini anlatacağım. Mesela; Alman Askerî Heyeti yaveri Beyoğlu'nda, İngiliz birliklerinin muzaffer bir şekilde İstanbul'a girmelerini seyretmek için daha şimdiden caddelere bakan pencereleri kiralamak derecesinde düşmanın yeni yapılacak çıkarma hareketinin başarısından emin bulunulduğunu ve İngiliz Sefarethanesi'nin düzenlenip yatakların bile hazırlandığını bildiriyordu. Cevaben; "*benim için de Beyoğlu caddesinde bir pencere kiralanmasını*" bildirdim.

Diğer yerlerden de; Ayvalık, İzmir ve benzeri mahallerde çıkarma yapılacağı haber veriliyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Çanakkale Savaşları'nın İkinci Kısmı

6 Ağustos akşamı düşmanın yeni ve büyük harekâtı başladı. Tedrici olarak -birisi yaya süvari tümeni olmak üzere- beş taze İngiliz tümeni yarımadanın Arıburnu ile Suvla Koyu arasındaki sahile geldi. Aynı zamanda Seddülbahir civarındaki Güney Grubu'na ve Arıburnu Grubu'nun sol kanadına çok şiddetli bir taarruz yapıldı.

Esat Paşa ilk başlarda çıkarılan düşman birliklerinin asıl taarruzunun kendi sol kanadına yöneltileceğini zannediyordu. Fakat daha 6 Ağustos akşamında düşman harekâtının Arıburnu'ndan sahil boyunca kuzeye uzadığını ve daha kuzeyde çeşitli yerlerde de kuvvetli birlikler çıkarıldığı anlaşıldı. Buna göre verilecek karar açıktı.

Akşam saat 9'a doğru 5. Ordu Karargâhı'na ilk haberler ulaştı. Kurmay Başkanı Kâzım Bey, öğleden sonra geç vakit bir görüşme için Arıburnu'na Esat Paşa'nın yanına gitmişti. Arıburnu gerisindeki arazi en şiddetli bir ateş altında bulunduğundan daha birkaç saat geri dönemezdi.

Yukarıdaki bahsedilen haberlerin gelmesi üzerine, derhal telefonla Saros Körfezi sahillerinde bulunan 7. ve 12. Tümenlere silah başı etmeleri ve seri olarak yürüyüşe hazırlanmaları emrini verdim. Yaklaşık bir saat sonra her iki tümenin de vakit geçirmeksizin Büyük Anafarta doğusunda, Uzun Hızırlı istikametinde yürüyüşe başlamalarını emrettim.

Esat Paşa daha akşamdan Kayaltepe'deki 9. Tümen'i silah başı ettirmiş ve kuzey istikametinde olmak üzere yürüyüşe başlatmıştı.

Bu tümen 7 Ağustos sabahleyin Kocaçimen Tepesi'ne güney tarafından yaklaştığı anda İngiliz piyadesinin kuzeyden gelerek tepeye çıkmakta olduğu haber verildi. 9. Tümen'in ilk kademeleri daha tepenin son kısmını tırmanmakta iken, İngiliz avcıları zirveye çıkmış bulunuyorlardı. Türkler, kısa bir muharebeyi müteakip tepeyi işgale ve İngilizleri tepenin kuzey yamaçlarına doğru geri

Levent Şahverdi Arşivi

sürmeye muvaffak olmuşlardı. Bu sırada 9. Tümen'in cesur komutanı Yarbay Kannengiesser, tepeyi çıkarken göğsünden ağır şekilde yaralandı.

Anafarta muharebelerinde atlatılan buhranların bu birincisi idi. Düşman Kocaçimen Tepesi'nin zirvelerini elde tutmaya muvaffak olsaydı, bütün Arıburnu Cephesi'nin geri alınması gerekecekti. Onun için bu muharebenin büyük önemi aşikârdı. Bir de bu sırtlar kuzeye doğru Anafarta vadisine hâkim olduğu gibi, güneye doğru da uzun bir kısmı gözle görünen Çanakkale yoluna karşı topçu mevzilerine sahiptir.

Suları kurumuş olan Azmakdere kuzeyinde Anafarta vadisinde İngilizler, Bursa Jandarma Taburu'ndan bir bölükle 33. Alay'ın 2. Taburu tarafından müdafaa edilmiş olan Mestantepe'yi ele geçirmişlerdi. Fakat doğudan Mestantepe'ye bitişik olan İsmailoğlutepe'yi zaptedemediler.

Daha 7 Ağustos sabahı mühim bir nokta olan Kocaçimen Dağı'na takviye birlikleri gönderildi. Buraya ilk önce gelen, Güney Grubu'nun sağ kanadında ihtiyatta bulunan 4. Tümen'di. Bu tümeni Vehip Paşa bugünlerde kendi grubu cephesinde şiddetli düşman hücumları yapılmasına rağmen kendiliğinden göndermişti. 4. Tümen, Cemil Bey komutasındaydı.

Saros Körfezi'nden gelmekte olan 12. ve 7. Tümenlerden oluşan 16. Kolordu'nun komutanı, 7 Ağustos öğleden sonra kolordusunun yürüyüş hedefine ulaşacağını haber verdi. Bu habere hayret ettim. Komutanın beyanına göre birlikler normalin iki katı bir yürüyüş mesafesi kat etmişlerdi.

8 Ağustos sabahı fecirle beraber, Anafarta Ovası'nda, Azmakdere'nin iki tarafından hücuma geçmesi için bizzat komutana emir verdim.

İngiliz birlikleri faaliyetlerini sürekli olarak kuzeye doğru genişletiyorlardı. Binbaşı Willmer komutasındaki zayıf sahil koruma birlikleri çok iyi direndilerse de sürekli kuvvetlenmekte olan düşmana karşı uzun süre daha mukavemet edemezdi. Karaya

Levent Şahverdi Arşivi

çıkan İngiliz kuvvetlerinin artması oranında, Anafarta mıntıkasında durum kötüleşiyordu. Bu sebepten 7. ve 12. tümenler tarafından vakit geçirilmeden hücuma geçilmeliydi.

Daha 7 Ağustos'ta Anadolu yakasındaki birliklerin komutanı Mehmed Ali Paşa'ya, birinci hatta bulunmayan bütün taburlarıyla birkaç bataryasının Çanakkale'ye sevki emredilmişti. Bu birlikler o gecelerde Kilya ve Akbaş'a nakledilecekti.

8 Ağustos sabahı fecirden önce Saros Kolordusu'nun emredilen taarruzunu görmek için, yayılma sahası olan Büyük Anafarta istikametine atla yola çıktım. Fakat orada hiçbir birliğe rastlamadım. Nihayet, bir ileri karakol mevzii belirlemekte olduğunu söyleyen 7. Tümen kurmay subayına rastladım.

Bu subaydan kendi tümeninin ve 12. Tümen'in birçok kısımlarının çok gerilerde ve tümenlerine henüz katılmakta olduklarını ve bu sabah hiçbir şekilde hücum yapılamayacağını öğrendim. Bunun üzerine hücumun akşam güneşin batışıyla birlikte başlaması emrini verdim. Karanlık, özellikle düşman gemi ateşinin büyük zarar verememesi açısından faydalıydı.

O gün akşama doğru Binbaşı Willmer'den aldığım haber, 16. Kolordu birliklerinin, henüz tarafımdan emredilen açılma mıntıkalarına gelmedikleri yönündeydi. Bunun üzerine gecikme sebebini kolordu komutanından sordum. Cevap olarak; yorgun olan birliklerin hâlinin, hemen bir hücum yapmaya müsait olmadığını bildirdi.

Bu sebeple daha o akşam, Anafarta mıntıkasında toplanan bütün birliklerin komutasını, Arıburnu Cephesi'nin kuzeyindeki 19. Tümen Komutanı Albay Mustafa Kemal Bey'e verdim.

İlk askerî başarısını Trablusgarp'ta kazanmış olan Mustafa Kemal Bey, sorumluluk almasını seven görevine bağlı bir komutan karakterine sahipti. Kendisi 25 Nisan sabahı, 19. Tümen ile kendi kararıyla muharebeye müdahale ederek düşmanı sahile kadar sürmüş ve bundan sonra üç ay durmaksızın, kırılmaz bir

Levent Şahverdi Arşivi

dirençle şiddetli taarruzlara başarıyla karşı koymuştu. Kararlılık ve çalışkanlığına tamamen güvenebilirdim.

9 Ağustos sabahı, üç defa emredilmiş olan taarruz, Azmakdere'nin iki tarafından yapılarak pek çok yerde düşman sahile sürüldü. Ancak Mestantepe düşmanın elinde kaldı. Kaybedilen yirmi dört saat artık telâfi edilemedi. Bu süre içinde yeni İngiliz birlikleri sahile çıkarılmış bulunuyordu.

Bu, Anafartalar muharebelerinin atlatılan ikinci buhranı idi. Düşmanın Anafarta Ovası'nda ilerlemesi ancak son dakikada durdurulabilmişti.

10 Ağustos öğleden önce Kocaçimen Dağı'nın zirvesine ve bitişiğindeki Conkbayırı'na en yakın olan İngiliz piyade mevzilerine karşı Mustafa Kemal'in bizzat idare ettiği bir hücum sonucunda, düşman piyadesi bu tepelerin kuzey yamaçları üzerinde epeyce bir mesafe geriye sürülmüştü. Bu hücumu yapan birliklerin büyük kısmı Güney Grubu'ndan gelen takviyelerdi. Bu hâkim sırtların bu şekilde, kesin olarak Türklerin elinde kalması sağlandı.

15 Ağustos'ta, yeni çıkarma noktasının en kuzey kısmını oluşturan sarp ve çıplak Kireçtepe sırtlarında muharebelerin üçüncü buhranı başladı. Kireçtepe, Suvla Körfezi'nden kuzeydoğuya uzanarak yarımadanın Saros sahilini örtmektedir.

İki topla Kireçtepe'de bulunan Gelibolu Jandarma Taburu'nun mevzii, Suvla Körfezi'nde ihraç edilen düşman tarafından, 8 Ağustos'ta hafif ve 9 Ağustos'ta şiddetlice taarruza uğramıştı. Ancak cesur müfreze, mevkiini muhafaza etti. Sonraki günlerde 5. Tümen'in elde bulunan bütün kısımlarıyla, Ece Limanı'nda sahil muhafazasında bulunan küçük birlikleri de oraya gönderdim. 10 Ağustos'ta, Kireçtepe'nin komutasını Binbaşı Willmer Bey'e verdim.

15 Ağustos'ta İngilizler buraya çok kuvvetli birliklerle taarruz ettiler. İlk başta başarıyla ilerleyerek sırtların zirvesini de geçmişlerdi. Gelibolu Jandarma Taburu hemen hemen bütünüyle erimiş

Levent Şahverdi Arşivi

ve cesur komutanı Yüzbaşı Kadri Bey ölüm derecesinde yaralanmıştı.

16 Ağustos'ta, daha kuvvetli birliklerle taarruz tekrar edildi Düşmanın buradaki kuvvetini 1,5 tümen tahmin ediyorduk

Anadolu yakasından gelen ve Akbaş ile Kilya'ya çıkarılan Türk taburları bu iki noktadan yürüyüşe geçmişlerdi. Fakat henüz Kireçtepe'ye ulaşamamışlardı. Daha hızlı hareket edebilmeleri için, askerlerin üzerlerindeki eşya geride bıraktırıldı.

Bunların Kireçtepe'ye tırmanmaları hayli zordu. Sırt üzerinde ilerlemeleri de cepheden düşmanın şiddetli ateşi ve Saros Körfezi'ndeki çok sayıda savaş gemisinin uzaklardan bile bu birlikleri görerek yan ateşine almalarından dolayı daha da zor oluyordu.

Bununla beraber yine de, zayiat verilerek bu taburların Binbaşı Willmer tarafından daha önce savaşa sokulan taburların yanında taarruz için açılmaları mümkün oldu. Akşamüzeri düşman sırtın zirvesinden geri sürülmüş ve eski mevzi elimize geçmiş bulunuyordu. Daha sonra da İngilizler sırtın batı kısımlarıyla eteklerinde kalmışlar ve sayısız küçük hücumlara rağmen arazi kazanamamışlardı.

Bu şekilde dış cenahımızda ortaya çıkan üçüncü tehlikeli buhran da atlatılmış bulunuyordu. Eğer İngilizler, 15 veya 16 Ağustos günü Kireçtepe'yi ele geçirmiş olsalardı, 5. Ordu kuşatılmış olacaktı. Bu kuşatma ile daha sonraki nihaî sonuç da İngilizler lehine dönecekti. Kireçtepe sırtları güneyde kalan geniş Anafarta Ovası'na kuzeyden hâkimdi. Kireçtepe'nin doğu yamaçlarının durumu da öyle bir haldeydi ki, buradan Akbaş'a uzayan büyük vadi boyunca yarımadayı ortadan bölecek bir taarruz yapılabilirdi.

Bu şekilde bütün çıkarma kuvvetleri sahilden az bir mesafede durdurulmuş ve gerideki bütün hâkim tepeler Türklerin elinde kalmıştı. İngilizler açısından, Arıburnu Cephesi ile Güney Cephesi'ni geri çekilmeye mecbur edecek veya büsbütün arkalarını kesecek şekilde yarımadayı ortadan bölecek bir delme hareketi yeri-

Levent Şahverdi Arşivi

ne; Arıburnu Cephesi'nin, kuzeye doğru uzatılması sonucu doğmuştu.

İngilizlerin sayıca büyük üstünlüğünün, onları kesin bir başarıya ulaştırabileceği mümkün görünüyordu. İngilizler nerede çıkarma yapacaklarını çok iyi biliyorlardı ve en mükemmel hazırlıkları yapabiliyorlardı. Türkler çıkarmanın yapılabileceği muhtelif ihtimallere göre kuvvetlerini hazır tutmaya mecbur olduklarından, İngilizler tarafından belirlenen bölgeye ancak kademeli bir şekilde birlik getirebilirlerdi. İngilizler, ilk andan itibaren istedikleri kadar gemi topçusuna sahip oldukları halde, buna karşılık Türkler'de gerek uzun menzilli ve gerek ağır top hemen yok gibiydi. Mevcut olan az sayıdaki topun da istenilen mevzilere getirilmesi çok zamana bağlıydı. Bütün modern harp malzemesi ancak İngilizlerin elinde mevcuttu.

Hepimizde şu kanaat oluşmuştu ki; İngiliz komutanları, 6 Ağustos'ta başlayan muhtelif çıkarma hareketlerinde her çıkarma noktasından itibaren vakit yitirmeksizin ileri yürüyecekleri yerde, gereğinden fazla süre sahilde vakit geçirmişlerdi.

Savaşta bir taraf, karşısındaki düşmanın hareket sebeplerini yeterince takdir edemez. Muhtemelen Anafarta mıntıkasındaki Türk birliklerinin zayıf olduğunu bilen İngiliz komutanları, o kadar süratle takviyeler getirilebileceğini tahmin etmemişlerdi. Özellikle şimdiye kadar kuzey ve güney cephelerinde aynı zamanda yaptıkları taarruzlar sayesinde çok büyük sayıda Türk birliğini oralarda alıkoyduklarını düşünmüşlerdi. İhtimaldir ki; kısmen yeni teşkil edilmiş olan İngiliz birliklerinin, yol adına hemen hemen hiçbir şey mevcut olmayan bu taşlık ve kesik arazide ileriye sevki de zorluk göstermiştir.

Türklerin en hassas noktalarından birini göstermek için Kireçtepe'yi anlatmak isterim:

İngilizler sahilden üstün kuvvetlerle hızla ilerlemiş olsaydılar çıkarmanın ilk iki günü içinde bu tepe muhakkak ellerine düşerdi. Çünkü 6 Ağustos akşamı ve 7 Ağustos günü 5. Ordu'nun

Levent Şahverdi Arşivi

Kireçtepe'ye önemli sayıda takviye kuvveti gönderebilmesi, diğer bütün sebepler bir tarafa bırakılsa bile yolun uzaklığından dolayı mümkün değildi. Ordunun dış cenahından nihaî bir taarruz yapılması için İngilizlerin elinde gerekli imkânlar mevcuttu; bu da savaş gemilerinin koruması altında bulunan geniş nakliye filosuydu. Fakat İngilizler iç cenahtan işe başladılar ve ancak iç cenahta irtibat silsilesini bir muharebe hattıyla sağladıktan sonra kuvvetli birliklerle dış cenaha karşı taarruz ettiler.

5. Ordu, yan ve gerideki mıntıkalarının tehlikede kalmasına bakmayarak oralardaki bütün birliklerini getirmek suretiyle Anafarta çıkarmasına başarıyla karşılık verebilmiştir.

Bu şekilde ikinci defa olarak Yukarı Saros mıntıkası tamamen muhafazasız kalmış ve bütün Anadolu yakasında ise ancak üç taburla birkaç batarya bırakılmıştı. Düşmanın şaşırtılması için Anadolu yakasındaki birliklere, düşmanın Bozcaada'daki gözetleme yerlerinden görülebilecek şekilde gündüz muhtelif istikametlere yürüyüşler yapılması emredildi. Bu birlikler karanlıkta tekrar eski mevkilerine dönüyorlardı.

5. Ordu tarafından emirler zaman kaybedilmeksizin verilmişti. Buna rağmen, geçirilen üç buhranda da nihaî sonuç kıl payı farkla alınabilmişti.

Anafarta çıkarması, büyük ölçekte tertip edilmiş bir teşebbüstü. Maksat, Çanakkale Boğazı'nı karadan Müttefiklere açmak ve aynı zamanda 5. Ordu'nun bağlantılarını koparmaktı. Çanakkale Savaşları, Anafarta çıkarmasıyla İngilizler tarafından taktik bakımdan istenilen neticeye ulaşılmış olsaydı, Boğaz müstahkem mevkiinin esasen çok sınırlı cephaneye sahip olan bataryaları kısa sürede tahrip edilirdi. Boğaz'daki mayın hatları bundan sonra kaldırılabilir ve muzaffer İngiliz ordusuyla Müttefik donanmanın, İstanbul'a doğru ortaklaşa yürümelerine karşı bir engel kalmazdı. Türk-Bulgar savaşında İstanbul'u kurtaran Çatalca savunma hattı, bu defa her iki kanattan düşman filo ateşine maruz kalacağından bunun çok az önemi olacaktı. İngiliz-Fransız taarruzuna bir Rus

Levent Şahverdi Arşivi

çıkarmasının da yardım etmesi muhakkaktı. Nitekim Bükreş ve Atina'dan gelen birçok haber, o zaman Odesa'da asker ve nakliye gemileri toplandığını bildiriyordu.

Bu şekilde Rusya ile Batılı devletler arasında emin bir bağlantı kurulmuş olacak ve Türkiye, Merkezî Devletlerden koparılmış olacaktı! Bu takdirde ise Bulgaristan'ın da tarafsızlıktan çıkması ve böyle kötü bir durumda bizimle kader birliği etmesi her halde ihtimal dışıydı.

Bu sebepten, sekiz buçuk ay devam eden Çanakkale Savaşlarının ortasına rastlayan Anafartalar çıkarması, bu savaşın askerî ve siyasî zirve noktasını oluşturur.

Anafartalar çıkarmasında donanma, yalnız daha önce bahsedilmiş olan makineli tüfek birliklerinden birini vererek kara ordusuna yardım etmiştir. Bu makineli tüfekler İsmailoğlutepe'de kullanıldı. Bizim tarafta denizaltılar bulunmamıştır. Önceleri harp malzemesi ve cephane getiren Barbaros Hayreddin Zırhlısı, 8 Ağustos'ta Marmara Denizi'nde bir İngiliz denizaltısı tarafından, Gelibolu önünde torpille batırılmıştı. Bağımsız bir deniz komutanlığı olan Çanakkale Müstahkem Mevkii, yarımadanın dış sahillerinde, çok uzaklarda yaptığımız bu büyük ve nihaî muharebelere katılamamıştır.

21 Ağustos'ta düşman, o zamana kadar Anafartalar mıntıkasında çıkarılan bütün kuvvetlerin katılımıyla, hem Anafartalar Ovası'nda ve hem de ovanın iki tarafında büyük ve toplu bir taarruz yapmaya teşebbüs etti. Bu taarruzda çok şiddetli ve zayiatlı muharebeler olmuş ama Türkler tarafından son kalan ihtiyatların kullanılması ve hatta süvarilerin bile ateş hattına sürülmesiyle püskürtülmüştür.

O zaman çeşitli İngiliz gazeteleri, düşmanın Ağustos muharebelerindeki zayiatını 15 bin ölü ve 45 bin yaralı olarak gösteriyorlardı. Bizim tarafta, 22-26 Ağustos tarihleri arasında 26 bin yaralı nakledilmiştir. Yarımada üzerinde kurulan hastaneler büyük muharebe günlerinde ihtiyaca kâfi gelmediğinden, yaralıların

Levent Şahverdi Arşivi

büyük kısmının denizden İstanbul'a nakline mecbur kalıyorduk Türk hastanelerine; Alman Kızılhaçı'ndan gönderilen heyetler. Binbaşı von Tautzscheler'in idare ettiği hastane ile Kont Hohenberg'in kendi parasıyla mükemmel bir şekilde kurduğu ve bizzat fedakârca idare ettiği hastane tarafından yardımcı olunuyordu. Fakat bunların hepsi bile bu olağanüstü ihtiyaca yeterli gelmiyordu. Bunlardan başka hastane gemileri ile geçici olarak yaralı nakletmek için dizayn edilip tahsis edilen küçük vapurlar da gece gündüz yolda bulunmalarına rağmen yeterli olmuyorlardı. Şükürler olsun ki 5. Ordu'da savaş sırasında bulaşıcı hastalık görülmedi.

Daha önce bahsedildiği üzere 6/7 Ağustos'ta Yukarı Saros Körfezi'nde kullanılabilecek ne kadar kuvvet varsa 5. Ordu'nun takviyesi için getirilmiş olduğundan, Ağustos ayı ortasında bu bölgenin muhafazası, Mareşal von der Goltz Paşa komutasında olan 1. Ordu tarafından üstlenilmişti. Mareşal, karargâhını Gelibolu'ya nakletmişti. Bu savaş sırasında artık gerek bu cephede ve gerekse Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasında doğrudan doğruya muharebe olmamıştır. Ara sıra Saros Körfezi'nin iç kısmına girerek ateş eden savaş gemileri, buradaki iyice gizlenmiş birliklere hiçbir zarar veremediği gibi Anadolu yakasında bırakılan örtme kuvveti de aynı şekilde hiçbir zarara uğramamıştır.

Düşmanın bütün savaş faaliyeti, Gelibolu Yarımadası'nın üç cephesinde toplanıyordu. Güneyde, Seddülbahir Grubu'nda düşmanın ilk hattı Kirte'nin 1200 m. güneyine kadar ilerlemişti. Düşmanın, Kirte'de -köy bir harabe yığınından ibaretti- tutunmak teşebbüsleri daima akamete uğratılmıştı. Müttefiklerin buradaki sağ kanadını iki Fransız tümeni ve merkezle sol kanadını üç İngiliz tümeni tutuyordu. Bununla beraber bu taksimat, gerek mıntıkalarca ve gerekse birliklerce çeşitli tadilata uğramıştır.

Bizim tarafımızda; Güney Cephesi Vehip Paşa komutasında olarak genellikle ilk hatlar beş, bazen de yalnız dört tümenle tutuluyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Düşman tarafından karaya çıkarılan bataryaların sayısı daima çoğalıyordu. Bununla beraber Türk tarafında da topçular ıslah edilebilmişti. Türk topçusu, Yarbay Asım Bey tarafından ustalıkla idare ediliyordu. Güney Cephesi'nde muharebeler, daima şiddetli geçmiştir.

Esat Paşa komutasındaki Arıburnu Cephesi'nin sol kanadı, Anafartalar çıkarmasından sonra düşmanın muhtemel bir kuşatma teşebbüsüne karşı bölgeye kaydırılan karma bir tümen tarafından Kabatepe yönüne doğru uzatılmıştı.

Kayaltepe'de bulunan ara grup, Güney Grubu'yla irtibat kurarak Maydos çukurluğu güneyinden yan ateşine alınabilen sırtları muhafaza ediyordu.

Mustafa Kemal komutasında yeni kurulan Anafartalar Grubu, Kireçtepe'nin kuzey ucundan başlayarak güneye doğru uzayıp Kocaçimen Dağı'nı içine alan ve daha sonra Arıburnu Cephesi'nin sağ kanadıyla birleşen araziyi savunuyordu ve altı tümenden ibaretti.

Anafartalar Ovası'nda, yaklaşık olarak sahile paralel devam eden grup cephesinde bütün hâkim tepeler hattı Türkler elinde ve Türk topçularının işgalinde bulunuyordu. Fakat ne yazık ki bu topçu hem az ve hem de -sahra topçuları müstesna- eskiydi, cephaneleri de çok azdı. Böyle olmasaydı İngilizlerin uzun süre bu cephenin alçak mahallerinde tutunmaları mümkün olmayacaktı.

Türklerin Kireçtepe'deki sağ kanatları -Binbaşı Willmer komutasında kurulan 11. Tümen- cephe ateşinden başka, Saros Körfezi'nden açılan yan ateşiyle de zarar görüyordu. Mevcut olan yegâne 8,8'lik uzun menzilli batarya ile ve karanlıktan istifade edilerek ileriye alınan 15 cm'lik birkaç obüsle gemilere ateş baskını yapılarak uzaklaşmaya mecbur ediliyorlarsa da genellikle menzilimizin dışında kalarak ateşe devam ediyorlardı.

Suvla Koyu, İngiliz cephesinin kuzey kısmına yapılan her çeşit nakliyata elverişliydi. Çoğunlukla içinde 12 ila 15 arasında nakliye gemisi sayardık. Koy tel ağlarla denizaltılara karşı koru-

Levent Şahverdi Arşivi

ma altına alınmıştı. Çok defa burada yatan savaş gemilerinin borda ateşi, hem 11. Tümen'e ve hem de bunun güneyindeki 12. Tümen'e yöneltiliyordu.

Başlangıçta Albay Selahaddin Adil Bey ve daha sonra Yarbay Hevek tarafından komuta edilen 12. Tümen, düşmanın yakınında kalmak için siperlerini alçak arazide kazmaya mecbur kalmıştı. Kış aylarında genellikle devam eden yağmurlu havalarda siper tabanları daima su içerisinde kalıyordu. Fakat Tuzlu Göl'e ve sahile daha yakın olan karşısındaki İngilizlerin de hiç olmazsa aynı hâlde bulunduklarını bilmek, tümen için zayıf da olsa bir teselli oluşturuyordu.

Daha güneyde Azmakdere'ye kadar 9. Tümen bulunuyor ve İsmailoğlutepe bu tümenin cephesinin göbeğini oluşturuyordu. Azmakdere'nin güneyinde Arıburnu Grubu'na kadar daha üç Türk tümeni cephede yer alıyordu.

Daha ilk çıkarma günlerinde yararlılık göstermiş olan Anafartalar Grubu'nun kabiliyetli topçu komutanı Binbaşı Lieray özellikle İsmailoğlutepe ve Kireçtepe'den çok sayıda düşman gemisini topçu ateşiyle batırmıştır. İngilizlerin çekilmesinin üzerinden birkaç ay geçtikten sonra dahi bütün kuzey sahili boyunca birbiri yanında sayısız batık gemi omurgaları ziyaret eden herkes tarafından görülüyordu.

Eylül ayında bütün 5. Ordu topçusu, Alman batı cephesinden gelen Albay Gressmann'ın komutasına verildi. Birkaç hafta öncesinde de Albay Wehrle ağır topçu komutanlığını üstlenmişti.

Düşmanın şiddetli taarruzları Eylül ve Ekim aylarında da hiçbir başarı elde edemeden devam etti.

4 Eylül'de İstanbul'daki Türk Genel Karargâhı'ndan, zayıf kalpleri telaşa düşürecek mahiyette bir serseri haber geldi. Savaşta bir komutanın, resmi bir makamdan bile ne garip haberler alabileceğini görmek faydalı olur düşüncesiyle aynen aşağıya alıyorum:

Levent Şahverdi Arşivi

Genel Karargâh — İstanbul
No: 1478 — 4 Eylül 1915

Düşman aşağıdaki planları hazırlamaktaymış:

Büyük savaş gemileri Boğaz girişindeki istihkâmların dikkatini kendi üzerlerine çekip Türkleri cephane israfına sevk ederken; kısmen elde bulunan, kısmen de yeni gelecek malzeme ile Bolayır berzahında seri olarak inşa olunacak bir demiryolu üzerinden 200 savaş teknesini Marmara Denizi'ne geçirecekmiş. İyi donatılmış olan bu 200 tekne ile İstanbul'un zorlanabileceği zannolunuyormuş. Bu teknelerin 50 tanesi yaklaşık olarak bir büyük savaş gemisinden daha ucuza mal oluyormuş. Bundan dolayı İstanbul'a karşı yapılacak teşebbüste bu teknelerden birçoğu batsa da uğranılacak zarar elde edilecek sonuca nispetle önemsizmiş... vs

Tabii bu hikâyenin bir kelimesi bile doğru değildi. O zaman bu haberin altına: *"Galiba bu haber "80 Günde Devr-i Alem" kitabından alınmış"* diye yazmıştım.

Birçok tanınmış İngiliz gazeteleri, 23 Ağustos tarihinde düşmanın Gelibolu Yarımadası'nda önemli ilerlemeler kaydettiğine ve Alman subaylarla Türk subaylarının ilişkilerine dair o kadar yanlış haberler yazmışlardı ki dört hafta sonra bundan haberdar olunca, tekzibi için derhal aşağıdaki telgrafı Alman Genel Karargâhı'na göndermiştim; bu telgraf benim karargâhımda geçerli olan duygu ve düşünceleri gösterir:

Bigalı civarındaki Ordugâh'tan,
23 Eylül 1915

İngilizlerin büyük kuvvetlerle yeltendikleri Anafartalar çıkarmasına tamamıyla başarısız olmuş gözüyle bakılmalıdır. Arıburnu'nda olduğu gibi İngilizler, Anafartalar mıntıkasında ve Suvla Körfezi'nde de ancak donanmalarının doğrudan doğruya himayesi altında muhafaza edebildikleri dar bir sahil şeridinde tahkimat yaparak kalabilmişlerdir. İngiliz ordugâhları, her tarafta tam manasıyla deniz kenarındadır. Bu dar mıntıkaya hâkim olan bütün tepeler

Levent Şahverdi Arşivi

Türk ordusunun elindedir. Yarımada üzerinde bütün yollar tamamen serbesttir ve hiçbir noktada kesik değildir. İngilizlerin bütün taarruz denemeleri kendileri için ağır zayiatla kırıldı. Türk ve Alman subayları arasında uyuşmazlık mevcut olduğuna dair çıkan haberler tamamen uydurmadır. İstanbul'dan bu haberlerin yayıldığı gizli kaynak, bir anlaşmazlık çıkarmak emelinde ise de buna muvaffak olamamaktadır. Türk ve Alman subayları arasında hâl-i hazırdaki ilişkiler arzu edilen en yüksek derecededir. Her iki taraf da cesur Osmanlı ordusunun daimî başarısından iftihar duymaktadır.

Liman von Sanders

Ciddi zamanların eğlenceli olaylarından olmak üzere Amerikalı bir Alman tarafından Amerika'dan o zaman gönderilmiş olan aşağıdaki mektup zikredilebilir:

General Hazretleri,

Gazetelerde önce yaralandığınızı, daha sonra hasta olduğunuzu, en sonunda da Türk subayları tarafından öldürüldüğünüzü, başka bir gazetede padişahın gazabına uğradığınızı ve savaş meydanında öldüğünüzü okuduktan sonra; Kassel'deki dostum General Eisentrunt'tan sıhhat ve afiyette olduğunuzu sevinçle öğrendim. Size en iyi dileklerimi sunuyorum... vs.

Eylül ayında Bulgaristan'ın Merkezî Devletler tarafına katılması üzerine 5. Ordu'da, İstanbul-Almanya yolunun yakında açılacağı ve bu suretle Alman savaş malzemesinden ve bilhassa iyi topçu cephanesinden istifade edileceği ümidi yeşerdi. Bu ümit, Sırbistan üzerinden geçen yolun açılmasıyla ancak Kasım ayında gerçekleşti.

Eylül ayının ikinci yarısında ve Ekim ayının ilk yarısında 2. Ordu'ya ait birlikler Güney cephesinden yavaş yavaş çekilerek - diğer bazı birliklerle birlikte- yeni maksatlar için kullanılmak üzere Trakya'ya naklolundu. Cepheden alınan tümenlerin yerine konmak üzere Saros Körfezi'ndeki 1. Ordu birlikleri getirildi. Bunların çoğunluğu Arabistanlı erlerden oluşmuştu. Bunların ne

Levent Şahverdi Arşivi

talim ve terbiyeleri, ne de cesaretleri, yarımada üzerinde devam etmekte olan şiddetli muharebelerin şartlarına uygundu. Hatta hiç olmazsa savunmada bir dereceye kadar tutunabilmeleri için, mesela İtfaiye Alayı'nın düzgün ve cesur dört taburu gibi bir takım iyi birliklerin bunlar arasına karıştırılmasına mecbur olunmuştu. Bunlar taarruz için kesinlikle uygun değillerdi.

2. Ordu birliklerinin buradan alınması şu an için gereksizdi ve bu hareket tarzı hiç de uygun değildi. Düşmanın bütün cephelerdeki baskısı devamlı olarak o kadar kuvvetli idi ki -İngilizlerde olduğu gibi- birliklerin muntazam olarak ve sık sık değiştirilmesi esasen bizim için de uygun ve gerekliydi. Ama Çanakkale Savaşlarında kesin sonuç henüz alınmamış olmaktan başka, Türklerin yavaş yavaş münasip noktalardan hücuma geçmeleri ve bundan dolayı da kuvvetli ihtiyatlara sahip olmaları gerekliydi. Hâlbuki 2. Ordu, 1916 Şubatı'nda bile henüz hareketsiz bir şekilde Trakya'da duruyordu. Birliklerin değiştirilmesiyle Vehip Paşa'nın yerine, o zamana kadar Çanakkale Mevki-i Müstahkemi komutanı olan Cevat Paşa, Güney Cephesi'nin komutanı oldu.

Ekim ayı ortasında Mareşal Baron von der Goltz Irak'taki 6. Ordu komutanlığına tayin olundu. Saros Körfezi'ndeki kolordunun komutası, Türk Genel Karargâhı tarafından Albay Back'e verildi.

Türk birliklerinin keşif görevinde gösterdiği gelişme harbin devamında fevkalade yükselmişti. Büyük keşif harekâtı için şimdi birçok gönüllü ortaya çıkıyordu. **Anadolu askerinin talim ve terbiyede sınırlı bir seviyeye kadar ilerleyebileceği hakkındaki kanaat tamamen yanlıştır.** Yalnız, kendisinde taarruz maksadıyla talim ve terbiye alması ve bunu ikinci bir tabiat haline getirmesi çok uzun sürüyordu. İyi ve cevval küçük rütbeli komutanlar maiyetindeki Anadolu askeri, mevzi muharebelerinde, kısa taarruzlarda ve keşif hizmetlerinde istenilebilecek her tür vazifeyi yapabilir. Sonraları Softatepe ordugâhında bulduğumuz bazı İngiliz

Levent Şahverdi Arşivi

emirlerinde, Türk keşif hizmetinin önemle takdir edildiğini gör dük.

İngiliz yetkili kaynaklarında muharebenin sonbaharda başarıyla son bulacağının daha önceki gibi kesin olarak ümit edilmediğini, Nâzır Bay Chemberlein'ın 21 Ekim'de Hindistan genel valisine gönderdiği telgraf ispat eder. Bu telgrafta: *"Bizim Çanakkale'deki mevkiimiz ve ümitlerimiz son derece belirsizdir."* deniliyordu

1 Kasım'da Gelibolu Yarımadası'na yeni bir çıkarma yapılacağı Almanya'dan haber verildi. Gerek bu ve gerekse daha sonra 24 Kasım'da Bern'den gelen ve donanmanın Boğaz'ı zorla geçmeye teşebbüs edeceğini bildiren haberler doğru çıkmadı.

Kasım ayında nihayet, çoktan beri beklenilen Alman topçu cephanesi 5. Ordu'ya ulaştı. Bunun gelmesiyle beraber savaşın başarıyla sonuçlanması hususundaki ümitler de kuvvetlendi. O zamana kadar Türk topçusu iyi talim ve terbiye edilmiş ve çok güzel atış yapmaktaydı. Kötü ve az cephane ile ancak sınırlı sonuçlar alınmaktaydı. Şimdi durum önemli ölçüde değişmişti.

15 Kasım'da, Merkezî Devletlerin Çanakkale'ye fiili yardımını oluşturan ilk birlik Gelibolu'ya ulaştı. Bu 24 cm'lik mükemmel bir motorlu Avusturya bataryasıydı. Bu batarya Anafartalar Grubu'nun sol kanadına yerleştirildi ve kısa bir süre sonra Mestantepe'ye karşı çok tesirli bir şekilde ateş açmaya başladı.

Aralık ayında da yine 15 cm'lik mükemmel bir Avusturya obüs bataryası geldi ve Güney Grubu'na verildi. İngilizlerin çekildiği tarihe kadar dışarıdan, bu iki bataryadan başka hiçbir askerî birlik Gelibolu'ya gelmemiştir. Alman olarak Çanakkale'de istihdam edilmiş olan subay, astsubay ve erlerin o tarihlerde tamamı yaklaşık 500'e ulaşmıştı.

1915 Kasım ayı sonunda 5. Ordu'da büyük bir hücum planının hazırlıklarına başlandı. Düşmanın Arıburnu cephesinin bir kısmını ve buna bitişik olan Anafartalar cephesinin sağ kanadını yarmak ve bu şekilde düşmanı bu iki cephenin dış kısımlarına doğru çekilmeye mecbur etmek isteniliyordu. Bu hareket için

Levent Şahverdi Arşivi

gerekli olan takviyelerin 2. Ordu tarafından verilmesini Türk Genel Karargâhı vaat etmişti. Gerekli olan teknik ekipler de Almanya'dan gönderilecekti. Alman Genel Karargâhı adına Albay von Berend, Yarbay Klehmet ve Binbaşı Lethes Gelibolu'ya geldiler. Görevleri, gerekli keşifleri ve hazırlıkları yapmaktı. Hücum için ayrılan tümenler, birer birer cepheden geri alınarak taarruz için cephe gerisinde hazırlanan talim siperlerinde hücum talimlerine başladı.

Düşman, kuzeydeki bu iki cepheden çekilerek bu taarruzun yapılmasına fırsat vermedi. Sonradan ortaya çıktığı üzere tahliye fikri ilk önce Lord Kitchner tarafından dile getirilmişti. Kendisi Kasım ayında bütün Gelibolu cephelerini bizzat gezerek o anki durumu ve taarruzun devam ettirilmesi halinde başarı ihtimalinin derecesini tartmıştı. Mahallinde yaptığı bu incelemeler üzerine Çanakkale seferinden vazgeçilmesini tavsiye etmiş ve yarınmadanın çok fazla zayiat verilmeksizin tahliyesinin mümkün olduğunu beyan etmişti. Bundan önce diğer bazı İngiliz komutanları, Gelibolu'yu tahliye etmenin zor olduğu düşüncesindeydiler. Fakat gelişen olaylar Lord Kitchner'i haklı çıkardı.

Anafartalar çıkarması başarıyla sonuçlanmadıktan sonra elde bulunan vasıtalarla savaşın hayırlı bir neticeye ulaşması, düşman için pek de muhtemel değildi. Bütün cephelerde düşmanın son ilerlemeleri çok az olmuş, bu da çok kanlı ve pahalıya mal olmuştu. Bütün hâkim noktalar Türkler elinde kalmıştı. Bu sebepten düşman tarafından verilebilecek en doğru karar seferden vazgeçilmesi olabilirdi. Her ne kadar tahliyenin esas sebebi, taarruzda başarı ümidi olmamasından ibaret ise de; Merkezî Devletler ile Türkiye arasındaki yolun açılmış olmasından dolayı, taze kuvvetler getirilerek yeni bir hareket yapılsa dahi, yine faydası olmayacağı düşüncesi de bu konuda şüphesiz çok etkili olmuştur.

Tabii tahliye düşüncesi bizce bilinmediği gibi, son dakikaya kadar da meçhul kalmıştır. Yalnız böyle bir ihtimal 5. Orduca düşünülmüş ve bütün komutanların bu noktaya özellikle dikkat

Levent Şahverdi Arşivi

etmeleri hatırlatılmıştı. Ancak tahliyenin gayet ustalıkla hazırlanıp yapılması, Türk ileri hatlarında bunun zamanında anlaşılmasına engel olmuştur.

19/20 Aralık gecesi, yarımada ve sahil yoğun bir sis ile örtülüydü. Cepheler üzerinde gece yarısına kadar ateş her zamanki şiddetle devam etti. Sonra biraz hafifledi. Düşman gemi topları çeşitli yönlerden faaliyetteydiler.

19 Aralık öğleden sonra Güney Grubu cephesinde düşmanın şiddetli bir taarruzu gerçekleşmiş ama püskürtülmüştü.

İşte bu gece içinde İngilizler, Arıburnu ve Anafartalar cephelerinden ricat etmişlerdi. 5. Ordu tarafında bu sırada durum aşağıdaki gibiydi:

Gece saat 1.00 ile 2.00 arasında, Arıburnu cephesinde düşman bir lağım patlatmıştı. Patlamayı takiben, önceden verilmiş olan genel bir emre uyularak patlama olan yerdeki çukuru işgal için ileri atılan Türk birlikleri hiçbir mukavemete maruz kalmadılar.

Düşmanın ileri hatlarını yoklayan civardaki bölükler ise düşman tarafından tek tük açılan hafif bir ateşle karşılaştılar. Biraz sonra bu ateş de kesilmiş ve siperler Türkler tarafından işgal edilmişti. Bu durum cephedeki yüksek rütbeli komutanlara haber verildi. Böyle bir durumda ne yapılacağı önceden doğrudan doğruya tasarlanmamış olduğundan ve sis de çok yoğun bulunduğundan, komutanların ileri hatlara ulaşarak daha fazla ilerleme emirlerinin verilmesine kadar tabii biraz zaman geçmişti. Yolların düşman siper şebekelerine rastlayan kısımlarındaki engellerin kaldırılması gerekiyordu. Geçilen pek çok yerde düşman tarafından kurulan mayın tuzakları patladığından zayiat veriliyor ve karışıklık çıkıyordu. Bu sebeple düşmanın son kademeleri de birliklerimizin takibinden kurtularak iyice uzaklaşmaya muvaffak oldular. Birliklerimizin ilerlemesi esnasında düşman savaş gemileri de Türklerin geçeceği araziye ateş ediyorlardı. Sahil her ne kadar yakın idiyse de karanlık gecede sis içerisinde dik ve taşlık bayırlar üzerinden aşağı inmek çok zordu. İlk hatlar sahile ulaş-

Levent Şahverdi Arşivi

tıkları zaman düşman gözden kaybolmuştu. Savaş gemileri de hemen sahil boyunu ateş altına aldı.

Anafartalar cephesinde de düşmanın çekilmesi aynı şekilde olmuş, ancak Türkler tarafında yanlış haberler dolayısıyla emir verilmesinde bazı karışıklıklar ortaya çıkmıştı. Sisin o kadar yoğun olmadığı birkaç noktada, sahilde kırmızı ışık parıltılarını gören bazı küçük birlik komutanları düşmanın yeni bir çıkarma yapmakta olduğunu zannetmişlerdi.

İlk haber bana karargâhımda sabahleyin saat 4'ten biraz önce, bu şüpheli şekilde verilmişti. Ben de derhal umumi silah başı edilmesini ve süvari de dâhil olmak üzere bütün ihtiyatların ilerlemesini emrettim. Her birlik kendi mıntıkası içinde doğruca sahile ilerleyecekti. Fakat emirlerin verilmesi ve yerine ulaşması, bir de bunun için iki lisanın kullanılması yüzünden, ümit edildiği gibi seri olamıyordu.

Açık bir arazide olan Anafartalar Grubu birlikleri ileri hareketlerinde çok sayıda mayın tarlalarına rastlayarak çok zayiat verdiler. 126. Alay'da olduğu gibi bazı birlikler sahile yakın bazı yerlerde düşmanın artçılarıyla kısa ateş muharebeleri yaptılar. Ancak burada da düşman hemen hiç zayiat vermeksizin gemilerine binebilmiştir. Tahliye fevkalade itinalı hazırlanmış ve ustalıkla icra edilmişti. Tarafımızdan ele geçirilen az sayıda top müstesna tutulursa, düşman topçusu önceden çekilip götürülmüştü. İngiliz bataryalarının mevzileri sahile çok yakın olduğundan bu hareket kolaylıkla yapılabilmişti.

Düşmanın bazı bataryalarının ateşi kestiği veya tek topla ateş ettiği, her ne kadar bazı topçu komutanlarının dikkatini çekmişse de bu duruma fazla önem verilmemiş ve daha yukarıya bildirilmemişti. Daha önce birçok düşman bataryasının özellikle mevzi değiştirme münasebetiyle bir veya iki gün ateşlerini kestikleri çok defa görülmüştü. Bu sıralarda şiddetli bir gemi topçu ateşi bunların yerini alıyordu.

Tahliye sırasında İngilizler tarafından çok büyük miktarda harp malzemesi terk edilmişti. Suvla Koyu'ndan Arıburnu'na

Levent Şahverdi Arşivi

kadar olan mıntıkada beş küçük vapur ve altmıştan fazla nakliye sandalı terkedilmiş bir halde sahilde yatıyordu. Dekoviller, çok sayıda telefon ve tel örgü malzemesi, yığınlarla her çeşit alet ve edevat, eczahaneler, birçok sıhhiye malzemesi ve su filtreleri bulundu.

Çok büyük sayıda piyade ve topçu cephanesi ile sayısız toparlak ve araba parkları, her çeşit hafif silah, sandıklarla el bombaları ve makineli tüfek namluları terk edilmişti. Birçok konserve, un, arpa yığınları ve dağlar gibi odun yığınları bulduk. Düşmanın bütün çadırlı ordugâhları yerlerinde bırakılmış ve feda edilmişti! Özellikle bu durum, düşmanın tahliye maksadını bizden gizledi. Gemilere alınamayan yüzlerce at, telef edilmiş olarak sıra sıra yatıyordu.

Yarımadanın terki için verilen emrin ne kadar ani olduğu birçok çadırda henüz masa üzerinde hazırlanmış ve el sürülmemiş yemeklerden anlaşılıyordu.

Ordugâhlarda elimize geçen emirlerden, gerideki birliklerin son iki gece içinde gemilere alındığı anlaşılıyordu. Bulunan İngiliz emirleri daha başka konularda faydalı bilgileri içeriyordu.

Anafartalar cephesinde düşman tarafından yapılan ve gece görülebilmesi için iki tarafına kireçle beyaza boyanmış kum torbaları konulmuş yollar meydana çıktı. Son kalan birliklere bu şekilde yol gösterilmiş ve lağım tuzakları ve mayınlar döşenmiş tarlalardan bu şekilde rahatça geçmeleri sağlanmıştı.

Tahliye esnasında en ileri İngiliz hatlarının bile sahile 1 ila 4,5 km. kadar uzaklıkta bulunduğu göz önüne alınmalıdır. Bu sebepledir ki, bazılarının yaptığı gibi Gelibolu Yarımadası'ndan İngilizlerin ricatının, Avrupa cephelerinde görülen büyük ricat hareketleriyle kıyaslanması doğru değildir.

Bu çekilme ile düşman yarımadayı tamamen terk etmiş değildi. Seddülbahir'deki düşman cephesi yerinde duruyordu.

20 Aralık'ta terkedilmiş olan iki cephenin en iyi bataryalarının Seddülbahir'e gönderilmesi 5. Ordu'dan emredilmişti. Bunun

Levent Şahverdi Arşivi

gibi en iyi bombacı, keşif birliği ve istihkâm erlerinin Güney Grubu'na gönderilmesi emredildi.

Düşmanın, daha sonra yapacağı teşebbüsler için Seddülbahir'i hareket üssü olarak elde tutmak istemesi muhtemel olduğundan, buna müsaade edilmemeliydi. Buradaki düşman cephesi çok kuvvetli ve denizden de mükemmel bir şekilde ateşle korunuyordu. Bu görüşte olanlar Selanik'te başlatılan hareketin tamamlayıcısı olmak üzere burada ikinci bir Cebelitarık oluşturulacağını düşünüyorlardı. 5. Ordu böyle düşünmüyordu. Fakat düşmanın daha uzunca bir süre burada direnmesi mümkün görülüyordu. Buna fırsat vermek ise doğru değildi.

Bu sebepten düşmanın Seddülbahir'deki cephesine karşı derhal bir taarruz planı hazırlanmaya başlandı. Bu taarruza, Almanya'dan gönderileceği vaat olunan teknik ekibin de katılacağı hesap edildi. Güney Cephesi'nde savaş hattında bulunan dört tümene ilave edilmek üzere getirilecek olan 8. Tümen'in de katılacağı bir taarruz için hazırlıklara başlandı. Tahliye edilen iki cephede yalnız sahil muhafazası için sınırlı sayıda birlik bırakıldıktan sonra geri kalan kuvvetler elde kalacağından, artık bu teşebbüs için 2. Ordu birliklerinden yardım almaya gerek kalmamıştı. Ancak bunlardan fazla kalacak birliklerin derhal Trakya'ya gönderilmesi Türk Genel Karargâhı'nın emri gereğiydi.

1915/1916 yılbaşı gecesi İstanbul'daki Alman ataşemiliterine, Alman ordusu başkomutanlığına iletilmek üzere bir telgraf gönderdim. Bu telgrafta; İngilizlerin Gelibolu Yarımadası'ndan tamamen çekildikleri vakit, Çanakkale ordusunun Dimetoka-Iskeçe üzerinden, düşmanın Selanik ordusunun sağ kanadına ve gerisine ve karma Alman-Bulgar ordusunun da aynı düşman ordusunun cephesi üzerine yürümelerini teklif ediyordum. Bizim bakış açımıza göre düşmanın Selanik ordusu, Türkiye sahillerinin tehdidi için daimi bir tehlike kaynağı olduğu gibi Avrupa ile biricik bağlantı yolumuz ve Merkezî Devletlerle yegâne köprümüz olan demiryolu üzerinde de tehditkâr bir vaziyetteydi. Alman Genel

Levent Şahverdi Arşivi

Karargâhı, başka bir görüşte olduğu için mi yoksa teklifimizin Türkiye'nin Selanik cephesinde taarruza geçmesi anlamı taşıdığı için mi bilmiyorum, telgrafıma bir cevap alamadım.

1916 Ocak ayının ilk günlerinde, düşmanın Seddülbahir cephesindeki kara topçusunun ateşinin yavaş yavaş hafiflediği hissolunuyordu. Bazı düşman bataryalarından yalnız bir top, mevziini sık sık değiştirerek ateş ediyordu.

Buna karşılık gemi ateşi -en büyük çaplı toplar dâhil- şiddetini çok arttırdı. Ayrıca düşman topçu malzemesinin geriye nakledildiği, Anadolu yakasından gözetleniyordu. Akşam ve geceleri düşman tarafına gönderilen keşif kolları daima eskisi gibi kuvvetli bir mukavemete uğruyorlardı. Taarruz için ayrılmış birliklerden 12. Tümen gibi bazıları cephe gerisine ulaşmışlardı. 7 Ocak tarihinde 12. Tümen tarafından, Türklerin sağ kanadı karşısında olup daha sonra yapılacak büyük taarruzda İngiliz topçusunun yan ateşi için müsait bir mevzi oluşturabilecek olan ve kuzeye doğru çıkıntı yapan bir düşman siperinin zaptı kararlaştırılmıştı.

Bu hazırlıkların tam ortasında Türk Genel Karargâhı'ndan 5. Ordu'nun dokuz tümeninin derhal geriye alınarak Trakya'ya doğru yürüyüşe başlatılması için emir verildi. Bu dokuz tümen içerisinde birçok tümen genel taarruz için ayrılmıştı. Böyle bir kararın alınması için henüz Seddülbahir Cephesi'nin vaziyeti müsait olmadığı gibi 2. Ordu bile halen Trakya'da toplu bir halde durmadığından bu tedbire lüzum yoktu. Telgrafla Enver'e durumu anlattım. Çanakkale Savaşları'nda nihaî sona gelindiği bir anda durumu tehlikeye sokan bu mesnetsiz karardan dolayı komutanlıktan affımı rica ettim. Bunun üzerine telgrafla emrini geri aldı. Bu meselenin -daha sonra açıklandığı şekilde- hatalı bir tercüme dolayısıyla yanlış anlaşılma mı olduğu; yoksa gerçekten de bana bildirildiği şekilde mi olduğunu, Türkiye'de karşılaştığım diğer bazı olaylar gibi araştıramadım.

7 Ocak'ta 12. Tümen'e sağ kanatta, iki saatlik en şiddetli ve devamlı bir topçu ateşi ve lağım patlatılması ile yapılan hazırlığı

Levent Şahverdi Arşivi

müteakip yukarıda anlatılan taarruzu yaptırdım. Tümen büyük bir mukavemetle karşılaştı. Ama kısmen başarılı oldu ve düşman siperlerinin çıkıntı yaptığı yerde biraz yer kazandı.

Seddülbahir Cephesi'nde düşmanın, mevziini gece vakti tahliye etmesi ihtimaline karşı, buna delalet edebilecek alametlere karşı çok dikkatli olmaları Türk birliklerine sürekli hatırlatılıyordu. Bazı yerlerde topçunun düşman siperleri üzerinden geçebilmesini sağlamak için seyyar köprüler hazırlandı. Anadolu yakasındaki 26. Tümen'den Yüzbaşı Lehmann komutasında bir sahra topçu taburu Kumkale'de buruna kadar ileri sürülerek 8 ve 9 Ocak gecelerinde Seddülbahir civarında menzili içerisinde bulunan araziyi ateş altına aldı. Yine bunun gibi Çanakkale Mevki-i Müstahkemi'nin İntepe civarında bulunan topçusu da şiddetli ateşle orada etkili oluyordu.

8/9 Ocak gecesinde düşman Seddülbahir Cephesi'ni tahliye etti. İlk hatta düşman ateşimize cevap vermeyince Türk birlikleri hemen ileri atıldılar. Bazı noktalarda yine kanlı çarpışmalar oldu. Fakat bütün dikkatimize rağmen düşman tahliyede başarılı oldu. Düşman birliklerinin büyük bir kısmı, yarımadanın en güneyindeki burunda bulunan çıkarma iskelelerine kadar yürütülmemiş, en kısa yoldan yarımadanın yan sahillerine indirilmiş ve bu sahillerin uygun yerlerinden her çeşit harp ve nakliye vasıtalarıyla gemilere alınmışlardı. Bu sırada artçılar siperlerden şiddetli bir şekilde ateş ediyorlardı. Bununla birlikte hazırlanmış düzeneklerle tüfekler kendiliğinden patlayarak şiddetli ateş ediliyormuş hissi veriliyordu. Savaş gemilerinden açılan ateş de kara topçusunun ateşinin yerini dolduruyordu.

Güneş doğmadan çok önce Türk birlikleri her yerde sahile kadar inmişlerdi. Birçok yerde mayın tarlaları yüzünden durakalmışlar ve mayınlar yüzünden hayli zayiat vermişlerdi. Bir tümen, sahile kadar dokuz top ele geçirmişti.

Güneşin doğmasıyla beraber batı sahilinde dolu bir nakliye gemisi topçu ateşimizle batırıldı. Bu sırada yakında bulunan tor-

Levent Şahverdi Arşivi

pidolar, nakliye gemisinin batmakta olduğu yerin yakınlarına, su içine büyük bir şiddetle ateş ediyorlardı. Çünkü geminin bir denizaltı tarafından batırıldığını zannediyorlardı. Hâlbuki düşmanın tahliyesi esnasında bölgede ne yazık ki denizaltılarımız yoktu.

Elde edilen ganimet, Seddülbahir Cephesi'nde de fevkalade büyüktü. Bunlar arasında; çeşit çeşit arabalardan oluşan parklar, büyük bir otomobil parkı, büyük yığınlarla silah ve cephane ile istihkâm gereçleri bulunmaktaydı. Burada da büyük çadırlı ordugâhlar ve barakalar -kısmen bütün düzenleriyle- yerlerinde bırakılmıştı. Yüzlerce hayvan kurşunla veya zehirle telef edilmiş bir şekilde sıra sıra yatıyordu. Ancak birçok at ve katır da canlı olarak ele geçirilmiş ve bunlar Türk topçusuna verilmişti. Diğer cephelerde olduğu gibi burada da un vesair gıda maddeleri yığınlarından bir kısmının üzerine kullanılmaması için zehirli madde dökülmüştü. Sonraki günler boyunca düşman savaş gemileri bu gıda maddeleri ile çadırlı ordugâh ve barakaları tahrip edip yakmak için boş yere ateş ettiler. Savaş alanının tahliyesine ve temizlenmesine ait işler hemen hemen iki sene sürmüştür. Fevkalade büyük miktarda ele geçirilen savaş malzemesi diğer Türk ordularının ihtiyaçları için kullanıldı. Çok sayıda gemi yükü konserve, un ve odun İstanbul'a gönderildi. Çok iyi beslenemeyen ve iyi giydirilemeyen Türk erlerinin kendi ihtiyaçları için alıp sakladıkları eşya ise hesapsızdır. Sıkı bir karakol zinciri kurularak yağmanın önüne geçmek istedimse de faydasız oldu. Tahliyeden sonraki günlerde yarımada üzerindeki Türk askerleri birbirinden farklı üniforma parçalarından oluşan anlatılması zor bir kıyafetle dolaşmaya başladı. Bunlar çocuk gibiydiler. Eğlence olsun diye İngiliz gaz maskelerini bile takıyorlardı.

Muharebelerin en fazla gerginleştiği devrede, asıl cephelerle cephe hattı arkasındaki bölgelerde ve ihtiyatlarda 5. Ordu'nun emri altında bulunmuş olan Türk birlikleri 22 tümene ulaşmış ve bütün bu Türk birliklerinin cesaret, metanet ve sebat bakımından her türlü takdir ve övgüye lâyık olduğu şüphesizdir. Donanmasının ateş gücüyle en etkili şekilde yardım gören gayet cesur bir

Levent Şahverdi Arşivi

düşmanın taarruzlarına karşı sayısız muharebelerde, bu birlikler mevkilerini muhafaza etmişlerdir.

5. Ordu'nun Çanakkale Savaşlarındaki zayiatı muharebelerin şiddet ve sürekliliği ile orantılı bir şekilde çok yüksektir. Toplam zayiat 218 bin olup bunun 66 bini şehiddir. Yaralılardan 42 bini iyileştikten sonra tekrar cepheye dönmüşlerdir. Çanakkale Savaşlarında öyle Türk alayları vardı ki kayıplarını telafi için 5 bin nefer kadar yeni askeri kadrolarına dâhil etmişlerdi.

Gelibolu Yarımadası bundan sonra da, karargâhı 1916 Ocak ayı sonunda Trakya'da Lüleburgaz'a nakledilen, 5. Ordu emrinde bulunmuş ve Gelibolu'da komutan olarak Cevat Paşa kalmıştı.

Çanakkale Savaşlarının bitişinden sonra, büyük denizlerden İstanbul'a yegâne deniz yolu olan Çanakkale Boğazı'nın, asırlardan beri devam eden savunmaya yönelik endişesini, Bolayır hattında bir kanal kazılarak başka şart ve esaslara dayandırmayı Türk Genel Karargâhı'na teklif ettim. Teklifimde, İstanbul'u bir hareket üssü olarak muhafazaya mecbur olan Türk donanması için Marmara'dan Adalar Denizi'ne çıkışı sağlayacak emin ikinci bir deniz yolu sağlanacağını ileri sürüyordum. Saros Körfezi'nin yaklaşık 30 km. genişliğinde olan ucu, Boğaz'ın dar olan girişine göre daha güçlükle abluka edilebilir. Saros Körfezi ucunda yapılacak bir hareket için Bozcaada'nın hiçbir önemi olmayacağı gibi, İmroz (Gökçeada) Adası'nın da kısmen önemi olurdu. Trakya'nın bütün imkânlarının sevkinin mümkün olduğu Saros Körfezi'nin kuzey sahili tahkim edildiği ve oralarda sahil bataryaları kurulduğu takdirde iyi bir koltuk oluşturulabilirdi. Çanakkale'nin Anadolu sahili ise ikinci bir koltuk olarak tahkim olunabilirdi. Kanalın kendisi ise denizden o kadar geride bulunacaktı ki yarımadanın kuzey sahili iyi müdafaa edildiği takdirde düşmanın buraya nüfuzu hemen hemen imkânsız olurdu.

Bu kanalın inşasının Osmanlı'nın Avrupa yakasındaki toprakları için ekonomik bakımdan büyük faydaları vardı. Uzmanlara yaptırdığım incelemelere göre yarımada üzerinde sadece 5 km.

Levent Şahverdi Arşivi

genişliğinde olacak olan bu kanal yerinin inşası teknik bakımdan hiçbir zorluk göstermiyordu[9]. Muhtemelen bu teklif ileride dikkate alınacaktır.

Buraya kadar anlattıklarımla, Almanya'da ancak çok az bilinen Çanakkale Savaşlarının ordu komutanı gözünden yalnız bir özetini yaptım. Tek tek bütün muharebelerin ayrıntılarına dair söz söylemek Türk kurmaylarına düşer.

---

[9] Bahsedilen kanalın yerini görmek için Ekler bölümünde Harita-1'e bakınız. (h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

Çanakkale Savaşları Sırasında Diğer Türk Cephelerinde Gelişen Olaylar

Kafkasya

Ruslar, 1915 Ocak ayında Türk 3. Ordusu'nu kesin olarak mağlup etmekle yetinerek Sarıkamış-Hasankale yolu üzerinde daha ileriye yürümemişlerdi, bunun için fazla kuvvetleri de yoktu. İd* ve Oltu arasındaki geçitlere sahip oldukları için Türk ordusunun sol kanadı oldukça emniyetteydi.

Sol kanatta Albay Stange komutasında olarak başlangıçta Ardahan'a kadar ilerleyen müfreze üstün düşman kuvvetleri karşısında Artvin'e kadar geri çekilmeye mecbur olmuştu. Bu müfreze yaklaşık bin mevcutlu düzenli birliğe sahipti ve Müdafaa-i Milliye tarafından toplanan gönüllü müfrezeleriyle takviye edilmişti.

1915 Mart ayında Rus Karadeniz filosunun Anadolu sahiline karşı faaliyeti şiddetlendi. Zonguldak ve Ereğli kömür madenleriyle Trabzon şehri ve limanı Ruslar tarafından pek çok defa bombardıman edildi.

Bir aralık takviye edilmiş olan yukarıda bahsedilen gönüllü müfrezeleri Nisan ayında Batum'a karşı neticesiz bir harekette bulundular. Her ne kadar Batum Kalesi nin istihkâmları eski tarz ve muhafızları da kuvvetli değildiyse de bunlar yine de savaş kabiliyeti düşük ve düzensiz birlikleri püskürtmeye yetmişti.

---

*İd'in diğer ismi Narman'dır. (t.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

Mahmut Kâmil Paşa'nın komutasındaki 3. Ordu'nun kurmay başkanı cesur ve çalışkan Binbaşı Guse idi. 3. Ordu'nun mevcudu talim ve terbiyelerinde çok eksik bulunan ikmal askerlerinin birliklere dağıtılmasıyla, yaklaşık 34 bine ulaşmıştı.

Mayıs ayında Ruslar faaliyetlerini artırdılar. 3. Ordu'nun sol kanadının tazyik edilmesi üzerine Türkler İd'i tahliye etmeye mecbur kaldılar. Erzurum'un 80 km. kadar kuzeydoğusunda vahşi kayalıklar üzerinde Tortum'da Haziran ayı ortasına kadar iki taraf arasında karşılıklı başarılar kazanılan muharebeler devam etti. Ancak bu muharebelerle nihaî bir sonuca ulaşamadı.

Rus ordusunun sol kanadının ileri hareketi daha önemliydi. Ruslar burada Tutak ve Malazgird'i Mayıs'ta işgal ederek Van ile Bitlis'i tehdit etmeye başladılar. Ermeni isyanı yayılmış ve vilayet merkezi olan Van şehri terk edilmişti. Bunun üzerine Türkler Bitlis'e bir tümen gönderdiler. Bu tümen geçici olarak durumu düzeltti. Ancak 12 Temmuz'da Rusların taarruzuna uğrayarak geri atıldı. Türk ordusunun, bu şekilde sağ kanattan içeriye doğru kıvrılması gelecek için önemliydi.

Ağustos ayında bu savaş alanında bir durgunluk görüldü. Bu esnada doğudaki Türk cephesi, Van Gölü'nün ortasından Karadeniz sahilindeki Türk-Rus sınırına doğru devam eden bir hat oluşturmuştu.

Yaylalardan ancak Mayıs ayında kalkmış olan kar, Eylül'de tekrar dağlara düşmüştü. Savaş alanında kullanılabilecek, düzgün çok az yol bulunduğundan karla beraber ulaşım tekrar zorluk gösterdi. Türkiye'de harita üzerinde işaretlenmiş olan yolların çoğunluğu, şose bir yol için aranan her türlü vasıflardan mahrumdu. Geçtikleri arazinin yapısına uygun bir biçimde -açık ovalarda geniş, dağlık ve kayalıklarda patika halinde dar olmak üzere- genişlikleri değişiyordu. Kafkasya ve civarında birliklerin harekâtı üzerinde görüş sarf ederken bu durum daima dikkate alınmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

3. Ordu'nun gerideki acemi asker depoları sonbahara kadar çoğunlukla Erzurum'da toplanmışlardı. Bunların sayısı ortalama olarak 20-25 bin kadardı. Karadeniz üzerinden nakliyenin Rus donanmasının saldırıları sebebiyle sınırlı hâle gelmesi üzerine 3. Ordu'nun esas menzil yolunu Haydarpaşa'dan Ulukışla'ya kadar Anadolu demiryolu hattı teşkil ediyordu. Bundan sonra yol kara menziline dönüyordu ki bu yol 500 km. uzunluğunda olarak Kayseri-Sivas üzerinden Erzincan'a kadar devam ediyor ve buradan itibaren cephenin çeşitli yerlerine ayrılıyordu.

Rus tarafında Grandük Nikola 1915 Sonbaharı'nda Kafkasya'da komutayı üstlenmişti. Kafkasya cephesiyle Mezopotamya arasında Ruslar, 1915 Mayıs ayı sonunda Rumiye ve Savçbulak şehirlerini işgal etmişler ve Türk birliklerini püskürtmüşlerdi. Buradaki Iranlılar ve Ermeniler Rusların tarafına geçmişlerdi. Burada cereyan eden müfreze muharebeleri önemli bir hâl almamıştır.

Irak

Yukarıda bahsedilmiş olduğu üzere Ammare'nin 3 Haziran 1915'te İngilizler tarafından işgalinden sonra 29 Eylül'de de Kutülamare İngilizlerin eline geçmiş ve Türk birlikleri oldukça zayiatla geri atılmıştı. General Tawnsend Türkleri Aziziye istikametinde takip etti ve Kasım ayı ortasında Bağdat istikametinde ileri yürüyüşe başladı. Kuvveti yaklaşık olarak 15 bin kişiydi - yalnız İngiliz inceleme komisyonunun Mezopotamya'daki incelemeleriyle ortaya çıktığı üzere ileri yürüyüş yorgun ve yetersiz kuvvetlerle ve nakliye yolları tamamlanmadan önce başlamıştı- bu teşebbüs 22 Kasım'da Selman-ı Pâk Muharebesi neticesinde sonuçsuz kaldı. General Tawnsend savaşarak Kutülamare'ye çekilmeye mecbur kaldı ve 3 Aralık'ta büyük zayiatla oraya ulaşabildi. Kutülamare'den hasta ve yaralılarını nehir yoluyla Basra'ya gönderebilmiş ve 6 Aralık'ta süvari tugayı da Kutülamare'yi terk edebilmişti. 7 Aralık'ta ise İngilizlerin Kutülamare'de Türkler tarafından kuşatılması tamamlanmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sırada Türk ordusu komutanlığında Albay Nureddin Bey bulunuyordu. Mareşal Baron von der Goltz bu cepheye daha sonra gelmiştir. Mareşal cepheye geldikten kısa bir süre sonra Kutülamare üzerine bir taarruz hazırladı.

Mısır

1915 Şubatı'nda Albay Baron von Kress çölde komutayı üstlenmişti. Görevi küçük çaplı hareketlerle İngilizleri sürekli rahatsız etmek ve çölde yapılacak büyük bir harekât için gerekli ön hazırlıkları yapmaktı.

Suriye ve Filistin'in iç siyasî durumu daha o vakit Cemal Paşa tarafından istenmeyecek bir hâle getirilmişti. Cemal Paşa'nın uyguladığı sert tedbirler yalnız Arap ahaliyi değil, Musevî ve Hristiyanları da Türk idaresi aleyhine çevirmişti.

Nisan ayında Süveyş Kanalı'nda seyrüseferi taciz için Binbaşı Lauffer tarafından büyükçe bir teşebbüste bulunuldu. İleri yürüyüş için Kantara istikameti verilmişti. 7/8 Nisan gecesi gerçekten de Kanal'a zor da olsa bir torpil yerleştirmeye muvaffak olundu. Ancak torpil kuvvetli bir şekilde demirlenemediğinden kısa bir süre sonra su üzerine çıkmış ve İngilizler tarafından imha edilmişti.

Çadırlı ordugâhını El-Ariş'ten tahminen 8 saatlik bir mesafede İbn'de kurmuş olan Albay von Kress daha o zaman İstanbul'da Türk Genel Karargâhı'nda ikinci bir Kanal Seferi yapılması için ciddi bir çalışma olup olmadığı ve özellikle Çanakkale Savaşları dolayısıyla Türk ordu komutanlığının Kanal Seferi için gerekli vasıtaları hazırlamasının mümkün olup olmadığı konusunda çok haklı olarak tereddüt ediyordu. Almanların yardımı olmaksızın Türklerin burada hiçbir şey yapamayacakları şüphesizdi. Her şeyden önce çeşitli uzman Alman birlikleri, Alman uçakları, Alman parası lâzımdı. Fakat bilhassa Mayıs ayında İtalya'nın Merkezi Devletlere karşı savaşa girmesinden sonra bu yardımın gerçekleşme ihtimali de zayıfladı.

Levent Şahverdi Arşivi

Albay Baron von Kress 5 ve 13 Mayıs arasında Kanal'a karşı bizzat küçük çaplı bir harekette bulundu. Ancak gerek kendisi ve gerek Kanal'a karşı büyücek keşif kolları sevk eden Alman subayları anlatmaya değer hiçbir başarı kazanamadılar. Bu küçük hücum hareketlerinin ve Türk Genel Karargâhının isteği üzerine kurulan seyyar kolların mahzuru şu idi ki; bunlar sürekli olarak geri çekilmeye mecbur olduklarından, bu durum zaten maneviyatları çok yüksek olmayan Suriyeli birliklerin maneviyatının bir kat daha sarsılmasına sebep oluyordu.

Bu şekilde kısa bir zaman sonra bu cephede de hareketlilik sona erdi ve durgun bir dönem başladı. İngilizler o zaman hemen hemen tehlikesizce Mısır'dan birçok birliğini çekerek diğer bölgelere kaydırmış ve Kanal'ın içinde ve önündeki savaş gemilerini azaltabilmişlerdi.

Kısa bir süre sonra da bütün çölde hava şartları Avrupalılar için tahammül edilemez oldu. Albay Baron von Kress 5 Ağustos'ta Cebel-i Lübnan'da Ayn-ı Sofar'da bulunan 4. Ordu karargâhında Cemal Paşa'nın kurmay başkanlığı vazifesini üstlendi. Ağustos ayı sonuna doğru karargâh Kudüs'e nakledildi. Kanal'a karşı diğer büyük bir hareket için hazırlıklar 1916 senesinde Alman kurmay subayları ve diğer Alman yardımının talep edilmesiyle başladı.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

1916 Senesi
1916 Senesinde Çeşitli Cephelerde Meydana Gelen Olaylar

Alman Askerî Heyeti:

Alman Askerî Heyeti'ne mensup ve ilhak edilmiş subayların sayısı 1916 senesi başında yaklaşık 200'dü. Daha 1915 Kasım ayında Alman Askerî Kabinesi kararıyla kendisine bir Alman ordu komutanına tanınan hukukî ve adlî yetkiler verilmiş olan Alman Askerî Heyeti Başkanlığı emrine Türkiye'deki Almanlara ait çıkabilecek hukukî işlemler için Divan-ı Harp Müşaviri Grützmacher verilmişti. Türkiye'de Alman sağlık hizmeti başkanlığına 1915 Aralık ayında askerî tabiplerden Doktor Collin tayin edildi. Bu zat senelerce devam eden yorulma nedir bilmez bir çalışma sonucunda Alman sağlık kuruluşlarının yüksek bir dereceye ulaşmasına muvaffak oldu. Bilhassa çok uzun menzil hatlarında genel sağlık durumunu düzene sokarak takdire değer bir başarı gösterdi. Buralarda, memlekette askeri konakların her zamanki pisliği ve Türk birlikleri ve özellikle menzillerde çalışan amele taburları içinde görülen birçok bulaşıcı hastalığın Alman birliklerine bulaşma tehlikesi çok büyük olduğundan, hiç durmadan kolera, lekeli humma, malarya, ishal ve saire gibi hastalıklarla mücadele mecburiyeti vardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Askerî Heyet başkanı sıfatıyla 1916 senesinin ilk aylarında Enver ile fikir uyuşmazlığı dolayısıyla çok can sıkıcı meseleler karşısında kaldım. Türkiye'de yüksek bir Alman mevkiinde bulunmanın zorluklarını göstermesi bakımından bu durumlardan bir kaçını anlatıyorum:

Daha önce de bahsedildiği üzere Enver, 6 Ocak tarihli emriyle Gelibolu'da yapılacak son hücum için ayrılan birlikleri elimden aldığı için 6 Ocak'ta istifamı vermiştim. O zaman Enver emrini geri aldığı için meseleye hallolmuş gözüyle bakmıştım. Ancak Enver için mesele henüz bitmemişti. 22 Ocak tarihinde kendisinden aldığım bir yazıda Türk ordusundan ayrılmaklığım hususundaki isteğimi Padişaha arz edeceğini bildiriyordu. Gariptir ki aynı gün Pless'teki Askerî Kabine başkanlığından aldığım bir telgrafta İmparator hazretlerinin böyle bir durumda Türkiye'deki Alman subaylarını yalnız bırakmamı uygun görmediğini bildiriyordu. Bu sebeple Enver'le görüştüm ve Padişaha bu konuda maruzatta bulunmaktan vazgeçti.

Bundan sonra da aramızda pek çok anlaşmazlıklar oldu. Mart ayı başında -kendim orada bulunmadığımdan- Alman Sefiri Kont Metternich'e, yaverim Yüzbaşı Prigge vasıtasıyla komutam altında bulunan 5. Ordu içindeki sağlık durumunun Şubat ayında çok kötü olduğuna dair yazılı bir bilgi göndermiştim. Ordunun sağlık durumu o kadar kötü idi ki bunun savaş gücüne zarar vermesi ihtimali vardı. Binlerce eri Çanakkale Savaşlarının getirdiği zorluklar dolayısıyla hastanelere göndermek mecburiyeti doğmuştu. Zayıflık sebebiyle vefat eden askerlerin miktarı korkunç derecedeydi. Türk birliklerinin kıymeti ve ileride onlardan başka yerlerde faydalanmak hususunda yanlış bir düşünceye düşmemeleri için en büyük Alman makamının bu konuda bilgilendirilmesi kesinlikle gerekliydi. Bunun üzerine 17 Mart'ta Enver'den, Türk ordusunun durumu hakkında dışarıya her hangi bir bilgi verilmesi yasak olduğundan, "yabancı bir sefarethaneye" bilgi verdiğinden dolayı Yüzbaşı Prigge'nin cezalandırılmasını isteyen bir yazı aldım. Kont Metternich'in bu konu hakkında hiçbir Türkle

Levent Şahverdi Arşivi

konuşmadığını bildiğim için benim emrimle Alman sefirine verilen bilgiden kimin vasıtasıyla resmî olarak haberdar edildiğini Enver'den sordum. Yalnızca bu işte kimin parmağı olduğunu sormam bile meselenin örtülmesine yeterli gelmiş olacaktı ki bu soruma bugüne kadar cevap almadım.

Yaklaşık olarak aynı zamanda, savaşın başından sonuna kadar karargâhımda bulunan yaverlerimden biri tarafından yazılıp Çanakkale Savaşlarının dar kapsamlı bir özetini oluşturan ve Almanya'da yayınlanan bir eser, Türk Genel Karargâhı'nın isteği üzerine Alman Hükümeti tarafından toplatılmıştı. Bu eser, Alman sansürü tarafından zorluk gösterilmeden yayınlanmasına müsaade edilmiş ve Almanya'da kısa bir süre serbestçe satılmıştı. Kasım ayında kitabın yayınlanacağı Enver'e haber verildiği gibi yayınlandıktan sonra da ilk nüsha kendisine gönderilmişti. Bizzat kendisi yazara kitabın Türkçeye tercüme edilmesini arzu ettiğini söylemiş ve kitaba ilave edilmek üzere el yazısıyla resmini bile vermişti. Şimdi ise kitabın, düşmana yeni bir Çanakkale Seferi için kullanabileceği bazı esaslı malumatlar veriyor iddiasıyla Türk Genel Karargâhınca toplattırılması isteniyordu.

Eser, çoktan beri gerek orduların raporları ve gerek gazetelerin makaleleri vasıtasıyla bilinen bazı gerçekleri ve Çanakkale mıntıkasının kısmen Baedecker Seyahat Rehberi'nden alınmış coğrafyasını içeriyordu. Durumu bilen herkes Çanakkale'deki arazi yapısını, savaştan önce İngilizlerin Türklerden daha iyi incelediklerini ve İngiliz haritalarının Türk haritalarından daha muntazam olduğunu bilirdi. Hatta Türk askerî karargâhları savaş sırasında mümkün olduğu kadar İngiliz ölüleri veya yaralıları üzerinde bulunup alınan haritaları kullanıyorlardı. Kitabın serbestçe satılmasının engellenmesi ancak şahsî kapris ile izah olunabilir.

Enver'le aramızdaki çatışmaların en büyüğü 1916 Şubat'ında ordulara gönderdiği bir yazıyla ortaya çıktı. Bu yazıda Enver, bundan sonra, Türk ordusundaki Alman subaylarının nerelerde kullanılacakları konusunda, sözleşme icabı yetkili olan Askeri Islah Heyeti başkanının görüşü alınmaksızın kendisinin vereceği

Levent Şahverdi Arşivi

emre göre hareket edileceğini bildiriyordu. Bu durum sadece sözleşme hukukuna aykırı olmakla kalmıyor aynı zamanda icrası mümkün olmayan bir emirdi. Almanya'dan Türkiye'ye gönderilen subayların sicilleri ne Enver ne de Türk Genel Karargâhı tarafından bilindiğinden, her ikisi de bunların ne gibi hizmetlerde kullanılmaya elverişli olduklarını kestiremezlerdi.

Bundan başka böyle bir halde Alman subaylarının sicil işlemlerini üstlenmesi gerekecek olan Türk Genel Karargâhı'nın Personel Şubesi inanılmaz derecede düzensizdi. Burada bazen aylarca aranan bir subayın hangi birlikte olduğunu tespit etmek mümkün olamıyordu. Çoktan şehid olmuş olan bir subayın başka bir yere tayin edildiği bile görülmüştü. Türkiye'de her ailenin bir soyadı olmadığı için çok defa isimler birbirine karıştığından, bu durum tekrarların yaşanmasına ve düzensizliğin artmasına sebep oluyordu. Alman isimleri bu şube tarafından sürekli o kadar yanlış yazılıyordu ki içinden çıkmak imkânsızdı. Bundan başka Alman olmak itibarıyla şu noktanın da göz önünde bulundurulması gerekiyordu ki o da, başlarında Almanları sevmeyen başkan veya komutanların bulunduğu daire ve birliklere Alman subayı verilmemesi hususudur. Bundan önce bu noktanın göz önünde bulundurulmaması pek çok defa hoş olmayan çatışmalara meydan vermiş ve Alman subayları aleyhine aslı esası olmayan bazı haksız ithamların çıkmasına sebebiyet vermişti.

Bu sebeple Enver'in söz konusu emri haksız olduğundan kesinlikle reddettim ve meselenin kökünden halledilmesi için İmparator hazretlerine arz edilmek üzere Alman Askerî Kabinesi Başkanlığı'na durumu bildirdim. Henüz Almanya'dan bu meseleye ait herhangi bir talimat gelmeden Albay von Kress, Enver'in bu yolda bir emrini yerine getirmediğinden Enver bu kabiliyetli ve değerli subayı Türk ordusundan çıkartmakla beni tehdit etti. Böyle sözleşme hükümlerine aykırı konuların icrasından önce Alman İmparatorunun muvafakatının alınması gerektiği hususunda dikkatini çektiğim zaman, Enver derhal, emirlere uymadığım takdirde Türk ordusundaki görevimden azledilmemi Padişaha arz ede-

Levent Şahverdi Arşivi

ceğini yazdı. Bundan dolayı 21 Nisan 1916 tarihinde İmparator hazretlerine gerekçeli bir dilekçe takdim ederek Almanya'ya geri çağrılmamı istirham ettim ve bunu Enver'e de gösterdim. Yolculuk için hazırlanıyor ve sonunda benim için her yönden can sıkıcı olan bu durumdan kurtulacağımı ümit ediyordum. Seyahat hazırlıklarım sırasında 5. Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Kâzım Bey tarafından Enver'in bir yazısı getirildi. Bu yazıda Enver, resmen özür dileyerek bu konu hakkında görüşmemizi rica ediyordu. İmparatorun da arzusu bu merkezde olduğundan bu ricayı kabule mecbur oldum. Uzun bir görüşme sonunda bir Alman subayının yer değiştirilmesinde Askerî Heyet başkanının eskiden olduğu gibi görüş ve muvafakatının alınması gerekeceğine karar verildi.

Bu karar son derece gerekliydi. Çünkü kısa süren uyuşmazlık devresinde bile Enver tarafından bir takım tahammül edilemez şeyler yapılmıştı. Bunlardan yalnız bir tanesini anlatayım:

İstanbul'da Alman garnizonunun en kıdemlisi olan, savaşta ağır yaralandığından ancak geri hizmetlerinde istihdam edilen bir binbaşı, Çanakkale'de bulunan 58. Piyade Alayı'nda bir bölük komutanlığına tayin edilmişti. Hâlbuki bu alayın diğer bölük komutanları umumiyetle teğmen veya asteğmendi. Tabii ki bu ve buna benzer konular hakkında verilen emirler geri alındı.

Bu şekilde, yazılı vesikaları elimde olan bu açıklamalarımdan anlaşılacağı üzere başarı ve galibiyetle sonuçlanan Çanakkale Savaşları Türk Genel Karargâhı'nda Almanlara karşı bir şükran hissi oluşturmamış belki de aksine Alman Askerî Heyeti'nin uzaklaştırılması için düşmanlarına uygun fırsatlar verilmişti.

Alman Askerî Heyeti var oldukça anlaşmazlıklar esasen hiç bitmemişse de 1916 Sonbaharında Albay von Lenthe'nin Askerî Heyet kurmay başkanı olarak Türkiye'ye gönderilmesiyle durum bir nebze düzelmiş ve Almanya'daki muhtelif makamlar tarafından Askerî Heyet'in mevkiini sağlamlaştırmak için ayrıca başka fırsatlar da bulunmuştu.

Levent Şahverdi Arşivi

Küçük Asya (Anadolu)

Çanakkale Seferi'nin bitişinden kısa bir süre geçmişti ki, düşmanın hücum maksatları Anadolu sahillerine yönelmiş ve ilk başta İzmir üzerinde yoğunlaşmış görünüyordu. Böyle bir teşebbüste bulunmayı İngilizler gerçekten de planlamışlar mıydı yoksa hiçbir esası olmayan plansız bazı ihtimallere mi dayandığı hakkında hususi bir görüşüm yoktur.

1915 İlkbaharında düşmanın İzmir'i tehdit edeceği hakkında pek çok ihbar olmuştu. Dıştaki limana hâkim olan Kösten Adası da önceden İngilizler tarafından işgal edilmiş, içteki liman ise Türkler tarafından mayınla kapatılmıştı.

1916 Mart ayında, daha önce İzmir civarında bulunan 4. Kolordu ile Aydın'da bulunan 57. Tümen mıntıkaları; karargâhı Marmara sahilinde Bandırma'ya naklolunan 5. Ordu emrine verildi.

Bu andan itibaren 5. Ordu'nun korumakla yükümlü olduğu mıntıka Karadeniz'de Midye'den itibaren Trakya üzerinden Saros Körfezi'ni, Çanakkale'yi Antalya da dâhil olduğu halde Anadolu'nun bütün batı sahilini içine alıyordu.

Kollanıp savunulacak sahil boyu 3 bin km'yi aşan bir uzunluğa sahip olup sahile yakın bütün adaların düşman elinde bulunduğu ve bunların çeşitli teşebbüsler için düşman tarafından dayanak noktası olarak kullanılabildiği buna karşılık Anadolu sahillerinde hiçbir Türk savaş gemisi bulunmadığının da göz önünde bulundurulması gerekir.

Kösten Adası'nın Zaptı

İngilizler Kösten Adası'na topçu yerleştirmişler, bir uçak hangarı kurmuşlar ve adanın batı tarafındaki küçük limanlarda devamlı kalan savaş gemilerinin muhafazası için mayın ve ağlar koymuşlardı. Kösten ile Midilli arasında sık sık deniz ulaşımı

Levent Şahverdi Arşivi

vardı. Düşman monitörleri[10] adanın kuzeydoğu sahiliyle Menemen Körfezi arasında durarak İzmir'in eski istihkâmlarını, yani Yenikale'yi ve oradaki irtibat bataryalarını düzenli olarak ateş altına alıyordu.

Aynı şekilde İzmir'den Urla'ya sahil boyunca giden şose yol da sık sık döğülüyor, oradaki binalar ve köprüler tahrip ediliyor ve gündüz gelip geçme engelleniyor veya durduruluyordu. Hatta ahalisinin tamamına yakını Rumlardan oluşan Urla kasabası bile birkaç defa gemi ateşine maruz kalmış ve hasara uğramıştı. Kasabadan yaklaşık 3 km. uzaktaki küçük Urla Limanı'nda bulunan birçok Türk deniz vasıtası ateşle batırılmış ve limandaki birkaç ev de devamlı tehlikeden dolayı sahipleri tarafından en sonunda mecburen boşaltılmıştı.

Şayet İtilaf Devletlerinin İzmir'e karşı ciddi bir teşebbüs niyetleri vardıysa Kösten Adası bu bakımdan çok kıymetli bir hareket üssü olurdu. Bundan dolayı öncelikle bu adanın İngilizlerin elinden alınması gerekiyordu.

1916 Mart ayında 4. Kolordu'nun üç tümeni İzmir ve civarında sıkı bir şekilde bulunuyordu. 5. Ordu bu mıntıkanın komutasını üstlenir üstlenmez birliklerin konumunda geniş bir değişiklik yaptı. Şöyle ki: Tümenler kuzey ve kuzeybatıya sahile doğru sürüldü. Dış körfez sahillerine bataryalar yerleştirildi. Bu bataryaların yerleştirilmesi gece çalışılmak suretiyle yapıldı.

Kösten Adası'nı zapt etmek için bir hareket tertip edildi. Tertibin esası, burada başarılı olmak için yegâne yol olan baskından ibaretti. Bu gibi hazırlıkların gizli tutulması bilhassa İzmir gibi 400 bin nüfuslu bir şehirde sonsuz bir zorluktu. Ahalinin çoğunluğunu oluşturan Rumlarla İtilaf Devletleri tebaası burada serbestçe dolaşabiliyordu. Gerçekten de Türklerin hiç bir zaman Yunan ve diğer İtilaf Devletleri tebaası hakkında sert tedbirler

---

[10] Monitör: Altı düz bir tekneye top yerleştirilerek hazırlanmış, denizde kullanılan bir çeşit savaş aracı. Teknenin altı düz olduğu için denizaltı saldırısından etkilenmiyordu. (h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

aldıkları iddia edilemez. Bundan dolayı bazı uydurma haberler yayılarak dikkatleri başka taraflara çekmek gibi tedbirlere başvurularak gerçek niyetin şehirde duyulmamasına çalışıldı ve buna da muvaffak olundu.

Kamerî ayın başlarındaki, aysız karanlık gecelerde, yani 3/4 ve 4/5 Mayıs'ta iki eski römorkör, İzmir'de "şat" diye isimlendirilen büyük dubaları top ve cephane yüklü oldukları halde İzmir Limanı'ndan Kösten Adası'nın kuzeybatısında İngiliz gemilerinin demirledikleri yerin karşısında Anadolu sahilinde Karaburun sırtlarına geçirdiler. Bunlar bir sahra topçu takımı ve bir 15'lik Avusturya obüs takımı ile bir 12'lik uzun top takımından ibaretti. Topçuyu korumakla görevli piyade askeri gece yürüyüşleriyle mevcut tek patikadan aynı zamanda bahsedilen mevkiye gönderildi. Bu yavaş hareket eden römorkörlerin iş görebilmeleri nazarî olarak mümkün değildi. Çünkü düşman tarafından işgal olunan Kösten Adası'nın çok yakınından geçeceklerinden, düşman karakol gemilerine rastlama ihtimali de vardı. Ama bu görevi başardılar.

5 Mayıs sabah saat 3'te toplar Kösten'de düşman gemilerinin demirlediği yerden 7,5 km. mesafede bulunan ve Karaburun adıyla bilinen dağ çıkıntısına çıkarıldı. 5 Mayıs günü gerek Kösten'den ve gerek uçaklar tarafından görülmemeleri için çok özenli hazırlıklarla gizlendiler ve 5/6 Mayıs'ta mevzi aldırıldı.

6 Mayıs sabahı saat 4.45'te ateş baskını başladı. Bir düşman torpido muhribi o anda bir keşif görevinden dönmekte ve adanın kuzeybatı tarafında demirlemiş olan iki monitörün yanında bulunuyordu. Monitörün biri İngiliz resmî tebliğinde bahsedildiği üzere 30 numaralı monitör- çeşitli isabetler aldı. İsabetlerin biri cephanelik kısmına rastladığından büyük bir patlama oldu ve gemi yavaş yavaş sahile vurarak tamamıyla parçalandı. Diğer monitör de isabet alarak yoğun duman bulutları içinde çekildi. Hemen harekete geçen ve şiddetle ateş açan torpido muhribi ise körfezi terk ederek Midilli yönüne gitti.

Levent Şahverdi Arşivi

Şimdi asıl mesele bu topçunun himayesi altında, son zamanlarda üzerinde çadırlı ordugâhla havaalanı bulunan ve Midilli Adası'yla geceleyin sık sık irtibatta bulunan Kösten Adası'nı zapt etmekti. Düşman gemileri bu olaydan sonra adanın limanında uzun müddet kalmaktan çekiniyorlardı.

Kösten Adası'na çıkarma yapmak için hazırlık Gülbahçe Körfezi'nde yapıldı. Bu hazırlıklar sebebiyle tabiidir ki biraz zaman geçti. Nihayet 4 Haziran gecesi çıkarma teşebbüsünde bulunuldu. Ancak sandallardan oluşan Türk filotillası Kösten Adası'nın güney ucuna askeri çıkardığı zaman anlaşıldı ki ada İngilizler tarafından tahliye edilmişti. Uçak hangarları olduğu gibi bırakılmış, feda edilmişti.

Kösten Adası işgal edildi ve tarafımızdan adanın tepelerine bataryalar yerleştirildi. Bundan başka Karaburun'un kuzey tepesine ve karşı taraftaki Menemen sahilinin ucuna da ayrıca topçu yerleştirilerek İzmir'in dış körfezinin girişi de kapatıldı. Bu şekilde bundan sonra İzmir ve civarındaki tahkimatın düşman tarafından ateş altına alınması imkânsız hale getirildi. Kösten Adası savaşın sonuna kadar Türklerin elinde kalmıştır.

Cesaretle uygulanan bu hareketin başarıya ulaşması, komutan olan Binbaşı Liran ile onun sadık yardımcıları ve bu arada özellikle Bahriye Üsteğmeni Missuweit, Üsteğmen Deisenger ve Avusturyalı Yüzbaşı Manouschek'in gayretleri ile gerçekleşmişti. Aynı şekilde birçok Türk subayı da burada cesaretleri ve becerikli hareketleriyle başarının kazanılmasına hizmet etmişlerdi.

Osmanlı resmî bildirisi bu cesurca olayı, kısaca birkaç kelime ile duyurmuştu. Ben bunu Türkiye'de Almanca olarak yayınlanan tek gazete olan Osmaniscen Loyd gazetesinde okudum. Haber şöyle yazılmıştı: *"Madde 5 - Kafkasya: Kösten Adası tarafımızdan işgal edilmiştir"*. Kafkasya maddesi içinde yazılmasının, muhtemelen bir dizgi hatası olduğunu kabul ederim.

1916 İlkbaharında savunma tertibatını incelemek ve muayene etmek maksadıyla, 5. Ordu'nun korumakla yükümlü olduğu mın-

Levent Şahverdi Arşivi

tıkanın sol yanını teşkil eden Antalya'yı teftiş ettiğim sırada, memleketin içindeki şose yolların durumunu anlamak için yeniden fırsat buldum. Tren hattının son durağı olan Baladır'dan itibaren İtalya'nın ilgi gösterdiği Antalya mıntıkasına kadar yaklaşık 130 km'lik bir yol geçmek gerekiyordu. Yolun hâli, içinden geçtiği kaza veya liva memurlarının iyiliği ile doğru orantılıydı. Memurları iyi olan yerin yolları düzgündü. Aksi halde ise, yollar kendi haline bırakılmış ve kötü havalarda adeta geçilemez durumdaydı. Bazı sırtların üzerine denk gelen yollar, şoselikten tamamen çıkmış ve bizim kanaatimize göre patika denilebilecek hâle dönmüştü.

Antalya'yı, beklemediğimiz halde, düzenli bir Türk şehri olarak bulduk. Buranın mutasarrıfı örnek teşkil edecek derecede intizamlı ve çalışkan biriydi. Fakat idaresi altında bulunan ahalinin mallarının İttihat ve Terakki Komitesi tarafından müsadere edilmesine şiddetle karşı çıktığından komite tarafından bizim ziyaretimizden kısa bir süre sonra değiştirildi ve alelade bir Türk eri gibi cepheye gönderilmişti. Kendisini Alman Askerî Heyeti'ne tercüman olarak alarak -iyi Fransızca bilirdi- kurtarmaya muvaffak oldum.

Avrupa'ya Türk Birliklerinin Gönderilmesi

1916'da Türkiye Avrupa harp sahnesinde görülmeye başladı. Yazın 19. ve 20. Tümenlerden Yakup Şevki Paşa komutasında 15. Kolordu kurularak Galiçya'da, Graf Bothmer ordu grubuna katıldı.

Sonbaharda, Romanya İtilaf Devletleri yanında savaşa girince, 15., 25. ve 26. Tümenler, Hilmi Paşa komutasında 6. Kolordu adıyla kurularak Mareşal von Mackenzen emrine girdi.

Sene sonuna doğru 50. Tümen Ustrumca'ya 2. Bulgar ordusuna gönderildi. 46. Tümen de Aralık ayı ortasında oraya gönderildi. Bu iki tümen, Abdülkerim Paşa komutasında 20. Türk kolordusunu teşkil ediyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunlardan başka 177. Alay da von Below ordu grubunda Köprülü* müfrezesinde bulunuyordu.

Yukarıda bahsedilen ve Galiçya'ya, Dobruca'ya ve Eflak'a gönderilmiş olan tümenler hep benim emrimdeki 5. Ordu'dan alınmışlardı.

Başından beri Galiçya'ya birlik sevkini bir hata olarak gördüm. Bugün de aynı fikirdeyim. Bunun için 1916 yazında bu konudaki kesin düşüncelerimi İmparator hazretlerine arz olunmak üzere Askerî Kabine Başkanlığı'na göndermiştim.

Aynı şekilde Bulgar ordusuna Türk birliği gönderilmesini de bir hata olarak kabul ederim. Romanya'ya karşı savaşmak üzere birlik gönderilmesine gelince; vatanın savunulması itibarıyla ve Türkiye'nin menfaatleri açısından, bu konuda daha farklı düşündüğümden, bu kararın doğru olduğu kanaatindeyim. Çünkü Romanya harekâtı için Türkiye bu üç tümeni vermemiş olsaydı, Romanya harekâtının başlamasıyla beraber kendi emniyeti için Trakya'da bir ordu bulundurmaya mecbur olurdu. Türkiye'nin bu şekilde Romanya harekâtının sonucu üzerinde doğrudan doğruya etkili olması daha iyi olmuştur.

Galiçya ve Makedonya'ya Türk birliklerinin gönderilmesi hususuna da tamamen başka bir gözle bakmak gerekir.

Türkiye'nin 1916 senesi genel durumuna göre ve belki daha önce, kendi mıntıka ve hudutlarını muhafaza edemeyecek durumda olduğunu kabul etmek gerekir.

Türk birliklerinin Kafkasya, Irak ve Sina Yarımadası gibi uzak savaş alanlarında sayıca üstün düşman kuvvetleri karşısında bulunuşu, Anadolu'nun uzun sahillerinin muhafazası ve İstanbul'un doğrudan doğruya korunması Türk birliklerine öyle bir vazife yüklüyordu ki Türkiye, Avrupa ve Makedonya savaş alanlarına da kullanılabilecek askerlerini gönderdiği ve bu askerleri devamlı olarak ikmal ettiği takdirde vatanı koruma görevini devam ettirmesi çok zorlaşacaktı.

Köprülü Üsküp'ün güneyindedir. (İ.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

Türkler, kendileri yardıma muhtaçken dışarıya yardım etmeye kalkışmakla yanlış bir yol tutmuş oldular. Bu andan itibaren Türk birlikleri kendi memleketlerinde hakiki ve savaşa muktedir kuvvetler olmaktan çıkarak kâğıt üzerinde görünmeye başladılar. Durumun bu hâle gelmesine Almanya müsaade etmemeliydi. Çünkü bu durum, yalnız Türklerin değil, Almanya'nın da menfaatlerine aykırıydı.

Avrupa'ya gönderilen Türk birliklerinin, Türkiye'de bulunan birliklerden tamamen başka bir halde bulunması gerekiyordu. Çünkü Avrupa'ya nakledilmeye başlamadan önce bu birliklerin subay ve erlerinde görülen bazı eksiklikler, Türkiye'de bulunan diğer birliklerin en iyi subay ve erleri ile değiştirilmek suretiyle giderildi. Gönderilen tümenler genel olarak bütün orduya ait olan en iyi elbise ve teçhizatı aldılar. Bu tümenler, tam kadro olarak ikmal edildikleri gibi, fazla olarak da kendilerine ikmal askeri verildiğinden, Türkiye'de kalan birliklerin gerek kuvvetleri ve gerekse kıymetleri gittikçe eksiliyordu. Harbiye nâzırının emriyle sonradan Avrupa'ya gönderilecek subay ve erlerin de mevcudun en iyilerinden olması kararlaştırılmıştı.

Türkiye'de kalan birliklerin askerlerinin durumu her bakımdan daha fazla geriliyordu. Daha 1916 Ağustosunda cephedeki piyade alayları askerlerinin yaşı 16 ile 50 arasında değişiyordu.

Kanaatime göre Galiçya ve Makedonya savaş alanlarında yaptıkları askerî yardıma nazaran, iyi bir Türk ordusu kendi memleketinde kalmakla savaşın sonucuna daha iyi hizmet edebilirdi. Türk ordusundan Avrupa ve Makedonya savaş alanlarına yapılan bu kaydırmayı bütün mahzurlarına rağmen, haklı gösterebilecek yegâne husus, Dünya Savaşı'nın kesin sonucu üzerinde yapacağı etki olabilirdi; ancak alınabilecek kesin sonucun, o iki cephe ile münasebeti çok uzaktı.

Emrimde bulunan 5. Ordu'dan 12 Ağustos 1916 tarihine kadar 22 tümenle, Türk Genel Karargâhı tarafından çeşitli vesilelerle 10 bin asker alındığı için 1916 senesinde Osmanlı ordusunun iç

Levent Şahverdi Arşivi

durumu hakkında görüş bildirebilirim kanaatindeyim. Birliklerin durumu hakkındaki raporum üzerine, bundan sonra Türk birliklerinin Avrupa'ya gönderilmesi General Ludendorff tarafından engellendi. Bu konuya ait 28 Kasım 1916 tarihli telgraf aşağıdadır:

"Enver Paşa tarafından Avrupa cephelerine gönderilmesi teklif edilen iki tümenin, Türkiye'deki durum münasebetiyle gönderilmesinden vazgeçilmiştir.

Ludendorff"

5. Ordu'nun bu sıradaki mevcudu, silah altına yeni alınmış erlerle diğer cephelere gönderilmek üzere alınan tümenlerden geride bırakılan nispeten işe yaramaz ikinci derece erlerden oluşuyordu.

Talim ve terbiyeleri için uğraştıkları erlerin sürekli olarak ellerinden alınmasından dolayı Türk subaylarında çalışma hevesini canlı tutmak mümkün olamıyordu. Kendileri de daima acemi talim terbiyesiyle uğraştıklarından bir şey öğrenemiyorlar ve bölük talimi ile daha büyük birliklerin sevk ve idare talimleri yapılamıyordu.

Çoğunlukla Alman subayların idaresinde bulunan depo alayları da birçok zorlukla mücadele etmek mecburiyetinde kaldıklarından ikmal hususundaki ciddi faaliyetlerine rağmen vazifelerini ancak yetersiz bir şekilde yapabiliyorlardı. Yalnız buna bir örnek olmak üzere 14 Mart 1916'da Balıkesir'den Harbiye Nezareti'nin Ordu Dairesi'ne yazdığım bir telgrafın başlangıcını veriyorum:

"Bugün burada depo alayını gördüm. 8.000'den fazla mevcuduna karşılık farklı modellerde yalnız 1050 tüfek var. Hiçbir fişeklik yok. Tüfeği olan askerlerin büyük bir kısmının da kasatura veya süngüsü yoktur... vs."

Levent Şahverdi Arşivi

Enver'le beraber dolaşan yüksek rütbeli iki Alman subayının 1916 senesi başında Türk doğu cephesinden Alman Genel Karargâhı'na çektikleri telgraf bu olayla tamamen zıttır. Bu telgrafta Türkiye'nin askerî durumunun hiçbir vakit şimdiki kadar düzgün olmadığı ve Türkiye'nin kaynaklarının sonsuz olduğunu söylemişlerdir. Bu sebeple Alman Genel Karargâhı gerçek durum hakkında doğru bir fikir edinemiyordu.

Alman Genel Karargâhı'na durumu bizzat arz etmek üzere geri çağrılmamı 25 Haziran'da Askerî Kabine Başkanlığı'ndan rica ettim. Gerçekten de müracaatım kabul edildi. Fakat zamanı tespit edilmedi ve şimdilik ertelendi.

1916 senesinde Türkiye'de askerî durumun ne yolda olduğu, uzakta bulunan Türk cephelerinin savaş durumlarına dair daha sonra vereceğimiz kısa bilgilerden anlaşılır. 1916 senesi sonunda bu uzak cephelerde insan kaynağının sonsuzluğuna değil, gerçek kıymetine dair olmak üzere Albay von Kress'in Kudüs'ten gönderdiği, 19 Ocak 1917 tarihli rapor, üzerinde durulmaya değerdir. Rapor şöyle başlıyor:

> 'Takviye birliği olarak bana 160. Alay gönderildi. Bu piyade alayının Suriye'ye hareketinden önce 1250 yetişmiş ve sağlıklı askeri alınarak, Galiçya'ya giderek alaya verilmiş ve onların yerine bu alaya acemi ve hasta askerler verilmiştir... vs."

Kafkasya

19 Ocak 1916'da Türk 3. Ordusu cephesinin ortasına hiç beklenmeyen bir Rus taarruzu yapıldı. Taarruz Aras Suyu'nun kuzeyindeki tepelerde ve sonra güneyindeki bölgelerde başlamıştı. Bu sırada Ordu Komutanı Mahmut Kâmil Paşa hangi sebepleyse İstanbul'da ve Alman olan Kurmay Başkanı ise daha önceden yakalandığı tifüs hastalığının tedavisi sonrası hava değişimi için Almanya'da bulunmaktaydı. Orduya Abdülkerim Paşa komuta ediyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Ruslar 3. Ordu'nun merkezini geri attılar. Türkler önce Erzurum'un doğu ve kuzeydoğusundaki yakın dağlara çeldiler. Sahra usulüyle tahkim edilmiş Erzurum mevziine doğudan yapılan birinci Rus taarruzu başarısızlığa uğradı. Daha sonra kuzeydoğudan yapılan taarruz başarılı oldu. Erzurum 15 Şubat'ta düştü. Erzurum'un batısında bir Türk tümeni de baskına uğradı ve mahvedildi.

Geri dönen Mahmut Kâmil Paşa tekrar komutayı üstlendi. Oldukça dağınık bulunan merkezdeki birliklerle beraber Fırat üzerinden Mama Hatun batısına çekildi. Bu sırada 3. Ordu'ya katılması daha önce kararlaştırılmış olan 5. Kolordu'nun birlikleri 3. Ordu'yu damla damla takviye etmeye başlamıştı. Ordu kanlı savaşlardan sonra nehrin kuzeyden güneye aktığı bölgede Fırat hattını ve Bayburt'un doğusundaki tepeleri tutabildi. Geri çekilme sırasında Türkler insan ve savaş malzemesin bakımından önemli zayiata uğradılar. Bu arada 3. Ordu Komutanlığı'na Vehip Paşa tayin edilmiş ve ordu karargâhı Erzincan'a nakledilmişti.

3. Ordu'ya kuvvetli birliklerle seri olarak yardım edilmesi zordu. Çünkü: Türk Genel Karargâhı İngilizlerin Gelibolu'dan çekilmelerini takiben 2. Ordu'yu hiç olmazsa Ulukışla'ya kadar Anadolu hattı boyunca ileriye doğru kaydıracağı yerde, bu orduyu 1915 Ekim ayından beri Trakya'da hareketsiz bırakmıştı. 2. Ordu'nun bu şekilde tertip edilerek hazırlanması gerektiği daha önceden kendini göstermişti. Çünkü 1916 senesinde Erzurum cephesinin Türkiye için çok büyük önem kazanacağı şüphesizdi.

İşte bu tedbirler alınmadığından, Şubat ayında üç Türk ordusunun hiçbir düşmanın bulunmadığı Trakya'da toplanması gibi acayip bir şekil ortaya çıkmıştı. Bu ordular, İstanbul'da Esat Paşa komutasında 1. Ordu; Çorlu'da, önce Vehip Paşa daha sonra İzzet Paşa komutasında 2. Ordu; Lüleburgaz'da, benim komutamda 5. Ordu idi. Bu sırada memleketin doğusunda, Ruslar ve İngilizler, Türk topraklarında içeriye doğru çok fazla ilerlemişlerdi.

Ruslar, Ocak ve Şubat taarruzlarıyla, daha önce Van Gölü'ne kadar ilerlemiş olan sol kanatlarıyla daha iyi bir bağlantı kurmuş

Levent Şahverdi Arşivi

oldular. Şimdiki ilk hedefleri de tabii ki ordunun sağ kanadıyla ilerlemek ve ilk önce Trabzon'u almaktı. 3. Ordu'nun sol kanadındaki sahil müfrezesi iki defa mağlup olmuş ve geri sürülmüştü. Mart ayında yetişen takviye birlikleri ve özellikle Binbaşı Hunger tarafından komuta edilen 28. Alay sayesinde Türkler düşmanı Trabzon'un 30 km. doğusunda Sürmene'de durdurmaya muvaffak oldular. Ancak Nisan ayı ortasında Türk cephesinin gerisine yapılan bir çıkarma hareketiyle Trabzon düşman eline geçti. Bütün bir Rus kolordusu Trabzon'a çıkarılmakla beraber, Türkler başlangıçta şehrin güneyindeki tepelerde tutunabildiler.

Trabzon'un düşmesiyle bu bölgedeki harekât alanının Karadeniz'deki en önemli limanı Rusların eline geçmiş oldu.

Erzurum'un kaybedilmesi, Osmanlı Genel Karargâhı'nca o kadar gizli tutuldu ki; ne resmî duyurularda bu konuda bir şey söylendi, ne de Padişah ile maiyetine ilk aylarda haber verildi.

Erzurum Kalesi'nin ve geniş Türk topraklarının kaybedilmesi Osmanlı Başkomutanlığı tarafından çok fazla öneme değer bulunduğundan yeniden büyük bir askerî hareket yapılarak bu taraftaki olayların seyrini kesin olarak değiştirmeye karar verildi. Bunun için de bütün ordu ile Rusların kanat ve gerilerine taarruz etmek planı hazırlandı.

Bu taarruzu yapacak olan 2. Ordu, İzzet Paşa komutasında 10 tümenden oluşan 4 kolordudan ibaretti. Ordunun toplanma yeri yaklaşık olarak Van Gölü-Muş-Kiğı hattıydı. 2. Ordu buradan itibaren Erzurum ve bunun doğusu istikametinde ilerleyecekti.

Her birliğin Haydarpaşa'dan hareketle toplanma mıntıkasına kadar en çabuk bir şekilde ulaşması için gerekli zaman; merkez ve sol kanattaki birlikler için 40 gün üzerinden hesap edilmesi lâzımdı. Toroslara kadar ve Amanos kısmında trenden istifade edilmek şartıyla yine de geriye 550-650 km'lik yaya yürüyüşü kalıyordu. Sağ kanat birlikleri Resülayn'a kadar demiryolundan istifade edecekler ve buradan itibaren Diyarbakır üzerinden gideceklerdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Resülayn ile Diyarbakır arasında kamyonla nakliyatı yerine getirmek üzere Alman Genel Karargâhı tarafından 510.-514. Kamyon Kolları tahsis edildi.

2. Ordu'nun sevkiyatı Nisan ayında başladı ve Ağustos içine kadar devam etti. Malatya'da bulunan İzzet Paşa, ilk ulaşan 3. Kolordu'nun (7. ve 11. Tümenler) kolbaşları yürüyüşteyken 8 Haziran'da ordunun genel durumunu aşağıdaki gibi tasvir etmiştir:

"Bitlis'in güneyindeki yüksek arazide, Bitlis'i terke mecbur olan 5. Tümen ve Muş güneyindeki dağlarda da 8. Tümen bulunuyor. Her ikisi 16. Kolordu'yu oluşturarak 2. Ordu emrine girmiştir. Kuzeybatıya doğru Elmalı Vadisi'ne kadar gayet ince ve uzun bir hatta iki karma müfreze bulunuyordu ki bunlar da 2. Ordu emrine girmiştir.

3. Ordu'nun sağ kanadı ile yaklaşık olarak Elmalı Vadisi'nde irtibat sağlıyoruz. Burada 3. Ordu'nun 11. Süvari Tugayı bulunmaktadır. 3. Ordu'nun bundan sonraki mevzileri buradan itibaren kuzeye doğru Aşkale batısından geçiyor ve oradan da batıya doğru keskin bir kavis yaparak Trabzon'un yaklaşık 40 km. kadar batısında Karadeniz sahiline kadar uzanıyordu.

Niyetim 2. Ordu'nun büyük kısmını Diyarbakır bölgesinde ve küçük bir kısmını da Harput bölgesinde toplamak ve sonra Erzurum ile doğu istikametinde ilerlemektir.

Karşımızda, aldığımız haberlere göre takviye edilmiş 4. Kafkas Kolordusu bulunuyor."

2. Ordu'nun maksadı çok açıktı. Fakat yerine getirilemedi. 2. Ordu'nun akıbeti aşağıdaki birkaç kelime ile özetlenebilir:

Türk Genel Karargâhı'nın görüşüne göre Ruslar Haziran ayında Kafkasya'dan Avrupa'ya birlik çekmişlerdi. Bundan dolayı Genel Karargâh, oradaki Rus cephesine karşı taarruza geçmek hususunda ısrar ediyordu.

O tarihta yalnızca 3. Kolordu'su bölgeye gelen yahut gelmekte olan 2. Ordu, ordu komutanının kanaatine göre eldeki kuvvetlerle bir taarruzda bulunamazdı.

Levent Şahverdi Arşivi

Karargâhı Gümüşhane'ye nakledilmiş olan 3. Ordu, 31 Mayıs'ta Mama Hatun'u almıştı. 21/22 Haziran'da güneydoğudan Trabzon'un güneyindeki tepelere Fevzi Paşa idaresinde bir taarruz yaptı ve bir tepeyi zaptetti. Fakat bunlar arkası gelmeyen taarruz hareketleriydi.

7 Temmuz'da Ruslar, üstün kuvvetlerle 3. Ordu'nun merkezine taarruz ettiler ve 8 Temmuz'da 3. Ordu'nun sağ kanadını çok fazla baskı altına aldılar. 3. Ordu, 2. Ordu'dan yardım rica etti. Fakat bu ordu ancak zayıf bir müfreze gönderebildi ve bu müfrezenin de komutanının kararsızlığı yüzünden herhangi bir etkisi olamadı. 3. Ordu'nun sağ kanadı ile merkezi geri çekilmeye mecbur oldu. Böylece Bayburt ve Erzincan düştü.

12-16 Temmuz'da 2. Ordu'nun 8. Tümeni de Muş güneyindeki tepelerde Ruslar tarafından saldırıya uğradı ve 30 km. güneye sürüldü.

Rus süvarisinin yaptığı iki kuvvetli yarma hareketi sebebiyle cephe gerisinde panik başladığından, 3. Ordu merkezinin geri çekilmesi sonradan intizamını kaybetti. Ordunun sağ kanadı da Elmalı Vadisi'ne doğru oldukça düzensiz bir şekilde çekildi.

İzzet Paşa artık Erzurum ve doğusu istikametindeki büyük taarruz planından vazgeçmek zorunda kaldı. Çok geçmeden 3. Kolordu ile güneyden ve güneybatıdan ileri yürüyüşte bulunan birlikler, yapılmasından vazgeçilen hareketin toplanma yerinin sol kanadında toplanmaya ve daha sonra da Erzurum'un batısına doğru Rusların kanat ve gerilerine taarruza karar verdi. Fakat şüphesiz çok doğru olan bu karar bile uygulanamadı.

3. Ordu sürekli geri çekiliyordu. Ancak 8 Ağustos'ta Fırat üzerindeki Kemah'tan doğrudan doğruya kuzeye -Erzincan'ın yaklaşık 30 km. batısından geçerek- Karadeniz sahiline giden hatta durdu. Rusların takibi burada durduruldu.

2. Ordu'da 1., 14. ve 53. Tümenler bölgeye geldikçe, cepheye alındılar ve kısım kısım muharebeye girdiler. Ağustos ayı içinde bir miktar arazi kazanmaktan başka kesin sonuçlu bir başarı ka-

Levent Şahverdi Arşivi

zanılamadı. Bu muharebeler bilhassa Oğnut mıntıkasında oluyordu.

10 Ağustos'ta İzzet Paşa ikinci taarruz planından da vazgeçerek Kiği-Oğnut-Muş güneyi hattında bir savunma mevzii kurmaya karar verdi. 2. Orduca kanattan yapılması tasarlanan büyük taarruzun sonu bu oldu. Ruslar Osmanlı Başkomutanlığı'nın maksadını anlayarak 2. Ordu'nun toplanması henüz tamamlanmadan 3. Ordu'ya son darbeyi vurmuşlardı. Bundan dolayı 2. Ordu'nun ortak hareket planı yapılamadı.

Rusların en sonunda durdurulmaları ve 3. Ordu'yu artık tazyik etmemelerinin sebebi bir bakıma geri ile bağlantı tertibatını tanzim etmeleri gerektiğinden, diğer bakımdan da 2. Ordu'nun kanattaki tehlikeli durumundan ileri gelmişti. 2. Ordu cephesi karşısında başka Rus birlikleri vardıysa da yine de Ruslar 2. Ordu'nun tehditkâr durumunu göz ardı edemezlerdi.

2. Ordu'nun bu arazide hareket kabiliyetini azaltan birçok zorluk da İzzet Paşa'nın savunmaya yönelik üçüncü kararını almasında etkili olmuştur.

Bu dağlık arazide piyadenin himayesine muhtaç olduğu yerlere ancak emniyetle götürülebilecek olan dağ toplarına 2. Ordu yeterince sahip değildi. Ordu emrinde bu çeşit toptan yalnızca 18 tane vardı. Topçu cephanesi ise çok azdı. Aynı şekilde iaşe malzemesini her yere götürebilecek yeterli sayıda katır ve özellikle deve kolları da yoktu. Hatta birliklerin büyük ve küçük ağırlıkları bile yeterli sayıda katır koluna sahip değildi. Bunların sayısı ihtiyacın üçte birine, kısmen de üçte ikisine ulaşıyordu. Seyyar sağlık teçhizatı da tamamıyla eksikti.

Türk Genel Karargâhı büyük taarruzun planlanmasında bu hususları göz önünde bulundurmadığı ve zamanında daha iyi hazırlıklarda bulunmadığı için suçlamalara hedef olmaktan kurtulamaz. Kararlaştırıldığı üzere kağnılar için toplanma mıntıkasında para ile öküz tedarik etmek suretiyle nakliye vasıtası hazırlamak ihtiyacı karşılanamazdı. Çünkü kağnılar daracık dağ

Levent Şahverdi Arşivi

yollarında genellikle hareket edemediğinden işe yaramıyordu. Bundan başka mülkî memurlar tarafından toplanma bölgesindeki hayvan sayısı hakkında verilmiş olan bilgilerin yanlış ve çok abartılı olduğu uygulama sırasında anlaşıldı.

Kar ve buzla kaplı patikalarda iaşenin ikmali için gerekli nakliye vasıtalarının noksanlığı dolayısıyla daha sonra acı neticeler ortaya çıkardı ve kışın 2. Ordu insan ve hayvan mevcudunun büyük bir kısmını kaybetti.

İşte bu taarruz da, bütün Dünya Savaşı boyunca Türkiye'de icra edilen diğer taarruz harekâtları gibi uzun ve elverişsiz irtibat hatları yüzünden başarısızlığa uğramıştır.

Stratejik açıdan kanattan yapılacak bir taarruz seri ve ansızın hareketi gerektirir. Fakat 2. Ordu'nunki gibi toplanma mecburen üç-dört ay devam ederse düşmanı hazırlanmasına mahal vermeden basmak hususu tamamen imkânsız olur. Yandan taarruz için düşmanın yerinde kalması ve uzun hazırlık ve toplanma döneminden sonra taarruz hareketinin düşmanı o yerde vurması lâzımdı. Hiç olmazsa 3. Ordu, 2. Ordu'nun hareketi etkili olmaya başlayıncaya kadar, dayanabilecek derecede taze birliklerle takviye olunması gerekirdi. Şüphesizdir ki Rus kuvvetlerinin sayı ve kıymeti Türk Genel Karargâhı tarafından iyi değerlendirilememişti.

3. Ordu, ricat ve paniklerle mevcudunun büyük bir kısmını kaybetti. Çünkü birliklerdeki binlerce er izin almaksızın geriye savuşmuşlardı. Ağustos ayı ortasında Ordu, 13 bin firari yakaladığını bildiriyor, Sivas valisi ise kısa bir sürede 30 bin firari toplayabileceğini bildiriyordu.

Eylül ayında 3. Ordu, kolordular tümene, tümenler alaya ve alaylar tabura çevrilmek suretiyle yeni bir düzenleme yaptı ve birlikler başka isimler alarak 3. Ordu cephesinde 1. ve 2. Kafkas Kolorduları kuruldu.

Sene başında kurulan Gürcü Müfrezesi'nin kıymeti hakkında, Ekim ayında 3. Ordu'da bazı anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Yaklaşık

Levent Şahverdi Arşivi

bir tabur kuvvetinde olan bu müfreze -Lazistan Müfrezesi'nde bulunan Gürcüler müstesna- son muharebelere sokulmamış ve Karadeniz sahilinde Giresun'da bırakılmıştı. Bu müfrezenin kuruluş maksadı, 3. Ordu'ya küçük bir takviye birliği vermekle beraber özellikle Gürcü İhtilal Komitesi eline mühim bir propaganda aracı vermekti. Gürcü Müfrezesi'nin vazifesi askerî olmaktan çok siyasîydi. Diğer bütün özel teşkilatlar ve gönüllü kuvvetler gibi bu da İstanbul'da Alman irtibat subayları tarafından kurulmuştu. Vehip Paşa ise bu müfrezeye güvenmiyor ve sıradan bir Türk taburu gibi kullanmak istiyordu. Bundan dolayı çok çeşitli anlaşmazlıklar çıkmıştı. Nihayet 1917 Ocak ayında hiçbir hususta kayda değer bir fayda sağlayamadan lağvedildi.

Vehip Paşa'nın kudretli eli altında 3. Ordu süratle yine bir dereceye kadar düzene girdi. Fakat bu birlikleri o da belirli bir zaman içinde tesirli bir taarruza hazır hâle getiremezdi. Türk birliklerinde manevî ve ruhî çöküntü çok uzun bir süre devam eder ve bu moral bozukluğunun giderilmesi için hayli zamana ihtiyaç vardı.

Son zamanlarda 3. Ordu'nun menzil hizmetlerine yardım için Ulukışla-Sivas menzil yoluna Alman Kamyon Kolları tahsis olundu.

Kafkasya bölgesinde kış erken başladığından 2. Ordu birliklerinin hâli, nakliye vasıtalarının yetersizliği yüzünden ikmal edilemeyen malzemenin noksanlığı dolayısıyla gittikçe kötüleşiyordu. İleri hatlarda yapılan küçük muharebelerin sebep olduğu zayiat önemsizdi. Birliklerin mevcudunu eriten asıl sebep açlık ve soğuktu.

Kasım ayında Ruslar, yalnız hâkim tepeleri ve geçitleri tutarak ileri birliklerini Türk hattından 12-30 km. geri çektiğinden Türk Genel Karargâhı da 2. Ordu'nun büyük kısmını ileri hattan, soğuktan daha korunaklı yerlere kadar geri almasını emretti. Fakat bu tedbir nakliye vasıtası eksikliğinin sebep olduğu elim durumu yeterli derecede değiştiremedi.

Levent Şahverdi Arşivi

Oradaki tümen komutanlarından birinin 29 Kasım 1916 tarihli aşağıdaki raporu yaşanan acıklı sahneyi tasvir etmektedir:

"Yiyecek yokluğundan ve sıcak tutacak elbisenin olmamasından büyük zayiat meydana geliyor. Birçok Türk eri ince yazlık elbise ile kaputsuz ve ayakkabısızdır. Ayakları ekseriyetle paçavralarla sarılmış ancak parmakları yine de dışarıdadır. Erzak, ortalama olarak günlük miktarın üçte biri oranında verilebildiğinden askerler tamamen zayıf düşmüşlerdir.

Koşum hayvanlarına hiç yem verilmiyor. Binek hayvanlarına ise günlük 1-1,5 kilo arpa veriliyor. Bundan dolayı günlük hayvan telefatı çok büyük olup esasen yetersiz olan hayvan sayısı beslenememe sebebiyle yük taşımaya elverişsiz hale geldiğinden nakliye vasıtası sayısı sürekli azalmaktadır.

Bu şartlar altında bir kar boranı veya buna benzer bir fırtınadan sonra bazen bütün bir birliği dağ başında açlıktan ölmüş veya soğuktan donmuş bulmak şaşırtıcı olmaz.

Hiç zannetmem ki bu zavallı insanların kahramanlığı, Şıpka Geçit'inde kardan ölen Rus Kazakları'nkinden daha az olsun."

Cephe gerisindeki sağlık hizmetlerinin tanzim ve ıslahı da belirtilen sebepler dolayısıyla zordu. Bu konuda Alman tabibi Doktor Schilling 16 Aralık 1916 tarihli bir raporunda şöyle diyor:

"Türk menzil memurlarının yalnız Diyarbakır'da 5-6 bin kadar olan hasta sayısını idare edemedikleri görülüyor. Mardin'de Alman Kamyon Kolları'nın boş arabaları tarafından sabah saat 6'da naklolunan 500-600 kadar hasta zayıf insan kafilesi gördüm. Hastalar son derece acınacak bir durumda ve pis bir haldeydiler... vs".

Diğer bir hekim olan Doktor Nikau 24 Aralık 1916'da Harput'tan yazıyordu:

"Buraya getirilen hastalar acınacak bir haldedir. Kirli ve bitli olmaları bir yana, gıdasızlık ve zayıflık sebebiyle hayatları tehlike

Levent Şahverdi Arşivi

altındadır. Ordu sıhhiye reisinin yardımıyla mezarlık yapmak üzere iki yer tedarik edebildim. Defnedilen ölü miktarı ayda 900 kadardır".

2. Ordu'da büyük ölümler başlamıştı. 1916 senesi, Kafkas cephesi için hiçbir şekilde başarılı ve memnuniyet verici olmamıştı.

Irak

Kutülamare'de kuşatılmış olan General Tawnsend'ın birliklerini kurtarmak maksadıyla 1916 senesinin ilk dört ayı içinde İngilizler pek çok teşebbüste bulunmuşlardı. Bunun için Fransa cephesinden iki tümen ile diğer bir takım birlikler Basra'ya getirilmişti.

Türkler, Dicle'nin iki tarafında birbiri arkasında üç müstahkem mevzi hazırladılar; 7/9 ve 13/14 Ocak'ta şiddetli muharebelerden sonra ilk iki mevzilerinden geriye atıldılar. Fakat üçüncü mevzide, İngiliz taarruzları büyük zayiat verdirilerek püskürtüldü.

7 Mart'ta Elsin civarında kısmen taze birliklerle yapılan yeni İngiliz taarruzları da aynı şekilde başarısızlığa uğradı.

Daha sonra Türkler ikinci hat olan Felâhiye mevziine çekildiler. Burada 9 ve 22 Nisan'da şiddetli taarruzlara uğradılar. Fakat İngilizler bu saldırılarında muvaffak olamadılar.

Türk raporlarına göre son muharebe sırasında Kutülamare kuşatmasının devam ettirilmesi için yalnız 2 bin Türk piyadesi bırakılmıştı. General Tawnsend'ın birlikleri uzun süren muhasara sebebiyle o kadar kuvvetten düşmüşlerdi ki bu zayıf kuvvetlere karşı bir yarma hareketi yapmaya muvaffak olamamışlardır.

General Tawnsend 29 Nisan'da teslim oldu. Mareşal von der Goltz 6 Nisan'da Bağdat'ta tifüsten ölmüştü. Bu son aylardaki başarının mükâfatını görememiş olması esef vericiydi.

Levent Şahverdi Arşivi

Çok fazla hürmet edilen bu komutan ve askerî eğitimcinin kaybından dolayı Osmanlı subaylarının tamamı kederliydi. 24 Haziran 1916'da İstanbul'da Mareşal için büyük bir cenaze merasimi yapılarak cenazesi Tarabya'daki mezarlığa nakledilerek dünyanın en güzel noktalarından birinde ebedi istirahata konuldu.

Mareşalin şahsının Türkler üzerindeki büyük nüfuzundan dolayı vefatı Alman menfaatleri açısından ayrıca bir kayıp olmuştur. Sonunda Kutülamare'nin düşmesi, Halil Paşa'nın -Enver'in çok genç olan amcası- komutanlığı sırasında gerçekleşti. Mareşalin hastalığı sırasında vekâletini de Halil Paşa üstlenmişti. Başarılı sonucun alınmasında Halil Paşa'nın inkâr edilemeyecek gayret ve çabası gerek kendisinde ve gerekse diğer Türklerde kendine güven hissini o kadar artırmıştı ki artık bu cephede Almanların tavsiyelerini hemen hiç dinlemez oldular. Fakat Mareşalin yokluğu kısa zamanda kendini olumsuz olarak hissettirmiştir.

Goltz'un yokluğunun ilk neticesi, Irak'ta kaybedilen geniş araziyi tekrar ele geçirmek için İngilizlere yeniden taarruz etmek üzere Kutülamare başarısından faydalanılmaması oldu. 13. Türk Kolordusu nun tarafsız olan İran topraklarında ileri hareketi başladı. 11 Temmuz 1916'da aşağıda aynen anlattığım ve bugün de hiçbir şey ilave etmeye gerek görmediğim düşüncelerimi bir raporla tespit etmiştim:

"Irak'ta 6. Ordu'da açık bir sevk ve idare yok gibi görünüyor. Halil Paşa ordu komutanından başka her şeydir; Kutülamare muzafferiyetinden sonra İngilizlere Felâhiye'de taarruz ederek Irakın hiç olmazsa bir kısmını tahliyeye mecbur edecek yerde, çok nüfuzlu ve akıllı fakat çok entrikacı ve Almanlara dost olmayan İhsan Paşa'yı Hanikin üzerinden Kirmanşah'a gönderiyor ve Rusların birkaç taburla (2-3), birkaç süvari alayına (5 kadar) karşı, Türk basını tarafından göklere çıkarılan kolay bir takım başarılar kazanmak peşine düşüyor.

İran'a karşı yapılan bütün bu harekât boşluğa kılıç sallamak gibidir. Çünkü birincisi oradaki başarı devamsızdır; ikincisi halkı as-

Levent Şahverdi Arşivi

kerliğe alışmamış ve güvenilmez olan İran üzerine yapılması tasarlanan baskının, Dünya Savaşı'nın sonucu üzerine hiçbir tesiri yoktur."

Türklerin hareketsizliğinden dolayı İngilizler Felâhiye'de kalabildiler ve mevzilerini inşa ve ikmal ettiler; bir taraftan da sonradan Bağdat üzerine yeni bir harekete girişmek üzere sağlam esaslar temin etmek için nehir ve kara ulaşım yollarını yavaş yavaş fakat sistematik bir şekilde ıslah ve tanzime başladılar.

Kutülamare'nin düşmesinden birkaç hafta sonra buralarda birkaç ay için büyük harekât yapılmasını imkansız kılan sıcaklar başladı. Sonbaharda iklim harekâta tekrar müsait olduğunda Türklerin elinde her hangi bir büyük hareket için gerekli birlik yoktu. Çünkü o sırada 13. Kolordu Hemedan'a kadar ilerlediğinden İngilizlere karşı kullanılamayacak durumdaydı. 6. Ordu'nun cephedeki kuvveti 45., 51. ve 52. tümenlerden ibaretti. Bu tümenler saldırı bir yana müdafaa için bile yeterli değildi.

İran, o vakit Türk siyasetinde büyük bir rol oynuyordu. Fakat ne yazık ki Almanya bile İran işine, akıl erdirilemeyecek kadar çok karıştı; ben buna başından beri esef duyuyordum.

Almanya daha 1915 kış mevsiminde, İran'da Türklerin yardımıyla askerî düzenleme yapmak üzere subaylardan oluşan bir heyet göndermişti.

Alman programının özünü teşkil eden "İran'ın Almanlar ve Türkler tarafından hiçbir menfaat gözetilmeksizin kurtarılması" politikası tabiidir ki yüce bir maksattı. Fakat pratikte hiçbir şekilde uygulanabilir değildi.

Inancıma göre, Dünya Savaşı'nda zaferi kazanmak gerekliydi; bu maksadın dışında her hangi bir istikamette bir tek subay ve erin kullanılması hata olurdu.

İranlılardan yeni birlikler kurularak Rusların kuzey İran'dan sürülüp çıkarılmasını öngören planın başarılı olması için tamamen başka esaslara dayanmak gerekiyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu zamana kadar orada, İsveç subayları tarafından büyük bir gayret ve faaliyetle talim ve terbiye edilmiş sadece bir jandarma birliği vardı. Askerî maksatlara çok az kabiliyetli olan yerli halkla ve hükümetin ayırabildiği çok küçük bütçe ile İsveç subayları şüphesiz geniş kapsamlı bir iş göremezlerdi.

Şimdi ise Alman subayları, Türklerin yardımıyla savaşa eiverişli İran birlikleri kurmakla görevlendirilmişlerdi. Alman subayları bu konuda işe, jandarmalardan ve gönüllülerden başladılar. Kirmanşah eski valisi, İranlı Mareşal Nizamüssaltana'nın şahsında kendilerine askerî ve siyasî bir dayanak buldular. Bu iş için büyük meblağda Alman parasının sarfedilmesi gerekiyordu.

Aslında önceden de tahmin edildiği üzere, Ruslarla çarpışmada bu birliklerin kıymetinin çok düşük olduğu görüldü. 1916 Nisan ve Mayıs ayında Ruslar doğudan Bağdat genel istikametinde yaklaşık bir süvari tümeni ve birkaç taburla Osmanlı hududuna doğru ilerlediği zaman Mayıs başında bu birlikler tamamen dağıldı. Jandarmalar her yana dağılmışlar ve bu arada düşman tarafına bile geçmişlerdi. Bundan dolayı Alman subaylarının Bağdat kuzeyinde Yakube'ye çekilmeleri emredildi. Bu olayın, genel görünüm itibarıyla, gerek Türklerin ve gerek İranlıların gözünde Alman subaylarına şeref kazandırmadığı açıktır.

Almanların İran işlerine karışmaları aleyhinde vaktiyle fikir beyan eden birçok ileri görüşlü Alman subayı bulunuyordu. Fakat bunların sözünü kimse dinlemedi. Almanya İran heyetinin yukarıda bahsedildiği üzere Mayıs ayı başında dağılmasına rağmen, Almanya Hariciye Nezareti bu politikada önceki sınırlarını değiştirmemişti.

Enver büyük bir karargâh kadrosu ile 1916 Mayısında Bağdat'ta bulunduğu sırada, Almanların İran'daki harekâta beraberce devam etmelerine dair birçok konuda kendisiyle Alman askerî temsilcisi arasında yeniden görüşülüp anlaşmaya varıldı.

O sıralarda Halil Paşa'nın Alman kurmay başkanı olan Albay von Gleich, Mayıs ve Haziran raporlarında Almanya'nın İran'a

Levent Şahverdi Arşivi

müdahaleden vazgeçmesini kesin bir dille tavsiye etmişti. Fakat o da dersini almıştır.

Albay von Gleich, İran'ın askerî yardımının kıymet derecesini şu şekilde tarif ve tasvir ediyordu:

"İran jandarmalarının sayısı duruma göre değişir; muharebe olursa azalır, maaş dağıtılırsa artar."

23 Mayıs'ta diyordu ki:

"İran teşebbüsünün başarısı hakkında bütün ümit ve güvenimi kaybettim ve bu konuda para sarfetmenin bir ziyan ve israf olduğu kanaatindeyim."

Yine aynı subay 11 Haziran'da şöyle yazıyordu:

"...Bundan dolayı şu hususu kesinlikle arz ederim ki şimdi veya gelecekte ya da en azından bu savaş müddetince İranlılardan bir birlik kurulması mümkün değildir."

Aynı raporunda son hükmü de şöyledir:

"Biz hiçbir zaman İran'da memleketin bağımsızlığını sağlayabilecek derecede bir askerî kuvvet kazanamayacağız düşüncesindeyim. Diğer taraftan İran, Almanların yardımıyla bile iç işlerindeki zorlukları gideremeyecektir."

Albay von Gleich'in bu isabetli düşünceleri fiilen hiçbir tesir gösterememiştir. İran jandarmasının bir kısmından menzil hizmetinde faydalanmak istenildi. Bunlardan başka, İran işleri hakkında Türklerle Almanlar arasında önceden olduğu gibi şimdi de

Levent Şahverdi Arşivi

birçok görüş ayrılığı ve iki tarafın bir diğerine karşı güvensizliği kendini gösteriyordu.

Bazı tedbirler 6. Ordu Komutanı Halil Paşa tarafından emrediliyor ve bu emirlerden Alman olan kurmay başkanı ve Alman subaylarının bilgisi olmuyor veya geç haberleri oluyordu. Bir süre sonra Albay von Gleich'in sağlığı iklim şartları sebebiyle bozulduğundan Almanya'ya geri döndü. Yerine Saksonyalı Kurmay Binbaşı Kretzmen getirildi.

Şüphesiz ki Enver de Bağdat'ta bulunurken Nizamüssaltana ile gizli görüşmelerde ve anlaşmalarda bulunmuştur. Bu İran mareşali, bundan sonra Türklerle daha sıkı ilişkilerde bulundu. Bu vesile ile şunu da kabul edelim ki İran askerî rütbelerini, diğer ordularda olduğu gibi ciddiye almamak gerekir. Alman astsubay başçavuşu olup savaşta gösterdiği başarıdan dolayı subay yapılıp teğmen olan Hasse, -aslında çok kabiliyetli ve değerli bir kişidir- daha savaştan önce İran'da çok çabuk albay oluvermiştir.

Nizamüssaltana'nın beraberinde bulunan heyetteki Mesut Han'ın yetişme şekli çok açık değildi. Bu zat, Nizamüssaltana'nın kurmayları arasında -yegâne uzman sıfatıyla- büyük bir mevki işgal ediyordu. Bu adam İran İhtilali'nden önce Tahran'da bir dükkânda çalışan eski bir Fransız astsubay okulu talebesiydi.

Enver ile Alman irtibat subaylığı arasında anlaşmaya varılan kararlarda, Alman Albayı Dük Adolf Frederich von Meklemburg'un İran'a yürüyüşte Musul koluna komuta etmesi kararlaştırılmıştı.

Bir süre sonra Halil Paşa, Dük'e zorluk çıkarmaya başladı. Musul kolu anlaşmaya göre başta bir tümen kuvvetinde olacakken, bir piyade alayıyla bir süvari tugayı ve bir makineli tüfek müfrezesine indirilmiş, en sonunda da 700 tüfek mevcudunda zayıf bir Türk alayından ibaret bırakılmıştı. Bundan başka diğer bazı anlaşmazlıklar ortaya çıktığından, Dük görevinden ayrılarak Avrupa savaş alanına geri döndü.

Levent Şahverdi Arşivi

13. Türk Kolordu'sunun İran harekâtına biz Almanlar da 14. ve 15. Türk İstihkâm Taburlarına bir Alman müfrezesi ve çok miktarda istihkâm subayı vermek suretiyle katılmıştık. Bunlardan Bağdat-Kirmanşah yolunda en basit bir tarzda yol inşaatına nezaret etmek hususunda faydalanıldı. Alman birliklerinin bu şekilde kullanılmasını ben uygun görmediğimden Almanya'ya bildirdim ve subayların bir kısmının geriye alınmasına muvaffak oldum. Süleymaniye ve Kirmanşah'ta da Alman Menzil Hastaneleri kurulmuş ve 13. Kolordu menzil yoluna Alman kamyonları tahsis olunmuştu. Eylül ayında Alman havacı subayları ile 6. Ordu'dan gelen diğer Alman subaylarından Dicle'de İngiliz cephesi arkasında tren hattı inşaatının süratle ilerlediğine ve bu nehir üzerinde her cinsten İngiliz nakliye gemilerinin sayısının önemli ölçüde arttığına dair çok kesin haberler aldım.

Bu haberleri Enver'e bildirmekle beraber, yakın bir gelecekte Bağdat'ın ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya olduğu konusunda dikkatini çektim.

Birkaç hafta önce 3., 2. ve 6. Orduların yani Türkiye'nin Doğu Cephesi'nin birleşik bir komuta altına alınmasına dair olan teklifim hakkında da Enver henüz bir karar alamamıştı.

Bağdat'ın emniyet altına alınmasına dair tedbirlerin yerine getirilmesi konusunda İstanbul'dan bir sonuç alamayınca tam da bu sıralarda Türkiye'de bulunan İmparatorun yaveri General von Chelius'a bu konudaki endişelerimi bildirdiğim gibi metnini aşağıda verdiğim raporumla da General Ludendorff'a müracaat etmiştim. General von Chelius bu raporu Pless'te bizzat General Ludendorff'a vermişti. Bu raporum üzerine şifahî malumat vermek üzere Ocak ayında Pless'teki Genel Karargâh'a davet edildim. Bu konunun ayrıntılarını daha sonra vereceğim.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul, 25 Ekim 1916

RAPOR

1916 Senesi Ekim Ayı Sonunda Türkiye Cephelerindeki Durum

Doğu Cephesi: 3. Ordu'nun ricatinden sonra cephe hattı yaklaşık olarak kuzeyden güneye doğru olmak üzere Tirebolu-Kemah hattında.

Ruslar Sarıkamış tren hattını Hasankale üzerinden Erzurum civarına kadar -şimdi belki de Erzurum'a kadar- uzatmışlardır. 3. ve 2. Ordular arasında şimdiye kadar Türkler için olduğu kadar Ruslar için de nüfuz edilmesi mümkün olmayan asi Kürtlerle meskûn olan Dersim bölgesi bulunuyor.

2. Ordu yaklaşık olarak Demirbey-Kiği-Oğnut-Muş güneyi-Bitlis hattında bulunmaktadır. Bu ordunun kuzeydoğu istikametinde yaptığı taarruz kolaylıkla durdurulmuştur. Çünkü Ruslar, 3. Ordu'yu ricate mecbur ettikten sonra sol kanatlarına kuvvetli birlikler sevk etmeye vakit buldukları halde, Türk 2. Ordusu için geriden ihtiyacı karşılayacak derecede sevkiyat yapılamamaktadır.

Rusları Türk topraklarından atmak için her iki ordunun başarılı bir taarruz yapmaları, şimdiden kış şartlarının başlamış olduğu sarp ve dağlık arazide mümkün görülmemektedir. Aynı zamanda Doğu Cephesi için yeni ve taze birlikler tahsis edilmesinin mümkün olmadığı da gözden uzak tutulmamalıdır.

Ruslar tarafından işgal edilmiş olan Türk toprakları ortalama 200-230 km. derinliğine ulaşmış olup bu bölgede başlıca ulaşım yolu olmak üzere yukarıda bahsedilen demiryolu ile Erzurum-Erzincan yolu, düzeltilmiş olan Trabzon-Erzurum ve Trabzon-Erzincan yolları, bunlardan başka Erzurum'dan Karakilise üzerinden Bayezid'e oradan İran'a giden eski askerî yol zikretmeye değerdir. Karadeniz'in Kafkas sahilleri tamamıyla Rus filosunun hâkimiyeti altındadır.

2. ve 6. Ordular arasında küçük müfrezeler faaliyette bulunmakta olup bunların harekâtı önemsizdir.

Buralarda Rusların ilerleme ihtimali olan mıntıka Rumiye Gölü güneydoğusundaki Savçbulak, Sakız, Bîcar bölgesidir. Çünkü Ruslar için bu mıntıkada bağlantı hatları dolayısıyla önemli faydalar vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Musul'da kuzeye, doğuya veya güneye karşı etkili olabilecek kuvvetli bir grubun teşkili hakkında 1916 Ocak ayında Enver Paşa'ya yaptığım teklif ne yazık ki kabul görmedi.

6. Ordu: Bu ordunun durumu hiçbir şekilde ümit verici değildi. İngilizleri Irak'ta geriye sürmek için Kutülamare zaferinden istifade edilemedi. İngilizler şimdi orada 1916 Nisan ayı sonundaki durumlarından daha uygun bir stratejik konumda bulunuyorlar.

Mevsim uygun olur olmaz İngilizlerin Bağdat'a karşı tekrar harekete başlayacaklarına şüphe yoktur. Bu durumda İngilizlerin yazın Basra'dan Kurna üzerinden ilerlettikleri geniş hat, hareketlerini kolaylaştıracaktır. Bu hat, büyük Bağdat hattının hedefleri açısından da önem taşıyacaktır.

Kirmanşah üzerinden Hemedan'a ilerlemiş olan 13. Kolordu'nun Bağdat güneyinde yapılacak bir harekete yetişebileceği farzedilemez. Çünkü aradaki mesafe bir yana, kendi karşısındaki Ruslar -ekserisi süvari- tarafından yerinde tespit edilmiş bulunacaktır.

Felâhiye-Kut mıntıkalarında bulunan üç Türk tümeni genel itibarıyla iyi birliklerden oluşmuştur. Bölükler 120-150 tüfek kuvvetindedir. Hastaların sayısı çok fazladır. Yazın Bağdat'ta hastaların sayısı (malarya, dizanteri vs.) ortalama 10 bin kişiye ulaşmıştı. Ağır topçu; 15 cm'lik iyi bir Alman obüs bataryası müstesna olmak üzere, çok düşük kıymettedir.

Nasıriye'de bulunan küçük bir Türk grubunda ağır topçu yoktur. 6. Tümen şimdi Nasıriye'ye doğru yol almaktadır.

Irak'ta başarılı olabilecek bir Türk taarruzu yapılması benim zan ve kanaatime göre şu anki durum itibarıyla bütün temel şartlardan yoksundur.

Benim tahminime göre 6. Ordu daha uzun zaman önce takviye edilmiş olmalıydı. Çünkü Doğu Cephesi'nde harekâtın ağırlık merkezi Irak'tır.

Bu görüşüme dayanarak Enver Paşa'ya daha iki ay önce 2. ve 3. Orduların kesin olarak savunmada kalmaları ve mevzilerini tahkim etmeleri hakkında emir vermesini teklif etmiştim. Bu şekilde 6. Ordu'ya gönderilmek üzere bazı kuvvetler elde edilebilecekti. Bu teklifim kabul edilmedi. Çünkü Enver Paşa bu teklif yerine getirilirse, Kafkasya'daki Rus kuvvetlerinin her hangi bir sebeple fazlasıyla za-

Levent Şahverdi Arşivi

yıf düştükleri görüldüğünde, 3. ve 2. Orduların Ruslara vaktinde saldırıya geçemeyeceklerini düşünüyordu.

Aynı şekilde 3., 2. ve 6. Orduların birleşik bir komuta altına alınmasına dair olan teklifim de kabul edilmedi. Hâlbuki benim fikrime göre ancak bu tedbir, Doğu Cephesi'nde etkili bir şekilde faaliyet gösterilmesine esas teşkil edebilirdi.

Bu arada gerek birliklerin harekâtı için ve gerekse her çeşit sevkiyat için mesafenin büyüklüğü de göz önünde bulundurulmalıdır. Bir birliğin İstanbul-Bağdat yolunu aşması için ortalama iki aylık bir zamana ihtiyacı vardır.

Hicaz: Medine'nin 60 km. güneybatısında asi Araplar Türklere başarısız bir taarruzda bulundular. Medine-Mekke arasındaki mesafenin kuş uçuşu 350 km. kadar olması isyan hareketinin önemli ölçüde genişlemiş olduğuna ve bu harekâtın önemsiz olduğunu bildiren haberlerin gerçeği yansıtmadığına bir delildir.

Yemen'deki Türk birlikleri hakkında uzun zamandan beri hiçbir haber alınamamaktadır.

4. Ordu: 1. Taarruz Kuvveti'nin (Baron von Kress komutasında) şu andaki kuvvetiyle El-Arîş'ten itibaren tekrar ileri harekete geçmesi düşünülemez.

İngilizler Sina Yarımadası'nın işgalini düşünüyorlarsa -ki, Katya üzerinden tren hattının uzatılması buna delalet edebilir- bu düşünceleri hakkında bir yorumda bulunamam. Daha 1916 senesi başından beri İngilizlerin Kanal'ı emniyet altına almak üzere Kanal'ın doğusunda sağlam bir hat vücuda getirmek için çalışma yaptıkları görülmekteydi.

Denize hâkim olan İngilizler için Mısır'daki kuvvetlerinin takviyesi her an kolaylıkla mümkündü. Biz ise uzun ve yorucu kara yoluna bağlıyız. Bundan başka İngilizler birliklerimizin mevki değiştirmelerinden Araplar aracılığı ile tam zamanında haberdar olmaktadırlar.

Bu sebepten dolayı ben, ilk Kanal seferinden beri Mısır'da İngiliz kuvvetlerini tespit etmek için ancak küçük teşebbüsler yapılmasına taraftardım. Yeterince kuvvet hazırlanıp daha geniş imkânlara dayanmadan ve ulaşım yolları temin edilmeden ciddi bir saldırı yapılmasına taraftar değildim.

Irak'ta, Hicaz'da ve Kanal'ın doğusunda meydana gelen olaylara daima bir bütün olarak bakmak daha uygun olur. Suriye'de Arap-

Levent Şahverdi Arşivi

lar, Cemal Paşa'nın olağanüstü sert yönetiminden dolayı, Türklerin aleyhine dönmüşlerdir. Bu ay Şam civarında, ancak askerî kuvvetlerle bastırılabilen önemli karışıklıklar çıkmıştır.

Savaşın başından beri sorumluluk sahibi olan makamların yaptığı düzenlemelerde; yukarıda bahsedilen dört ordu için de İstanbul'la yegâne bağlantı ve can damarının Toros ve Amanos üzerinden geçtiği ve bunun için elde bulunan bütün amele kuvvetinin ilk önce oraya ayrılması gerekeceği yeterince takdir edilememiştir. Bu husus gereğince dikkate alınmış olsaydı Toros ve Amanos yolunun dört ordunun ihtiyacı için yeterli olabilecek şekilde tamamlanmadan, Ankara-Sivas hattına, Diyarbakır hattına ve sair bazı büyük yol inşaatlarına başlanmazdı. Harekâtı sekteye uğratan birçok gecikmenin sebebini bu hata izah eder.

5. Ordu: 5. Ordu'nun Karadeniz sahilindeki Midye'den, Akdeniz'de Alanya'ya kadar uzayan mıntıkasında düşman şimdiye kadar sahilin her hangi bir noktasında karaya ayak basmaya muvaffak olmamıştır.

5. Ordu, 26 Tümen'in ayrılmasından sonra eski kuruluşundan yalnız İzmir'deki 16. Tümen ile Çanakkale Boğazı'nın Anadolu sahilinde 24. ve Rumeli sahilinde 42. Tümenlere sahipti. Diğer bütün birlikleri ise yeni teşkilatlarına henüz ikmal edilmediğinden yaşı kırkı geçmiş müstahfaz askerlerden oluşuyordu.

1. Ordu: 1. Ordu İstanbul civarı ile Karadeniz sahilinde bulunan iki tümenden oluşmuştu. Selanik bölgesinde kuvvetli bir düşman ordusu bulundukça ve sahillerimiz karşısında bulunan adalar düşman için dayanak noktası olarak kaldıkça Çanakkale'ye karşı gelecekte yeni bir teşebbüs yapılmasının imkânsız olmadığına dikkat çekmek isterim. Bunun içindir ki, Çanakkale'yi kullanılmaya elverişli birliklerden tamamen yoksun bırakmak bence doğru değildir.

İtilaf Devletleri, geniş ölçüde yaygınlaştırılmış olan casus teşkilatı sayesinde birliklerimizin bütün harekâtını takip ediyorlar.

Düşmanlarımız için şüphe yok ki, zorlanmadan bir muvaffakiyet ihtimaline imkân verildiği takdirde böyle bir teşebbüste bulunmaktan geri durmayacakları muhakkaktır.

Türkiye'nin batı sahillerinde diğer mühim bir nokta da, 4. Ordu mıntıkasındaki İskenderun Körfezi ve Mersin'dir. Kuvvetli bir teşebbüsle burada dört ordunun merkezle bağlantısı kesilebilir. Selanik taraflarındaki harekât başarısız olduğu takdirde oradaki İtilaf

Levent Şahverdi Arşivi

kuvvetlerinin bu maksat için sevk edilebileceği unutulmamalıdır. Fakat Kıbrıs Adası şimdiye kadar bir hareket üssü olarak hazırlanmadığından bu durum şimdilik muhtemel görünmemektedir.

Süvari Orgeneral Liman von Sanders

Mısır

1916 Şubat ayında Süveyş Kanalı'na karşı büyük bir harekât yapılması plânlanmıştı. Bu maksatla tahsis edilmiş olan Alman ve Avusturya takviye birlikleri tren nakliyatındaki büyük kesintilerden dolayı aylarca gecikmeden sonra bölgeye ulaşabileceğinden bu hareketin yapılması yaza kalmıştı.

Alman Genel Karargâhı, İngilizlerin Mısır'dan Avrupa cephelerine yeniden birlik getirmeye başladıklarına dair haberler aldığından, İngilizlere tekrar Kanal'ın muhafazasını düşündürmek yani orada askerlerini alıkoydurmak için tasarlanan büyük hareketten önce daha Nisan ayında çeşitli sınıflardan oluşan küçük bir müfreze ile bir taarruza teşebbüs edildi.

Müfreze -üç tabur piyade, altı bölük süvari, bir topçu bataryası ve bir makineli tüfek bölüğünden oluşuyordu- Kantara istikametinde ilerledi. Kanal'ın yaklaşık 45 km. doğusunda Katya civarında bir İngiliz süvari alayını ordugâhında bastırmaya ve alayın büyük bir kısmını esir almaya muvaffak oldu ve bununla bu teşebbüsten beklenilen maksat kazanılmış oldu.

Temmuz ayı ortasında tertip olunan büyük taarruz başladı. Artık en son Alman takviye birliğinin gelmesi beklenmedi; çünkü bu beklemenin hiç sonu gelmiyordu.

Taarruz kuvvetinin harp düzeni aşağıdadır:

Türk birlikleri: Albay Refet Bey komutasında takviye edilmiş 3. Türk Tümeni,

Alman birlikleri: Altı makineli tüfek bölüğü, bir 15 cm'lik ağır sahra obüs bataryası, bir 10 cm'lik ağır uzun top bataryası, dört uçaksavar topu, bir uçak müfrezesi, otomobil teşkilatı, iki seyyar hastane.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunlardan başka her biri altışar toptan oluşan iki bataryalı bir Avusturya sahra obüs taburu bulunuyordu.

Bu hareket, yukarıda bahsedildiği gibi Şubat ayında yapılması kararlaştırılmış olduğu halde şimdi en sıcak ve en uygunsuz mevsimde icrasına teşebbüs olunuyordu.

Harekâta katılan Türk birlikleri sarf edilen mesaiye rağmen yeterli derecede yetişmemiş ve noksan olarak donatılmışlardı. Özellikle subay kadrosu çok eksikti. Alman ve Avusturya birliklerinde hastalık fazla idiyse de buna rağmen durumları yine de iyiydi.

Başlangıçta harekât yolu olarak 1799'da I. Napolyon'un da geçmiş olduğu sahil yolu, yani El-Ariş-Katya-Kantara kadim kervan yolu seçilmişti. Bu yol su tedariki ve geri ile irtibat açısından nispeten en iyi şartları taşıyordu.

Taarruz kuvvetlerine verilmiş olan direktife göre -bu direktif İstanbul'dan verilmiş ise de kim tarafından verildiğini bilmiyorum- taarruz kuvveti; deniz ulaşımını uzun menzilli toplarla taciz etmek üzere mümkün olduğu kadar Kanal'ın yakınına sokulmaya çalışacaktı.

Bu direktiften bence hiçbir şey anlaşılmıyordu. Çünkü ne kadar zaman için bu şekilde topçuyla Kanal'ın kapatılmasına devam edilebilirdi? Şayet bu durum uzun zaman için isteniyorsa -ki, asıl maksat bu olmalıydı- buradaki sorun, İngilizlerin bu teşebbüse karşı hareketsiz kalıp kalmayacaklarına, Türk ve Alman birliklerinin bu maksadı zor kullanarak başarıp başaramayacaklarına bağlı bulunuyordu. Her iki şık için verilecek cevap şüphesiz olumsuzdu.

Bu direktif ne tam ne de yarımdı. Bu durum parmakları ıslatmadan elleri yıkamaya çalışmaya benzetilebilirdi.

Bundan başka diğer bazı durumların da ortaya çıkması bu teşebbüsün yerine getirilmesine engel oluşturmaktaydı.

Levent Şahverdi Arşivi

Albay Baron von Kress durumu gayet iyi değerlendiriyor ve hiç hayale kapılmıyordu. Albay ileri hareketten dört gün önce, 4 Temmuz'da, aşağıdaki raporu bildirmişti:

> "İngilizler, şu birkaç ay içinde büyük miktarda insan, savaş malzemesi ve para sarfederek Kanal'ın doğusunda her çeşit sayısız irtibat hatlarıyla örülü mükemmel bir müdafaa şebekesi kurarak bizim zayıf taarruz kuvvetlerimize kat kat üstün birliklerle bizi beklemektedirler".

Fakat zor olan, her durumda sorumluluk isteyen bir görevi üstlenip yapmaya mecbur olan herkesin bildiği üzere, savaşta bazen de ümitsiz olduğu bilinen bir harekâtın yapılmasına mecbur kalınır. İşte böyle zamanlarda bu acı mecburiyet anında görülen olağanüstü bir gelişmeyle her şeyin tekrar düzelebileceğine dair zayıf da olsa ortaya çıkan bir ümit ışığı, komutanı yeniden gayrete getirir ve teselli eder.

İleri yürüyüş, su tedarikindeki zorlukları gidermek için -her su mevkii ancak belirli ölçüde su verebilirdi- üç kol halinde kademeli bir şekilde yapılabiliyordu. Genellikle topuklara kadar kuma batılan dalgalı ve kumlu arazide çok zorlu bir yürüyüş yapılıyor, sıcaklığın etkisini hafifletmek için ve düşman uçaklarının görmesinden sakınmak için yalnız geceleri yürüyüş yapılıyordu.

Yedi gün yürüyüşten sonra Ağustos'un dördüncü günü Kanal'ın yaklaşık 40 km. doğusunda İngilizlerin müstahkem Romani ordugâhına taarruz edildi. Taarruz asıl ordugâhın en zayıf tahkim edilmiş olan batı cephesine yöneltilecekti.

Bu taarruz -ki Türk ve Alman birlikleri tarafından beraberce yapılmıştır- tamamıyla sonuçsuz kaldı. Çünkü saldırı için ayrılan kuvvet çok zayıftı. İleri yürüyüşten İngilizler haberdar olmuşlardı. Taarruz kuvveti de, düşmanın karşısına geldiğinde tamamen yorgun ve halsiz durumdaydı. Fakat İngilizler bu defa kendilerini futbol oynarken yakalatmamışlardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Tasarlanan kuşatmaya karşı, çok ustalıkla sevk ve idare edilen İngiliz süvarisi ile Kantara'dan trenle sevk edilen takviye birlikleri tarafından, taarruz kolunun sol kanadı kuşatıldı. Başta düşman, taarruz kolunu çok şiddetli takip ettiyse de sonuçta taarruz kolu sıyrılmayı başardı. Taarruz kuvveti, saldırı sırasında ve El-Ariş'e ricat ederken mevcudunun yaklaşık üçte birini kaybetmişti.

Bu hareket, Türklerin Mısır'a ve Süveyş Kanalı'na karşı ikinci ve son büyük teşebbüsleri oldu.

Şimdi roller değişmişti. Şimdiye kadar Türkler taarruz ediyor, İngilizler savunmada kalıyorlardı. Bundan sonra İngilizlerin taarruz stratejileri -Lord Cramer'in yukarıda bahsedilen düşünceleri dairesinde- başladı. İngiliz plânı sömürge savaşlarında kazanılmış geniş tecrübelere dayanarak aceleci olmadan ve askerî hedeflerden sapmadan yerine getirildi. Plânın tatbik ve icrasını, Arapların siyaseten İngilizler tarafına geçmelerini sağlayarak kıymetli yardımlarının temin edilmesi hususu da kolaylaştırdı.

1916 yazında Filistin ve Suriye'de İtilaf Devletleri tarafından himaye ve yardım gören isyan hareketi yayılmış ve Mekke Emiri İngilizlerle ittifak ederek bağımsızlığını ilan etmişti. Bu şekilde sistematik bir tarzda idare edilen Arap bağımsızlık hareketi faaliyetlerinde kuvvetli bir dayanak bulmuştu.

Araplara karşı Cemal Paşa tarafından yürütülen siyaset de tam manasıyla başarısızlığa uğramıştı.

Enver Mekke'yi geri almak ve yeni bir emir tayin etmek üzere bir Hicaz'a bir kuvvet göndermeye karar verdi. Fakat Hristiyan olan askerlerin katılabilmesinin mümkün olmadığı bu kuvvetin oluşturulup kurulması Türkler için o kadar zor bir teşebbüs hâlini aldı ki daha sonbaharda bundan vazgeçilmek zorunda kalındı.

1915 senesi Ekim ayının 21'inde İngiliz bakanlarından Chamberlein Hindistan Genel Valisine çektiği bir telgrafta:

Levent Şahverdi Arşivi

"Araplar tereddüt içindedirler. Eğer biz büyük menfaatler sağlamak suretiyle onları yanımıza alamazsak Türklerden ayrılmamaları muhtemeldir"

demişti.

1916 yazında Arap meselesi İngilizlerin lehine dönmüştü. İngilizler için sadece hazırlanan esaslar üzerinde faaliyete devam etmek kalıyordu. Araplar ile olan bu çatışma İngilizlerin o kadar işlerine yaradı ki, Mısır Seferi diye anılan bu seferin daha sonraki aşamalarında, İngilizler, sanki kendi memleketlerinde savaşıyormuşçasına müsait şartlar altında savaştılar. Türkler ise kendi memleketlerinin bir kısmında doğrudan doğruya düşmanca duygular besleyen yerli halk arasında savaşmaya mecbur olmuşlardı.

İngilizler, artık Sina Yarımadası'nda başlamış olan sistematik ileri hareketlerini; ihtiyaçları kadar, geri ile olan irtibat hatlarının tamamlandığı ölçüde ilerletiyorlardı. Bu durum, Türkiye'de takip edilen ve bütün harekâtlarda geri ile irtibat kurma zorluklarının önemini takdir edememekten ileri gelen usulün tam tersiydi.

İngilizler denize hâkim olmalarına ve sahilden çok uzak olmayan Kantara-El-Ariş kervan yolu gibi Türklerin anlayışına göre mükemmel bir irtibat hattına sahip olmalarına rağmen bile; geri ile bağlantıyı tamamıyla sağlama almak için, bu yol boyunca günlük ortalama bir km ilerleyen bir demiryolu inşa ediyorlardı. Bu demiryolunun El-Ariş doğusundan geçen Türk-Mısır sınırına bu hesaba göre yaklaşık olarak 1917 Ocak ayında ulaşabileceği tahmin olunuyordu.

Türkler tarafından ise düşmanın, yavaş fakat emin bir şekilde ilerlemesine karşılık, yeni ve kuvvetli birliklerin bölgeye getirilmesi gerekiyordu. Ancak elde sevk edilebilecek birlik yoktu. Çünkü Galiçya'da, Romanya'da, Makedonya'da ve iki ordu ile Kafkasya'da, bundan başka Irak ve İran'daki cephelerde birlikler bağlanmıştı. 5. Ordu ise önemli görevine ve her türlü ihtara rağmen depo birliklerinden oluşan bir ordu görünümündeydi. 4.

Levent Şahverdi Arşivi

Ordu'nun Adana ve Mersin civarında yerleştirilen birliklerinin iyi halde olmaması ve talim ve terbiyelerinin ciddi bir muharebe için yeterli olmamasından dolayı bunlardan faydalanmak hususu asla mevzuubahis olamazdı.

Bu durumda hiç olmazsa Türk birliklerinden elde bulunan ve kullanılabilir olanlarının hepsini ve çölde dağıtılmış ve Kudüs'e kadar olan araziye serpiştirilmiş olan kuvvetlerin tamamını, ilk önce tehdide maruz olan bölgede toplamaya karar vermek gerekirdi. Bu bölge ise Gazze civarıydı. Durumun lâyıkıyla takdir edilerek daha şimdiden bu mıntıkada kuvvetli bir savunma hattı kurulması ve bunun için de Sina Yarımadası'nın boşaltılması lâzımdı.

Fakat bazı siyasî görüşler, bu çok basit ama önemli askerî tedbirlerin alınmasına engel olmuştur. Türkler dünyaya ve Araplara karşı hâlâ Sina Yarımadası'nı rehin olarak elde tutabileceklerini zannediyorlardı. Bu sebeple çöl vaktinde boşaltılamayarak peş peşe bozgunlukların yaşanmasına sebep olunmuş ve hatta 1916 senesi sonunda El-Ariş güneyindeki Magdebe civarında yalnız başına bulunan karma bir müfreze İngilizler tarafından esir edilmişti. El-Ariş tahliye edildi. 1917 Ocak ayında Han Yunus civarında bir bozgundan sonra -ki makineli tüfek bölüğüyle bir alayın ve bir bataryanın kaybedilmesiyle neticelenmişti- Türk birlikleri yavaş yavaş Gazze-Birüssebi mıntıkasına çekildi.

Muhtelif Hadiseler

İzmir'de 1916 senesi yaz mevsiminde -aylardan beri çeşitli yerlerde ve özellikle menzil yollarında tek tük vakalarla görülen ve karantina tedbiriyle zorlukla önü alınan- kolera çok şiddetli bir salgın halinde ortaya çıktı ve ilk zamanlarda her sınıf halktan birçok kurban verildi.

Bu sırada İzmir'de Rumlar birçok defa bana gelerek gözyaşlarıyla İzmir'in mahvolmakta olduğunu söylediler. Ya kendilerinin İzmir'i terk etmelerine izin vermemi veya İzmir'in koleradan kur-

Levent Şahverdi Arşivi

tarılmasını rica ettiler. Biz daima onları teskine çalışarak kendilerine yardım vaadinde bulunurduk. Fakat İzmir'i terk etmelerine müsaade edilmedi.

İzmir Valisi Rahmi Bey tehlikeyi tam zamanında fark ederek Türk tabiplerinin zorluk göstermelerine rağmen Doktor Binbaşı Rodenwaldt'ı geniş yetkilerle salgına karşı mücadeleye memur etti. Diğer Alman tabipler ve özellikle Doktor Sauerwaldt ve Doktor Zeiss tarafından yapılan etkili yardımla beraber, bu önemli ve tecrübeli doktorun gayretleri sayesinde salgının kısa zamanda şiddetinin hafiflemesine ve birkaç hafta sonra tamamen ortadan kalkmasına muvaffak olundu.

Aynı zamanda Alman tabipleri İzmir'de bir poliklinik açmışlardı. Bu kurum hemen hemen sadece Rumların işine yaramıştı. Kendi mesleklerinin icrasına dokunduğundan dolayı Türk tabipler bu teşebbüsün aleyhine idiler.

Alman tabipleri pek çok defa mevcut sıhhî teçhizatla donatılarak Aydın vilayetinin içlerine gönderildiler. Burada kolera, lekeli humma ve malarya hastalıkları ile mücadeleye ve mümkün olduğunca düzenli sıhhî tesisler kurmaya memur edildiler. Buna karşılık onlara bir teşekkür bile edilmedi.

Mütareke'den sonra İzmir'i terk etmeye mecbur olan bütün Almanlarla beraber sıhhiye subayları, Rum Levantenlerinin hemen değişmiş olan hâl ve hareketleri ile takındıkları düşmanca tavırdan şikâyetçiydiler. Bizzat ben de aynı hâle maruz kaldım.

İzmir'de ve Anadolu'nun bütün sahil bölgelerinde birçok durumda ben Rumları Türklere karşı korumuştum. Teşekkür göstergesi olmak üzere resmimi büyük bir Rum okuluna asmışlar ve İzmir'deki Rum cemaatinin ileri gelenleri bana bir ziyafet vermişlerdi. Çalışma odamın önünde hiçbir zaman kadın ve erkek Rum ricacıları eksik olmazdı. Mütareke'den sonra ise bilhassa bunlar tarafından baştan sona hayalî olarak uydurulan Rumlara yapılan baskı iftiralarına hedef oldum. Bizlerin, Yakındoğu'nun bu kısım

Levent Şahverdi Arşivi

halkının karaktersizliklerine karşı sempati ve muhabbet duymamamızın sebebini tabii ki herkes anlar.

Ne din adamları vasıtasıyla yaptırdığımız vaazlar ve nasihatler, ne de başvurduğumuz diğer çarelerin hiç biri 1916 senesinde sahil bölgesindeki Rumların casusluk yapmalarına engel oldu.

İtilaf Devletleri elinde olan adalar ile yalnız kayıklar vasıtasıyla değil, teknik araçlarla da haberleşiyorlardı. İzmir'de bu teknik araçların ortaya çıkarılması için bir Alman uzmanı tarafından yapılan araştırma o kadar dikkat çekici sonuçlar verdi ki; yüksek bir makamda bulunan bir kişinin dahi işin içinde olduğunun ortaya çıkmaması için bu araştırmadan vazgeçilmek zorunda kalındı.

İzmir'in en asil ailelerinden birisine mensup bir kişide bulunan hatıra defterinde, İzmir'deki Kolordu Komutanı General Trommer'in ve -İzmir'de bulunduğum zamanlarda- benim, yaptığımız askerî işler tamamıyla kaydedilmişti. Tesadüfe bakın ki bu zatın kardeşi, İzmir sahili önünde bulunan düşman gemilerinden birinde subaydı!

Senenin ilk yarısında bu casusluk tertibatı ve ihbarlarıyla, Anadolu'nun en uç sahillerinde bulunan Türk köyleri karşılarındaki adalardan gelen Rum çeteleri tarafından basılarak kadın, çocuk ve hayvanlar götürülmekte ve köyler yakılmaktaydı. Senenin son yarısında küçük çapta yaptığımız faaliyetlerle bu eşkıyalık hareketlerini önlemeye muvaffak olduk.

Bu küçük faaliyetler sırasında çeşitli Alman subayları ve özellikle bunlar arasında, her ikisi de süvariden yetişmiş olan ve şimdiye kadar Bavyera göllerinde kazandıkları tecrübelerden başka denizcilikle alakası olmayan Yüzbaşı Schüler ile Üsteğmen Hesselberger çok yararlılık göstererek öne çıktılar.

Bu cümleden olarak 18 Eylül'de Ayvalık'ın batısındaki Çimno Adası'ndaki silahlı düşman çetelerine baskın yapılarak ele geçirilen birçok şeyler arasında casusluk hakkında bilgi içeren önemli

Levent Şahverdi Arşivi

belgeler de elde edilmişti. Bu baskında Üsteğmen Linsmayer öne çıkmıştır.

Üsteğmen Hesselberger tarafından sevk ve idare edilen bir teşebbüs de 18 sandal içinde 180 kişi ile gerçekleştirilmişti. Düşman, 3 Kasım'da Akdeniz'de Meis Adası doğusundaki Kekova Adası'nda bastırıldı. Ağır kayıp verilmesi göze alınarak yapılan şiddetli muharebeden sonra, düşman Meis'e kaçtı.

Anlatılanlardan başka Akdeniz'de ve Adalar Denizi'nde yapılan pek çok böyle küçük teşebbüsler sonucu olarak Türk topraklarına yapılan baskınlar gittikçe azalmaya başladı.

1916 Aralık ayı başında Çanakkale'de bulunduğum sırada Alman Genel Karargâhı'nca bizzat bazı açıklamalarda bulunmam istendiğine dair General Ludendorff'tan 5 Aralık'ta bir telgraf aldım. Bu davet birçok bakımdan benim için memnuniyet vericiydi. İlk olarak yukarıda bahsettiğim Bağdat hakkındaki endişelerimi anlatmak isterdim. Sonra da, yine İstanbul'dan Almanya'ya aksettirilen ve fakat bu defa aslı olmayan, Enver'le aramızda bir anlaşmazlık çıktığına dair söylentileri düzeltecektim.

6 Kasım 1916'da Askerî Kabine'den aldığım bir yazıda, Enver'e karşı daha uzlaşmacı davranmam gerektiği tavsiye olunmuştu. Bunun üzerine 18 Kasım'da Askerî Kabine Başkanlığı'na yazdığım telgrafta bu yazının sebebinin tarafımdan anlaşılmadığını bildirdim. Aynı zamanda, kasten Türkler tarafından uydurulan haberlere veyahut gerçeğe dayanmayan Alman raporlarının içeriğine bu konuda görüşüm alınmaksızın önem verildiğim ilave ettim. Alman Askerî Heyeti Başkanlığı'nın, Almanya tarafından himaye edilmezse nüfuz ve mevkiini koruyamayacağını da bildirdim.

Bizzat sözlü olarak teklifte bulunmak üzere Pless'e davet edilmemin, Enver ve Türk Genel Karargâhınca istenen bir durum olmadığı şüphesizdir. Nitekim Enver'e bu seyahate muvafakat etmek çok zor geldi ve ancak yaklaşık bir hafta sonra şöyle bir yazı ile muvafakat etti:

Levent Şahverdi Arşivi

"Mareşal von Hindenburg, sadece Alman Askerî Heyeti hakkında sizinle görüşmek istediğinden Pless'e gidebilirsiniz."

18 Aralık'ta Yüzbaşı Prigge ile beraber Pless'e ulaştığımızda, buraya Enver'den bir telgraf gelmişti ki şöyle diyordu:

"Şayet orada bir Alman subayı tarafından Bağdat civarındaki durum hakkında görüş belirtilecek olursa bu görüşe önem verilmemesi rica olunur".

Kastedilen Alman subayının kim olduğunu söylemeye her halde gerek yoktur! Mareşal von Hindenburg, Türk Genel Karargâhı'na bu telgrafın lâyık olduğu cevabı vermiştir.

18 ve 19 Aralık'ta Türkiye hakkındaki endişelerimi Mareşal'e ve 26 Aralık'ta da önceden Verdun cephesinde iken o tarihte dönmüş olan General Ludendorff'a arz ve izah ettim.

Sonuç olarak da Alman Genel Karargâhı'ndan telgrafla Enver'e Bağdat civarındaki birliklerin, 2. Ordu'dan gönderilecek 3-4 tümenle takviye etmesi tavsiye olundu. Bunun üzerine Enver cevap olarak Bağdat civarındaki vaziyetin kendilerince iyi durumda olduğunu düşündüklerini ve bundan başka Halil'in mevsim uygun olur olmaz Irak'ta bir taarruza karar verdiğini bildirdi. Bağdat civarındaki birliklerin bu şekilde geniş çapta takviyesi hakkındaki teklif hiçbir sonuç vermedi.

Mareşal von Hindenburg ve General Ludendorff ile bahsetmiş olduğum görüşmelerim sırasında bizzat İmparator hazretlerine de arzda bulunmak üzere Potsdam'daki saraya gitme emrini almıştım. Bu arzım esnasında ben çok şey söylemedim. Çünkü İmparator hazretleri Çanakkale Savaşlarından ve Türk birliklerinin Galiçya'da gösterdikleri başarılardan bahsettiler. İmparatora Çanakkale'ye dair her halde yanlış bilgi verilmiş olacak ki kendileri denizaltıların oradaki savaşta tahminlerin çok üstünde olarak

Levent Şahverdi Arşivi

muharebelere katılmış olduklarını zannediyorlardı. İmparatorun uzun süren ifadelerinden sonra Gelibolu önünde denizaltıların çok sınırlı kalmış olan faaliyetlerini doğru bir şekilde ifade ederek arz ettiğimde şimdiye kadar olan bilgilerinin bu şekilde düzeltilmesinin İmparatorun pek hoşuna gitmediğini hissettim. Bu zamana kadar her fırsatta hakkımda iltifatlarını esirgemeyen İmparator, bu defa konuşmayı çok kısa kesti.

Bugünlerde Başbakan von Bethmann-Holtweg'e de Türkiye'nin durumu hakkında bilgi vermek fırsatı buldum. Enver'e karşı gereğinden çok müsaadekârlığımız ve Türkiye'nin Müttefiklerine yaptığı yardımın kıymet derecesi hakkında yapılan beyanlarımız Türklerin gurur ve kendine güvenlerini aşırı ölçüde artırdığını ve Türkiye'deki Alman Askerî Heyeti'nin faaliyet ve mevkilerini zor durumda bıraktığını söyledim.

İstanbul'da Alman-Türk Dostluk Yurdu'nun kuruluşu -ki bu maksatla Profesör Yaeckh tarafından gösterilen büyük çaba sayesinde büyük miktarda para toplanmıştı- Türkler tarafından kendilerine karşı iyilik ve dostluk maksadının dışında bir maksada hizmet için kurulduğu gibi garip ve menfi bir düşünceye kapılmışlardı. Bu bizim ancak en son yapacağımız bir şeydi. Çünkü Türklere karşı daha vakur bulunmak bize hürmet göstermelerini sağlamak için gerekli olduğu gibi Almanlık şerefi için de böyle olması dana uygundu.

Türkiye'yi kısa bir süreliğine ziyaret etmiş ve bundan dolayı bu ülkenin durumu hakkında yüzeysel bilgi sahibi olmuş kimseler tarafından Almanya'da Türkiye'ye dair çok yanlış hükümler neşredilmişti. Bunlar Türkiye'nin medeniyet alanındaki ilerlemelerini haddinden fazla olarak övmekteydiler.

Ne yazık ki İstanbul'da öyle Almanlar görülüyordu ki gelişlerinin üzerinden birkaç hafta geçer geçmez Türk âdetlerine fazlasıyla uyarak kendilerinin resmî faaliyetlerini daha kolay yerine getirebileceklerini zannediyorlardı. Bir defasında Sadrazamın odasında başları fesli üç sivil şahsa rastladım. Konuşmadan, sa-

Levent Şahverdi Arşivi

dece Türk usulünce sağ ellerini göğüs, ağız ve alınlarına götürerek beni selamlamışlardı. Türk'e pek benzetemediğim bu üç kişinin isimlerini sorup araştırınca öğrendim ki bunlar bizim aziz Almanlardan imişler -birinin ismi Schmidt'ti- ve kısa süre önce bir hizmet için devletçe Türkiye'ye çağırılmışlar.

Bundan başka Türk üniforması giymemizin de milliyetimiz açısından yanlışlığa meydan verebileceğini birkaç gün önce Potsdam'daki yeni sarayın hükümdar dairesinin kabul salonunda fark etmiştim. İmparatorla yapacağımız görüşme hakkında daha önceden kendisine bilgi verilmeyen nöbetçi yaveri, Süvari Yüzbaşı Prigge ile beni Türk üniforması içinde görünce biraz emniyetsizlikle süzdükten sonra Fransızca olarak hiç alakası olmayan şu sözlerle güya konuşmak istedi: "*Le soleil vient déjà*". Bunun üzerine ben de, ortamı biraz soğuk bulduğumu Almanca olarak kendisine söyledim. Bu şekilde yanlış anlama bertaraf edildi.

Alman devlet adamları ve memurlarının da, Türkiye'nin durumunu ne kadar yanlış tahmin ve takdir ettiklerine delil olarak, 1916 senesinde uzun müddet Almanya'dan Türkiye'ye askerî eşya ile yüklü olarak giden vagonların, pusula ve yaftaları üzerinde Enverland* kelimesini içeren işaretler taşıdığını da belirtmek isterim. Bu çeşit yazılar Türk subaylarında çok ciddi memnuniyetsizlikler uyandırıyordu. Üstelik Enver'in subay kadrosu içinde zaten pek çok şahsi düşmanı vardı. Bu uygunsuzluğa bir süre sonra son verildi.

30 Aralık'ta İstanbul'a geri döndüm.

---

* Enverland: Enver'in ülkesi demektir. (t.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

1917 Senesi
Yıldırım Grubu'nun Kuruluşundan Önceki Olaylar

Alman Askerî Heyeti

Alman Askerî Heyeti 1916-1917 kışında yeni Kurmay Başkanı Albay Lenthe'nin idaresi altında olarak yeni görevler almıştı. Türkiye'deki Alman ordusu mensuplarının gereği gibi idaresi için maksada uygun görünen her türlü tertibat ve iş bölümünü yerine getirmek Askerî Heyet'in görevleri arasına katılmıştı.

O zamana kadar ülke dışındaki cephelerde bulunan Türk birliklerinde vazifeli olan Alman subayları ve Türkiye'de mevcut az sayıdaki Alman teşkilatı ile olan irtibat ve münasebet, başlıca menzil noktalarında bulundurulan irtibat subayları vasıtasıyla yerine getiriliyordu. Yeni alınan karardan sonra Askerî Heyet - Alman şubay ve erlerinin özlük işleri ve hukukî işleri ile meşgul olmakla beraber- memleketin her tarafına yayılmış bir şekilde geniş bir menzil idaresi halinde teşkilatlandı. Karargâha başlangıçta çok kabiliyetli ve çalışkan olan Yüzbaşı Bohnstedt daha sonra Yüzbaşı Tzschirner vs. gibi sık sık değişen kurmay subaylar katıldı.

Alman sıhhiye teşkilatının mükemmelliği sürekli ilerleyip gelişti. Yeni hastaneler ve hasta odaları kuruldu. Mevcut sıhhiye depolarıyla menzil sıhhiye depolarına ilave olarak yeni sıhhiye depoları kuruldu.

Levent Şahverdi Arşivi

Askerî Heyet'in tecrübeli levazım memuru, Levazım Müşaviri Burchardi teşkilatçılık maharetini göstererek geri hizmeti için mevcut tertibatı genişletti, depoları büyüttü. İstanbul ve civarında her türden fabrika ve imalathaneler kurdu. İşlerin büyümesine ve çoğalmasına rağmen 1916 Kasım ayından 1917 Ocak ayma kadar 93 Alman subayı ile sıhhiye subayı, Alman Başkomutanlığı'nın isteği doğrultusunda Almanya'ya geri gönderildi.

Enver'in Alman Askerî Heyeti'nin yetkilerini azaltmak konusunda açıktan açığa yaptığı çalışmaya rağmen, Alman yüksek makamları tarafından himaye olunup desteklenen yeni tertibat değer kazanmıştır. Bu hâl, dayanaklarını yalnızca Türklerin nezdinde aramış olan Enver'in karargâhındaki bazı Alman subayları için de faydalı bir ders olmuştu.

Yeni teşkilatın hiçbir politik gaye gütmediğini -bunun aksine olarak ortalıkta dolaşan söylentilere rağmen- herkes tasdik etmeye mecburdur.

Alman yüksek makamları, daha 1916 senesi başında Türkiye'ye gönderdikleri özel memurlar vasıtasıyla gerek maden ve gerekse bazı yerli ürünlerin toplanarak Almanya'ya sevk edilmesine başlamışlardı.

Bu memurlar, çok defa Almanya'da yanlış olarak zannedildiği şekilde Alman Askerî Heyeti'ne katılmış değillerdi. Bunlarla meşgul olmak için Türkiye Harbiye Nezareti'nde doğrudan bir kalem kurulmuştu. Bunlar ya doğrudan doğruya veyahut sefaret veya askerî delege vasıtasıyla Almanya'daki makamlar ile haberleşip işlerini yürütüyorlardı.

Bütün bu ekonomik çalışmaların sonucu sınırlı kalmıştır; bu yüzden çeşitli yönlerde sürekli anlaşmazlıklar hüküm sürmekteydi.

Aslında bu memurların gönderilmesinde birlik ve düzen yoktu. Münferit memur ve komisyonların gönderilmesi için daha önceden bir anlaşma da yapılmıyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'de bunların hepsine karşı özel bir takım engeller türemekteydi. Çünkü bu kadar çeşitli Alman mesaisinin takip ettiği yollar -genellikle kendilerinin bilgisi dışında- bütün ekonomik kudret ve nüfuzu elinde tutmuş olan Türkiye levazım reisinde birleşiyordu. O ise kendi emri altında her tarafa dal budak salmış vasıtalarla dışarıya mal ihracını engelliyor veya geciktiriyordu. Levazım reisi olmayacak şeyler için emri altındaki şahısları kullanıyor, birini diğerine karşı kullanılmaya alet ediyor -hatta bazen bu hususta Avusturyalıları kullanıyor- ve genel olarak sırf kendi planlarını ve hedeflerini takip ediyordu. Bir şey verecekse bunu ancak yerine getirilmiş olan bir hizmetin zaruri olan karşılığı olmak üzere verirdi.

Türk harp sahnelerinde yaşananların cereyan şeklini kısaca tasvir etmeden önce, 1917 senesi başında Türk Ordusu'nun dağılımı hakkında aşağıdaki hulasanın yapılması lâzımdır:

Kafkasya Cephesi

3. Ordu: Komutanı, Vehip Paşa

1. Kafkas Kolordusu (9., 10., 36. Kafkas Tümenleri)

2. Kafkas Kolordusu (5., 11., 49. Kafkas Tümenleri)

2. Ordu: Komutanı, Vekâleten Mustafa Kemal Paşa

2. Kolordu (1. ve 47. Tümenler)

3. Kolordu (Bu kolordunun 7. Tümen'i Genel Karargâh'ın emriyle İstanbul'a gitmek üzere yürüyüştedir. Kolordu Karargâhı ve 14. Tümen 6. Ordu emrine verilmiştir)

4. Kolordu (11. ve 12. Tümenler)

16. Kolordu (5. ve 8. Tümenler)

Irak Cephesi

6. Ordu: Komutanı, Halil Paşa

18. Kolordu (45., 51. ve 52. Tümenler)

Levent Şahverdi Arşivi

13. Kolordu -İran'da- (2. ve 6. Tümenler)
4. Tümen (Musul civarında)

Suriye ve Filistin

4. Ordu: Komutanı, Cemal Paşa
8. Kolordu (27. ve 43. Tümenler)
12. Kolordu (41. Tümen)
1. Seferî Kuvvet (3. Tümen)
Adana Kolordusu (23. ve 44. Tümenler)
22. Hicaz Tümeni
53. Tümen ve 3. Süvari Tümeni (Halep civarında)

Çanakkale ve Anadolu Cephesi

5. Ordu: Komutanı, Liman von Sanders Paşa
14. Kolordu (42. Tümen)
19. Kolordu (24. ve 55. Tümenler)
17. Kolordu (56. Tümen)
21. Kolordu (57. Tümen)

İstanbul

1. Ordu: Komutanı, Esat Paşa
1. Kolordu (54. Tümen geçici olarak bu kolordunun emrine verilmiş, daha sonra Halep'e sevk edilmiştir)
16. Tümen (Genel Karargâh emrindeydi, daha sonra Halep'e sevk edildi)

Avrupa Cepheleri

15. Kolordu (19. ve 20. Tümenler)
6. Kolordu (15., 25. ve 26. Tümenler)
20. Kolordu (46. ve 50. Tümenler)

Levent Şahverdi Arşivi

Bunlardan başka, Yemen'de 7. Kolordu (39. ve 40. Tümenler), Asir'de 21. Tümen bulunuyordu. Burada bahsedilmeyen münferit müfreze ve birlikler de vardı.

Daha önce bahsedildiği şekilde Türkiye cephelerindeki münferit birliklerin insan kuvveti daha o zamanlar bir diğerinden çok farklı bir hâl almış ve pek çok birliğin nitelikleri; birliklerin sürekli parçalanması, iyi yetişmiş asker mevcudunun azalması ve esaslı talim ve terbiye için yeterli zaman bulunmaması yüzünden 1915 senesine nispetle bir hayli azalmış bulunuyordu.

Kafkasya Cephesi

Ruslar, 3. Ordu'ya karşı büyük taarruzlarını sona erdirdikten sonra, cephelerinin geri ile olan irtibatlarını esaslı bir şekilde ıslah etmişlerdi. Sarıkamış-Erzurum ve Trabzon-Gümüşhane sahra demiryolu hatları tamamlanmış ve işlemeye başlamış bulunuyordu. Bu şekilde, Ruslar tarafında daha önceleri büyük şikâyetlere sebep olan iaşe sorunu, eski hattını muhafaza eden ve şimdi Trabzon, Erzincan, Muş ve Van'ı da içine alan bütün Rus cephesi üzerinde düzene sokulabilmişti.

Iğdır-Bayezid-Karakilise hattı tamamlanmıştı ve bu hattan ayrılan Karakilise-Tutak-Malazgirt hattının da toprak düzenlemesine başlanmış bulunuyordu. Türk kaynaklarında mevcut haberlere göre Culfa-Tebriz geniş hattı da Rumiye Gölü'nün doğusuna kadar uzatılmış ve Batum-Trabzon arasında da geniş bir hat inşasına başlanmıştı.

Orduyu, bir sonraki hareketten önce lâyıkıyla hazırlamak isteyen Grandük Nikolai'nin kuvvetli eli her yerde his ve fark olunmaktaydı. Rus İhtilali bütün o geniş çaplı plânlara burada bir son verdi.

İhtilal'in ortaya çıktığı 1917 Nisan ayına kadar, bahsetmeye değer büyük askerî hareket olmamıştır. Senenin ilk aylarında cephelerde meydana gelen ufak tefek çatışmalar azamî olarak ileri arazide her hangi önemsiz bir tepenin bir elden diğer ele geçme-

Levent Şahverdi Arşivi

sinden ibaret kalıyordu. Fakat bu bile çok ender oluyordu. Cepheler çok geniş olduğundan iki taraf mevzileri genellikle birbirinden kilometrelerce uzakta bulunmaktaydı. İhtilal'in başlamasını takiben Kafkas ordusunda hemen farklı siyasî cereyanlar görülmeye başladı ve taarruz arzu ve hevesi akamete uğradı. Muharebe veyahut taarruz için ciddi bir arzu ve azim, ancak bazı subaylar ile özel olarak yetiştirilmiş az sayıda birlikte mevcuttu.

Diğer taraftan Türkler de müdafaa ile yetinmeye mecburdular; çünkü ne 3. Ordu'nun ve ne de 2. Ordu'nun hâli büyük askerî harekât yapmaya uygundu. Her iki orduda insan mevcudu az, yiyecek kıttı. Elbise, teçhizat ve cephane yetersiz ve her çeşit taarruz hareketinin ilk şartını teşkil eden nakliye vasıtaları daha önce anlatıldığı üzere en gerekli ihtiyaçlara bile yetmeyecek sayıdaydı.

Türk Genel Karargâhı'nın, her iki ordudan İzzet Paşa'nın emrinde bir Kafkas Ordular Grubu kurması, durumda bir değişiklik yapmadı, sadece isim değişti. Ordular grubunun kurmay başkanlığına Almanyalı Binbaşı von Falkenhausen tayin olundu.

Grup evvela karargâhını Diyarbakır'da, daha sonra Harput'ta kurdu. Bundan dolayı Mustafa Kemal Paşa artık asaleten 2. Ordu'ya komutan oldu.

2. Ordu, şiddetli kıştan son derece etkilenmişti. Bu ordunun bulunduğu bölge Ermenilerin tehciri dolayısıyla kısmen boşaltılmış, ıssız kalmıştı. Bütün ekonomik faaliyet bu yüzden tamamen durma noktasına gelmişti. Arazinin büyük kısmı ekilmemiş olarak duruyordu. Sanatkâr kalmadığından sanatla ilgili bütün tezgâhlar durmuştu. Bundan dolayı memleketin bu bölgesi ordunun ne iaşesini ve ne de diğer ihtiyaçlarını yeterli derecede temin edebiliyordu. Geriden sevkıyat ise tamamen yetersizdi ve o kadar az verimli olabiliyordu ki, daha önce de bahsedildiği üzere, cephede binlerce insan açlıktan yahut takatsizlikten ölmüştü. Doktor Liebert isminde bir Alman tabibi, o zaman Elazığ'dan şöyle yazıyordu:

Levent Şahverdi Arşivi

"Zayıf düşmüş askerlerin ne kadar az dayanıklı oldukları en basit müdahalelerde bile ortaya çıkıyor. Ameliyat yapılmazsa ölüyorlar, ameliyat yapılırsa yine ölüyorlar."

Lekeli humma, sıhhî teşkilatın yetersizliği yüzünden, binlerce insanı silip süpürüyordu. Gerek her çeşit temizlik için ütülerin ve gerekse hastanelerin düzenli olarak ısıtılması için odun yoktu. Bununla beraber Resülayn'da yeterli miktarda sıhhî malzeme vardı fakat nakliye vasıtası olmadığından getirilemiyordu. 2. Ordu emrinde bulunan Alman sıhhiye memurlarından birçokları hastalandılar ve vatanlarını bir daha göremediler. Lekeli humma salgınının en şiddetli olduğu Şubat ayında, yalnız bu hastalıktan 42 Türk tabibi vefat etti.

Ermeni tehcirinin Türk ordusunu bu kadar derinden etkilemesi kaderin bir tecellisi gibi telakki olunabilir! Türklerin Ermenileri tehcir etmelerinin sebebini tartışmaya açmak bu kitabın konusu değildir. Fakat bu yüzden Türk idarecilerine yöneltilen suçlama ve ithamlara karşı adil olmak gerekirse, şu husus göz önünde bulundurulmalıdır: Türkiye'nin Ermeni siyasetini oluşturanlar bu idareciler değildir. Onlar bu fikrî cereyan içinde yetişmişler, büyümüşler ve bundan dolayı devlete düşman unsurları uzaklaştırdıkları takdirde, gelecek için ülkelerine vatanperverâne bir hizmet yapacaklarını zannetmişlerdir. Kapitülasyonların kaldırılmasından beri "Türkiye Türklerindir" sloganı her tarafta söylenerek insanların karakter ve mizaçları daha fazla ateşlenmiş, düşünme ve muhakeme yetenekleri dumanlandırılmıştı. Tehcire yol açan sebepler her yerde fazlasıyla mevcuttu, çünkü Ermeniler sınırı geçip Türk topraklarını işgal eden Ruslarla işbirliği etmişler ve Müslüman ahaliye karşı çeşitli mezalimde bulunmuşlardı.

Tehcirin icrasında elim ve nefretle karşılanacak bazı hatalı hareketlerin büyük kısmının; yüksek makamlardan emredilen tedbirlere, şahsî kin ve soygun gibi hiç hesapta olmayan sonuçlar ilave eden alt seviyedeki uzuvlara ait olduğunda kesinlikle şüphe yoktur. Tehcirin icrası birinci derecede kendilerine ait olan küçük

Levent Şahverdi Arşivi

memurlar zümresi ile bilhassa jandarmalar, Kafkasya bölgesinde şüphesiz Avrupa medeniyetiyle yetişmiş olarak yaşamıyorlardı.

Fakat Alman subaylarının Ermeni takibatına katıldığı hakkındaki Levanten isnat ve iftiralarına uzak bölgelerde nasıl olup da inanılmış olduğu anlaşılır gibi değildir. Bunlardan Ermenilerin bulunduğu bölgelerdeki karargâhlar ve birliklerde görev yapan çok az sayıdaki Alman subayları en müşkül iaşe ve asker yetiştirilmesiyle görevliydiler. Alman subayları çok defa olaylar ve askerî tertibat hakkında bile Türk komutanları tarafından yeterli derecede bilgilendirilmiyorlardı. Nerede kaldı ki iç siyasetten vaktinde ve zamanında yeterince haberdar olabilsinler. Alman subaylarının taşıdıkları rütbe ve yetki dışında bir etkide bulunmalarına muktedir olduklarını düşünmek onların mevkiini tamamen yanlış değerlendirmeye sebebiyet verir. Çünkü Türkler, onların yetkileri dairesinde kalmalarına son derece dikkat ediyorlardı.

Bu kötü iftiraların bana da yöneltilmiş olması, Türkiye'nin durumunu bilen herkes için şaşılacak bir şey değildir. Savaştan mağlubiyet ve çöküntü ile çıktıktan sonra Levantenler tarafından her türlü kabahatin Almanlara yüklenmesi tabiidir.

Haritaya şöyle bir bakmak dikkat sahibi herkesi hemen ikna ve temin edebilir ki, benim ordu komutanı sıfatıyla Türkiye'deki askerî görevim, doğu vilayetlerinin çok uzağında, oraya 1000 km'lik bir mesafede, Osmanlı İmparatorluğu'nun batı ucundaki bölgeye münhasırdı. Ermenilerin bulunduğu bölgeye ve hatta ona sınır olan araziye bugüne kadar ayak basmadım.

Irak

1917 Ocak ayında, Bağdat'ın zaptıyla sonuçlanan İngiliz ileri harekâtı başladı.

İngiliz taarruzu karşısında o zaman yalnız elde mevcut 18. Türk Kolordusu, büyük kısmı ile Bağdat'ın kuş uçuşu 170 km. güneydoğusunda Dicle'nin iki tarafında bulunuyordu. Burada nehir Kutülamare'den kuzeydoğuya keskin bir şekilde kıvrılmak-

Levent Şahverdi Arşivi

ta ve daha sonra Ümmülhanne mevkiinde Basra Körfezi'ne doğru eski istikametini almaktadır. Nehir mecrasının kuzeydoğuya yönelik olan ve Bağdat için bir ileri mevzi makamında olan bu kısmının uzunluğu, yaklaşık 35 km'ye ulaşır. Türk sağ kanadında Şattülhay Suyu'nun -ki Garaf da denir- Dicle'ye karıştığı yerde Kutülamare mevkii bulunmaktadır. Sol kanatta Ümmülhanne'nin yaklaşık 4 km. batısında, birkaç toprak kulübeye Felâhiye adı verilmiştir. Bu isme oralarda sıklıkla rastlanır. Türk sağ kanadında 45. ve 52., sol kanadında 51. Tümenler bulunuyordu.

Buradan 150 km. kadar sağ ileriye Nasıriye mıntıkasında Aşağı Fırat mecrasına doğru kademe oluşturmak üzere 156. Piyade Alayı ile 3. Süvari Bölüğü ve iki bataryadan oluşan Fırat Müfrezesi sürülmüştü. İngilizler kendilerinin Basra ve Kurna ile bağlantılarını kolaylaştırmak için Nasıriye civarına kadar bir sahra demiryolu hattı döşemişlerdi.

Bağdat'tan kuş uçuşu 400 km'yi aşan bir mesafede, İran yaylalarında bulunan Hemedan civarındaki 13. Kolordu'yu, Dicle'nin alçak arazisinden, aşılması zor olan dağ silsilesi ayırıyordu. Aynı zamanda bu kolordu, cephesi karşısında bulunan büyük kısmı süvarilerden oluşan Rus birlikleri tarafından bağlanmıştı.

18. Kolordu'nun yegâne takviyesi olan 2. Ordu'nun 14. Tümen'i yürüyüş hâlindeydi. Çünkü Enver ile müşavirleri Bağdat için bir tehlikeyi muhtemel görmemişler ve Aralık ayı sonunda Mareşal von Hindenburg ile General Ludendorff tarafından, oraya önemli sayıda takviye kuvveti gönderilmesi hakkında verilen fikir ve tavsiyeyi dinlememişlerdi.

Zamanında yapılan ve sağlam esaslara dayanan ihtarlara rağmen Bağdat'ın düşmesinden önce Türk Genel Karargâhı'nın benimsemiş olduğu ihtiyatsızlıktan daha fazlasının başka hiçbir karargâhta yapıldığı görülmemiştir. Enver'in Alman müşavirleri - stratejik kararların bariz üvey evlatları- diğer birçok halde olduğu gibi burada da, Türk harbinin istikametinde ve olayların cereyanından önce yenildikleri hatalı davranışlarını değiştirip düzelt-

Levent Şahverdi Arşivi

meleri için kendilerine yapılan ihtarlara açık bir ısrar ile kulaklarını tıkamışlardı.

9 Ocak'ta Kutülamare'nin kuzeyinde nehrin bükünttüsündeki İmam-ı Muhammed civarında bulunan Türk mevzilerine karşı düşmanın büyükçe bir taarruzu başladı. Türk raporlarının bildirdiğine göre taarruz edenler 3. Hint Lahor Tümeni imiş. İleri-geri bir muharebeyi müteakip Türkler birinci hatlarını tahliyeye mecbur oldular. 11 Ocak'ta Kutülamare ve Imam-ı Muhammed mevzilerinin topçu ateşi ile dövülmesini müteakip ayın 12'sinde İmam-ı Muhammed üzerine daha küçük bir taarruz yapıldı.

Türk Genel Karargâhı'nın 14 Ocak 1917'de Alman Genel Karargâhı'na gönderdiği gizli raporda harfi harfine şöyle denilmişti:

> "Kutülamare civarındaki vaziyet kesinlikle elverişli olarak telakki olunabilir. Bizzat oradaki orduda da durum başka şekilde kabul olunmamaktadır."

Bu andan itibaren düşman saldırıları sürekli devam etmekte, Türk birlikleri adım adım mevzilerinden geriye atılmaktaydı. Türk birlikleri çok cesurca dövüşüyordu. Fakat üstün İngiliz kuvvetlerinin çok üstün topçu ile sistematik bir şekilde ilerlemesine karşı duramazlardı. Cephenin yan taraflarındaki İngiliz süvarisi, sürekli devam eden ilerleyişleriyle Türklerin yan ve gerilerini tehdit ediyordu.

Bundan sonraki İngiliz saldırıları da Garaf'a -diğer ismiyle Şattülhay- ve İmam-ı Muhammed civarına yöneldi. İmam-ı Muhammed civarındaki ileri mevzi 18 Ocak'ta düştü. Kutülamare civarındaki ileri mevzi de 3 Şubat'ta mecburen terk edildi. 9 Şubat'ta gerideki yeni Türk hatları İngilizler tarafından zapt edildi ve Türkler de yaklaşık 1300 metre kadar geride tekrar savunma hattı kurdular.

Bu sırada 14. Tümen'in kolbaşısını oluşturan 41. Piyade Alayı biraz dağ topçusuyla Aziziye civarına vasıl olmuştu.

Levent Şahverdi Arşivi

Garaf'ın batısındaki Türk mevzii de şiddetli bir muharebeyi müteakip 15 Şubat'ta mecburen tahliye edildi. Birliklerin geri kalanı 16 Şubat gecesi Dicle'nin sol sahiline alındı. Bu şekilde nehrin batı sahili İngilizler için artık serbest kalmıştı.

6. Ordu'daki bütün Alman subaylarıyla Alman teşkilatı emri altına verilmiş olan Bağdat'taki General Gressmann, 16 Şubat'ta çektiği aşağıdaki telgrafla durumu Türk Genel Karargâhı'ndan daha isabetli olarak değerlendiriyordu:

> "Dicle Cephesi'ndeki durum ciddidir. Çünkü İngilizler insan ve cephane yönünden önemli üstünlüğe sahiptir".

Felâhiye civarında Türk sol kanadını oluşturan 51. Tümen'e karşı 17 Şubat'ta şiddetli bir topçu ateşini takiben bir piyade saldırısı başladı. Bu saldırıda -Türk raporlarına göre Mahrat'ta Hint Tümeni'nin kısımlarından oluşan- düşman, başlangıçta iki Türk hattını zapt etti. Ancak Türklerin karşı saldırısıyla bu mevzileri tekrar kaybetti.

Dört gün devam eden topçu ateşini, ayın 22'sinde şiddetli bir düşman piyade saldırısı takip etti. Bu taarruz her iki taraf için de değişken safhalar gösterdikten sonra en son gece, Türklerin büyük zayiatla gerideki bir mevziye çekilmeye mecbur olmalarıyla sonuçlandı.

23 Şubat'ta; İngilizler Şamran dirseğinde, Dicle'nin doğu sahiline birlik geçirmeye muvaffak oldular. Bu birlikler orada siperler kazarak tutundular ve karşı taarruz ile püskürtülemediler. İngilizler burada bir köprü kurdular.

24 Şubat'ta; bu köprüden geçen birliklerin şiddetli bir taarruzu, 52. Tümen'in merkezini deldi. 40. Türk Piyade Alayı bu sırada hemen tamamen mahvedildi. Türkler 25 Şubat gecesi Tavil mevziine çekildiler.

Kutülamare hizasındaki nehir kıvrıntısında vuku bulan ilk muharebe safhası sonunda, bütün Türk mevzileri kullanılamaya-

Levent Şahverdi Arşivi

cak şekilde elden çıkmıştı. Türklerin zayiatı son derece yüksekti. Çok kayıp veren 45. Tümen lağvedilmek zorunda kalınmış, bu tümenin geri kalan erleri diğer tümenlere dağıtılmıştı.

Nihayet 25 Şubat'ta Bağdat'ın tehlikeye maruz olduğu göz önüne alınarak 13. Kolordu'nun kolbaşısı Hemedan'dan, Hanikin istikametinde yürüyüşe geçirildi. Daha önceden de tahmin edildiği şekilde, Rus süvarisi derhal bu birliği takibe koyuldu. Kolordunun son kısmı ancak Mart ayının 1'inde Hemedan'dan çekilebildi. 13. Kolordu'nun Bağdat civarındaki muharebelere yetişemeyeceği açıktı. Bundan başka kolordunun Hemedan'dan hareketi ile beraber İranlı olan birliklerinin yarısı da hemen firar etmişti ki buna hiç kimse şaşırmadı.

25 Şubat'ta düşmanın yaklaşık bir piyade tümeni Tavil mevziine bir km. mesafeye kadar yaklaştı. Bir düşman süvari alayı Türk sol kanadının arkasına sarktı, ağırlıklar ve nakliye kolları üzerine saldırdı ve orada büyük bir karışıklık meydana getirdi. Dicle Nehri üzerinde bile muharebe edildi. Dört İngiliz topçekeri, Türk yaralılarını taşıyan Basra Vapuru ile Selman-ı Pak ve Doğan topçekerlerini zapt etti.

İngilizler daha o gün 18. Kolordu'nun mevziini yardılar. Kolordu bunun üzerine 26 Şubat gecesi büyük zayiat ile Aziziye üzerine çekildi. Piyade ve süvariden oluşan bir düşman tümeni Aziziye'ye kadar Türkleri takip etti.

18. Kolordu, 27 Şubat gecesi, geri yürüyüşüne devam etti ve 28 Şubat'ta Selman-ı Pak'ın güneydoğusundaki nehir kıvrımına ulaştı, orada hemen tahkimata başlandı.

Düşman ileri hareketinde kısa bir duraklama oldu. Türk raporlarına göre İngilizler bu duraksama ile Aziziye civarında bir dayanak mevzii kurmuşlardır. Ancak dayanak mevzii kurmaktan çok, bunların Bağdat üzerine bitirici son hareketten önce toplandıklarını ve irtibat hatlarını düzenlediklerini kabul etmek belki daha doğru olur. İngiliz birliklerinin harekâtına dair, Mart ayı başındaki Türk raporları aşağıdadır:

Levent Şahverdi Arşivi

"Aziziye civarında İngilizlerin iki piyade tümeni ile bir süvari tümeni bulunduğu zannedilmektedir. Bagile yolu üzerinde, Hintli olması muhtemel, bir piyade tugayı gruplar hâlinde görülmüştür. Askerle dolu nakliye gemileri oraya doğru hareket hâlindedir. Motorbotlar Aziziye istikametinde tombazlar çekiyorlar."

14. Tümen'in kısımlarıyla takviye edilen 18. Kolordu'nun toplam kuvveti o vakitlerde yaklaşık 6.200 tüfek ve 80 makineli tüfek olarak bildirilmiştir. Top mevcudu, kısıtlı cephane ile 22 sahra, 12 dağ topu ve çeşitli modelde 21 obüs topundan ibaretti. Topçunun bir kısmı son çetin geçen muharebede ve geri çekilme sırasında kaybedilmişti. Artık Bağdat'ın tahliyesine başlandı ve son muharebelerin hafif yaralıları Samarra'ya naklolundu.

5 Mart'ta muharebeler yeniden alevlendi. Düşmanın bir piyade tümeniyle bir süvari tümeni taarruz ediyorlardı. Süvari tümeni Türk sol kanadını çevirdi. 18. Kolordu 6 Mart gecesi Diyale mevziine çekildi.

Daha 6 Mart'ta düşman Diyale Suyu'nun Dicle'ye karıştığı yere yaklaşmaya başladı. 9 Mart gecesi İngilizler, Türk mevziini kuvvetli topçu ateşi altına aldılar. Bu ateşin himayesi altında, piyade ve makineli tüfekleri, kayıklarla Diyale'nin sağ sahiline geçirmeye muvaffak oldular. İleri sürülmüş olan bu birlikler, 51. Tümen'e bağlı 44. Piyade Alayı'nın şiddetli taarruzlarına rağmen orada tutunabildiler. Bu şekilde tedarik ve hazırlanmış olan himaye sayesinde İngilizler bir köprü kurdular ve bu köprü üzerinden hemen sahilin kuzeyine kuvvetli birlikler geçirdiler. Türk raporlarına göre bu birlikler 15 tabur ve bir süvari tümeni kuvvetindeymiş. 9 Mart öğleden sonra burada piyade saldırısı başladı, bu taarruz ilk zamanlarda başarılı olamadı.

10 Mart gecesi düşman, 44. Piyade Alayı'nı geri attı ve taarruzunu yeniledi. Birçok muharebe ve uzun geri çekilmeler dolayısıyla zayıflamış olan Türk birlikleri nehrin her iki sahilinde cephede ve dış kanatlarda üstün düşman kuvvetleri tarafından tehdit

Levent Şahverdi Arşivi

edilmekteydi. Bundan dolayı Diyale mevziini de terk etmeye mecbur olundu. Dicle'nin sağ sahilindeki 51. ve 52. Piyade Tümenleri ve sol sahilindeki 14. Piyade Tümeni kuzeye doğru geri çekilmeye başladılar.

Bu şekilde 10/11 Mart gecesi Türkler Bağdat'ı kaybetmiştir.

Daha Bağdat'ın düşmesinden önceki son günlerde her türlü mühimmat kuzeye naklolunmuştu. Henüz tamamıyla bitirilmemiş olan Bağdat'taki büyük Alman telsiz-telgraf istasyonu tahrip edildi. Taşınabilir olan demiryolu malzemesi Samarra istikametine sevk edildi.

13. Kolordu, hafif muharebeler ederek 14 Mart'ta kolbaşısı ile Hanikin'e ulaştı, bu sırada kolordunun artçısı Kerind civarında bulunuyordu. Ruslar ise bir süvari tümeni ve birkaç tabur ile onu takip ediyorlardı. 13. Kolordu Kızılrabat yönünde yürüyüşüne devam etti.

Daha önce bahsedilmiş olan Fırat Müfrezesi 15 Mart'ta, geri yürüyüşle Felluce'ye kadar gelmiş ve 19 Mart'ta orada taarruza uğradıktan sonra Ramadiye Kalesi'ne çekilmişti.

Mısır

Tih Çölü yoluyla ileriye uzatılmış olan İngiliz demiryolu Ocak ayında El-Ariş Vadisi'ne varmıştı.

Genellikle siyasi gelişmelerin etkisinde kalarak hareket eden Enver, orduya El-Ariş üzerine bir taarruz mümkün olup olmadığını soruyordu; hâlbuki bu önemli mevki çok kısa bir süre önce Türk kuvvetleri tarafından terk edilmek zorunda kalınmıştı. Bu kuvvetlerin komutanı bu soruya kesin bir dille olumsuz cevap verdi. Birlikleri ne kuvvet, talim ve terbiye, iaşe bakımından işe yarar durumdaydı, ne de nakliye hayvanlarının sayısı her hangi büyük bir askeri hareket için yeterliydi. Elde mevcut binek, koşum ve mekkâri hayvanları da devamlı bir şekilde yem azlığı yüzünden uzun vadeli zorluklara dayanacak halde değildiler. Bundan dolayı Enver saldırıdan vazgeçmeye mecbur oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

İngilizler, çöl yoluyla ilerlemiş olan birliklerini 1917 senesi Mart'ına kadar yavaş yavaş ama sürekli takviye etmişlerdi. Fakat Türk birliklerine de bazı yardımlar yapılmıştı. İki zayıf alaydan oluşan 3. Süvari Tümeni Ocak ayında bölgeye ulaşmıştı. Daha sonra 5. Ordu'dan gelen 16. Tümen de Şubat'ta bu kuvvete katıldı. Bundan başka Halep'te bulunan 53. Tümen Mart'ta cepheye yetişmişti. Türk birlikleri Gazze'den Birüssebi'ye kadar gruplar halinde bulunuyordu.

İngilizler, Mart ayı başında kuvvetli süvari ile Han Yunus'a karşı ilerledikten sonra 8 Mart'ta bu mevkii işgal ettiler. Kısa süre sonra El-Ariş-Tellürrefah sahasında büyük kuvvetler topladılar. 22 Mart'ta birçok İngiliz keşif birliği Gazze Vadisi'ne karşı ilerlemişlerdi ve sonraki günlerde Han Yunus havalisinde büyük düşman kuvvetlerinin toplanmakta olduğu görüldü.

26 Mart'ta Birinci Gazze Muharebesi başladı.

Sabah saat 9'da bir tümen, Gazze'nin güneyindeki Türk mevzilerine karşı yayıldı. Kuvvetli İngiliz birlikleri Tellülcuma civarında Gazze Vadisi'ni geçtiler. Topçu ile birlikte iki tugay Gazze'nin kuzeyine ilerledi. Sabah saat 10'da Gazze kuşatılmıştı. Türklerin 125. ve 79. Piyade Alayları ve 81. Piyade Alayı'nın 2. Taburu makineli tüfeklerle ve topçu ile birlikte şehirde bulunuyordu. Bunlarla irtibat öğleden sonra ancak telsiz telgrafla kurulabildi.

Muharebenin kuvvet noktasını Gazze şehrinin güneyindeki 83 rakımlı tepe oluşturuyordu. İngilizler, şiddetli savunmaya rağmen orayı almaya ve onun gerisinde bulunan Avusturya bataryasına kadar ilerlemeye muvaffak oldular. Hemen yapılan bir karşı saldırı tepeyi tekrar Türklerin eline geçirdi. Aynı gün içinde tepe üç defa el değiştirdi; nihayet akşama doğru İngilizlerin elinde kaldı.

İngilizler kuzeyden, doğudan ve güneydoğudan şehre girdiler. Şehirde sokaktan sokağa, evden eve muharebe yapıldı.

Levent Şahverdi Arşivi

İngiliz saldırısını müteakip hemen silah başı eden Cemame ve Tellüşşeria grupları, Türklerin alışılagelmiş gecikmeleri sebebiyle Gazze'ye imdat için ancak öğleden sonra yürüyüşe geçebildiler. 1. Grup düşmana Gazze'nin kuzey ve doğusundan, 2. Grup güneyinden taarruz edecekti. Fakat her iki grup ileri yürüyüşte birkaç defa durdurulduğundan, 26 Mart'ta bunların bir etkisi olamadı. Ancak 27 Mart'ta sabah saat 9'a doğru Gazze'ye yaklaşmışlar ve kendilerini göstererek Gazze'nin yükünü hafifletmeye başlamışlardı.

Gazze Grubu, cesurca bir savunma ile şehrin güney kısmında tutunmaktaydı.

İngilizler, şimdilik kuzeyden ve doğudan yaptıkları taarruzdan vazgeçmek zorunda kaldılar ve 83 rakımlı sırtı da Türklerin bir süngü hücumu neticesinde kaybettiler. Saat 11'de kuşatmayı kaldırmakla görevli birlikler Gazze Grubu ile bağlantı kurdular.

İngilizler Gazze Vadisi'nin batı sahiline ricat ediyorlardı. Başlangıçta doğu sahilinde bıraktıkları artçılarını da karanlıkta geriye aldılar. Bu şekilde ayın 28. günü sabahı vadinin doğu sahili düşman tarafından tamamen boşaltıldı.

Cemame Grubu, İngilizleri vadiye kadar takip etti. Tellüşşeria ve Birüssebi Grupları 27 Mart akşamı Tellüşşeria'ya geri çekildiler.

Türkler tarafından yaklaşık 1500 İngiliz ölüsü gömüldü. 12 makineli tüfek ve 20 otomatik tüfek ele geçirildi. Türk birliklerinden 125. Alay ve Alman subaylarından Binbaşı Tiller bu çarpışmalarda büyük yararlılık göstermişlerdi.

Albay von Kress'in komutası altında şiddetli muharebe ile elde edilen bu muvaffakiyet; İngilizleri, Kanal'dan itibaren uzun ve sistematik bir ilerleyişten sonra, ciddi bir duraksamaya uğratması dolayısıyla büyük bir önem taşır.

Savaşan Türk birliklerinin, her iki muharebe günündeki harekâtında, şüphesiz kısmen de olsa birliklerin sürekli devam eden yiyecek sıkıntısına maruz kalmış olmasından ileri gelen bazı ke-

Levent Şahverdi Arşivi

siklikler ve arızalar meydana gelmişti. Bunun için birliklere rahat hareket imkânı ve daha büyük taarruz kudreti sağlayan gruplar halinde tertibat değiştirildi. Düşman hücumuna en çok maruz kalan Gazze-Tellüşşeria cephesinde kesintisiz bir savunma hattı kuruldu.

Bu hattın sol kanadı dayanaksızdı ve cephe, birliklerin mevcuduna göre çok uzundu. Fakat bu mahzurlara rağmen durumu böyle kabul etmek zorunluydu.

Türk birliklerinin Nisan ayı ortasında dağılımı şöyleydi:

Gazze civarında: Takviye edilmiş 3. Piyade Tümeni

Gazze ile Tellüşşeria arasında: Takviye edilmiş 53. Piyade Tümeni

Cemame civarında: 3. Süvari Tümeni

Tellüşşeria civarında: 16. Piyade Tümeni

54. Piyade Tümeni Birüssebi civarında toplanıyordu ve 7. Piyade Tümeni de naklolunmaktaydı.

19 Nisan'da İngilizler saldırılarını, İkinci Gazze Muharebesi'yle tekrarladılar. Asıl darbe bu sefer Gazze ile Tellüşşeria arasındaki 53. Tümen'in mevziine yöneltilmişti ve Türk cephesinin merkezi delmek istenilmişti.

19 Nisan sabah saat 5'te Gazze civarındaki 3. Piyade Tümeni'nin mevziine karşı şiddetli topçu ateşi başladı. Bu ateşe denizden iki kruvazörün ve çok sayıda torpidobot ve sair gemilerin büyük çaptaki topları da katılıyordu. Gemilerin ateşi ancak çok az bir tesir yapmaktaydı.

Bundan biraz sonra, 53. Piyade Tümeni'nin cephesi çok şiddetli bir topçu ateşi altına alındı. Saat 8'den itibaren bunu şiddetli piyade saldırıları takip etti. Bu saldırılar sırasında 53. ve 3. Tümenlerin ileri mevzileri kısmen kaybedildi. Fakat bunların büyük kısmı öğleden sonra yapılan süngü hücumu ile yine geri alındı.

Levent Şahverdi Arşivi

53. Tümen'in sol kanadına karşı bir saldırı sırasında İngilizler, 16. Tümen'in yan ateşine ve 53. Tümen'in sağ kanadına karşı bir taarruz sırasında 3. Tümen'in yan ateşine maruz kaldılar.

İngiliz süvarisi de 3. Tümen'in sol kanadına ve 16. Tümen'in sağ kanadına karşı hücumlarda bulunduysa da başarılı olamadı.

3. Türk Süvari Tümeni ile Tellüşşeria Vadisi'nin güneyindeki Birüssebi müfrezesinin taarruzları İngiliz süvarisini geri çekilmeye mecbur etti.

Akşam saat 7'ye doğru muharebe gevşedi.

Düşman, genel itibarıyla eski mevzilerine kadar geri atılmış veyahut kendiliğinden oraya kadar ricat etmişti.

Yalnız Gazze Cephesi önünde düşman biraz arazi kazanmıştı, burayı da, 21 Nisan'da kısmen kendiliğinden tekrar tahliye etti.

20 Nisan sabahı İngilizlerin sağ yanına karşı yapılması düşünülen Türk taarruzu cephane eksikliğinden dolayı yapılamamıştı. O gün öğle vakti Ordu Komutanı Cemal Paşa'dan gelen bir telgrafla, muzaffer muharebe komutanı von Kress, böyle bir taarruz hareketinden men ediliyordu.

Türkleri aldatmak için muharebeden önce İngiliz telsiz telgrafının ilan edip duyurduğu Gazze gerisindeki bir çıkarma hareketi tabii ki gerçekleşmedi.

İngilizler meydan muharebesinden sonra yaklaşık olarak Tellünnebiye-El Şaluf-El Mansure-El Müşerrefe hattını işgal ederek burayı sağlamlaştırdılar ve özellikle sağ yanlarına önem vererek kuvvet kaydırdılar.

Bu muharebede Türklerin zayiatı 391 şehid, 1336 yaralı ve 242 kayıptı. İngilizlerden 6 subay, 266 er Türklerin eline esir düşmüştü. İngilizlerin zayiatı Türkler tarafından çok büyük sayıda tahmin edilmiş ve İngiliz esirleri tarafından bu tahmin doğrulanmıştı.

Bundan sonraki aylar içinde bu cephede kayda değer askeri olaylar olmadı.

Levent Şahverdi Arşivi

Fakat kuvvetler arasındaki oran, İngilizlerin sürekli yeni kuvvetlerle takviye edilmesiyle gittikçe Türklerin aleyhine dönmekteydi.

Gazze civarındaki İlkbahar muharebelerinin, yukarıda geniş olarak anlatılmasına, bu cephedeki Sonbahar muharebelerinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için lüzum görülmüştür.

Anadolu

1917 senesi başında Anadolu sahilleri cephesinde, bu sahillerin faal olarak savunulması için gerekli olduğu düşünülen bir harekât yapıldı. Fakat bu cepheyi tutan 5. Ordu'nun emrinde bir tane bile savaş gemisi bulunmadığı şimdiden göz önünde bulundurulmalıdır.

Mesele, Akdeniz'deki Meis Adası limanına bir baskın yapılmasından ibarettir. Burası düşman birlikleri tarafından işgal edilerek toplar, telsiz telgraf istasyonları ve saire ile donatılmıştı. Sahillerimize karşı yapılan çeşitli harekâtlar için bir hareket üssü olarak kullanılmaktaydı.

Dört haftalık çok zahmetli çalışmalar ile bu hususta hazırlık yapıldı. Bir obüs ve bir dağ bataryasının, demiryolunun son noktası olan Baladiz'den itibaren, önce oldukça düzgün yollar üzerinden, sonra yolsuz dağlardan aşırılarak, adanın karşısında kayalık bir buruna getirilmesi gerekiyordu. Bundan dolayı yaklaşık 50 km'lik bir mesafe boyunca uzayan bir keçi ve katır yolu birkaç yüz amele sayesinde, 3 metre genişliğinde nispeten iyice bir yol olarak genişletilerek düzeltildi. Bu şekilde obüsler sahile ulaştırılabildi. Üzerinden aşılan dağ silsilesi 1500 metre, sahildeki burun 220 metre yüksekliğindeydi.

6 Ocak'ta bataryalarımız, torpil ağı ile korumaya alınmış olan liman girişine yaklaşık 5 bin metre mesafede mevzi almışlardı. Toplar bu torpil ağının 50 metre genişliğindeki geçitine doğrudan doğruya ateşlerini yöneltebileceklerdi. Cephane yaklaşık 400 deve ile getirilmişti. Düşman hiçbir şeyin farkına varamamıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

9 Ocak'ta, topçularımız tarafından kruvazör olarak tahmin edilen, fakat sonradan uçak gemisi olduğu anlaşılan, kül rengi boyanmış büyük bir savaş gemisi limana girdi ve ihtiyatsız bir şekilde hemen girişte demirledi.

Öğleden sonra saat 1.30'da her iki batarya ateş açtı. Birkaç tam isabetten sonra büyük gemi ateş aldı. Gemi artık toplarını kullanacak bir halde değildi. Daha sonra cephaneliği patladı ve gemi su almaya başladı. Ayın 10. günü sabahı, gemi iki bacasının gerisinden parçalanmış, ön kısmı neredeyse tamamen su altında, hurda bir halde demirlediği mahalde yatıyordu.

Bundan başka limanda istim üzerine bulunan iki torpidobot ve silahlandırılmış bir ticaret gemisi de pek çok isabet aldılar, ancak kaçmaya muvaffak oldular. Adanın telsiz telgraf istasyonları da bataryalarımız tarafından yerle bir edildi.

Adadaki düşman bataryaları ve torpidobotlar tarafından ateşle karşılık verilen Türk bataryaları geçici olarak geriye alındılar.

Bu harekâttan sonra Meis Adası'ndan Türk sahillerine karşı artık hiçbir baskın yapılmamıştır.

Bu kadar ön hazırlık ve zahmetlerle kazanılmış olan bu baskının şerefi, daha önce kendilerinden bahsedilmiş olan Süvari Yüzbaşısı Schüler ve Üsteğmen Hesselberger ile topçu komutanı Binbaşı Schmidt Kolbow ve Yüzbaşı Ittmann'a aittir.

Yüzbaşı Ittmann bir sene sonra Filistin Cephesi'nde kendi vatanı için can verdi.

5. Ordu ancak bu gibi küçük teşebbüslerle muharebe hevesini canlı tutabiliyordu. Çünkü ordu, Türk Genel Karargâhı tarafından birlik, asker ve malzemece sürekli soyulmuş ve soyulmaktaydı. Şubat ayı başında ordu, 16. Tümen'i de verdikten sonra, 53. Tümen'i takviye için üç taburunu daha 4. Ordu'ya göndermek ve Mart'ta bütün taburlarının 4. bölüklerini de 2. Ordu'ya nakletmek mecburiyetinde bırakılmıştı. Bu birlikleri sevk etmeden önce silah

Levent Şahverdi Arşivi

ve er noksanlarını diğer birlik mevcutlarından tamamlamak gerekiyordu.

Bütün birliklerin böyle sürekli olarak parçalanması dolayısıyla, tabiidir ki Türk ordusunda artık hiçbir üst rütbeli alt kadrosunu tanıyamaz oldu. Erler de ne komutanlarını ne de arkadaşlarını tanır oldular. Eğer bir ordunun sürekli hatalı tedbir ve usullerle nasıl mahvedilebileceği hakkında bir yarışma açılmış olsaydı, şüphesiz Türk Genel Karargâhı birinciliği kazanırdı.

Bundan sonra Nisan ayında Enver tarafından 5. Ordu'ya; 18 taburunu, Cemal Paşa ordusunun 18 Arap taburuyla değiştirmesi hakkında hiç duyulmamış bir talepte bulundu. Çok kesin itirazlarıma rağmen Enver bu değişiklik hakkında ısrar ettiğinden aşağıdaki telgrafı Alman Sefiri Kühlmann'a gönderdim:

23 Nisan 1917

Israrlı ve ciddi tavsiyelerime rağmen Enver Paşa; 4. Ordu'nun göndereceği Arap taburlarının, 5. Ordu'nun taburları ile değiştirilmesini şimdi emretti. Yürürlükte olan önceki emre göre değiştirilecek taburların adedi 18'dir.

4. Ordu'nun vereceği taburların düşman önünde kullanılmaya tamamen elverişsiz bir hâlde olduklarını oradaki Alman subaylarından öğrendim. Bu taburlar, ne talim ve terbiye edilmiş ve ne de disiplin altına alınmışlardır.

Alman komutası altında bulunan 5. Ordu için böyle bir değişikliğin askerî açıdan imkânsızlığı konusunda Binbaşı Niemann'a gerekli bilgi verilmiştir. Bu durum siyasî açıdan da; hemen hemen tamamen Rumlarla meskûn olan geniş ve dağınık sahillerin muhafazasında disiplinden mahrum birliklerle, her tarafta sahile yakın olan ve düşmanın işgali altında bulunan adalara yapılacak casusluk ve firarların engellenemeyeceği ilave olunabilir. Bundan dolayı, 5. Ordu komutanlığından istifamın kabulünü ricaya mecbur oldum. İmparator hazretlerine arzını rica ederim.

Liman von Sanders

Levent Şahverdi Arşivi

Anlaşmazlığın halli için General Ludendorff müdahale etmişti. 28 Nisan'da ona şu raporu yazdım:

"Eğer tamamıyla disiplinden yoksun olan Cemal Paşa'nın Arap taburları Anadolu'nun Türkler tarafından baskı altında tutulan Rum sahil ahalisi arasına sokulacak olursa burada siyasî ve askerî işlerin idare olunamayacağı kanaatindeyim.

Bu hâlin, Rum ahali, bütün cephe boyunca sahilden birkaç kilometre uzaktaki adalarda ve İngiliz gemilerinde bulunan Venizelos birlikleriyle temasa geçtiği takdirde, şimdiye kadar henüz bozulmayan bu yegâne Türk cephesinde kötü sonuçlar doğuracağı muhakkaktır."

28 Nisan'da Almanya'daki Askerî Kabine başkanından içeriği aşağıda olan bir telgraf aldım:

"İmparator hazretleri, sizin şimdiki durumda ordu komutanlığından çekilmenizin uygun olmayacağı fikrindedir. İmparator, çıkan anlaşmazlığın halledilmesi için bir yol ve çare bulunabileceğini ifade ediyorlar. Bu konuda imkânlar kullanılmalıdır... vs."

İşte daima böyle oluyordu. Ben ne zaman Türk Genel Karargâhı'nın adeta manasız olan tedbirlerine karşı muhalif vaziyet alır ve son kararımı verirsem, yumuşak ve anlayışlı davranmam için talimat alır ve yerimde kalmaya mecbur olurdum.

General Ludendorff'un tesir ve müdahalesi ile o zaman Enver'in değişiklik emri sadece dört tabura indirildi.

Bu sıralarda, Türk askerî adliyesinin nasıl işlediği konusunda kısa bir bilgi edinmek fırsatını da bulmuştum. Alman subayı sıfatıyla bu işlere müdahale etmek benim için yasaktı. Ne ben, ne de benim Alman karargâhım Türk ceza kanunlarını bilmediğimizden ve yazı diline de vâkıf olmadığımızdan, böyle bir müdahale gerçekten de uygun değildi.

Levent Şahverdi Arşivi

İzmir'de tanınmış bir Rum ailesinin oğlu bir subayla kavga ettiği için tutuklanmıştı. Bu konuda benim yardımcı olmam rica edildi.

Tercümanın tercümede yaptığı bir hata sonucu olarak, askerî tutukluların bulunduğu binaya götürüldüm.

İçeriye girdiğim zaman tutukluların eşya olarak duvar kenarlarında bulunan kerevetler üzerinde yakmakta olduklarını gördüm. Tutuklular hep birden etrafımı sardılar ve tercümanım vasıtasıyla benim yardımımı rica ettiler. Bunların büyük kısmı, bugüne kadar neden hapsedildiklerinin bile kendilerine söylenmediğini ifade ettiler. Diğer bir kısmı da, olay mahallinde bulunmadıkları halde, cinayet veya hırsızlıkla itham olunduklarını anlatıyorlardı.

Her halde bu durum, tamamıyla keyfi ve mesnetsiz bir kanun karşısında bulunduklarını hisseden pek çok zavallı insanın yardım talebiydi.

Tutukluların bağlı bulunduğu Türk askerî adliye memurlarını buraya getirttim ve her tutuklunun neyle suçlandığını bu memurlar huzurunda söyleterek bu adamların hiç olmazsa ifadelerinin niçin alınmadığını sordum. Genellikle aldığım cevap, şahitlerin ve ilgili kişilerin uzak ve muhtelif harp cephelerinde bulunmalarından dolayı tahkikat ve sorgulamaya şimdilik imkân ve mahal olmadığı üzerineydi. Bunun üzerine kendilerine şunu sordum: *"Bu şahitlerin ve ilgililerin en başlıcaları bu sırada mesela şehid oldularsa ne yapacaksınız?"* Bu soruma hiçbir cevap veremediler.

Bu tüyler ürperten durumu hemen Enver'e yazdım. Başka bir şekilde resmî olarak etkili olmam mümkün değildi.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Yıldırım

2. Ordu'nun büyük taarruz hareketi -ki başarısızlığa uğradığı yukarıda zikredilmişti- Erzurum'un düşmesinden sonra başlamıştı.

Bağdat'ın kaybedilmesinden sonra da; her yönden çok önem taşıyan bu şehrin İngilizlerden geri alınması için açıkça bir taarruz maksadıyla -fakat büyük zorlukları dikkate alınmaksızın- Yıldırım Ordular Grubu kuruldu.

İlk defa I. Napolyon'un Mısır Seferi sırasında Türkler tarafından kullanılmış olan Yıldırım tabiri bu defa yine kullanıldı.

Yıldırım teşkilatını burada biraz açıklamam lâzımdır. Çünkü Türkiye'de Alman faaliyetinin ve bununla beraber Alman Askerî Heyeti'nin de şimdiye kadar dayandığı esas, bu teşkilatın kurulmasıyla tamamen değişiyordu.

Bu esas; Türkiye'ye mutedil bir şekilde askerî yardım yapılmasından ibaretti. Sulh zamanında bu yardım ordunun düzenlenmesiyle sınırlıydı. Harp zamanına gelince; Alman subaylarının sayısının biraz daha artmasından, Sina Cephesi'ne bir-iki Alman teşkilatı ve bazı bataryalarla uçak teşkilatı, bu cepheye ve diğer cephelere otomobil kolları gönderilmesinden ve bunlardan başka para ve savaş malzemesi verilmesinden ibaret kalmıştı.

Almanlar; askerî öğretmen ve kısmen de -Türklerle beraber çalışmak üzere- birlik komutanı mevkiinde bulunuyorlardı. Fakat komutanlıklarında Alman ve Türk subayları arasında ortaya çı-

Levent Şahverdi Arşivi

kan bazı anlaşmazlıklar -kısmen büyük münakaşalarla- bir yere kadar halledilyordu.

Yıldırım ise; büsbütün başka bir esas üzerine kurulmuştu. Bunun başında, bir Alman ordu komutanı ile Alman teşkilat tarzına göre yapılmış bir ordular grubu karargâhı bulunacak ve bu karargâhın subayları tamamen Almanlardan olacaktı.

Ordular grubu; bazı Alman birlikleri ve çokça Alman yardımcı teşkilatı ile bunlara katılacak olan Türk ordularından meydana gelecekti. Türkiye cephelerinde savaşın sevk ve idaresine çok fazla etkisi olan iaşe sıkıntısının yarattığı büyük zorlukları hafifletip kolaylaştırmak üzere Yıldırım'a; Alman para yardımı olarak -o zaman için tedariki cidden çok güç olan- beş milyon lira altın para ayrılmıştı.

Yıldırım Orduları komutanlığına; Prusya eski Harbiye Nazırı ve daha sonra Alman Orduları Genelkurmay Başkanı olan ve en son Romanya'da bir ordu komutanlığını üstlenen General von Falkenhayn tayin edilmişti. Bu zat -başlangıçta incelemede bulunmak üzere- 7 Mayıs'ta İstanbul'a geldi.

Yıldırım Orduları'na Almanca verilen unvan "F. Ordular Grubu" idi. "F" harfi Falke kelimesinin karşılığıydı.

Öncelikle burada F. Ordular Grubu'nun -Prusya Harbiye Nezareti'nin 2 Temmuz 1917 tarihli emriyle de tayin edilen -savaş düzenindeki Alman birlik ve teşkilatını veriyorum:

1- F. (Falke) Ordular Grubu Komutanlığı

2- II numaralı Paşa Karargâhı

3- Uç karargâh taburu (piyade)

4- Üçer bölüklü ve 701, 702, 703 numaralı üç piyade taburu

5- Altışar tüfekli üç makineli tüfek bölüğü

6- İki makineli tüfekli üç süvari takımı

7- Dörder hafif toplu üç bomba birliği

8- Bir topçu taburu karargâhı

Levent Şahverdi Arşivi

9- İki batarya hafif sahra obüsü (16 modeli)

10- Bir batarya sahra topu (16 modeli)

11- Bir hafif cephane kolu (karma)

12- Bir havan topçu takımı (hafif cephane kolu ile)

13- İki dağ obüs takımı (hafif cephane kolu ile)

14- Bir batarya uçaksavar topu

15- Bir otomobil cephane kolu (hafif bomba topları için)

16- Bir istihkâm müfrezesi (patlayıcı malzeme takımı ve hafif köprü malzemesiyle)

17- Bir ordu telefon müfrezesi

18- Bir tümen telefon müfrezesi

19- Üç ağır telsiz telgraf istasyonu

20- Beş hafif telsiz telgraf istasyonu

21- Dört uçak müfrezesi

22- Bir sıhhiye bölüğü (No: 300)

23- İki seyyar hastane (No: 218 ve 219)

24- Otomobil kademesi

Yıldırım Ordular Grubu Karargâhı; 65 Alman subayı ile sadece birisi üst rütbeli olmak üzere küçük rütbeli 9 Türk subayından oluşuyordu.

Bu teşkilat ile Almanya Türkiye'ye bu ana kadar olduğu gibi sadece istenilen yardımı yerine getirmiyor; Türk ordu mekanizmasının içine nüfuz ederek bu şekilde büyük bir sorumluluk altına girmiş oluyordu. Bundan dolayı meydana gelecek bir başarısızlığın Almanya hesabına geçirileceği şüphesizdir.

Almanya merkezî makamları, Türk ordusunu ve Türk memleket ve ahalisini hakkıyla tanımış ve değerlendirmiş olsalardı artırılmasına karar verilen yardım için her halde başka yollar seçerlerdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'nin askerî durumu hakkında hemen hemen üç buçuk senelik bilgi ve tecrübeye sahip olan Alman Askerî Heyeti tamamen unutulmuş, bahsedilmiş olan plan ve teşkilattan kesinlikle haberdar edilmeyerek bir oldubitti karşısında bırakılmıştır.

Anlaşılması güç olan bir nokta da şudur ki; Türk Genel Karargâhı'nda uzun zamandan beri topçu, nakliye, ulaşım vasıtaları ve sağlık hizmetlerinde çalışarak bu hususta pek çok bilgi ve tecrübe elde eden Albay Schlee, Bischof ve Potschernick ile sömürge savaşlarında uzun seneler bulunmuş, tecrübe ve hizmeti ile temayüz etmiş olan Türkiye Sahra Sıhhiye Hizmetleri Reisi Doktor Jungels gibi Alman Askerî Heyeti'ne bağlı seçkin kişilere önceden danışılmamıştı. Görevinde fevkalade gayreti görülmüş olan Türkiye'deki Alman sağlık hizmetleri reisi Profesör Doktor Collin'in bile bahsedilen teşkilat hakkında görüşü alınmamıştı.

Yıldırım teşkilatını kuranların düşüncesine göre, güya bu teşkilat Bağdat'ın düşmesinden sonra birdenbire meydana gelmişti ve kuruluş tamamlanana kadar esasları ve ayrıntıları Alman Askerî Heyeti'nden bile gizli tutulacaktı.

Bu meselede Türkiye'deki Alman Askerî Heyeti'nin ihmal edilmesi Alman orduları genelkurmay başkanının emri üzerine olmamıştır. 1917 Kasım ayında; Kreuznach'daki Alman Genel Karargâhı'na çağrılmıştım.

General Ludendroff orada bana söylediğine göre, kendisi Yıldırım için yapılan bütün tekliflerin benim olumlu yönde görüşüm ile yapıldığını düşünerek kabul ediyormuş ve bütün bu teşebbüsün sorumlusu İstanbul'daki Alman askerî delegesiymiş.

Daha önce de bahsedildiği üzere Yıldırım'ın ilk işi; Bağdat'ın geri alınmasıydı. İlk hazırlık tedbirlerinden olmak üzere Türk Genel Karargâhı tarafından 11 Haziran 1917'de Cerablus'ta Fırat Menzil Müfettişliği kuruldu.

Aynı ay içerisinde otomobil subayları -Üsteğmen Kühner ve Üsteğmen Herkner- vasıtasıyla Halep-Hit yol kısmının keşfinin yapılması emredildi. Keşfin esası her biri üçer tonluk 500 adet

Levent Şahverdi Arşivi

yüklü kamyondan oluşan bir nakliyenin yapılmasıydı. Bundan başka gerekli olan malumat; yani gerek yürüyüşlere ve gerek harekâta sahne olacak mıntıkalardaki yolların hâli ile değişik mevsimlerde içme suyunun bulunup bulunmadığı hakkında gerekli bilgiler önceden yeteri kadar öğrenilememişti.

Daha sonra ordular grubu tarafından yaptırılan keşifler ve yine diğer suretlerle yapılan araştırmalar, bu planın uygulanma imkânları hakkında çok çeşitli tereddütlere meydan vermiştir. Bu tereddütler son kararın alınmasını mecburen geciktirmekteydi.

Ekserisi Türkiye'yi ve Türk ordularının durumunu çok az tanıyan veyahut hiç tanımayan subaylardan oluşan Yıldırım Alman karargâhı için yabancı bir memlekette büyük zorluklar ortaya çıkmaktaydı. Bu subaylardan bazılarının önceden Türkiye'de harita hazırlama işiyle uğraşmış olması veyahut Türk ordusunda her hangi bir vazife ile istihdam edilmiş bulunması ve yine Yıldırım karargâhında bir kaç Türk subayının da bulunması; bu zorlukları gidermeye ve hafifletmeye yetmiyordu.

Karargâhın Alman subayları tabiidir ki Alman cephelerinde kazandıkları tecrübeleri kendi hareketleri için esas kabul ediyorlar ve verilen emirlerin burada da Almanya'da olduğu gibi her zaman uygulanıp yerine getirileceğini zannediyorlardı. Bu zan çok hatalıydı ve bu sebeple çeşitli kesinti ve arızalara yol açıyordu.

Türkiye'de gayet güzel planlar, kâğıt üzerinde mükemmel emirler hazırlanabiliyorsa da bunların yerine getirilmesi istenildiği zaman ya başka bir şekilde yapıldığı veyahut muhtemelen hiç yapılmadığı görülür.

Tercümanlar bile sürekli anlaşmazlığa sebep oluyordu. Emirleri yerine getirmekle görevli olanların sebep oldukları anlaşmazlıklar ise bundan daha fazlaydı. Bu kişiler Alman emir ve kararlarını kalben itirazsız olarak çok nadiren tasdik ve kabul etmekteydiler. Onların kanaatine göre bu korkunç Alman aceleciliği lü-

Levent Şahverdi Arşivi

zumsuzdur ve bu yüzden birçok şey istenilenden başka bir şekilde gerçekleşecekti.

Kuran-ı Kerim'de yazılı olan Arapça "El aceletü mineşşeytan" cümlesi* gibi bu din kitabında bulunan kutsal esaslar; Türklerin daha başka birçok konulara ait karakterlerinin anahtarı hakkında bize malumat vermektedir.

Pek çok yönden hürmete değer olan Ordular Grubu Kurmay Başkanı Albay von Dommes, Türklerin sınırsız olan kayıtsızlık ve gevşekliği karşısında şüphesiz pek çok kere acı acı içini çekmiştir.

Türkler arasında; doğrudan doğruya red cevabı vermek nezaketsizlik olarak kabul edildiği için Yıldırım tarafından talep olunan her şeye; merkezî makamlardan vaatlerde bulunulur ve fakat bu vaatler tamamen başka bir tarz ve yolda yerine getirilirdi.

Yıldırım bir Alman teşkilatı sayıldığı için daha en baştan itibaren Türk subayları arasında olumsuz düşüncelerle karşılandığına hiç şüphe yoktur.

Bu menfi kanaatler vilayetlerde kısmen sivil memurlara kadar çeşitli mevki ve makamlarda gizli bir direnme meydana getirmekteydi.

En başından beri Alman Askerî Heyeti; Yıldırım'a karşı, yapılabilmesi mümkün olan yegâne hareket yolu olmak üzere, yapabileceği her şeyi yaparak kayıtsız şartsız yardımda bulunmakta tereddüt etmemiştir. Fakat Yıldırım Ordular Grubu, memleketin ve idarenin özel durumları açısından, tecrübe sahibi kişilerin caiz görmeyeceği birçok tadilat -özellikle menzil işlerinde- yapma gayretinde olduğundan bu yardımın yerine getirilme tarzına bir sınır ve derece tayini her zaman kolay bir mesele değildi.

Menzil hatlarının Almanlar tarafından idaresi konusunda Alman Askerî Heyeti ile Yıldırım arasında yazın kararlar alınmış

---

* Bu cümle ayet-i kerime veya hadis-i şerif değildir. Liman Paşa'nın bu beyanatı yanlıştır. (t.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

ve İstanbul-Halep mıntıkası Alman Askerî Heyeti, Halep'in güneydoğusundan itibaren Musul dâhil olmak üzere olan mıntıka da Yıldırım tarafından üstlenilmişti. Alman Askerî Heyeti; icabına göre Halep'e kadar Yıldırım için olan bütün sevkıyatın tertibat, teşkilat ve idaresi işlerine bakıyordu.

Almanların Asya Kolu; Yıldırım için yeni tertip edilen bir müfreze olup bunun daha önce "F. Ordular Grubu" teşkilat şemasında gösterildiği üzere "II Numaralı Paşa Karargâhı" adıyla bir karargâhı ve yine aynı şemada gösterilen düzende birçok birliği vardı. Asya Kolu'nun esas kuvvetini 701, 702, 703 numaralı Alman piyade taburları oluşturuyordu. Bu taburların kadrosu sıcak iklime dayanabilecek askerlerden seçilmişti. Taburlar ağır ve hafif makineli tüfekler ve bol miktarda bomba topları ile kapsamlı bir şekilde donatılmış ve eksiksiz bir birlik hâline getirilmek üzere her birine birer süvari takımı ile topçu ve istihkâm birliği de verilmişti. Asya Kolu; Albay von Frankenberg'in komutası altındaydı.

Askerlerin haddinden fazla bol şahsî ve sıhhî donanımı; bunların senenin her mevsiminde sıcak iklimlerde istihdam edilebilmesini sağlayabilecek şekilde hesaplanarak verilmişti. Asya Kolu'na, Türkiye'de alışılmış olandan çok fazla sayılabilecek derecede araba bile verilmişti. Fakat bu arabalar için gerekli hayvanlar ancak Türkiye'den satın alınabilecek ve çok sayıda nakliye askeri de Türk erlerinden tedarik edilebilecekti. Bu teşkilatın kurulup faaliyete geçirilmesi için uzun zamana ihtiyaç olup kesintiye uğramadan icrası da mümkün değildi. Asya Kolu'nun bütün bu teşkilat ve ilave birliklerinden dolayı, tek hatlı olan demiryoluyla, İstanbul'dan cepheye nakli -Türk askerinin alışılmış olan basit nakliye ihtiyacına oranla mükemmel olarak kabul edilebilecek derecede- çok vagon ve trene ihtiyaç gösteriyordu. Arkası kesilmiş Alman birlikleri malzeme ve ihtiyacının ve yeni gelen teşkilatın cepheye nakledilmesi ise daha büyük zorluklara sebep olmaktaydı.

Levent Şahverdi Arşivi

Alman birliklerinin Türkiye'de devamlı bir yabancı olarak kalacağı, Osmanlı Hükümeti'nin uzak hudutlarında bu birliklerin savaş kabiliyetini korumak için, benzer Türk birlikleri menzil ihtiyaçlarına oranla yaklaşık üç misli kuvvet sarfı gerektiği Almanya'da tamamen anlaşılmamış olsa gerekir.

Asya Kolu'nun fazlasıyla olan ihtiyaçlarıyla Yıldırım'a katılan diğer Alman birliklerinin malzeme ihtiyacını karşılamak için Alman menzil askeri sayısının sonradan bir hayli artırılması gerekiyordu. Çalınma ihtimali dolayısıyla her büyük nakliyata muhafız olarak asker ayrılması mecburiyeti vardı.

Yıldırım için ayrıca Alman menzil erleri verilmediğinden yüksek ihtiyacın kısmen Alman birlik ve teşkilatından karşılanması zorunluydu. Bu da cepheyi kesinlikle arzu edilmeyen bir derecede zayıflatıyordu.

Cephe mevcudundan her halde daha fazla sayıda bir Alman kuvveti; menzil hatlarında, cephe gerisinde istihdam ediliyordu.

Bahsedilen bütün bu zorluklar; Asya Kolu'nun büyük kısmının Halep'e nakli için hafta ve aylarca beklenmesi ve 1917 Kasım ayına kadar Haydarpaşa'daki ordugâhlarında kalmasını gerektirmişti.

Herkesin bildiği üzere; Yıldırım'ın hedefi, 1917 Sonbaharı'nda Bağdat'tan, Sina Cephesi'ne yöneldi. İkinci Gazze Muharebesi'nden beri İngilizler Filistin Cephesi'ni, Türklerin vaziyetini kesin bir şekilde tehdit edecek tarzda sürekli takviye ettiler.

Bağdat'ın geri alınması planından tabii ki İngilizler haberdar olmuşlardı. Onun için buna mani olacak en etkili yol olmak üzere Filistin'e şiddetli bir saldırı yapılmasına karar vermişlerdi.

O sırada Türk Genel Karargâhı; 1917 senesi yaz mevsiminden istifade ederek toplayabildiği bütün birlikleri Bağdat veyahut Filistin cephesi için hazırlamaktaydı.

Yaz başında 7. Ordu'nun kurulması emredildi. Bu ordu 3. ve bu zamana kadar Galiçya'da kullanılan 15. Kolordulardan oluşa-

Levent Şahverdi Arşivi

caktı. 7. Ordu'nun komutanlığı Enver tarafından başlangıçta Vehip Paşa'ya verildi. Ancak kısa bir süre sonra vazgeçilerek komutanlığa Mustafa Kemal Paşa tayin edildi. Lâkin onun da bu görevde kalması ya istenilmedi veyahut kendisi kalmak istemedi. 7. Ordu hareket ve faaliyete başlamadan önce Mustafa Kemal'in yerine Fevzi Paşa getirildi.

Torosların güneyine sevki gereken birliklerin ekserisi İstanbul'da ikmal ve takviye edilecekti. Bu birliklerin kıymeti; daha önce bahsedilen sebepler dolayısıyla azalmış olduğu gibi uzun süren nakliyat sırasında meydana gelen çok sayıdaki firarlar yüzünden birliklerin mevcutları da önemli ölçüde azalmaktaydı.

11 Haziran 1917'de 19. Tümen'in Galiçya'dan, 20 Haziran'da 50. Tümen'in Makedonya'dan nakline başlandı. 1 Temmuz'dan itibaren de Çanakkale'deki 24. Tümen'in gönderilmesine başlandı. 8 Ağustos'ta Galiçya'dan 20. Tümen ve 18 Ağustos'ta Aydın'dan 59. Tümen ve bunları takiben Eylül'de Çanakkale'den 42. Tümen hareket ettiler. Bu birliklerin tamamına hareket hedefi olarak Halep gösterilmişti.

Doğu Cephesi'nden de önceden 2. Ordu'ya bağlı olan 48. Tümen ve 3. Ordu'nun Kafkas Süvari Tugayı Ağustos ayında hareket ettirildi.

Yıldırım Karargâhı Ağustos ayı sonunda Halep'e nakledildi.

İlk ve mühim hareketin Filistin'de yapılması kararlaştırıldıktan sonra Türk Genel Karargâhı'ndan aşağıdaki emir verildi; bu emir çeşitli makamlara Ekim ayı başında ulaşmıştır:

Genel Karargâh Harekât Şubesi
1/235
Gizlidir

4. Ordu'ya,
Yıldırım Ordular Grubu'na

1- 4. Ordu Komutanlığı lağvedilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

2- Bahriye Nazırı Korgeneral Cemal Paşa, Suriye, Filistin, Hicaz ve Yemen'deki birliklerin komutanlığını, Suriye ve Batı Arabistan Genel Komutanlığı adı altında yerine getirecektir.

3- Yıldırım Ordular Grubu'na mensup 7. Ordu, Sina Cephesi'ne naklolunacak ve bu ordu Sina Cephesi'nde bulunduğu müddetçe, hâlen Sina Cephesi Komutanlığı'na mensup birlikler Yıldırım Grubu Komutanlığı'nın emri altına girecektir.

4- Yıldırım Ordular Grubu; Sina Cephesi ile Kudüs sancağındaki askerî harekât bağımsız olarak idare edecek ancak bu harekâttan Suriye ve Batı Arabistan Genel Komutanlığı'nı haberdar edecektir... vs.

Enver

Türk Genel Karargâhı'nın bu tertibatının daha açık olarak anlaşılması için ilave etmek gerekir ki; şimdiye kadar Albay von Kress komutasında Sina Cephesi'ni oluşturan birlikler 8. Ordu adıyla Yıldırım'ın emrine girdiler ve 7. Ordu da Sina Cephesi'ne getirildi. Bu iki ordunun harekât bölgesini, kuzeyden Akdeniz'de Kudüs sancağının kuzey sınırı, batıdan da Lût Gölü ile sınırlıydı.

Irak harekâtının idaresi de Yıldırım'ın emrindeydi.

Suriye ve Batı Arabistan Genel Komutanlığı'na ait birlikler; 7., 8. ve 12. Kolordular ile Hicaz Seferi Kuvvetleri idi.

Sina Cephesi'nin Yıldırım (F. Ordular Grubu) tarafından devralınması işinin, Bahriye Nazırı Cemal Paşa ile bazı anlaşmazlıklar çıkarması normaldi. Çünkü Cemal Paşa, 1914 Sonbaharı'ndan yani yaklaşık üç seneden beri o bölgenin genel komutanlığında bulunmuş ve bütün o memlekette kendisini kral gibi göstermişti.

Filistin cephesinin yan ve geri mıntıkasında komutayı Cemal Paşa'ya vermek suretiyle hâl yoluna gidilen bu hareket tarzı, savaşın ilerlemeye veya gerilemeye başlamasıyla beraber bozulmaya mahkûmdu.

Belirgin ortak sınırlar tayini ile anlaşmazlık çıkmasının önüne geçilmesi mümkündü. Çünkü taraflar vadide birbirlerine dayanarak ortaklaşa çalışmak mecburiyetindeydiler.

Levent Şahverdi Arşivi

Bundan başka Cemal Paşa'nın sivil memurlar üzerinde o kadar nüfuz ve tesiri vardı ki Yıldırım Ordular Grubu'na mahalli kaynaklardan yardım edilmesi mutlaka onun emir ve onayına bağlıydı. Toroslardan itibaren Enver'in nüfuzu az çok kırılıyordu. Eski mevkiinden oynatılan Cemal Paşa'nın ise büyük yardımlar yapma arzusu yoktu.

Cemal Paşa, Aralık ayında Suriye ve Batı Arabistan Genel Komutanı unvanıyla izin alarak İstanbul'a döndü ve diğer görevi olan Bahriye Nazırı işleriyle meşgul olmaya başladı.

Bu suretle Cemal Paşa'nın emri altındaki birlik ve askerî makamlar da Yıldırım'ın emrine girdi.

Yıldırım'ın emrine verilen sahada ilkbahardan beri meydana gelmiş olan olaylar aşağıda özetlenerek anlatılmıştır:

Irak

18. Kolordu 11 Mart 1917'de düşman cephesinden, yaklaşık olarak Bağdat'ın 22 km. kuzeyine çekilmişti.

6. Ordu şimdi, Dicle'deki 18. Kolordu ile Cebel-i Hamrin'de bulunan 13. Kolordu'dan oluşan iki grup halinde hareket ediyordu. 13. Kolordu emrine, 25 Mart'ta Deli Abbas civarında bulunan 14. Tümen verilmişti.

9 ve 10 Nisan'da 18. Kolordu'nun her iki tümeni; birçok muharebeyi müteakip Samarra güneyindeki İstiblât'ta hazırlanmış olan mevzilere çekildiler.

Ruslar, Kızılrabat'a kadar ilerlemişler ve İngilizlerle bir süreliğine irtibat kurmuşlardı.

18. Kolordu büyük zayiatla sonuçlanan muharebeleri müteakip 22 Nisan'da mecburen Samarra üzerinden Dûr'a kadar geri çekildi.

Bu şekilde Bağdat-Samarra hattının son noktası terk edilmiş oldu. Demiryolu hattı ile malzemesi daha önceden tahrip edilmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sırada 13. Kolordu Demirkapı güneyinde bulunuyordu. Mayıs ayı ortasında 14. Tümen tekrar Tikrit'teki 18. Kolordu'ya katıldı. Yıldırım'ın olaylara dâhil olduğu zaman da işte bu zamandı. Sıcak mevsim, harekâta bir dereceye kadar sükûnet getirdi.

Türklerin istihbaratına göre o sırada Felluce ile Fırat'ın sol sahilindeki kanal İngilizler tarafından çok kuvvetli tahkim edilmişti.

28 ve 29 Eylül'de İngilizler tarafından Ramadiye civarındaki Fırat Grubu'na başarılı bir taarruz yapılmış ve bu taarruzda Türk birliklerinin büyük bir kısmı esir düşmüştü.

Nisan ayında Makedonya'dan geri dönen 46. Tümen ise hâlen Dicle tarafına doğru yürümekteydi.

Elde edilebilen bilgiye göre İngilizlerin Bağdat cephesinde 1. ve 3. Hint Kolordusu bulunuyordu.

Düşman tümenlerinden 3., 7., 13., 14. ve 15. Tümenlerle bir süvari tümeninin varlığı haber verilmemişti. İngilizler Bağdat-Bakûba arasında bir dekovil hattı inşa ve Bağdat-Samarra hattını da kendileri için tekrar tamir etmişlerdi.

Sonbahar'da; İngilizlerle Ruslar arasındaki bağlantı kesilmiş durumdaydı.

Yavaş yavaş ama sürekli bir ilerleme ile İngilizler; 6 Kasım'da Tikrit'i işgal edip bu şekilde yaklaşık olarak Bağdat'ın 150 km. kuzeyine kadar ilerlemiş ve Musul'a da yaklaşık 200 km. yaklaşmış oldular.

18. Kolordu; Fethiye mevziine geri alındı.

Mısır

Yaz ayları boyunca birçok defa Birüssebi'ye karşı kuvvetli İngiliz süvarisi keşif ve harekâtta bulundu. Düşmanın demiryolu hattının inşaatı da Birüssebi istikametinde yavaş yavaş ilerlemişti.

Yaz ortasında Türk tarafının durumu şöyleydi:

Levent Şahverdi Arşivi

Gazze'nin güneyinde 7. ve 53. Tümenler, bunların doğusunda Tellüşşeria'ya doğru 54. Tümen, Tellüşşeria'nın güneybatısında 16. Tümen, Birüssebi'de 27. Tümen ile 3. Süvari Tümeni, Huç'ta ihtiyat olarak 3. Tümen bulunmaktaydı. İlkbahar'da Romanya'dan getirilen 26. Tümen Remle civarında toplanıyordu. Bu tümen başlangıçta geçici olarak Genel Karargâh emrinde idi. Sonradan 20. Kolordu emrine verildi.

Eylül ayında İngilizler; sol kanatlarında Türk mevzilerine biraz yaklaşmışlardı. Bunların o zamanki bütün kuvveti 8 tümen olarak tahmin ediliyordu.

Türk tarafında ayrıca, yeni gelmekte olan takviye birliklerinin vaziyeti aşağıdaki gibiydi:

24. Tümen Remle'de toplanmakta; 19. Tümen, 24. Tümen'i takip ederek Remle'de toplanmak üzere bulunuyor; 59. Tümen, sahra topçusu olmadan Halep'teydi. 20. Tümen'in de Haydarpaşa'dan nakline 12 Eylül'de başlanmıştı.

1917 senesinde bütün engel ve zorluklara rağmen bu kadar çok birliğin Anadolu demiryolu hattı ile Suriye'ye naklinin mümkün olması şaşırtıcı olmakla beraber takdire değerdi. Hâlbuki sonraki 1918 senesi Mart ayı başından Sonbaharına kadar İstanbul'dan cepheye tam olarak bir tümen bile naklolunamamıştır.*

2. Ordu'dan gelip Şam-Dera arasına taksim edilmiş olan 48. Tümen, 8. Kolordu'ya bağlı olarak bu şekilde Suriye ve Batı Arabistan Genel Komutanlığı emrindeydi.

2. Ordu'dan ayrılan 1. Tümen Kasım ayı sonunda Şam'a ulaştığı sırada, daha önce yine 2. Ordu'ya bağlı olan 11. Tümen de Halep'e gelmek üzere emir almıştı. Bu iki tümen de Filistin Cephesi'ne tahsis edilmişti.

---

* Yıldırım, Falkenhayn'ın emri altındayken mümkün olabilen nakliyat, Yıldırım, Liman von Sanders'in emri altına girdikten sonra acaba neden mümkün olamadı! Bunun sebebini yine en iyi Liman'ın bilmesi lâzımdı. (t.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

1917 Kasım ayından 1918 Mart ayı başına kadar cereyan eden olayları anlatmaya gerek görmüyorum. Çünkü bu olaylar tamamen Alman komutası altında cereyan etmiş olduğundan ayrıntılarından haberim olmamıştır.*

Yalnız genel hatlarıyla önemli gördüğüm şu noktayı anlatmak lâzımdır:

1917 senesi Haziran ayında Doğu Şeria toprağının limanını oluşturan Akabe, Türklerin elinden çıkmış ve kısa bir süre sonra oraya Şerif Faysal girmişti.

En sonunda F. Ordular Grubu (Yıldırım) için öneme değer olan bir olay da; 6 Eylül'de Haydarpaşa İstasyonu'ndaki büyük cephane yığınlarının havaya uçması sonucunda rıhtım ve demiryolu binalarının büyük bir kısmı ile zahire ambarı ve yiyecek malzemesi depoları ve saire birlikte mahvolmuştur. Avrupa'nın hemen yarısını geçerek gelmiş olan cephanenin -o zaman duyulduğu üzere- bir sandığın hızlıca atılmasıyla patlayacak şekilde bir kaza olmadığı şüphesizdir. Bundan dolayı Türkiye'nin harp harekâtına zarar verip kesintiye uğratmak için bu patlamanın kasten yapılmış olduğu akla daha yakındır.

---

* Bu olaylar, Hüseyin Hüsnü Emir Bey'in "Yıldırım" adındaki eserinde bütün ayrıntılarıyla anlatılmıştır. (İ.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'nin Yıldırım'ın Haricindeki Cephelerin Olayları

Türkiye'nin diğer cephelerinde İlkbahar'dan itibaren 1917 senesi sonuna kadar önemli bir olay cereyan etmemiştir.

Kafkasya

Ruslar Nisan ayı sonunda 2. Ordu cephesinde bazı mevkileri kendiliklerinden terk ve tahliyeye başladılar ve bazı birlikleri geri çektiler. 1 Mayıs'ta Türkler Muş'u tekrar savaşmadan ele geçirdiler.

3. Ordu cephesinde ise Mayıs ayında biraz keşif kolu faaliyeti ile münferit topçu atışları meydana geldi. Müteakip yaz aylarında her iki ordu cephesinde sükûnet hüküm sürdü.

Rus birliklerinden bir kısmının geriye çekilmesi; kış mevsimine kadar devam etti. Kasım ayında 3. Ordu cephesinde çok az harp faaliyeti meydana gelmiştir. Espiye, Giresun, Terme, Sinop gibi bazı Türk limanları ara sıra birkaç Rus gemisi tarafından taciz edildi. 7 Aralık'ta yapılan mütareke ile bunlar da sona erdi.

Anadolu

Türk Genel Karargâhı'nda gayet güzel hazırlanarak Alman Genel Karargâhı'na da gönderilen harp düzenleri, 5. Türk Ordusu'na dair, orada çok yanlış düşünceler doğurabilirdi. Nitekim

Levent Şahverdi Arşivi

1917 Temmuz ayı içinde Türk Genel Karargâhı tarafından General Ludendroff'a 5. Ordu'dan iki tümenin Temmuz ayı sonunda ve iki tümenin de Ağustos ayı sonunda kullanılabilecek bir hâlde olacağı bildirilmiştir. Ben bu bilgiyi; aşağıya aynen aldığım yazı ile düzeltmek zorunda kaldım:

20 Temmuz 1917

Temmuz ayı sonunda iki ve Ağustos ayı sonunda tekrar iki tümenin kullanılabilecek bir halde olacağına dair size verilen bilgi pek doğru değildir.

Temmuz ayı sonu için şu eksiklikler vardır:

a- 60. Tümen: Bugünkü 20 Temmuz tarihinde bu tümene ayrılmış alh sahra bataryasından henüz beş bataryası eksiktir. Bundan başka yine bu tümene ait 9 makineli tüfek takımı ve daha birçok ayrıntı mevcut değildir.

b- 61. Tümen: Bu tümenin de henüz 4 sahra bataryasıyla 9 makineli tüfek takımı ve daha birçok ihtiyaçları noksan bulunmaktadır.

Ağustos sonu için de şunlar vardır

c- 47. Tümen: Bunun yalnız bir piyade alayı, kadro mevcudunun yaklaşık yarısı kadar bir sayıda askerle oluşturulmuştur. Tümenin geri kalan kısımları ise henüz kadrodan ibarettir ve toplam sayısı 600 kişidir. Topları, makineli tüfekleri ve hayvanları hiç yoktur.

d- 49. Tümen: Bu tümen de henüz kadrolardan ibarettir ve toplam olarak 600 mevcutludur. Topları, makineli tüfekleri ve hayvanları yoktur.

Bu dört tümene gerekli ikmal erleri; şu andaki büyük güçlükler dolayısıyla ancak zar azar toplanabilecek erler ile tedarik ve temin olunabileceği... vs.

Liman von Sanders

Birlikleri firari erler ile ikmal ve takviyeye imkân olsaydı, mevcudu kadro fazlasına bile yükseltmek kolay olurdu. Henüz oldukça disiplinli ve düzenli olan kendi ordu mıntıkamda 16.000 kadar tahmin edilen firari vardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunlar memleket içinde asayişi bozarak her çeşit tahribata sebep olmaktaydılar. Bandırma civarının bunlardan muhafazası için bizim karargâh muhafız bölüğünün bile defalarca görevlendirilmesi mecburiyeti doğmuştu. Hatta bir defasında çıkan çatışmada bu bölükten beş er kaybedilmişti.

Sahillerin savunulması için kullanılan ve memleketin hemen her sahil mıntıkasında kullanılmak üzere yer değiştirilen birkaç uzun menzilli topun ara sıra işe yaradığı görülüyordu.

Bozcaada; birçok defa etkili bir şekilde bombardıman ve oradaki telsiz telgraf tahrip edilmişti. İmroz (Gökçeada) Adası'nın doğu sahilindeki limanlardan biri de ateş altına alınabilmişti.

İzmir'in batısındaki Çeşme'ye yakın Konidi mevkiinde 12 metre boyunda su bombalarıyla donatılmış bir motorbot 21 Temmuz'da ele geçirildi.

17 Ağustos'ta Kalo Limnos Adası'nın feneri; İzmir'de inşa edilmiş üç motorbottan biri tarafından tahrip edildi.

13 Aralık'ta Antalya civarında Ava yakınında bir düşman yardımcı kruvazörü topçu ateşiyle batırıldı ve 52 kişilik mürettebatı esir edildi.

Bunlardan başka sahillerin karşısında bulunan birçok adaya yapılan ufak tefek teşebbüsler başarı ile sonuçlanmıştır.

Diğer Olaylar

Alman Askerî Heyeti'nin, 1917 Sonbaharında sözleşme gereği görev süresi doluyordu. Askerî Heyet Sözleşmesi'nin yerini almak üzere, İstanbul'daki Alman askerî temsilcisi tarafından, mevcut Alman makamlarının da tesir ve yardımlarıyla, 1917 İlkbaharını müteakip bir Türk-Alman Askerî Sözleşmesi'nin müsveddesi kaleme alınmıştı. Bu sözleşmeye göre Türkeye'de bulunacak Alman subayları için başkanı olduğum Alman Askerî Heyeti'nin kurulmasından önceki durum -yani heyet hâlinde çalışmak yerine her uzman sınıfın bağımsız olarak çalışması- geri geliyordu. Aradaki fark en kıdemli subaya bulunduğu birimdeki diğer Alman

Levent Şahverdi Arşivi

subayları üzerinde bir dereceye kadar nezaret etme hakkı tanınıyordu.

Türk ve Alman subaylarının tamamıyla eşit mevki ve yetkide bulunmaları tespit ve Türk subaylarından büyük bir kısmının Almanya'da tahsil ve eğitim görmeleri kararlaştırılmıştı. Bundan başka Türk tümenlerinin tamamen Alman teşkilatına uyacak bir tarzda kurulması ve bu şekilde savaş hâlinde tümenlerin değiştirilebilmesi imkânı göz önüne alınmıştı.

Fakat Türk ordularını talim ve terbiye edebilecek derecede mükemmel bir hâlde bulunması gereken Türk subay heyetinin; öncelikle pek çok yönden değişikliğe muhtaç olduğu tamamıyla unutulmuştu. Bütün bu askeri sözleşme bence kesinlikle bir hataydı; böyle bir sözleşmenin teklif ve tertibi ise hata üstüne hataydı. Yalnız bu yeni sözleşmenin yürürlülüğe ve uygulamaya konması için bir başlangıç ve bitiş süresi belirlenmediğinden bu mesele ile ancak Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra meşgul olmak lâzım geleceği kanaatindeyim. Şimdiden bu konuyla ilgili yorum yapmayı gereksiz gördüğümden bana gönderilen müsvedde hakkında birkaç kelime söylemekle yetinmiştim.

Şimdiye kadar kararlaştırılan konularda aslında mevcut Askerî Heyet düzeninden Askerî Sözleşme düzenine ne şekilde geçileceğine dair de hiçbir şey düşünülmemiş ve tespit olunmamıştı. Düşünceme göre zaten bu da ancak seferberliğin sona ermesiyle mümkün olabilirdi. Çünkü Askerî Heyet'in bünyesinde olan, birçok sabit kurumlara sahip o büyük menzil teşkilatını da hesaba katmak gerekirdi. Askerî Heyet'in sözleşmesinin de henüz 14 Aralık 1918 tarihine kadar geçerliliği vardı. Kararlaştırılan bu sözleşmenin her asker için hayret uyandıracak yönü; Almanya Hükümeti'nin Türkiye'ye göndermiş olduğu Askerî Heyet'e bu düşünce ve maksadı hakkında kesinlikle bilgi vermeksizin böyle kararlar almasıydı! Bununla beraber daha garip olan bir durum da varmış!

1917 Ekim ayında, İmparatorun Türkiye'yi ve Çanakkale savaş alanını ziyaret edeceğinden haberdar edildim. Bu habere ilâve

Levent Şahverdi Arşivi

olarak İmparatorun bu ziyareti vesilesiyle, Askerî Sözleşme'nin her iki tarafın Harbiye nazırlarınca imzalanarak uygulamaya konulacağını da öğrendim.

Askerî Heyet teşkilatının, Askerî Sözleşme teşkilatına dönüştürülmesinde, ilgili subayların hakları ihlal edilmeksizin uygulanmasının yegâne yolunun Askerî Heyet sözleşmesinin tamamen feshi ile benim Almanya'ya gönderilmemden ibaret olduğunu derhal telgrafla Prusya Harbiye Nazırı von Stein'a bildirdim. Askerî Heyet sözleşmesinin maddelerine zaten şimdiye kadar çok az uyulmuştu.

Ben bu gelişmelerle, tahammül edilemez bir şekil ve vaziyet alan görevimden kurtulacağımı ümit ediyordum. Fakat cevaben aldığım telgrafta; yeni Askerî Sözleşme'nin uygulanmasının savaşın bitimine kadar ertelendiği bildirildi.

Askerî Sözleşme; gerçekten de İmparatorun ziyaret günlerinde Harbiye Nazırları von Stein ve Enver tarafından imzalandı.

İmparator, 17 Ekim'de Çanakkale savaş alanlarını ziyaret etti. Suvla Koyu'nda İmparatora yüksek rütbede birçok bahriye subayının da bulunduğu büyük bir maiyet grubunun önünde yaptığım kısa konuşma sırasında, Çanakkale önünde Alman denizaltılarının yapmış oldukları tesirin çok az olduğunu gerekçeleriyle anlatmıştım. Bu konuşmam İmparator tarafından hiçbir şekilde yanlış anlaşılmadı.

Kasım ayında çağırıldığım Kreuznach'taki büyük genel karargâhta Türk ordularının sürekli kötü idare edilmeleri hakkındaki endişe ve düşüncelerimi ayrıntılı olarak anlattım.

Yaklaşık on gün sonra İngiliz gazetelerinde; Türkiye hakkında önemli açıklamalarda bulunmak üzere büyük genel karargâha gittiğim ve İmparatorla uzun bir konuşma yaptığım yazıldığından, düşmanın Kreuznach ile de irtibatta olduğu hükmünü vermek gerekir!

Aralık ayında Enver'in maiyetine Genelkurmay Başkanı olarak General von Seeckt tayin edildi. Bu general, savaşta Alman ve

Levent Şahverdi Arşivi

Avusturya cephelerinde fevkalade yararlılık göstermişti. Ne yazık ki Türkiye'yi ancak kâğıt üzerinde tanıyordu.

Kendisini zamanında aydınlatabilmek için 13 Aralık'ta, Türk ordularının o zamanki durumu hakkında metnini aşağıda verdiğim küçük bir rapor yazarak takdim ettim ve bir suretini de Alman Genel Karargâhı'nda Doğu Harekât Şubesi Müdürlüğü'ne gönderdim:

Bandırma: 13 Aralık 1917

Türk Ordularının Bugünkü Durumu

Birçok yanlış tedbirin sonucu olarak Türk ordularının muharip birlik sayısı çok fazla azalmış ve birliklerin savaş kudreti göz ardı edilemeyecek derecede zayıflamıştır. Çözüm imkânı bulunabilmek için her iki hâlin sebeplerinin açıkça ortaya konması gerekir.

Aslında yol ve nakliye vasıtalarının perişan ve yetersiz olmasından dolayı çözüm bulunması hususu diğer birçok zorluklara da katlanmayı gerektirmektedir.

1- İnsan mevcudu:

Türk Ordusu çeşitli cephelerde yaptığı muharebelerden dolayı büyük sayıda kayıp vermiştir. Fakat bundan başka tamamen yanlış birçok tedbir ve icraat yüzünden de bir hayli zayiat vermiştir. Biraz dikkat gösterilmek suretiyle bu kayıplardan sakınmak mümkündü. Gelecek için bu durumdan ders almak gerekir.

Bahsedilen tedbir ve icraatın başlıcaları şunlardır:

a) 1914 Aralık ayı ile 1915 Ocak ayında yapılan Sarıkamış Harekâtı:

Enver Paşa'nın komutasında olup General von Bronsart'ın kurmay başkanlığında bulunduğu 3. Ordu mevcudu, 1914 Aralık ayı başında yaklaşık 90 bin iyi yetişmiş askerden oluşmaktaydı.

3. Ordu; sınıra yakın Hasankale civarındaki dağlar üzerinde gayet uygun savunma mevziinde ve kendisinden kesinlikle üstün olmayan Rus kuvvetleri karşısında bulunuyordu.

3. Ordu başarılı muharebelerle dağlardan geçmeye muvaffak olsa bile muhasara topları olmadığından Kars Kalesi'ni hiçbir zaman zapt edemeyecekti. Hâl böyleyken kesin olarak yapılan tavsiye ve

Levent Şahverdi Arşivi

engellemelere rağmen Sarıkamış-Kars üzerine saldırı harekâtı yapılmasına karar verilmişti.

Sol kanatta karlı dağların keçi yolları üzerinde yetersiz hazırlık ve iaşe ile hareket eden iki kolordunun akıbeti her ikisinin de yenilgisiyle sonuçlandı. Diğer bir kolordu da bu sırada cephede başarısız muharebeler yaptı. Resmî belgelere göre harekâta katılan 90 bin kişiden çok kötü bir hâl ve durumda olarak geriye dönebilen askerlerin sayısı ancak 12 bin kadardı. Geri kalanı vurulmuş, açlıktan ölmüş, donmuş veya esir düşmüştü.

Harp tarihi, bu taarruz için hiçbir zaman makul ve haklı bir sebep bulamayacaktır.

b) 1916 yazı başında yetersiz kuvvetle Ruslara karşı yine 3. Ordu tarafından yapılan taarruz:

Bu taarruzun sonunda meydana gelen ricatta, ordunun büyük bir kısmı dağılmıştı.

c) 2. Ordu'nun 1916 yazında toplanıp gereksiz yere yaklaşık Van Gölü-Muş-Kiğı hattından Erzurum istikametine doğru yaptığı ve daha başlangıçta başarısızlığa uğrayan taarruz:

Düşmanın yan ve gerilerine doğru yapılması planlanan bu harekât; ne ileriye doğru yollar, ne de geride kullanılabilecek bağlantı hatları mevcut olduğundan ve bundan başka hareket kabiliyeti için gerekli kollar ve nakliye vasıtaları da tamamen eksik olduğundan aslında gerçekleştirilmesi mümkün değildi.

Bu ordudan da en az 60 bin kişi açlık, hastalık ve daha sonra da soğuktan, çok az bir kısmı da düşman silahıyla kaybedilmişti.

d) Askerlik stratejisi bakımından büyük bir hata olan, 13. Kolordu'nun İran'a doğru 1916 yaz mevsiminden itibaren bütün kış devam eden taarruzu:

İngilizlerin Irak'tan, Basra'ya kadar olmazsa bile Kurna'ya kadar kesin olarak geri atılmadan önce bu saldırı hareketinin yapılması asla doğru değildi. Bağdat'ın kaybı bu hareketle alakalıdır. Çünkü 1917 Mart ayında 13. Kolordu, Bağdat için kesin sonuç alınacağı anda orada bulunamamıştır.

Bu konu hakkında 25 veya 26 Ekim 1916 tarihinde General von Chelius aracılığıyla General Ludendroff'a yazılı ve aynı senenin Aralık ayında Pless'teki Genel Karargâh'ta bizzat sözlü olarak arzda bulunmuştum.

Levent Şahverdi Arşivi

e) Birliklerin başarı ihtimali olmadığı halde, Mısır'ın zaptı için 1916 Ağustos'unda Süveyş Kanalı na doğru yapılan harekât:

18 bin kişilik muharip kuvvetle yapılan ve en başından beri başarısızlığı mahkûm olan bu hareket o zamanlar sadece Süveyş Kanalı'nı muhafaza etmekle yetinen İngilizleri Tih Çölü'nden beriye çekmiş ve Filistin'de bugünkü ilerlemelerini doğurmuştur.

Buna ait olan raporumu da General Ludendroff'a 1916 Ekim ayında takdim etmiştim.

Ben de çok iyi biliyorum ki; harpte daima en mükemmel şey yapılamaz ve en kusursuz kişiler veyahut en mükemmel tedbirler bile başarısızlığı önleyemez. Fakat ben şunu da biliyorum ki, hiçbir başarı ihtimali olmadığı halde, taarruz etmek mi yoksa savunmada kalmak mı gerektiği bilinmeksizin bu kadar kıymetli birlikler feda edilemez.

f) Türk ordularında her türlü ölçünün üzerindeki firarlar:

Türk ordularının firar etmiş asker sayısı bugün 300 bini aşmaktadır. Bunlar düşmana katılmak üzere firar etmiş olmayıp büyük kısmı geriye memleket içlerine kaçmıştır ve orada yağma ve hırsızlıkla emniyet ve asayişi bozmaktadırlar. Bu firarilerin takibi için her tarafta takip müfrezeleri kurulup sevk edilmek mecburiyeti doğmuştur. Bu kadar büyük sayıda firari çıkmasına ait sebepler bu raporun ikinci kısmında anlatılacaktır.

Türk ordularının muharip kuvvetleri sayısının bugünkü seviyeye düşmesinin iç yüzünü ancak Türkiye'nin durumunu iyi bilenler takdir edebilir.

1. Ordu, İstanbul ve civarındaki ikmal birliklerinden ve aslında gerçek manada askeri bir kıymeti olmayan ve mevcudu kuvvet olarak yalnız kâğıt üzerinde görünen amele birlikleriyle, kendisine ancak geçici olarak verilmiş tümenlerden oluşmuştur.

Kafkas Ordular Grubu adını alan 2. ve 3. Orduların toplam kuvveti, Grup Komutanı İzzet Paşa'nın birkaç gün önce bana söylediğine göre; cephede kullanılabilecek halde ancak 20 binden biraz fazla askerden ibarettir.

Bulgar sınırından Akdeniz'de Alanya'ya kadar tahminen 2.000 km'lik sahil mıntıkasının muhafazasıyla görevli olan 5. Ordu ise, 26 bin küsur muharipten oluşmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

6. Ordu'nun yaklaşık iki ay önceki toplam kuvveti, bu ordunun o zamanki Kurmay Başkanı Binbaşı Kretzschmer'in ifadesine göre, 13 bin kadardı. Suriye ve Filistin'de bulunan orduların muharip kuvveti sayısını şimdilik bilmiyorum.

2- Harp kabiliyetinin azalması:

Türk askeri ve özellikle Anadolu askeri, mükemmel bir cevherdir. Güzel bir şekilde ihtimam gösterilip yeterli derecede yiyecek sağlanarak iyi bir talim ve terbiye verildiğinde ve sakin ve emniyetli bir şekilde idare edildiğinde bu askerlerle büyük işler başarmak mümkündür.

Arapların da büyük kısmı, askerlik hizmetlerinin en başından beri sert ama adil muamele edilmek şartıyla, iyi bir asker olarak yetiştirilmeleri mümkündür.

Ordunun birçok kısımlarında harp kabiliyeti eksikliğinin en başta gelen sebebi, Türk Genel Karargâhı'nın aldığı yanlış kararlardan ileri gelmiştir.

Neredeyse iki seneden beri birliklerin büyük bir kısmı, talim ve terbiye için kendilerine ayıracak zaman bulamamışlardır. Küçük ve büyük birlikler henüz sağlam bir teşkilat hâlini alamadan sürekli birbirinden ayrılmış ve parçalanmıştır.

Münferit bölük ve taburlar ve makineli tüfek bölükleri, batarya mürettebatı sürekli olarak alınmış ve öteye beriye gönderilmiştir. Sevk edilecek birlikler, en son anda çok az talimli veya hiç talim ve terbiye görmemiş erlerle veyahut hazır olmayan birliklerle tamamlanmakta, daha sonra da bu birlikler yine henüz sağlam bir şekil almadan başka yerlere asker veya birlik vermek mecburiyetinde kalıyorlardı.

Birlikler sevk edilmek üzere trene bindirildikleri zaman, erlerin büyük bir kısmı ne birbirlerini ne de ekseriyetle komutanlarını tanıyorlardı. Onlar yalnız durumun iyi gitmediği her hangi bir yere gönderildiklerini bilirler.

Bunun için kaçarken vurulmak tehlikesine rağmen her fırsatta kaçmaya teşebbüs ederler. Firarlar, trenden atlayarak veya kapalı arazide yol kolundan ayrılarak yapılmakta veyahut ordugâh ve karargâhlardan yapılmaktadır.

Hiçbir tümen yoktur ki, doğuya veya Torosların güneyindeki harp cephelerine hareket ve nakil sırasında binlerce er kaybetmemiş olsun.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk askeri; kendisine karşı muamelede biraz dikkat ve ihtimam gösterilmeye muhtaçtır. Bu şekilde komutanına karşı emniyet ve güven kazandıktan sonra onunla her şeyi yapmak ve her işi başarmak mümkündür.

Ölçüsüz bir derecede meydana gelmekte olan şimdiki firarlar, Türk ordularına geçmişten miras kalmış bir kusur değildir. Son derece itimat ve emniyete değer bir zat olan Kafkas Ordular Grubu Komutanı İzzet Paşa'nın bana söylediğine göre; daha önceleri bu şekilde firarlar görülmüş değildi.

Sevkıyat yolları ile nakliye vasıtalarının ve iaşe tarzının kötülüğü de şüphesiz bu hususta etken olmuştur. Fakat Türk ordularının bugünkü durumu; şimdiye kadar takip edilen hareket tarzının yanlış olduğunu göstermekte ve başarılı olmak için başka bir yolun seçilip takip edilmesinin gerekli olduğunu ispat etmektedir. İkmal erlerinin ve kaynaklarının çok daraldığı da gözden uzak tutulmamalıdır.

Liman von Sanders

Levent Şahverdi Arşivi

1918 Senesi
1 Mart'a Kadar Olan Olaylar

1917 senesinin son dört ayındaki durumu daha iyi anlamak için verilen emir üzerine, kısa bir süre için Alman Batı Cephesi'nde General Friedrich Sixt von Armin komutasında bulunan 4. Ordu bölgesine gittim.

Hareketimden bir gün önce, büyük adalardan birisine karşı yapılacak bir harekâta katılacak olan bir birliğin özel eğitimi için kendime birkaç deniz astsubayı istemek üzere İstanbul Haliç'te demirli bulunan ve içine filonun Alman komuta heyeti yerleştirilmiş olan general gemisine gittim.

Orada filo kurmay başkanına, Saros Körfezi'nde mermi isabeti ile tahrip edilmiş küçük bir vapurda bulmuş olduğumuz, Çanakkale Boğazı önündeki mayın tarlalarını gösteren bir haritayı bir iki gün içinde vereceğimi vaat ettiğim zaman o, bu vaadi ertesi güne bırakmayıp haritayı kendisine hemen vermemi ısrarla rica etti. Meğer Goeben ile Breslau ertesi gün Çanakkale'den dışarıya bir hücum yapmak için o saatte Boğaziçi'nden hareket edeceklermiş.

Ben haritayı hemen getirdim ve Goeben'e yetiştirebildim. Fakat hücumdan önce durumun gizlice bana bildirilmesi gerektiği konusunda filo komutanının dikkatini çektim. Çünkü Gelibolu Yarımadası'nın dış sahili ile Çanakkale Boğazı'nın Anadolu sahi-

Levent Şahverdi Arşivi

lindeki asker benim komutam altında bulunuyordu. Bu askerlerin, gemiler dışarıya çıkarken silah başı etmeye hazır olması mutlaka gerekliydi.

Silah başı hazırlığının niçin yapıldığını hiç kimsenin önceden bilmesine elbette lüzum yoktu. Fakat dış sahilde bulunan topçunun top başında ve uçakların kalkışa hazır bulunmaları gerekliydi. Bu şekilde tarafımdan da telgrafla emir verildi. Buna ne kadar lüzum ve ihtiyaç olduğunu ise bu çıkış hareketinin herkesçe bilinen cereyan şekli açıkça ispat eder.

Bu şekilde hareket edilmeseydi, durumun asla farkında olmayacak olan Türk bataryaları seher vakti yanlışlıkla ve bilmeden kendi gemilerini topa tutabilirlerdi. Gemilerin bu çıkış harekâtından sonra yaralanmış olarak geri dönen Goeben, Nara'da demirlemiş olduğu zaman onu himaye için İzmir'deki uçakları da getirtmiştim.

22 Ocak 1918 akşamı İstanbul'dan hareketle Avrupa'nın ortasından geçerek Belçika'daki Tilt'e kadar gittim.

Flandr sahilindeki deniz cephesinden başka Wichete kıvrımındaki muharebe meydanlarından bir kısmını iyice görmeye ve sonra da Namur'daki İstihbarat Mektebi ile Sedan'daki Harp Akademisi'ni* ziyaret edebildim.

Binbaşı Prigge'den başka 5. Ordu Kurmay Başkanı Albay Kâzım Bey'i de beraberimde götürmeme müsaade edilmişti. Kâzım Bey, 1914 senesi Sonbaharından beri kurmay başkanı sıfatıyla bana sadakâtle yardım ve yoldaşlık etmiş ve karşılaşmış olduğum bazı zorlukları bertaraf etmişti. Fakat buna rağmen Türkiye'de bir Alman generali olarak zorluklardan kurtulmuş değildim.

Seyahat dönüşü, Şubat ayında Kreuznach'daki Alman Genel Karargâhı'na uğradım. Orada yeni Türk Genelkurmay Başkanı Tuğgeneral von Seeckt'in, Türkiye'de Askerî Heyet tarafından kurulup idare edilen genel Alman menzil kurumlarını da yakında

---

* Bir yanlışlık olsa gerek. Sedan'da Harp Akademisi yoktu. (t.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

üstleneceğini göz önünde bulundurmam gerektiğine dair hiç beklenmedik bir tebligat aldım. Türk Genel Karargâhı bu şekilde bütün ordulara geriden yapılmakta olan sevkıyatın tamamına doğrudan doğruya etki edecek demektir.

Dışarıda bulunup Türkiye'nin özel durumunu bilmeyenler için bu teklif doğru ve haklı bulunabilirdi. Çünkü bu teklif her şeyi bir elde topluyordu. Fakat dört seneden fazla bir süre gayret sarf ederek Türk ordusunun idarî muamelatının iç yüzünü öğrenmiş olan benim gibiler için yapılan bu teklifin bir hayli tereddütlü karşılanması normaldi.

Türk genelkurmay başkanının mevki ve vaziyeti çeşitli konularda Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya bağlı, Alman Askerî Heyeti'ninki ise her türlü anlaşmazlığa rağmen aradaki sözleşmenin hükümleri çerçevesinde az çok bağımsızdı. İşte asıl bu bağımsız yönü sebebiyle Askerî Heyet, Enver'in işine gelmiyordu.

Menzil hatlarında Askerî Heyet'in Türk makamlarıyla birlikte çalışması elbette çok mükemmel yürümüyordu. Fakat yine de pek çok şeye muvaffak olunmuş ve pek çok şey ıslah edilmişti. Kanaatime göre; Türkiye'de her türlü ıslahat için verilmesi gereken mücadeleyi bilmeyen, Enver'in memlekete yeni getirmiş olduğu genelkurmay başkanı -ki, gerek ortamın kendisine yabancılığı ve gerek başkomutan vekilinin şahsına karşı göstermesi gereken saygı dolayısıyla bazı kayıtlara uyması zaruriydi- bu işlerle senelerden beri uğraşıp alışmış olan Askerî Heyet'ten çok daha zor idare edebilir.

Türk ve Alman menfaatleri çatışınca Türk Genel Karargâhı'nın Alman üyeleri için, dediğini yaptırmak ve nüfuzlarını göstermenin genellikle mümkün olmadığını demiryolu hatlarında ve kömür tedariki hususundaki hâller açıkça ispat eder. Ne demiryolu şubesi, ne de kömür şubesi; demiryolu ve kömür konusunda kendi sahalarında yaşanan son derece edepsiz durumları o tarihe kadar bertaraf etmişlerdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Herkes tarafından bilindiği üzere demiryolu vagonlarının tahsisi hususunda rezilce bir ticaret yapıldı. O kadar ki, bu ticaret o vagonları askerî maksatlar ve halkın iaşesi için gerekli olan nakliyattan çalıyor, çekip alıyordu. Bu ticaret o dereceyi bulmuştu ki, gerek İzmir'de ve gerekse Adana'da, Halep'te ve Şam'da bir vagon kiralamak için özel şahıslara 1000 liraya kadar para veriliyordu. Bu paralar genellikle, emirleri altında vagon bulunan Türk memurlarının cebine giriyordu. Haftadan haftaya Almanya'dan gelen yahut Türkiye'nin Zonguldak, Soma, Söke gibi maden kömürü ocaklarından çıkarılan kömürlerin dağıtılmasında ekseriyetle askerî ihtiyaçlardan tamamen farklı ihtiyaçlar dikkate alınmış ve bu hâl orduların sayısız şikâyetlerine sebep olmuştu.

Genel Karargâh bu iki uygunsuz hareket tarzını değiştirememişti. Türk askerlerinin cephede yarı aç yarı tok veyahut tamamen aç olmasına ve çoğunlukla yırtık pırtık elbise giymesine de göz yummaya mecbur kalan bu karargâh subaylarının uhdesine şimdi Alman birliklerine geriden yapılan bütün sevkıyat da verilecekti. Bu hâl zaten bozuk olan Türkiye'nin durumunda iyi bir netice veremezdi. Benim kanaatime göre Alman Askerî Heyeti'nin Türk Genel Karargâhı'na katılması Alman menfaatlerinin ihlâli demekti.

Alman Genel Karargâhı'nın Doğu Harekât Şubesi başkanı tarafından verilen bu bilgi üzerine, ben bir emrivaki karşısında kaldığımdan, şube başkanına Türkiye'den derhâl geri alınmam ricasında bulunduğumu -orada bulunmayan- General Ludendroff'a bildirmesini istedim. Bu durumu Mareşal von Hindenburg'a da bizzat arz ettim. Şimdi artık çok geçmeden Almanya'ya kesin olarak döneceğimi ümit ediyordum ve vakit geçirmeden Türkiye'ye dönerek bu konudaki kararı bekledim.

19 Şubat'ta Enver beni Harbiye Nezareti'ne istetti. Fakat bu davet, talep etmiş olduğum şekilde Almanya'ya geri çağrılmam için değildi. Enver bana Filistin'deki F. Ordular Grubu'nun (Yıldırım) komutanlığını üstlenip üstlenmeyeceğimi sordu. Ben de İm-

Levent Şahverdi Arşivi

parator hazretlerinin ve başkomutanlığın arzusuyla örtüştüğü takdirde bu komutanlığı kabule hazır olduğumu söyledim. Enver'e dedim ki:

> "O cephede şu anki durumun ben pek müsait olmadığına hükmediyorum. Ancak Türk Genel Karargâhı beni gerek askerî ve gerekse diğer konularda desteklerse elde bulunan mevzileri şimdilik muhafaza edebileceğimi ümit ediyorum. Bu yardım, ileride yapılacak olan başarılı bir direnmenin mümkün olabilmesi için esas şarttır".

Enver bu yardımı yapmaya muvafakat gösterdi.

Daha sonra benim isteğim doğrultusunda Irak'taki 6. Ordu'nun Yıldırım'ın emri altından çıkarılması kararlaştırıldı. Çünkü aradaki mesafenin fazlalığı sebebiyle oradaki askerî harekâta bir tesir ve nüfuz yapabileceğimi zannetmiyordum. Bundan başka benim o ana kadar kurmay başkanım olan Albay Kâzım Bey'i ve 1914 senesi sonbaharından beri maiyetimde çalışan 5. Ordu Karargâhı Türk subaylarından bir kısmını beraberimde götürmek istedim. Bu talebim de kabul olundu.

Azerbaycan'da yeni büyük bir askerî hareket daha o zaman Genel Karargâhca hazırlanmaktaymış; bu konuyla ilgili Enver bana tek bir kelime olsun bir şey söylemedi. Bu noktaya özellikle dikkat çekmek isterim. Bundan haberim olsaydı, Türkiye'den geriye çağırılmama dair daha önce Almanya'da yaptığım müracaatımın kabulünde ısrar ederdim. Çünkü Türkiye'nin daha o tarihte gerek insan ve gerekse mühimmat ve diğer malzeme mevcudunun yalnız bir cephede şiddetli bir savaş yapmaya yeterli olduğunu ve bir cepheden fazlasına gücünün yetmeyeceğini çok iyi biliyordum. Türk ordusu hakkında 13 Aralık 1917 tarihli raporum -ki yukarıda aynen kaydolunmuştu- bunu yeterince ispat eder. Memleketin diğer bir uzak sınırında yeni bir Türk askerî harekâtının yapılacağını anladığım anda Enver'in Filistin Cephesi hakkında vermiş olduğu sözü tutmayacağına şüphem kalmadı.

Levent Şahverdi Arşivi

İşte ben bu müzakerede, bana ordular grubu için onayı verilen istisnasız tam yardım sözüne güvenip dayanarak grup komutanlığını üstlendim.

Alman Genel Karargâhı'ndan bir kabine emri yani İmparatorun onayı henüz gelmemiş olduğundan Filistin'e hareketimi birkaç gün ertelemeye mecbur oldum. En sonunda İmparatorun onayının bana telgrafla bildirileceği haber verilerek hareket etmem emredildi.

24 Şubat günü akşamı İstanbul'dan ayrıldım. Fakat ilk engel daha hareketim sırasında ortaya çıktı. Seyahatimin Almanya'da alışageldiğimiz süratte yapılması birilerinin işine gelmemiş olmalı ki benim ve kurmay heyetim için tahsis olunan özel trene Türk Genel Karargâhı muhafız süvari bölüğünü taşıyan birçok vagon da eklenmişti. Genel Karargâh, Halep'e gitmeye karar vermiş ve bu durumu ben o ana kadar bilmiyordum. Trene böyle fazla yük ilâve edilmesi sebebiyle ertesi sabaha kadar hareket programında beş saatlik bir gecikme meydana geldi. Bunun bir saati karargâh süvari bölüğünün hayvanlarını demiryolu hattı üzerindeki herhangi bir çeşmeden sulama ile geçmişti. Onun için süvari bölüğünü taşıyan vagonları Eskişehir'de trenden ayırttım. Ne bölük, ne de Genel Karargâh Halep'e gitti. Süvari bölüğü trenle tekrar sâlimen İstanbul'a geri döndü.

Toros Tüneli'nin henüz tamamlanmamış olması ve Torosların güneyindeki demiryolu hattının farklı genişlikte olması sebebiyle birkaç defa tren değiştirdikten sonra, Mart'ın 1. günü öğle vakti Taberiye Gölü'ndeki Samah istasyonuna ulaştık.

Levent Şahverdi Arşivi

Filistin Cephesi'nde Mart Ayı

Filistin harekâtının bu son kısmını, Harp Ceridesi'ndeki aylık kayıtları içeren bilgilere göre anlatacağım. Bu kayıtların bazı noktaları burada tamamlandı. Bu arada önemsiz görülen pek çok şey de çıkarıldı.

Burada askerî olaylardaki ayrıntılara biraz fazla değinmek gerekiyor, çünkü Almanya'da kısmen de olsa büsbütün yanlış haberler öyle kişiler tarafından yayıldı ki bunlar asla Filistin cephesinde bulunmadıkları gibi gerçek durumu ve yaşanan muharebeleri yakından bilmiyorlardı.

İngilizceden Almancaya tercüme edilip yayınlanan bazı raporlar, Filistin harekâtının son yarım senesinin bir İngiliz zaferi imiş gibi tamamen yanlış bir zan ve fikir oluşturmuş olduklarından dolayı bu harekâtın büyük ölçüde ayrıntılı olarak izah edilmesi gerekiyor.

1918 senesi Eylül'ünün 19'una kadar bu zan ve fikrin gerçeğe ne kadar az yakın olduğu aşağıdaki açıklamalardan anlaşılır:

Sonbaharda Filistin Cephesi'nde Türk ordularının kendilerinden çok üstün kuvvette olan düşmana artık mukavemette bulunmamalarının sebeplerini ve birçok Türk birliğinin ricat esnasında düzenlerini niçin kaybettikleri aynı şekilde izah edilecektir.

Filistin'in kuzey kısmı ile Suriye'nin Türkiye tarafından kaybını doğuran olayları anlamak için bu olaylara ait olarak tutulan yazışmaların en önemli kısımlarını aynen nakletmeye lüzum gö-

Levent Şahverdi Arşivi

rülmüştür. Bu kısımlar, gelecekte yazılacak bir eser için itiraz edilemeyecek kıymetli bir kaynak oluşturacaktır. Herkes bunlara dayanarak kendi hükmünü çıkarabilir.

Samah İstasyonu'nda 7. Ordu'nun Kurmay Başkanı Binbaşı von Falkenhausen'e karargâhının birçok subayıyla birlikte rastladım. Onlar Dera üzerinden Amman'a hareket etmek üzereydiler. 7. Ordu karargâhı Nablus'tan oraya nakledilecekti. Kurmay başkanının verdiği bilgiye göre Ordu Komutanı Fevzi Paşa, Şeria doğusundan Amman'a gidiyormuş.

Ben bu kimselerin daha ileriye gitmemelerini rica ettim, çünkü ben ordu grubu komutanlığını fiilen üzerime alır almaz 7. Ordu Karargâhı'nı derhal Nablus'a geri aldırmak düşüncesindeydim. Mükemmel ve dirayetli bir kurmay subay olan Binbaşı von Falkenhausen, İngilizlerin cepheyi her an ve istedikleri her yerden yarabilecek derecede bütün cephe hattında üstün olduklarını bana söyledi. Bu söz benim kararımı değiştirmemiştir.

Öğleden sonra saat 3'e doğru Nasıra'nın demiryolu istasyonu oyan Afule'ye ulaştık. Oradan Nasıra'ya otomobillerle gidecektik. Fakat ilk önce 3 km'lik temelsiz bir kır yolunu geçecek ve sonra keskin kavislerle yukarıya, Nasıra tepesine çıkan dönemeçli yolu takip edecektik. Biz -Genel Karargâh süvari bölüğünü trenden ayırmamız sayesinde- İstanbul'dan Nasıra'ya kadar genelde 10 gün hesap edilen yolu 5 günden daha az bir zamanda almıştık.

Ordular Grubu Karargâhı, Kazanova isimli hacılara mahsus bir otelde bulunuyordu. Burada hemen Ordular Grubu komutanlığını üzerime aldım. General von Falkenhayn, Alman cephelerinde bir ordunun komutanlığına tayin edilmişti.

Ben daha o gece trenle Nablus'a hareket etmeye mecbur oldum. Çünkü 3. Kolordu nun cephesi önünde Nablus yolu üzerinde büyük sayıda İngiliz kuvvetinin toplandığı haber verilmişti. Orada büyük bir İngiliz taarruzu bekleniyordu.

Ordular Grubu'nun 1 Mart'taki durumu aşağıdaki gibiydi:

Levent Şahverdi Arşivi

Kudüs ile Yafa'nın kaybedilmesini takip eden uzun ricat muharebelerinden sonra 20 Şubat'ta Eriha'nın terk edilmesi gerekmişti. Eriha 21 Şubat'ta İngilizler tarafından işgal edilmişti.

7. ve 8. Orduların oluşturdukları cephe şöyleydi: Sağ kanat bölgesi yaklaşık olarak Kalkiliye tren istasyonu hizasında olmak üzere, deniz sahili ile dağlık arazi arasında, üzerinde tepeler bulunan ve kumsal arazide her tarafı aynı anda görmenin mümkün olduğu bu sahil bölgesinin genişliği yaklaşık 14 km. idi. Sonra cephenin dağlık arazideki kısmı geliyordu. Bu arazi genellikle çıplak tepe ve sırtlarla; kısmen çok dik şekillerde milyonlarca büyük kaya parçalarıyla dolu olarak Şeria Nehri'ne kadar uzanıyordu.

Sahil bölgesinden sonraki Türk mevzileri bu dağlık arazinin batı kenarından yüksek tepeleri izleyerek önce güneye, sonra biraz güneydoğu istikametinde giderek Nablus yolunu dik olarak keserek Telâzur üzerinden Avce boyunca Şeria Nehri'ne ulaşıyordu.

Deniz ile Şeria arasındaki Türk cephesi uzunluğunun kuş uçuşu yaklaşık 75 km. idi. Daha sonra cephe Şeria'nın doğusuna geçiyordu. Çünkü 7. Ordu'ya bağlı olan 20. Kolordu Eriha'nın terkinden sonra oraya geçmişti. Nehrin batı sahilinde yalnız Eriha-Tellünnemrin yolunun geçtiği köprübaşında karma bir müfreze bırakılmıştı. Oradaki eskiden kalma Şeria köprüsünün gerektiğinde havaya uçurulması için de hazırlık yapılmıştı. Şeria Nehri'nin Lût Gölü'ne kadar olan mecrası az sayıdaki süvariler tarafından gözetleniyordu.

Bu durumda iki muharebe sahası bulunuyor demekti. Biri Şeria'nın batısı olup burada İngilizlerin Filistin ordusunun asıl kısmı karşımızda bulunuyordu. Diğeri Şeria'nın doğusu olup burada da İngilizler tarafından yönetilen ve her çeşit savaş vasıtasıyla donatılan Araplar bize karşı savaşıyorlardı.

Batı Şeria arazisi ile doğu Şeria arazisi birbirinden kuzeyden güneye doğru uzayan derin ve büyük bir vadi ile ayrılıyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Şeria veya diğer ismiyle Ürdün Nehri, Cebel-i Şeyh'in (Hermun)' güney eteği hizalarından itibaren bu vadinin içinden geçerek Lût Gölü'ne dökülür. Tabanı deniz seviyesinden 200-400 metre kadar alçak olan bu arazi yarığı Ed-Damiye Geçiti hizasından Lût Gölü'nün kuzey kenarına kadar olan mesafede ortalama olarak 7-10 km. genişliğindedir. Vadinin her iki tarafı dik yamaçlarla kaplıdır. Bu yamaçların üzerinde vahşi yarıklar meydana gelmiştir. Şeria Nehri yaz aylarında çok şiddetli sıcak olan bu çukur vadinin içinden pek çok kavisler oluşturarak meyilli olduğu için hızla akar. Geçit verdiği yerleri azdır; bu yerlerde de yazın bile suyun derinliği genellikle göğüs hizasına gelir.

Şeria'nın yaz ortasında suyunun kuruyarak engel oluşturmayacak dereceye indiğine dair, güya uzmanlar tarafından bana verilen bilgi diğer birçok şeyler gibi tamamıyla yanlış çıkmıştı. Nehir, yaz mevsiminde suyunu Cebel-i Lübnan ile Cebel-i Şarkî'de karların erimesinden alıyordu.

Şeria'nın doğu bölgesinin, kısmen volkanik menşeli olan ağaçsız, geniş arazi ve ovaları daha doğuya doğru büyük Suriye çölü ile birleşiyordu.

Mart ayında Şeria'nın doğu bölgesinde yalnız, hayli uzak olmak üzere Hicaz Demiryolu muhafız birlikleri vardı ki, 4. Ordu'yu bağlıydılar. Bundan başka bu ordunun yegâne büyük birliği olan 8. Kolordu'nun; kendilerine Asya Kolordusu'ndan bir tabur katılmış olan kısımları, Lût Gölü'nün güneydoğusunda zengin hububat arazisinin ortasında olup âsi Araplar tarafından işgal edilmiş olan Tufeyle'ye karşı askerî harekât yapıyorlardı.

Benim maiyetime kayıtsız şartsız olarak yalnız 7. ve 8. Ordular verilmişti, karargâhı Şam'da bulunan 4. Ordu da menzil hizmetini yürütüyordu. Fakat bu ordu aynı zamanda doğrudan doğruya Türk Genel Karargâhı'na bağlı olan 6. Ordu'yu da Musul Cephesi'nde iaşe ile görevliydi.

Cebel-i Şeyh (Hermun) silsilesi Şam'ın batı ve güneybatı taraflarındadır. (t.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

Karargâhı Halep'te bulunan 2. Ordu doğrudan doğruya Türk Genel Karargâhı'na bağlıydı. Bu ordu Hayfa ile Beyrut arasındaki ortalama bir hattan itibaren kuzeye doğru İskenderun Körfezi ilerisine ve oradan sonra da Mersin ilerisine kadar sahil savunmasını üstlenmişti. 2. Ordu, Yıldırım Ordular Grubu'nun doğrudan doğruya geri mıntıkasında bulunduğu hâlde, emir ve komuta konusunda Yıldırım'a bağlı bulunmaması uygun bir durum değildi.

Mart ayının 2. günü sabahleyin Nablus'a ulaştım. Oldukça büyük ve ahalisinin çoğu Müslüman olan bu şehir, Şeria ile Akdeniz arasındaki geçidin girişindeki dağların tam ortasında bulunuyordu. Burada ben Çanakkale Savaşlarından kendisini tanıdığım 8. Ordu Komutanı Cevat Paşa'ya rastladım. Kendisi denizle Şeria arasındaki bütün birliklerin komutasını henüz üstlenmiş ve bölgedeki durumu anlayabilmek için geçici bir süreliğine buraya gelmişti. Hicaz hattında Amman'da bulunan Fevzi Paşa bundan böyle Şeria'nın doğu tarafında bulunan bütün birliklere komuta edecekti.

Cevat Paşa ile enine boyuna müzakereden sonra kendisinin Tulkerem'e geri dönüp 8. Ordu'nun komutasını üstlenmesini rica ettim. Fevzi Paşa ile karargâhını da telgrafla Nablus'a geri çağırdım.

Nablus'ta bütün askerî telefon ve telgraf hatları ve telgraf makineleri kaldırılmış olduğundan hepsinin yeniden kurulması gerekiyordu. Bu anda orada en yüksek askerî yetkili bir süvari binbaşısı olup emri altında birkaç menzil teşkilatı kalmıştı.

3. Kolordu Komutanı Albay İsmet Bey'den vaziyet hakkında bilgi almak için Nablus yolundan atla bu kolordunun cephesine gittim. Kudüs'e giden bu eski yol üzerinde hayvanla yol almak pek de iyi bir şey değildi. Devamlı yağan yağmurlardan dolayı gerek yol ve gerekse yolun her iki tarafı çamur deryası hâlini almıştı. Havare mevkiine* kadar olan kısacık mesafede saplanıp kalmış 17 adet Alman kamyonu saydım ki bunlar kısmen dingil-

* Nablus'un yaklaşık 12 km. güneyinde. (t.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

lerine kadar çamura batmıştı. Kudüs'e giden yolun yeni bir dağ silsilesine kıvrılarak tırmandığı Hanluban mevkiine kadar olan 22 km'lik mesafeyi gücü tükenmiş, yorgun atlarla geçebilmek için tam beş saat harcadık. Orada Türk komutanlarının en çalışkanlarından biri olan İsmet Bey'e[1] rastladım. Durum şüphesiz ciddiydi. 3. Kolordu'nun cephede bulunan iki tümeni olan 1. ve 24. Tümenler, Alman Yarbay Guhr ve Albay Boehme'nin komutasındaydılar. Bu tümenler iyi halde ve iyi mevzilerdeydiler. Fakat kuvvet sayısınca, bütün Türk birlikleri gibi zayıftılar. İhtiyatları yoktu. Kolordunun sol kanadı açıktı. Çünkü bu kanatla Şeria arasında yaklaşık 20 km. genişliğindeki saha ancak birkaç küçük müfrezenin muhafazasına terk edilmişti.

Bundan dolayı Hanluban'dan telefonla, 20. Kolordu'ya:

> "İki gece içinde daha kuzeyde bulunan geçit yerlerinden Şeria'yı geçip geriye, batı sahiline gelmesi ve bu tarafta 3. Kolordu ile Şeria arasına girmesi"

emrini verdim.

Düşmanı aldatmak için geniş mesafe ile açılmış bir küçük müfrezenin Şeria köprübaşında kalması kararlaştırıldı. Gerektiğinde bu müfreze köprüyü havaya uçurup nehrin doğu sahiline geri çekilecekti.

20. Kolordu'nun gece yürüyüşü ve geride bırakılan müfrezenin daha sonra kıyı değiştirmesi maharetle yapıldı.

Mart'ın 3. günü sabahleyin tekrar Nasıra'ya döndüm. Daha önce -1 Mart'ta- oraya ulaştığım zaman, daha o geceden verilmiş olan emirlere uyularak, grup kurmay heyetinin bazıları vaktiyle Grup Karargâhı'nın yerleşmek istediği Şam'a nakledilmiştiler. Bunlar şimdi geriye, Nasıra'ya döndüler. Ordu grubunun kendi muhafız birliği de dâhil olduğu halde grubun yakınlarında bulunup savaşmaya elverişli olan birliklerin hepsi 3. Kolordu'yu takviye için derhal cepheye hareket etme emrini aldılar.

---

[1] İsmet İnönü. (h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

Şam civarında bulunan 11. Tümen Nasıra üzerinden Nablus'a süratle ilerlemek için talimat aldı.

İngilizler, Nablus yolu üzerinde yığınak yapmaya devam ediyorlardı. Fakat hâlâ saldırıya geçmemişlerdi.

5 Mart'ta Cevat Paşa ile birlikte sahil mıntıkasını ve daha sonra Arap amele tarafından inşa edilmekte olan oradaki 2. ve 3. mevzileri teftiş ettim. Sahil mıntıkasında iyi durumda tabii mevziler bulunmuyordu. Buraya en yakın ve kıymete değer savunma hattı gerideki Kermel silsilesinde bulunuyordu.

Fakat ben sağ kanadı Kermel'e kadar geri alamazdım. Çünkü bu kanat zaten cephenin genel durumuna göre geriye sarkıyordu. Burayı geri aldığım takdirde cephenin diğer kısımlarını da irtibatı korumak için Cenin-Bisan hizasına kadar geri almak gerekecekti. Fakat bu şekilde hareketle Filistin'in büyük bir kısmını daha terk etmiş olurduk. Hâlbuki ben Enver'in kesin emrine göre, Filistin'in son üçte birlik kısmını muhafaza ve müdafaa etmeye mecburdum. Hem de bu şekilde hareketle Şeria doğusunda İngilizlerin Salt-Amman üzerinden Araplarla doğrudan doğruya bağlantı kurmalarını kolaylaştırmış olurdum.

Atla yaptığım bu gezinti vesilesiyle ordu komutanı Cevat Paşa ile muhtemel bir geri çekilme esnasında alınması gereken tedbirler hakkında müzakerede bulundum. 8. Ordu, geri çekilmeyi, cephesine dik olarak mıntıkadan mıntıkaya geçerek yapacaktı. Cenin üzerinden güneyden kuzeye doğru giden büyük yol ona kalıyordu. Ben de o zaman şu düşünce oluşmuştu: Çok üstün olan İngilizler, kuvvetlerinin çoğunu her nerede toplarlarsa orada bizim cephemizi yarmaları istisnasız mümkündü.

Cephede gördüğüm Türk taburlarının mevcudu ortalama olarak 120 ila 150 tüfekti. 8. Ordu'nun raporuna göre bu ordu kendisinin 28 km. genişliğindeki sol taraf bölgesini savunmak için emri altında 3902 tüfeğe sahip bulunuyordu. Bu durum her tarafta aynıydı.

Levent Şahverdi Arşivi

Mart'ın 8'inde tekrar 3. Kolordu'nun cephesine gittim. O sırada 20. Kolordu'nun son kısımları kendilerine emredilmiş olan cepheye ulaşmışlardı. Yine bunun gibi ileriye gönderilmiş olan küçük takviye birlikleri 3. Kolordu emrine girmişlerdi.

Mart'ın 9'unda, 1 Mart'tan beri beklenilen büyük İngiliz taarruzu Nablus yolu üzerinden başladı. Buna Türkler Turmus Aya Muharebesi adını verdiler.

9 Mart'tan 11 Mart'a kadar üç gün, her iki tarafın da büyük kayıplar verdiği şiddetli muharebeler oldu. Tellülazur tepesi hiç durmadan devam eden karşılıklı saldırılarla beş defa el değiştirdi. En sonunda İngilizlerin elinde kaldı. İkinci ve üçüncü gün muharebenin başka bir odak noktasını oluşturan Turmus Aya mevkii ise Türklerde kaldı. Türk cephesi Nablus yolunun iki tarafında biraz geriye doğru sürülmüş oldu; fakat hiçbir taraftan yarılamadı.

Muharebelerin ağırlık merkezi Nablus yolunun doğusu olduğundan, 20. Kolordu'nun tam zamanında 3. Kolordu ile Şeria arasına girmiş olmasının büyük önemi ortaya çıkmıştı. Bu sayede 3. Kolordu cephesinin hayli kısalmış olmasında başka ona; 20. Kolordu'nun sağ kanat tümeni olan 26. Tümen vasıtasıyla fiili bir yardım da yapılmış oldu. Taarruz bir kolordu yerine iki kolorduyla karşılanmıştı.

İngiliz ölülerinin üzerinde bulunmuş olan emirlerden anlaşılmıştır ki, İngilizlerin maksadı bu taarruzu Nablus'a kadar ileri götürmekti. Fakat onlar bu hedefe 6,5 ay sonra ulaşabildiler.

20. Kolordu'nun Şeria köprübaşında küçük müfrezesi aldatma görevini tamamen yerine getirmişti. Ne kendi kuvvetinin azlığının ve ne de 20. Kolordu'nun bütün kuvvetiyle Şeria batısına çekildiğinin İngilizler tarafından farkına varıldı. Bu sebeple muharebenin cereyanı sırasında İngilizler köprübaşına karşı büyük kuvvetler bırakmışlardı.

Bu üç günlük muharebelerden sonra Türk askerlerinin şevk ve neşesi yerine geldi.

Levent Şahverdi Arşivi

Albay Boehme tarafından komuta edilip taarruzun ağırlık merkezini taşımış olan 24. Tümen çok fazla kayıp vermişti. Bereket versin, arası çok geçmeden 11. Tümen'in kolbaşıları ulaştı ve 24. Tümen eksiklerini tamamlamak için cephe gerisinde Kubalan'a alındı.

Bu tümen Ordular Grubunun, önümüzdeki aylarda zaman zaman ihtiyat olarak kullanılabilen yegâne tümeniydi.

Ordular Grubu'nun emriyle Nablus-Beytülhasan-Bisan yolunun hızla inşa edilmesi için bütün vasıtalarla işe başlanıldı. Çünkü şimdiki cephenin savunması artık mümkün olmadığı takdirde bu yol 7. Ordu'nun sağ kanadı ile merkezinin esas çekilme hattını oluşturacaktı.

Bu yolun inşası olağanüstü zor oldu. Eski bir mekkâre yolunu takip ederek Nablus'un birkaç kilometre arkasında, dik yamaçların kazılması veyahut oyulması gerekiyordu. Beytülhasan civarında Bisan'a ve Ed-Damiye'ye ayrılıncaya kadar kısmen keskin dönemeçlerle dik uçurum yamaçları boyunca gidiyordu. Yol vadide eski bir Arap su değirmeniyle, Beytülhasan diye isimlendirilmiş harap bir kerpiç kulübeye uğruyordu. Etrafta bunlardan başka uzak yakın hiçbir meskûn mahal yoktu. Görüş mesafesini sınırlayan dik, çıplak kaya duvarlar üstündeki gökyüzünde kartallar daire çiziyorlardı. Ölmüş gibi görünen bu tabiat parçasındaki yegâne hayat izi bundan ibaretti.

Bizim en önemli bağlantı yollarımızdan birini oluşturan böyle bir yolu bir Avrupalı tasavvur edemez. Beytülhasan'dan Ed-Damiye'deki Şeria geçitine giden yol da araba geçmesi mümkün bir hâle getirildi. Ed-Damiye'de nehirden geçmek için yeni sallar yapıldı. Çünkü sular yükseldiği zaman dayanıklı bir köprü yapılmasına elverişli malzeme yoktu.

Şeria doğusunda komutanlığı Ali Rıza Paşa üstlendi ve Yarbay von Hagen onun kurmay başkanı oldu. Tufeyle'deki kuvvetler geri gelene kadar Ali Rıza Paşa'nın emri altında ancak çok az asker bulunuyordu. Hâlbuki Şeria doğusunda durum vehametini

Levent Şahverdi Arşivi

koruyordu. Çünkü isyan hâlindeki Arapların teşkilatı gittikçe büyük ve etkili bir şekil almaktaydı. Onlara İngiliz subayları, makineli tüfekleri, topları, uçakları ve zırhlı otomobilleri verilmişti Akabe'nin işgalinden sonra deniz yolu İngilizlerin semereli yardımları için açık bulunuyordu. Hicaz Demiryolu, patlayıcı maddelerle beraber verilmiş olan İngiliz istihkâm erleri yardımıyla Şerif Faysal'ın Arap askerleri tarafından tekrar tekrar bozuldu. Bu faaliyetlere zayıf kuvvetli Türk askerleri, büyük kısmı çöl arazisinden geçen uzun mesafede engel olacak bir halde değildi.

Şerif Faysal'ı 1914 senesi yaz mevsiminde İstanbul'da yakından tanımıştım. O tam bir büyük Arap efendisiydi. Tamamen Avrupa terbiyesi görmüş, mükemmel İngilizce konuşuyordu. Bizi o zaman spora olan merak çeşitli yerlerde bir araya getirmişti. Birbirimizi evlerimizde de ziyaret etmiştik. Türkiye Hükümeti'nin hatalı Arap politikası sebebiyle şimdi kendisi Türklere düşman kesilmişti.

Hicaz Demiryolu, Mekke âsilerin eline düştükten sonra, Fahreddin Paşa Kolordusu tarafından büyük bir başarıyla savunulan Medine'nin merkezle biricik bağlantı yoluydu. Bütün Hicaz hattının şimdiki durum altında nasıl olup da savunulmasına devam edileceğine askerlik açısından akıl erdirmek zordu. Bu hattın, asilerin arazisinde savunulmasının zorluğunu anlamak için Dera'dan Medine'ye kadar olan uzunluğunun yaklaşık 220 km. olduğunu göz önüne almak yeterlidir. Enver'in, Medine'nin ve oraya olan yegâne bağlantı yolunun öneminin büyüklüğüne tekrar tekrar dikkat çekmesi ancak Türk siyasî ve dinî meseleleriyle açıklanabilirdi. İnşası için bütün İslâm âleminin gönül rızasıyla yardımda bulunduğu Hicaz Demiryolu hattı; Medine'de ve bu büyük Arap memleketinde Türklerin yegâne dayanak noktası olarak kalmıştı. Kızıldeniz'de Türk gemilerinin seyr u seferi uzun zamandan beri yapılamadığından bu hat, Osmanlı Hükümeti'nin İslâm'ın kutsal makamlarına bağlantısını sağlıyordu.

Sırf askerî görüş esas kabul edilmiş olsaydı, Şeria'nın doğu arazisindeki savunma hattının, çoktan beri hiç olmazsa Lût Gölü'nün yaklaşık olarak güney sahili hizasında bulunan Kalatü'l-

Levent Şahverdi Arşivi

hassa mıntıkasına kadar geriye alınması gerekirdi. Lût Gölü'nün batısında ve güneybatısındaki bütün arazi çoktan düşman elinde bulunmakta olduğundan Medine'ye kadar olan geniş arazinin savunmasına devam olunması normal değildi ve sürdürülmesi de mümkün değildi.

Kalatü'l-hassa mıntıkasını savunmaya ve orada tutunmaya muvaffak olunursa bununla yetinmek gerekirdi. Bu durumda Lût Gölü'nün doğusundaki zengin araziden faydalanmak da Türklere kalmış olurdu.

Hicaz hattının uzun kolu üzerinde çok fazla ileriye sürülmüş ve dağılmış olan Türk askerlerini de o zaman toplamak ve bir arada kullanmak mümkün olurdu.

Yukarıda sıralanan görüşlerin dikkate alınması için Mart'ta ve Nisan'da Türk kurmay başkanım vasıtasıyla pek çok kere teşebbüste bulundum. Fakat müthiş bir mukavemetle karşılaştım. Bu mukavemet ancak Türk millî görüşleriyle açıklanabilir.

İngilizler Eriha ovasını zapt ederek Şeria Nehri'nin aşağı kısımlarından da doğuya geçme imkânını elde ettikten sonra, Şeria'nın doğu bölgesinin savunulması daha fazla zorlaşmıştı.

Şeria'nın aşağı kısımlarına karşı doğu sahilinde yalnız daha önce bahsedilen postalar ile Tellünnemrin'de bir güvenlik müfrezesinin oluşturduğu küçük bir ihtiyat birliği bulunuyordu.

Bu kısımda zayıf kalmanın sebebi, 20. Kolordu'nun Şeria'nın batı sahiline alınmasıyla oluşan faydaya karşılık ortaya çıkmış bir sonuçtu. Fakat buna katlanmak gerekiyordu. Çünkü aksi takdirde Ordular Grubu'nun cephesi savunulamazdı.

İngilizleri şaşırtarak vakit kazanmaya çalışmak için bu ilk haftalarda mümkün olan her yol tarafımızdan uygulandı. Pek çok defa seyyar telsiz istasyonları bir kanada veya gerideki noktalara gönderildi ve oralardan Ordular Grubu'na yardımcı kuvvet gelmekte olduğu haberleri verildi. Bu haberler şifre ile veriliyordu. Biz bu şifrelerin İngilizler tarafından çözüleceklerini kesin olarak biliyorduk. Nitekim -İngilizlerin şifre anahtarlarının sık sık değiş-

Levent Şahverdi Arşivi

tirilmesine rağmen- genellikle onların telsiz şifrelerini de biz çözüyorduk. Bizim telgrafların İngilizler tarafından anlaşılmış olduğunu, onların uçaklarının telgraflarımızda bahsi geçen arazi üzerinde o telgrafları muntazam bir şekilde takip eden keşif uçuşlarından anlardık. Uçakların, o araziden askerî kuvvet gelmekte olduğunu tasdik edebilmeleri için her seferinde bu arazi mıntıkasında atlıların ağırlıklarla birbirinden uzak mesafe ile açılmış bazı yürüyüş kollarıyla gösteriş faaliyeti yapıyorduk. Ne kadar çok takviye kuvveti almış olduğumuz o zamanlar genellikle İngiliz gazetelerinde okunuyordu.

Ordular Grubu'nun şimdiki durumunda, elde bulunan bütün süvarileri Şeria doğusunda istihdam için açık ve tehlikeye maruz bulunan Şeria'nın sol kıyısında toplamak gerekiyordu. Bu süvariler o anda 8. Ordu'da yani sağ kanatta bulunuyordu. Kafkas Süvari Tugayı, Cevat Paşa'nın ihtiyatı olarak geriye alınmış olduğu halde, tamamıyla batıda deniz sahilinde duruyordu. Diğer büyük bir süvari birliği olan 3. Süvari Tümeni -mızrakla silahlandırılmış iki süvari alayı ile bir süvari bataryasından oluşmuştu- 8. Ordu'nun cephe hattına dahil edilmişti.

Bu süvari kuvvetini oradan dışarıya çekip istenilen yere nakletmek ancak yavaş yavaş yapılabilirdi. Çünkü Ordular Grubu'nun süvarilerin yerini tutmak üzere 8. Ordu'ya verebileceği hiç yedeği yoktu. Bu yedek kuvveti, Ordular Grubu'nun gerisindeki sahalardan tedarik etmek gerekiyordu. Çünkü takviye birlikleri İstanbul'dan ancak peyderpey geliyordu.

Ordular Grubu Kurmay Başkanı Albay Kâzım Bey, çok çalışkan bir Türk kurmay subayı olan Binbaşı Muzaffer Bey'in de yardımıyla, geri bölgelerde bazı acayip birlikler buluyordu. Şam'da bu çeşit bir bölük keşfedildi ki, bu bölük her türlü askerin katılımıyla yavaş yavaş mevcudunu 1200 kişiye yükseltmişti. Türk Genel Karargâhı'nın harp teşkilatında tabii ki bu gibi birlikler gösterilmemişti. Bizim memlekette olsa, bir askerî birlik maaş almak için hemen ortaya çıkmaya mecbur olurdu. Fakat bu sebep burada mevcut değildi. Çünkü erler zaten maaş almıyorlardı. Bölük yiyecek ihtiyacını oradaki depoların dağıtım yerlerinden

Levent Şahverdi Arşivi

isteyip daima almıştı. Her halde büyük bir makamın bu teşkilatı koruma altına aldığı zannedildi. Bölüğün aylarca hiçbir görev yapmadığı şüphesizdi.

Diğer bazı yerlerde, topu olmayan topçu erleri, başka yerlerde de topçu eri ve koşum hayvanı olmayan toplar ortaya çıkarıldı. Yalnızca Afule İstasyonu'nda yaklaşık 700 er ele geçirdik. Bunlar oraya azar azar gelmiş ve birikmişlerdi. Bir Alman bu askerleri hiçbir zaman fark edemezdi; ancak Binbaşı Muzaffer buluyordu. Bunların tamamı cephenin takviyesi için ileriye gönderildi. Hepsi bol bol dinlenmiş, istirahat etmişti.

Ordular Grubu heyetinin tertip şeklinde çarçabuk geniş ölçekte değişiklik yapıldı; çünkü çok sayıda Türk subayının katılması sebebiyle birçok Alman subayına artık gerek kalmıyordu. Kanaatime göre onda dokuzu Türk askerlerinden ibaret olan Türk ordularının tamamı Alman olan bir heyetle sevk ve idaresi mümkün değildi.

Bununla beraber Enver heyet içerisinde yapılmış olan bu değişiklikten sonra da, çok defa grubu atlayarak Türk olan ordu komutanlarıyla doğrudan doğruya temasa geçip haberleşiyordu. Hele Almanların herhangi bir karardan haberdar edilmemeleri, yahut olsa olsa geç haberdar edilmeleri uygun görüldüğünde, bu durum daima uygulanırdı. Bu çeşit olaylardan olmak üzere Enver; Mart'ın 20'sine doğru grubun içinde bulunan bütün Musevîlerin 7. ve 8. Ordulardan çıkarılarak Kafkas cephesine gönderilmesini, ordulara emretmişti. Ben tesadüfen bundan haberdar olunca o emrin yerine getirilmesini engelledim.

Görevimin daha ilk haftalarından sonra, yeni bir askerî harekât için, grubun görüş ve düşüncelerini bildirmesi hakkında Enver'in bir talebini aldım. Kanaatime göre askerî harekât hiç düşünülemezdi. Yapılabilecek şey olsa olsa şimdiye kadar elde bulunan mevzilerin korunup savunulması olabilirdi. Enver tarafından sorulan bu soru üzerine; "suda boğulmak üzere olan bir adama, ertesi gün sahilden bir yüzme yarışmasına katılır mısın?"

Levent Şahverdi Arşivi

diye bağırılan fıkrayı hatırladım. Tabii ki askerî harekâta dair görüş bildirmekten kaçındım.

Mart ayının ikinci yarısında, İngilizler Mecdel Yaba civarında 7. Tümen'in birliklerine karşı bir saldırı yaptılar. Maksatları; kendilerine orada rahatsızlık veren cephe kısmını -ki güneye doğru ileriye çıkmış olan yüksek hattan düşmanın sahil mıntıkasını yan ateşine alıyordu- geriye sürmekti. Bu taarruzla İngilizler yalnız birkaç önemsiz mevzi elde ettiler. Asıl mevziler tamamıyla korunmuştu. Tufeyle'deki birlikler şiddetli ve başarılı bir kaç muharebe vermişti. Bu muharebelere katılan askerler Mart'ın 20'sinden sonra Hicaz Demiryolu'na doğru geriye yürüyordu.

Birinci Şeria Meydan Muharebesi

Mart ayının 26'sında İngilizler çabucak kurdukları tombaz köprü üzerinden geçerek ve Şeria'nın bir geçitinden faydalanarak kuvvetli süvari ile Şeria'nın aşağı kısmından birden bire doğuya ilerlediler. Bu süvarileri, develi süvariler, piyade ve topçu da takip etti. Nehrin doğu sahilindeki Türk topçuları ve bunun gibi Tellünnemrin'deki emniyet birliği çiğnenmiştiler. İngilizlerin asıl kuvvetleri -ki bunlardan Avustralya Süvari Tümeni, bir piyade tugayı, topçu kolları ilk önce görüldü- Salt-Suveyle üzerinden Hicaz Demiryolu'nun Amman istikametini tuttu. Az sayıda bir kuvvet de güneydoğu istikametine doğru ilerledi.

Zırhlı arabalara sahip diğer süvari kuvvetleri Şeria'nın doğu sahili boyunca doğrudan doğruya kuzeye, Ed-Damiye'den ileri sürülmüş süvari emniyet birliklerimiz üzerine yöneldi ve bu birliklerle muharebeye tutuştu. İngiliz harekâtının bu kısmını biz, asıl büyük harekâtın yanlarını koruma gayreti olarak değerlendirdik.

Amman'da üç zayıf Türk piyade bölüğü ile bir Alman uçak müfrezesi, otomobil kolları ve menzil işlerinde kullanılan bazı küçük Alman teşkilatı bulunuyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Düşmanın ilerlemesinin Amman istikametinde bir yarma hareketi olduğu belli olur olmaz, Ordular Grubu; gerek Şam'da ve gerekse Torosların güneyinde trenle nakledilmekte olan bütün birliklerin ve ikmal erlerinin, son süratle Amman'a yetiştirilmesi emrini verdi. Aynı zamanda Tufeyle'de bulunan birliklere de, trenlerle Kantara üzerinden Amman'a gelmesi için emir verildi. Bütün bu takviye birliklerinin nakledilme işi bir hayli zorluklarla karşılaştı. Çünkü Dera ile Amman arasındaki demiryolu hattı ve yine Amman'ın güneyindeki hat düşman süvari keşif kolları ile Araplar tarafından aynı zamanda çeşitli yerlerden tahrip edilmişti. Asker taşıyan trenlere defalarca baskın yapıldı. Hattın tamiriyle uğraşılarak çok değerli zaman harcandı. Ancak sonunda engeller aşıldı ve birlikler kısmen yürüyerek varabildiler.

İngiliz öncü birlikleri, Mart'ın 28'inde Amman'ın yaklaşık 3 km. batısındaki tepeleri tutmuş olan Amman muhafız birliğinin direnmesiyle karşılaştılar. Hangi teşkilata bağlı olursa olsun, ele geçen her asker buradaki savunmaya katılmışlardı. Bundan dolayı karşılıklı bir ateş muharebesi başladı; bu sırada da arkadan takviyeler yetişmekteydi. Bu kuvvetler, takviye edilmiş olan düşmanın saldırılarını, şiddetli muharebelerle Amman'ın batısındaki tepelerde tekrar tekrar durdurmayı başardılar.

İngilizlerin harekât planlarında önceden hesaba katmadıkları bazı engeller ortaya çıktı. Salt'tan sonra düzgün yol yoktu. Birkaç gün devam eden yağmur zemini yumuşatmıştı. Onun için buraların killi ve yapışkan toprağı henüz yürüyüşte olan kısımların ilerlemesini zorlaştırmıştı. Özellikle topçunun ve topçu kollarının yürüyüşleri zor oluyordu. Develer bile sürekli ayakları kaydığından bu zemini güçlükle geçebiliyordu. Ele geçirdiğimiz İngilizce bir telsiz konuşmasında yana yakıla bu zorluklardan şikâyet edilmekteydi.

Şeria'dan Amman'a kadar olan uzun İngiliz bağlantı hattı daha başka şekilde de tehlike altındaydı. Ordular Grubu tarafından 7. Ordu'ya, elinde bulunan bütün vasıtalarla, düşmanın gerisin-

Levent Şahverdi Arşivi

deki bağlantı hatları üzerine baskı yapması emredilmişti. Çünkü düşman harekâtının en zayıf yeri burasıydı. Bu emir üzerine, 3. Süvari Tümeni'nin cesur komutanı Albay Esat Bey; en etkili istikamet olan Salt üzerine ilerledi. Emri altında yalnız birkaç süvari bölüğü -çünkü süvarinin büyük kısmı henüz 8. Ordu'daydı- ve 145. Piyade Alayı'nın iki bölüğü ile dağ topu vardı. Bu kuvvetlerle fevkalade dik ve geçilmesi zor olan ve kısmen de kaya tabakaları üzerinden geçen bir patikayı takip ederek Salt tepesine ulaştı. İngilizlerin zayıf emniyet birliğini geriye attıktan sonra, oradan Salt civarında alçakta bulunan yol üzerindeki piyadeyi ateş altına aldı. Bunun sonucu olarak İngiliz bağlantı hatları Salt güneyinden dolaşmak zorunda kaldı; orada ise yollar daha da kötüydü.

Amman'da muharebe çok kızışmıştı. Türklerin sağ kanadını birkaç defa kuzeye doğru uzatmak gerekmişti. Çünkü düşman oradan Türk birliklerini kuşatmaya çalışıyordu. Düşmanın tekrar tekrar yaptığı taarruzlar üzerine Mart'ın 30'unda Türk mevzilerinin bazı mahallerde geriye alınması gerekmişti. Fakat hâlâ Amman'ın batısındaki tepelerde cephe hattı batıya dönük bir şekilde duruyordu.

30 Mart'ta, gerektiğinde yapılması muhtemel geri çekilmenin kuzey ve kuzeydoğu istikameti tehlikeye maruz kaldığından Amman'daki mevzilerin savunulmasına devam olunup olunmayacağı hakkında, Türk komutanlığınca yapılan her türlü müracaatı bir kenara bırakarak bütün kuvvetlerle savunmaya devam edilmesi emrini verdim.

Mart'ın 30. günü akşamı Osmanlı cephesinin sağ kanadı, özellikle Yüzbaşı Grassmann'ın komutasında bulunan 703 numaralı Alman piyade taburu bir karşı taarruz yaparak karşısında bulunan düşmanı geri attı. Aynı senenin Eylül ayında kahramanca çarpışarak ölen von Sydow bu harekâtta kendini göstermişti.

İngilizler tarafından başarıdan emin bir şekilde hazırlanan baskın hareketi, taktik bakımdan istenilen sonucu vermediğinden irtibat hatları fevkalade zor bir durum aldı. Birliklerimiz ise sü-

Levent Şahverdi Arşivi

ekli takviye edilerek sol kanatta başarıyla icra edilen bir karşı taarruzla İngilizleri geriye püskürtmüştü. Bunun üzerine Paskalya gününe rastlayan 31 Mart Pazar gecesi İngilizler bütün cephe boyunca geri çekilmeye başladılar.

Ne Amman şehri ve ne de istasyonu bütün bu muharebeler sırasında İngilizler tarafından ele geçirilememişti. Düşman bu saldırılarında çok fazla zayiat vermişti. Bu muharebelerin son safhasında birliklerin komutanlığını, Ordular Grubu tarafından Şam'dan getirilen 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa[12] üstlenmişti. Bu komutan, daha önce Suriye ve Filistin'de ordu komutanı olan Bahriye Nazırı Cemal Paşa ile aynı ismi taşımakla beraber onunla en küçük bir yakınlığı yoktu. Osmanlı ordusunda birkaç tane Cemal Paşa vardı. Bahsi geçen komutan bu bölgede uzun süre görev aldığından dolayı bölgenin durumunu ve Arap lisanını çok iyi derecede biliyordu. Aklı başında ve âdil bir komutan olarak tanındığından yerel halkın emniyet ve güvenini kazanmıştı. Bundan dolayı bölgesel isteklerin yerine getirilmesi için Hükümet nezdinde pek çok defa aracılıkta bulunmuştu. Bu Cemal Paşa hiç şüphesiz akıllı bir generaldi ve kendisiyle iş görülebilirdi.

Osmanlı birlikleri daha geceleyin, başarıyı perçinlemek için, düşmanı takip etmek emrini aldı. Bununla beraber Türkler tarafında, birkaç keşif kolundan başka hiç süvari kuvveti bulunmadığından düşmanı takip ederek yürümek mümkündü; ancak hakkıyla bir takip yapmak mümkün değildi. İngiliz artçıları, geri çekilirken düzeni sağlamak maksadıyla, birkaç defa kısa bir zaman için mevzi almışlardı. Fakat bu kısa artçı muharebelerinin bir önemi yoktu.

Düşman yürüyüş kollarının tamamı Salt'ın güneyinden ilerleyerek doğrudan doğruya Şeria üzerinden geçerek geriye gittiler. Türk birlikleri, Tellünnemrin hizasına kadar onları takip ettiler ve orada Şeria'ya karşı yeni bir cephe oluşturdular. İngilizlerin, düzenli ve kuvvetli birliklerle Şeria'nın doğusunda tutunabilmek

---

[12] Burada bahsi geçen komutan, Mersinli Cemal Paşa'dır. (h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

maksadıyla yaptıkları ilk harekât bu muharebelerle engellenmişti Eğer İngilizler başarılı olsaydı, sadece Tufeyle müfrezesi ile güneyde bulunan bütün birliklerin geri çekilme yolları kesilmeyecekti. Bundan daha kötüsü Ordular Grubu'nun Yermuk vadisinden ve Dera üzerinden Şam'a giden yegâne irtibat yolu olan demiryolu hattı da tehlikeye düşecekti.

Suriye-Hicaz demiryolu hattının muharebenin bu günlerinde fevkalade bir şekilde yardımı olduğunu da burada belirtmek gerekir.

Levent Şahverdi Arşivi

Nisan Ayı

İngilizler Şeria'nın doğusunda başarısızlığa uğrayan yarma harekâtından sonra buna katılmış olan birlikleri dinlendirmek üzere geriye çektiler. İngilizler geri çekilirken kendilerine rehberlik eden veya İngilizlere yardım edip bizim birliklerimize karşı yapılan taarruza katılan Arap ahalisinden birçoğunu da beraber götürdüler. İngilizler tarafından bu ahaliye, Şeria'nın doğusunda bulunan memleketlerine yakında geri döneceklerinin vaad olunduğu bir süre sonra duyulmuştu.

Ordular Grubu, gerek bu söylentilerden ve gerek Şeria'nın aşağı kısmında ve Eriha civarında yapılan düşman istihbaratından Şeria'nın doğusunda yapılmış olan yarma harekâtının kısa bir süre içinde tekrar edileceğini beklemekteydi.

Tekrar edecek yarma harekâtına karşı Ordular Grubu tarafından alınan tedbirler aşağıdadır:

Amman'da savaşan bütün birlikler Albay Ali Fuat Bey'in[13] komutası altında olarak Tellünnemrin'deki kuvvetli mevzileri tutmak üzere ileriye alındı. Bu birliklerin büyük kısmı 8. Kolordu'yu bağlı bulunduğundan bu müfrezeye 8. Kolordu adı verildi. Kolordu yeterli derecede birliğe sahip olur olmaz iki tümene ayrıldı. Mevziler derhal mükemmel bir şekilde inşa ve ıslah edildi.

---

[13] Orgeneral Ali Fuat Erden. (h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

8. Kolordu, gerçi az sayıda Alman ve Avusturya topçusuyla ve 5 Nisan'da Salt'a ulaşan 146. Alman Piyade Alayı'nın 4. Bölüğü ile takviye edildi. Bundan başka bir miktar Türk birliği ile ikmal erleri de ulaştıkça hızlı bir şekilde bu kolorduya gönderiliyordu.

4. Ordu karargâhı Salt'a nakledilmişti. Bu ordunun kurmay başkanlığına Binbaşı von Papen tayin edilmişti. Salt şehri, Şeria Nehri'nin doğu kısmının kuzeyinde bulunan bir Arap kalesi hükmündedir.

Ed-Damiye'nin güneyinde, Mafid Cozele'de söğüt çalılıkları arasında gizlenerek Şeria'dan geçmek için vasıta hazırlığı yapıldı.

Mart ayı içinde Şeria'ya doğru getirilmeye başlanan 3. Süvari Tümeni'yle Kafkas Süvari Tugayı'nın gelişi Nisan ayı içinde tamamlanmıştı. Albay Esat Bey'in komutası altında birleştirilen bu süvari birlikleri büyük kısmı toplu bir halde Şeria'nın batı sahilinde Mafid Cozele hizasında kaldı. Ancak diğer küçük kısmı emniyet ve gözetleme vazifesi ile beraber 8. Kolordu'yla irtibat sağlamak için nehrin doğu sahiline sürüldü. Albay Esat Bey'in emri altına bir Alman makineli tüfek müfrezesiyle 205 numaralı Alman istihkâm bölüğü verildi.

Esat Bey'in Şeria vadisinde Roma yolunda bulunan karargâhına ilk gittiğim zaman karargâhı çok zorlukla bulabilmiştim. Bu karargâh çok ustaca kurulmuştu. Bir ordugâha benzer kalabalık asla görülmüyordu. Çadırlar veya çardaklar Bedevilerde olduğu gibi düzensiz bir şekilde arazi üzerine teker teker serpiştirilmişti. Hayvanlar ise hiç görünmüyordu. Yakından bakınca ortaya çıktı ki tavlalar ye mevcut çukurluklarda ve hendeklerde kurulmuş veyahut çukurluk ve hendek olmayan yerlerde zemin kazılarak yer seviyesinden aşağıda yapılmıştı. Bunların tamamının üstü ağaç dallarıyla örtülmüştü. Bu şekilde güneşin yakıcı etkisinden korunduğu gibi uçakların da burada bir süvari ordugâhı bulunduğunu keşfetmeleri engellenmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Karargâhı Mecdel Benî Fazl'da bulunan 20. Kolordu'ya Şeria vadisine batı sahilinden hâkim olan tepeye hafif topçu göndermesi emri verildi.

Yukarıda bahsedilen İngilizlerin ikinci bir yarma hareketine karşı Ordular Grubu'nun eldeki sınırlı imkânlarla alabildiği tedbirler bunlardan ibarettir.

Tufeyle müfrezesinden geri dönen 703 numaralı Alman Piyade Taburu, Asya Kolu'nu takviye etmek üzere 8. Ordu'ya verildi.

Nisan'da Ordular Grubu'nun cephesinde genellikle yalnız hafif muharebeler olmuştur. Ancak 10 Nisan'da 8. Ordu'nun Albay von Frankenberg tarafından komuta edilen sol grubuna karşı büyük bir taarruz yapılmış ve muharebe üç gün devam etmiştir*. Çok şiddetli olan bu çarpışmaların odak noktasını Elkefr ve Berukin mevkileri oluşturuyordu. Taarruz genel itibarıyla püskürtüldü ve İngilizler verdikleri büyük zayiata rağmen önemli sayılabilecek derecede arazi kazanamadılar. Hücumun ağırlık merkezini Asya Kolu ile 46. Tümen taşımıştı. 7. Ordu, Ordular Grubu'nun emrine uyarak Albay von Frankenberg birliklerinin sol kanadında taarruzun püskürtülmesi için takviye kuvveti hazırlamıştı. Bu muharebelerde Osmanlı taburlarının durumu birbirine hiç uymuyordu. Bazı taburların gayet iyi savaşmalarına karşın, diğer bazı taburlar çok az cesaret ve tahammül göstermişlerdi**.

Elde edilen İngiliz emirlerine göre, bu taarruzun Kalkiliye İstasyonu hizasına kadar ilerletilmesi kararlaştırılmıştı. Bunu başarabilselerdi, İngilizler yaklaşık 14 km. derinliğinde arazi kazanmış olacaklardı. Gerçekte ise taarruz bazı noktalarda bir kilometreden biraz fazla ilerleyebilmişlerdi. Bu taarruzda başarı sağlansaydı, bunu takiben sahil mıntıkasında bir İngiliz taarruzunun yapılacağını kesin olarak kabul etmek gerekir.

* Bu muharebe Liman von Sanders'in dediği gibi 10 Nisan'da değil, 9 Nisan sabahı başlamış ve üç gün değil, yalnız iki gün devam etmiştir. (t.h.n)

** Birlikler arasında böyle bir tezat hakikatte görülmemiştir. (t.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

Nitekim bu bölgede, biraz geride olmak üzere, kuvvetli İngiliz süvarisi toplanmıştı bile. Bundan maksat Kalkiliye'ye kadar ilerleyecek olan yarma hareketini düz sahil araziden son hedefe kadar götürmekten ibaret olduğuna şüphe yoktur. Nisan ayının ikinci yarısında İngiliz süvarisinin 4. Ordu'nun Şeria'daki yeni cephesine karşı Tellünnemrin tepeleri yönünde ve yine kuzeydoğu istikametinde birkaç cebri hücumları olmuşsa da bu hücumlar her seferinde süvarinin ricatıyla sona ermiştir. Bu hücumlardan maksat oradaki birliklerimizin kuvvetini ve yaptıkları hazırlıkları keşfetmekten ibaretti.

İngilizler bu sırada Eriha'dan Tellünnemrin'e giden yolun her iki tarafında olmak üzere Şeria'da geniş bir köprübaşı oluşturdular ve bunu sürekli olarak engellerle takviye ettiler; yine oraya topçu da yerleştirdiler. Bundan başka biraz daha kuzeyde olmak üzere Şeria'nın yukarı kısmında bir geçit yerinde yeni bir köprübaşı kurulmakta olduğu gözlendi. Uçaklarımız bu köprübaşları içinde defalarca yıkılıp yapılan veyahut yeri değiştirilen, muhtelif tombaz ve piyade köprülerinin bulunduğunu bildiriyorlardı. Bu değişikliklerden bazılarının uçaklarımızı şaşırtmak için yapıldığı kabul edilebilir.

Filistin'in deniz sahilinde düşman gemilerinin harekâtını gözetlemek üzere birkaç bahriye erinden oluşan iki posta vardı. Hayfa'daki postayı, gerektiğinde muharebe edebilecek bir seviyede takviye etmek istiyordum. Çünkü düşmanın sahile asker çıkararak şimdiki mevzileri tehlikeye düşürmesi ilk olarak oradan mümkündü. Gerçi Hayfa Limanı mayınlarla kapatılmıştı. Fakat limanın dışında da pekâlâ çıkarma yapılabilirdi. İstanbul'dan hareketimden önce, Ordular Grubu'nun o zamanki sahasında bahriyeden 300 ile 500 erin görevli olduğunu haber almıştım. Hâlbuki; Suriye ve Filistin sahilinde bulunan yaklaşık 2 subay ile 50 erden başka diğerlerinin, 6. Ordu'nun menzil mıntıkasında ve çoğunun Fırat menzilinde bulundukları ortaya çıktı. Bunların orada gerekli oldukları bildirildiğinden, Filistin'de bahriyenin

Levent Şahverdi Arşivi

daha fazla ortak çalışma yapması konusundaki düşüncemden vazgeçmeye mecbur oldum.

Nasıra'ya getirilen 17. Depo Alayı'na, Türk olarak yalnız hastanelerden çıkan veya tesadüfen ele geçirilen az sayıda erden başka hep Arap ikmal eri verilebiliyordu. Birlikler, Arap erlerini yeterli derecede talim ve terbiye görmüş de olsalar, istemeyerek kabul ediyorlardı. Çünkü Arap hareketi İngilizler lehine başlayalıdan beri, onlara artık tamamen güvenmiyorlardı. İstanbul'dan gönderilen talim ve terbiye görmüş ikmal erleri ise ancak, muharebe zayiatını telafi etmeye ve bir de Şeria cephesinde ve Hicaz hattında bulunan 4. Ordu'nun en çok gerekli görülen kısımlarının takviye edilmesine yetiyordu.

İkmal eri verilmesi meselesi görevimin daha ilk haftalarından itibaren Enver'le aramızda fikir çatışması doğurdu. Kendi imzasını taşıyan 11 Nisan tarihli bir telgrafta Ordular Grubu'na, olup biteni bilmemesinden dolayı, bazı suçlamalar da bulunmuştu. Güya Ordular Grubu'na tahsis edilen Alman birliklerinin -yani Alman 146. Alayı'nın- demiryoluyla yapılan nakliyatında, Osmanlı birliklerinin nakliyatına öncelik vererek onların boşu boşuna beklemesine sebep oluyormuşum. Bu takdirde bahsedilen Alman birliklerinin başka şekilde kullanılması gerekeceği bildiriliyordu. Bu telgrafın 9. maddesinde aynen şöyle deniyordu:

"Bu birliklerin hareketsiz bırakılması ve onlardan istifade olunmaması kesinlikle kabul edilemez. Onlardan istifade edilmeyecekse, bu durumda bahsi geçen birliklerin tekrar Alman Başkomutanlığı'na geri gönderilmeleri gerekmektedir."

13 Nisan'da şöyle cevap verdim:

"Telgrafınızın 9. maddesine cevap: İrtibat subayı Binbaşı Beckert'in anlatacaklarını dinlemenizi sizden rica ederim. Osmanlı ikmal eri nakliyatına öncelik vererek Alman birliklerinin nakliyatını geciktirdiğime dair olan suçlamayı kesinlikl e reddederim. Ordular

Levent Şahverdi Arşivi

Grubu'nda, Alman birliklerine oranla on misli ve daha fazla Osmanlı birliği bulunduğundan, birçok şiddetli muharebeler sonucunda Osmanlı ikmal erlerine ihtiyaç olduğu elbette sizin de malumunuzdur. Alman birliklerinin ise daha komutayı üstlendiğim ilk günden beri sürekli olarak sevklerinin çabuklaştırılmasını istemekteyim."

Cevabımın sonunda, Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığından affımın ve değiştirilmemin Padişaha arz edilmesini Enver'den istedim. Tamamen asılsız olan bu suçlama ile, yakın bir zamanda daha pek çok zorluklara maruz kalacağımı anlamıştım. Üzerimde bulunan ağır ve orantısız vazifeye ilâve olarak o zorlukları da üzerime almaya hevesli değildim.

Filistin'e giderken, başarılı olma konusunda ancak çok az ümit veren bu komutanlığı üstlendiğimden dolayı Osmanlı Genel Karargâhı tarafından bana teşekkür edileceğini sanıyordum. Hâlbuki daha şimdiden bu düşüncemin büyük bir hata olduğunu anladım.

Hiç kimsenin, cephede sürekli düşmanla muharebe ederken aynı zamanda arkadan yapılan saldırıları önlemeye gücü yetmez.

Enver, istifa kararımın Padişaha arz olunmasından kaçınarak bana yarı özür diler, yarı kaçamak üslupla olmak üzere açıklamada bulundu.

Alman Askerî Heyeti'ne ait mücadeleler de ümit ettiğim gibi son bulmuş değildi. Askerî Heyet'in Kurmay Başkanı General von Lenthe; Heyet'in, Askerî Sözleşme ile tespit edilen yeni şekil ve tarza uydurulması konusunu görüşmek üzere İstanbul'da bir komisyonun kurulduğunu bana yazıyordu. Komisyon; Alman Askerî Temsilcisi, Alman Genel Karargâhı'nın ve Prusya Harbiye Nezareti'nin birer vekili ve General Lenthe ile Askerî Heyet'ten gerekli olan imzalardan oluşuyordu.

14 Nisan'da General Lenthe'den aldığım bir telgrafta aynen şöyle deniyordu:

Levent Şahverdi Arşivi

"Alman Genel Karargâh memuru ile Harbiye Nezareti memurlarının gizli tutulmak şartıyla söylediklerine göre, Askerî Sözleşme'de bahis konusu olan en kıdemli subayın şimdiki Türk Genelkurmay Başkanı olacağı ve kendisine bazı vazifeler ve yetkiler verilerek gelecekteki durumu için hazırlık yapılacağı..."

Bunun üzerine 15 Nisan'da General Ludendroff'a aşağıda yazılı olan telgrafı gönderdim:

"Alman Genel Karargâhı tarafından Askerî Heyet Sözleşmesi'yle ve ekleriyle kararlaştırılan hakların göz önüne alınmadığı ve yerime başka birinin tayin edildiği doğru ise, emrim altında bulunan subaylarla bu konuda İstanbul'da görüşme yapılmazdan önce bana doğrudan doğruya bir haber verilmesini, şimdiye kadar tarafınızdan hakkımda her zaman esirgemediğiniz lütufkârlığa güvenerek rica ederim. Emin olunuz ki, eğer Genel Karargâh'ın Türkiye hakkındaki düşüncelerine şahsım bir engel teşkil ediyorsa, İmparator Hazretlerinden buradan geri alınmamı istirham etmeye her an hazırım.

Bugün mevcut olan duruma ve İstanbul'da meydana gelen muamelelere göre; mevkiimi dört sene dört ay birçok mücadele ile koruduğum Türklere karşı, burada bulunan en kıdemli Prusyalı general olarak son derece zor ve lâyık olmayan bir duruma düşüyorum."

Yukarıda yazılı olan ve 13 Kasım 1917 tarihinde alınan kararların eki, aynı tarihli olup şöyledir:

"Zikredilen bütün birlikler, teşkilat ve Alman ordusuna mensup askerler, kendi içerisindeki bütün idarî muamelelerde, yani cezalandırma yetkisi (uyarı cezası), divan-ı harp, Alman teşkilatında boşlukların doldurulması, yiyecek, giyecek, para, posta, tedavi vs... konularında Askerî Heyet başkanının emri altında bulunacaktır".

General Ludendroff'tan 17 Nisan'da aşağıdaki cevabı aldım:

Levent Şahverdi Arşivi

"Şimdiki Osmanlı Genelkurmay Başkanının en kıdemli Alman subayı olmak üzere müstakil vaziyetinin daha şimdiden bazı görev ve yetkiler verilerek hazırlanması tasavvurundan haberim yoktur. Alman Askerî Heyeti var olduğu sürece, size sözleşme gereği tanınan haklar tamamen korunacaktır."

Görüşmelere ara verildi ve Alman Genel Karargâhı ile Prusya Harbiye Nezareti'nden gelmiş olan iki görevli geri döndüler. Bu olaya ait bahsi son bir ilave olarak bunu anlatarak kapatıyorum.

Ordular Grubu, Mayıs ayının ilk gecelerinin birinde, İngilizlerin zayıf ileri birlikleri tarafından işgal edilen Musallabe tepesine karşı bir hareket yapmayı plânlamıştı. Bu küçük, oldukça sarp meyilli tepe, Şeria'nın batı kıyısında İngilizlerin Avce üzerinden kuzeye doğru ileri sürülen en uç postasını oluşturuyor ve bize çok rahatsızlık veriyordu. Dome'ye getirilen 24. Tümen ile 3. Süvari Tümeni bu gece harekâtını yapmakla görevlendirilmişti.

Fakat Nisan'ın 30. günü sabahı, Şeria'nın doğusuna karşı İngilizlerin beş gün devam eden İkinci Şeria Muharebesi diye adlandırılan taarruzları başladı.

Levent Şahverdi Arşivi

Mayıs Ayı

İkinci Şeria Muharebesi

İngilizlerin Birinci Şeria Muharebesi'nde doğrudan doğruya Amman üzerine yapılan hücumları, oradaki inatçı mukavemetten ve bağlantı yollarının uzun ve yetersiz olmasından dolayı başarısızlığa uğramasından sonra, ikinci büyük teşebbüsleri -gelecekte yapılacak taarruzlara hareket üssü sağlanmak üzere- Salt'ın süratle ve baskın suretiyle zaptını öngörüyordu.

İngilizler 8. Kolordu'muzu geri püskürttükten sonra Salt mevziini ele geçirmeye muvaffak oldukları takdirde 7. ve 8. Orduların da Yermuk vadisi hizasına kadar geriye çekilmeleri gerekecekti. Çünkü İngiliz birlikleri Salt tepelerinin işgaliyle 7. Ordu'nun sol kanadının gerisine sarkacak ve aynı zamanda Bisan-Dera ve Amman-Dera hatlarını tehdit etmeye başlayacaklardı. Ordular Grubu'nun geriden ikmali Şam'dan Dera yolu üzerinden yapılıyordu. Böyle bir durumda nakliyat yolu kesilmiş olurdu.

İngilizler bu defaki yarma hareketi için yapılan gerekli hazırlığı o kadar gizli ve derece ustalıkla yapmışlardır ki bu hazırlığın en büyük ve son kısmı bile gerek keşif uçuşlarımız gerekse diğer keşif ve gözetleme vasıtalarımız tarafından fark edilememiştir.

Nisan'ın 30. günü sabahı saat 4.30'a doğru, topçu ve zırhlı otomobillerle beraber çok kuvvetli İngiliz süvarisi Şeria Nehri'ni

Levent Şahverdi Arşivi

Eriha-Tellünnemrin yolunda altı köprü üzerinden Mendese'den geçti. Bir süvari tümeni derhal kuzeye, diğer bir süvari tümeni de Ereh üzerinden kuzeydoğuda Salt istikametine yöneldi.

Bunu takiben çok şiddetli topçu ateşinin koruması altında takviye edilmiş bir piyade tümeni zayıf 8. Kolordu'ya karşı cephеden hücum etmek üzere büyük köprübaşından yayıldı.

Bundan biraz sonra da Şeria'nın batı sahilinde Avce'nin aşağısından İngiliz birliklerinin başka bir taarruzu 7. Ordu'nun sol kanadında bulunan 53. Türk Tümeni'ne karşı başladı.

Ordular Grubu'nun bütün cephesinde denizden Şeria'ya kadar düşmanın topçu ateşi artmaktaydı.

Doğrudan doğruya kuzeye yönelen süvari tümeni Şeria'nın doğu vadisinde bulunan Osmanlı süvarilerini kısa sürede geri çekilmeye mecbur etti. Bunu takiben esas kuvvetleriyle dağın eteği boyunca uzayan yolu, Ed-Damiye hizasına kadar takip etti. Bahsi geçen bu süvarinin -bir tugay tahmin edilen- diğer kısımları Mafid Cozele'nin karşısında bulunan yassı tepeye yöneldi. Geri çekilmekte olan Osmanlı süvari alayı buraya kadar çekilmişti ve 3. Süvari Tümeni komutanı tarafından derhal buraya Alman makineli tüfek müfrezesiyle Alman istihkâm bölüğü de gönderilmişti. Burada da bir bakıma köprübaşı mevzii kurulmuş oldu. Topçu ve sayısız makineli tüfekler tarafından himaye olunarak ve bu küçük tepeye karşı toplu bir şekilde kollara ayrılarak sevk edilen bu süvarinin tekrar eden taarruzları oradaki direnci kırmaya muvaffak olamıyordu. Tepe Türkler tarafından muhafaza edildi.

Doğrudan doğruya kuzey istikametinde ilerleyen süvari tümeninin büyük kısmı sabahleyin saat 7'den az sonra Ed-Damiye karşısına ulaştı. Fakat tümen orada bulunan Şeria geçitini zapt ve işgal etmeyip gerideki dağ yamaçlarında cephesi batıya dönük olmak üzere tertibat aldı. Sonradan anlaşıldığı üzere bu kuvvetin görevi Ereh üzerinden Salt'a doğru ilerleyen süvari tümeninin yan ve gerisini örtmek ve aynı zamanda Ed-Damiye civarında Türk birliklerinin nehirden geçmesini engellemekti. Kuzeye gelen

Levent Şahverdi Arşivi

bu süvari Şeria vadisini yaklaşık 1,5 km. aralıkla takip eden küçük bir yayla ile çok oyuklu ve yarıklı olan sahil tepelerinden ayrılmıştı. İngilizler bu tepelere yalnız küçük postalar gönderdiler. İngiliz süvari topçusu Ed-Damiye batısında bulunan yüksek yamaca karşı hemen ateş açtı.

Bu sırada Tellünnemrin'de bulunan 8. Kolordu'ya karşı İngilizlerin taarruzu, sürekli takviye birlikleri gönderilmesiyle çok şiddet kazandı. 8. Kolordu'nun sağ kanadıyla gerisi kuzeydoğu istikametinde ilerleyen süvari ile tehlike maruz göründüğü gibi sol kanadı da tahminen 15 bölük kadar süvari tarafından kuşatılmakla tehdit ediliyordu.

Fakat Albay Ali Fuat Bey'in komutası altında bulunan kolordu büyük kahramanlıklarla muharebe ve mukavemet etmekteydi.

Nasıra'da bulunan Ordular Grubu, Şeria'da meydana gelen bu büyük İngiliz harekâtına dair ilk bilgileri ancak sabahleyin saat 7.30'da aldı. Haberleşme hizmetinde karşılaşılan kesintiler, bazı telgraf ve telefon hatlarının Araplar tarafından kesilmesinden ileri gelmişti. Ordular Grubu Kurmay Başkanı Kâzım Paşa, 4. Ordu komutanıyla görüşmek için o sabah erkenden uçakla Amman'a uçmuştu; oradan otomobille Salt'a gidecekti.

Durum hakkında ilk haberlerin gelmesi üzerine, saat 8.30'da telefonla 7. Ordu Komutanlığı'na, 24. Tümen'in Şeria'ya doğru harekete geçirilmesi emrini verdim. Bu tümen muharebenin durumuna göre ya Ed-Damiye'ye gidecek veya Mafid Cozele'de kalacaktı.

Bundan başka 3. Süvari Tümeni'nin de bu geçit yerlerinin birisine doğru toplanmasını emrettim. Sonradan bu tümenlerin ikisi de Şeria'yı geçerek doğuya doğru taarruz edeceklerdi.

Samah'tan Dera'ya kadar Yermuk vadisinde bulunan savunma hattı birlikleri silah başı edilip Ordular Grubu tarafından takviye edildi. Şam'daki demiryolu görevlilerine, Şam'ın kuzeyinde nakil hâlinde bulunan bütün birliklerin Dera'ya doğru süratle

Levent Şahverdi Arşivi

sevk edilmesi için telgrafla emir verdim. Gerekli diğer emirler sonradan verilecekti.

Öğleden önce saat 10'dan biraz sonra Ereh üzerinden ilerleyen düşman süvarisinin ileri kısımları Salt'ın önündeki tepelerin yüksek noktalarında göründü. Bu süvariler, Arapların kılavuzluğu ile bizce bilinmeyen yollardan ve tahminen Ebu Tara Deresi vadisi istikametinden sevk olunmuş ve Salt'a doğru olan dik yokuşu tırmanmaktan da kurtulmuştu.

Taarruzun hareketinin ilk gününde İngiliz süvarisinin yapmış olduğu yürüyüşlerin mükemmel olduğunu kabul etmek gerekir.

Salt'ta 4. Ordu Karargâhı'nın muhafazası için el altında bulundurulan birkaç Türk bölüğü toplattırılıp düşmanın avcı muharebesi yapmak üzere yapılan en ilerideki süvari bölüklerine karşı mevzi aldırıldı. Bu küçük Türk müfrezesi Alman telefon ve şoför erleriyle takviye edildi.

Şeria'ya doğru 24. Tümen ile 3. Süvari Tümeni'nin Ordular Grubu tarafından emrolunan ileri hareketlerinde gecikmeler meydana geldi. Çünkü 24. Tümen'in Komutanı Albay Boehme, Musallabe'ye karşı yapılacak harekât için keşifte bulunmak üzere subaylarının bir kısmı ile daha sabahleyin erkenden ileriye doğru atla gitmiş ve öğleye doğru geri dönmüştü. Bundan dolayı tümen ancak öğleden sonra saat 1.30'da Şeria yönünde yürüyüşe başladı. Şeria vadisine doğru sarp ve çok çetin inişten dolayı tümen nehir kıyısına kadar yaklaşık beş saatlik bir yürüyüş yapacaktı.

3. Süvari Tümeni'ne gelince; bu tümenden nehrin sol sahilindeki ileri hatta birkaç süvari bölüğü gönderilmiş olduğundan tümen toplanmadan önce, cephedeki bölüklerinin 145. Türk Piyade Alayı tarafından değiştirilmesi gerekiyordu.

24. Tümen'in yürüyüşü, az kalsın felaketle sonuçlanacak bir hâl alıyordu ve 3. Süvari Tümeni de yolda kalıyordu.

7. Ordu Komutanı Fevzi Paşa -ki onun da kurmay başkanı Binbaşı von Falkenhausen sabahleyin erkenden Şeria'ya doğru

Levent Şahverdi Arşivi

cepheye gitmişti- Şeria'nın batısında bulunan sol kanadı için yani 53. Tümen için endişeleniyordu. Fevzi Paşa oraya yapılan İngiliz taarruzunun burada bir yarma denemesi olduğu kanaatindeydi. Bundan dolayı tarafımdan verilen emrin yenilenmesini ve 3. Süvari Tümeni'nin Şeria'nın batısındaki eski mevziinde bırakılması ve 24. Tümen'in de yine Şeria batısında 7. Ordu emrine verilmesi şeklinde değiştirilmesini istiyordu. Hâlbuki ben bu taarruzu başka şekilde yorumlamakta ve onu ancak birliklerimizi Şeria'nın batısına bağlatmak için düşmanın bir hilesi olarak kabul etmekteydim. Buna dayanarak esas emrin vakit geçirilmeden yerine getirilmesini, 7. Ordu Komutanlığı'na tekrar bildirdim. Her nedense bu iki tümenin Şeria'da toplanabilmeleri karanlık bastıktan sonraya kaldı.

Öğleden sonra saat 4'e doğru Salt'ta kesin sonuç alındı. Kuvvetli İngiliz birlikleri ilerleyerek şehri zapt etti. Şehri tutan zayıf birliklerimizin bir kısmı esir düştü. 4. Ordu Komutanlığı Salt'tan kuzeye doğru bir çıkış yolu bulup o istikamette biraz daha geriye gitti. Birkaç küçük birlik ordu emrinde alıkonulup diğerleri Sevile yönünde geri çekildiler. Öğleden sonra saat 4'ü müteakip Ordular Grubu'nun Salt ile olan bağlantısı kesildi. Telefonla verilen son haber; *"İngilizlerin şimdi Salt'a girdiklerini"* bildiriyordu.

Bunun üzerine demiryolu ve menzil görevlilerine, trenle sevk edilmekte olan askerlerle, her ne şekilde olursa olsun ele geçirilebilecek askerlerin süratle Amman'a yetiştirilmesi emrini verdim.

Akşama doğru Albay Boehme'nin komutasındaki 24. Tümen ile Albay Esat Bey'in emrindeki 3. Süvari Tümeni Ed-Damiye'nin dağlık mahallerinde toplanmışlardı. Bisan üzerinden tam bu sırada gelen 146. Alman Piyade Alayı'nın 1. ve 2. Bölükleri 24. Tümen'in emrine verildi.

Karanlık bastıktan sonra her iki tümen derhal Şeria'nın doğu sahiline geçmeye başladılar. Cephe kuvvetleri çok zayıf olduğundan ve öncelikle muharip birlikler karşı tarafa geçeceğinden, sahil değiştirilmesi kendi vasıtalarımızla yapılacaktı. 3. Süvari Tümeni

Levent Şahverdi Arşivi

Şeria'nın doğusundaki kesik sırtlara doğru postalar gönderdi Bunlar oradan düşman postalarını geri attılar.

Akşam geç vakit 8. Kolordu, sağ kanadında biraz arazi kaybından başka, bütün düşman taarruzlarını püskürtmeye muvaffak olduğunu ve birliklerinin morallerinin de düzgün ve metin olduğunu bildirdi.

Mayıs'ın 1. günü, gün ağarmasıyla beraber 7. Ordu Komutanlığı'nın Nablus'ta bulunan karargâhına otomobil ile gittim. Bir telefon hattı kurularak irtibat sağlanan 4. Ordu Komutanlığı'yla buradan tekrar haberleşmek mümkün oldu. Amman'dan Salt'a giden yolun Sevile civarındaki kısmına mümkün olduğu kadar süratle gelmesi 4. Ordu Karargâhı'na emredildi. Amman üzerinden gelmekte olan bütün birlikler, daha sonra Salt üzerine ilerlemek üzere o civarda toplanacaktı.

24. Tümen ile 3. Süvari Tümeni Mayıs'ın 1. gecesi Ed-Damiye civarında nehri geçme işini düşmana hiç fark ettirmeden yaptılar. Gün ağardığı zaman -24. Tümen güneydoğu yönünde, 3. Süvari Tümeni doğrudan doğruya doğu yönünde olmak üzere- her iki tümen, gerideki dağ yamaçlarında bir gün önceki tertibiyle duran İngiliz süvari tümenine karşı taarruz için ilerlediler. 3. Süvari Tümeni'nin süvari bataryası, Osmanlı süvarilerinin ilerideki kısımlarıyla kesik tepeli arazinin yokuşunu tırmandı ve derhal düşmanın süvari bataryalarını etkili ateş altına aldı. Bu sırada 24. Tümen'in ilerideki avcı hatlarıyla Esat Bey'in süvarileri düşmanın önünde bulunan küçük yaylayı geçtiler.

Taarruz, düşmana karşı tamamıyla bir baskın şeklinde oldu. Osmanlı süvarileriyle hücum için ilerleyen avcı hatları daha yaklaşmadan önce, düşman süvarileri bu taarruzdan kaçarak düzensiz birlikler halinde güney yönlerine doğru dörtnala geri kaçtılar. Yalnız bir süvari alayı kuzeye doğru saptı.

Düşman topçusu kısmen güneye, kısmen de doğuya doğru olan dağ çukurluklarına kaçmaya çabalıyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Güneye doğru giden bataryalardan biri Osmanlı piyadesi tarafından ele geçirildi. Dağ yamaçlarında saplanıp kalan diğer toplardan da bir miktarı az sonra zapt edildiğinden sabah saatlerinde İngiliz süvari tümeninin hasar görmemiş 9 adet topu ile diğer bir birliğe ait bir top ele geçmiş bulunuyordu. Bir miktar esir, çok sayıda hayvan, topçu cephanesi, sıhhiye malzemesi ve erzakla yüklü deve kolları, bir zırhlı otomobil vs. Osmanlıların eline geçti.

3. Süvari Tümeni tekrar toplandıktan sonra vakit kaybetmeden dar bir dağ patikasından Salt'ın batısında bulunan tepelere doğru çıkmaya başladı. Süvari bataryasını daha önceden 24. Tümen'in bir dağ bataryasıyla değiştirmişti.

Şeria'nın batı sahilinde 53. Tümen'e karşı yapılan düşman taarruzu daha Nisan'ın 30'unda başarısızlığa uğradığından 1 Mayıs'ta 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa[14] Ed-Damiye'de karşıya geçen birliklerin komutanlığını üstlendi.

24. Tümen, 8. Kolordu'nun sağ kanadının yükünü hafifletmek için Şeria vadisinde güney yönünde ilerledi. Mafid Cozele'nin karşısındaki tepede görevleri sona eren birlikler bu tümene katıldı.

Tellünnemrin tepelerinde 8. Osmanlı Kolordusu'na sürekli ve şiddetli düşman taarruzları tekrarlanıyordu. Ancak Kolordu bundan sonra da mevkiini güzel muhafaza etti. Yalnız sağ kanadında bulunan tümen Elhud Dağı'nın yamacında biraz arazi kaybetmişti. Fakat bundan dolayı kolordunun genel durumuna bir zarar gelmiyordu.

Şeria vadisinde ilerleyen 24. Tümen aniden ciddi bir direnişle karşılaştı. O kadar ki akşama kadar ancak çok az mesafelik arazi kazanabildi.

3. Süvari Tümeni Salt'ın batısındaki tepelerde, Türk raporlarına göre piyade ve istihkâm erleriyle takviye edilen İngiliz süvari tümeninin avcılarına karşı muharebeye girişti.

4. Ordu Komutanlığı heyeti Sevile'ye ulaştı ve orada şimdiye kadar toplanan Türk birliklerinin komutasını üstlendi. Bu birlik-

---

[14] Korgeneral Ali Fuat Cebesoy. (h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

lere Miskal Paşa'nın emri altında bulunan bir Arap kabilesi de katılmıştı.

Salt'ta bulunan İngiliz süvarilerinden bir tugay Amman istikametinde ilerlemişti. Bu süvariler Sevile'de bulunan Türk birliklerine rastladı ve burada sabit bir ateş muharebesi başladı.

Üç yönden tehdit edilen 8. Kolordu akşamleyin, topçu cephanesiyle erzakının çok azalmış olduğunu bildiriyordu.

O gece bu kolorduya, vadiler üzerinden geçen patikalardan her iki ihtiyacı da deve kollarıyla gönderildi. Salt'tan güneye doğru çıkarılmış olan İngiliz süvari bölükleri buna engel olamadılar.

Mayıs'ın 2. günü sabahleyin bizzat Şeria vadisinde Ed-Damiye tepelerine otomobil ile gittim.

3. Süvari Tümeni bu zamanda Salt'ın batısındaki tepelerde muharebe etmekte ve biraz arazi kazanmaktaydı. Sevile'den Türk ileri harekâtının henüz bu tarafa doğru etkisi görülmüyordu. Maalesef öğleden önce tümenin kahraman Komutanı Albay Esat Bey ağır şekilde yaralandı ve mecburen komutayı, Türklerde âdet olduğu üzere kendi kurmay başkanı Yarbay Mahmut Bey'e verdi.*

Gece geç vakte kadar muharebe eden birliklerin yorgunluğundan dolayı öğleden önce kendi mevzilerinde dinlenmekte olan 24. Tümen verdiğim emir üzerine öğleye doğru güney yönünde yeniden taarruza başladı.

8. Kolordu cephesinde düşmanın hücumları muharebenin üçüncü günü olan bugün de büyük şiddetle tekrarlandı. Kolordunun sağ kanadı biraz daha arazi kaybetti. Fakat kolordu yine mevkiini muhafaza ediyordu. Bu kolordunun durumu bugün daha fazla ciddiyet kazanmıştı. Çünkü Salt'tan güneye doğru çıkarılmış olan süvari kısımları daha çok ilerlemişti ve kolordunun yaklaşık 10 km. mesafe arkasında bulunuyorlardı. Ali Fuat

---

* Türklerde hiç de böyle bir âdet yoktur. Mahmut Bey tümenin en kademlisiydi. (t.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

Bey buna karşı arkada bir emniyet hattı kurdu. Kolordunun cephesinde muharebe eden Avusturya bataryasının mermileri bitince bataryanın topçu erleri, filinta ile silahlandırılarak arkada kurulan bu emniyet hattını takviye etti.

Sevile'de bulunan Türk birlikleri, trenle Amman'a çıkarılan takviye birlikleriyle -ki bir Alman obüs bataryası da aralarındaydı- yavaş yavaş kuvvetlenmişti. Cemal Paşa'nın komutası altında bulunan Sevile Grubu gündüzün karşısında bulunan düşman süvarisini püskürtmeye ve Salt'a doğru yaklaşmaya muvaffak oldu.

Sol kanadıyla, Salt'tan Şeria'ya doğru alçalan tepelerin aşağı yamaçları boyunca ilerleyen 24. Tümen tekrardan kuvvetli bir direnişle karşılaştığından 8. Kolordu yönünde ancak zorlukla arazi kazanıyordu. Burada Mayıs'ın 3. günü sabahın ilk saatlerinde yeni bir taarruz yapılması tarafımdan emrolundu.

Öğleden sonra geç vakit otomobil ile Nablus'a geri döndüğüm zaman Beytülhasan civarında şoförüm birdenbire *"Karşımızda kuvvetli İngiliz süvarileri var!"* diye bağırdı. Hâki renkte elbiseli ve sıcak iklimlere mahsus başlıklı uzun bir kolun Beytülhasan civarındaki yol dönemeçlerinden aşağıya doğru inmekte olduklarını gördük. Daha sonra bu kolun 146. Alman Alayı'nın 1. Taburu'nun subaylarıyla ağırlık hayvanları olduğu anlaşıldı. 146. Piyade Alayı, taktığı bu sıcak iklimlere has başlıklarıyla her yerde yanlışlıkla İngiliz zannediliyordu. Tabur komutanı kendi kolunun Bisan'dan buraya doğru yoldayken pek çok kere dağlardan Türkler tarafından ateşe tutulduğunu bana anlattı. Bundan dolayı bu başlık bundan sonra bütün Alman birlikleri için yasaklandı.

Mayıs'ın 3. gününün sabahına kadar durumda öneme değer değişiklik meydana gelmedi. Bununla beraber Şeria vadisinde bulunan 24. Tümen'in kuvveti maalesef o kadar eksildi ve zayiatı o derece arttı ki bu tümenle Vadi-i Retem'e kadar ilerlemek ve bu suretle İngiliz birliklerinin Salt'a doğru olan bağlantı yolunu kesmek hususundaki maksadım uygulanamadı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu muharebelerin iyi bir sonuca ulaşması için gelecek yirmi dört saat içinde Salt'ta kesin bir sonuç almamız gerektiğine kesinlikle şüphe kalmıyordu. Çünkü dört günden beri çetin muharebelerde bulunan birliklerin tahammülleri sonuna yaklaşıyordu. Fakat ne Ordular Grubu'nun ne de 7. Ordu'nun elinde ihtiyat vardı. Onun için her ne fedakârlığa mâl olursa olsun Salt'ın, Sevile'den ilerleyen birliklerle 3. Süvari Tümeni tarafından zapt edilmesi lâzımdı.

Sevile Grubu akşama kadar gayret göstererek şehrin doğu tarafı yakınında bulunan tepeye kadar yaklaştı. Alman obüs bataryasıyla Osmanlı topçusu doğu tarafından şehri ateş altına aldı. 3 Süvari Tümeni de batı tarafında arazi kazanmıştı.

Akşamleyin 4. Ordu Komutanlığı ile 3. Süvari Tümeni'ne, o gece taarruz yapmalarını ve bütün kuvvetlerin pervasızca kullanılmasıyla kuzeyden şehre girilmesini emrettim. Ordu kuzey yönünden ilerlemeye daha fazla müsait olduğu için, kuzey istikametleri seçilmişti. Fakat İngilizlerin Salt'tan güneybatı istikametinde geri çekilmelerini de mümkün kılmak istiyordum. Salt'ta bulunan İngilizlerin geri çekilme yolunu kesmek üzere taarruzun güneyden yapılmasını emretmem, Nasıra'da bulunan kendi karargâhımın yeşil masasından telefonla benden rica edildi. Hâlbuki zayıf ve çok yorgun olan birliklerimizin ümitsizce bir muharebeyi yapabilecek kudreti kalmadığı bence şüphesizdi. Çünkü İngilizler kendi ricat yolunun doğrudan doğruya tehdit altında bulunduğunu gördükleri takdirde ümitsiz bir gayretle muharebe edeceklerdi. Böyle bir muharebe ise bizim için mağlubiyet getirirdi. Bu sebeple kararımı değiştirmedim.

Emredilen taarruz gece saat 10'a doğru başladı. Sevile Grubu'nun sağ kanadı ucunda bulunan birkaç bölük yönünü kaybederek esir düştü. Ancak grubun diğer kısımları ile 3. Süvari Tümeni ve Miskal Paşa'nın Arap kabilesi şiddetli muharebelerle gece yarısına doğru kuzey yönünden şehre girmeyi başardılar.

İngilizler vakit kaybetmeden şehri tahliye etmeye ve güneybatı yönünde Era üzerinden geri çekilmeye başladılar. Böylece Salt geri alınmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Sevile Grubu'yla 3. Süvari Tümeni daha geceleyin Era'ya doğru düşmanı takip ettiler.

24. Tümen, kamyonlarla getirilen taze İngiliz piyadesinin karşısında bulunuyordu. Bu piyadeler beraberlerinde getirdikleri tel örgülerle hemen cephelerini takviye etmişlerdi. 8. Kolordu'ya karşı yapılan saldırı Mayıs'ın 4. günü sabahleyin hafiflemişti.

Öğleden önce düşmanın Şeria'nın batı sahiline doğru geri çekilmekte olduğu fark edildi. Yeniden hücum etmesi için 8. Kolordu'ya emir verildi. Bunun gibi 53. Tümen'e de Şeria'nın batı sahilinde hücuma geçmesi için emir verildi. Fakat birlikler, başarıyı perçinlemek için maalesef savaşacak kudrette değildiler.

Düşmanın Şeria üzerinden geri çekilmesi bütün öğleden sonra ve akşam, hatta gece de devam etti.

Osmanlı süvarisi daha akşamleyin Şeria vadisinin aşağı kısmında Benimusa istikametinde hücum etti. Fakat daha sonra üstün kuvvetlerin karşısında doğu sahiline doğru geri çekilmeye mecbur oldu.

Uçaklar geriye giden düşmana karşı bütün kuvvetleriyle harekete geçtiler. İkinci Şeria Muharebesi bütün cephe boyunca kazanılmıştı. Ancak bu başarıdan istifadeye, ihtiyatın olmaması engel olduğu gibi Şeria'nın batı sahilindeki tepelerin de gece hücumuyla ele geçirilmesine aynı sebep engel olmuştur.

Filistin Cephesi'ndeki genel durum için bu hususun yani başarıdan takip ile istifade ve batı sahilindeki tepelerin geri alınmasının büyük önemi vardı. 8. Kolordu'yu nehrin batı sahiline almak mümkün olduğu takdirde 7. ve 8. Orduların çok fazla geniş olan cephelerini epeyce kısaltmak mümkün olacaktı. Elde edilen başarıdan istifade edilebilseydi bu da mümkün olurdu. Bununla birlikte düşmanın Şeria'nın doğu sahilinde yerleşmesine bu defa da engel olunmuştu.

Times gazetesinde bile İngilizlerin bir hezimeti şeklinde gösterilen bu başarının, Araplar üzerinde fazla bir tesir yaratmadığı şüphesizdir. Çünkü Araplarla Türkler arasında o kadar derin

Levent Şahverdi Arşivi

anlaşmazlıklar vardı ki fevkalade güçlü olan düşmana karşı kazanılan geçici bir başarı bunları bertaraf edemezdi. Daha muharebeden bir-iki gün sonra Maan'a ve bunun daha güneyinde bulunan Hicaz Demiryolu istasyonlarına karşı Araplar yeniden taarruz etmeye başladılar. Her ne kadar çoğu yerlerde bu taarruzlar püskürtüldüyse de bazı yerlerde hattın tahrip olunmasına engel olunamadı. Köprü ve rayların tekrar tekrar tahrip edilmesinin etkileri de artıyordu. Çünkü tamir için gerekli malzeme azalmaya başlamıştı.

Demiryolunun zaman zaman kesilmesiyle Medine düşürülemezdi. Medine'nin savunmasına Fahreddin Paşa'nın kuvveti yetiyordu ve iaşe için de bir hayli özel kaynağa sahipti. Gerçekten de gerek kendisinin ve gerek askerinin açlıktan telef olacaklarını Ordular Grubu'na her vakit telgrafla yazıyordu. Fakat bu durum Türklerce alışılmış olan bir mübalağadan ibaretti. Nitekim sonuçta Mütareke'den çok sonraya kadar direnebildiği görülmüştü.

İstanbul yakınında bulunan Osmaniye büyük telsiz istasyonu tarafından Şeria Muharebelerine dair bütün dünyaya Almanca olarak duyurulan Türk Genel Karargâhı raporlarında yapılan büyük yanlışlıklar, bu tarzda yayınlara şiddetle karşı olmaya beni mecbur ediyordu.

İlk muharebe gününe dair olan rapor aynen şöyleydi:

> "Filistin Cephesi: Şeria Nehri'nin batısında ve nehir boyunda yeniden muharebe faaliyeti olmuştur. Nisan'ın 30. günü sabahleyin kuvvetli İngiliz piyade ve süvari birlikleri Şeria'nın batısındaki hatlarımıza girmeye çalışmışlardır. Fakat taarruz eden birlikler cengâver askerlerimizin ateşi altında bozguna uğradılar. Mevzilerimiz tamamen elimizde kalmıştır. Şeria'nın kuzeyinde bir süvari keşif kolu ilerlemeye teşebbüs etmişse de yine ateşimizle püskürtülmüştür."

Bu tarzdaki bir raporla gerçek durumun ne kadar değiştirildiğini göstermek için yalnız her ikisinde de doğu ve batı istikametlerinin karıştırıldığına ve raporun ait olduğu günde Salt'ın

Levent Şahverdi Arşivi

İngilizler tarafından ele geçirilmiş olduğuna ve bir keşif kolunun değil, belki takviye edilmiş bir İngiliz süvari tümeninin kuzeye doğru ilerlediğine, Şeria'nın doğrudan doğruya kuzeyden güneye doğru aktığına ve bundan dolayı Şeria'nın kuzeyi demek, onun kaynağındaki araziyi göstermesi gerektiği ve hâlbuki oraların harp alanından 180 km. uzakta bulunduğunun dikkate alınması yeterlidir.

5 Mayıs tarihli Genel Karargâh raporu aynen şöyleydi:

> "İngilizler Şeria'nın doğu tarafında taarruz ettilerse de püskürtüldüler. Şeria'nın bağlantı yollarını ele geçirmek için kuvvetli hazırlık yapmışlar ve pek çok asker toplamışlardı. 30 Nisan sabahı tepelerde bulunan askerler ve topçu Şeria'yı geçti."
>
> "Eriha ve Salt civarında biraz ilerleyen İngilizler arkamıza düşmek için süvari, topçu ve makineli tüfeklerle Şeria boyunca taarruz ettiler...vs."

Haritaya bakılırsa bu raporun tamamıyla saçma olduğu ortaya çıkar. Her yerde resmen ilân edilen böyle bir raporun kötü bir etki yaratacağından bahsedip şikâyette bulunarak Osmanlı Genel Karargâhı'na yaptığım müracaatıma cevaben önce 5 Mayıs'ta Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı'ndan (yani von Seeckt Paşa'dan) aldığım telgrafta; *"Raporda açık olmayan ve gerçeğe aykırı bir durum göremediğini"* bildirmiştir.

Daha sonra 7 Mayıs'ta gönderdiği telgrafta ise 5 Mayıs tarihli Genel Karargâh raporunun bizde yapılan tercümesinde hata yapılmış olacağını bildiriyordu. Fakat Genel Karargâh raporları Osmaniye Telsiz İstasyonu'ndan Almanca yayınlanmakta olduğundan bu görüş tutarlı değildi.

Sonradan anlaşıldı ki büyük Osmaniye telsiz istasyonunun Alman amiri Yüzbaşı Schlee'nin defalarca yapmış olduğu müracaatlarına rağmen raporlar Osmanlı Genel Karargâhı'ndan kendisine yalnız Türkçe olarak verilmekteymiş. Bu hatalar oradaki ter-

Levent Şahverdi Arşivi

cümeler dolayısıyla duyurulara giriyormuş. Bu münasebetle belirtmek isterim ki gerek memleket içinde ve gerek cephelerdeki hemen bütün telsiz istasyonlarının görevlileri genellikle sadece Almanlardan oluşuyordu. Onun için Genel Karargâh raporlarının Almanca verilmesi kendi kendine olan doğal bir durumdu.

Türklerin harp harekâtına dair pek çok haberlerin niçin hatalı olarak ilân edildiği hakkındaki sebeplerden hiç olmazsa birinin anlaşılması için bu olayın anlatılması gerekmiştir.

Yukarıda anlatılan muharebelerin sonuçlanmasını takiben 4 Ordu Salt tepelerini sahra mevzileriyle sağlamlaştırmak için emir aldı. Ereh'te 8. Kolordu ile 7. Ordu'nun sol kanadı arasında bir irtibat grubu kuruldu. Yeniden meydana gelebilecek bir süvari yarma hareketine karşı -8. Kolordu'nun sol kanadından biraz açık olmak üzere- Er-Rame'de yeni bir muharebe grubu kuruldu. Bu grup şimdilik iki süvari alayıyla bir Alman makineli tüfek müfrezesinden oluşmuştu. Evvela Osmanlı Kurmay Yarbayı Kemâl Bey'in daha sonra Albay von Schierstaedt'in emri altında bulunan bu grubun görevi Şeria'nın aşağı kısmında düşman süvarisine karşı taarruz hâlinde bulunmaktı. Şeria'nın doğu bölgesindeki Arap kuvvetleriyle doğrudan doğruya bir irtibat kurmak için, bu bölgeye doğru düşmanın üçüncü bir yarma hareketi yapması imkânsız değildi.

Mayıs ayı içinde demiryoluyla yavaş yavaş ulaşan 146. Alman Piyade Alayı'nın daha bazı kısımları da Salt'a getirildi. 146. Alman Piyade Alayı'ndan sonra Filistin'e 11. Alman İhtiyat Avcı Taburu gelecekti. Her ikisi de Makedonya Cephesi'nden gelmekteydiler.

İkinci Şeria Muharebesi'nin şiddetli çarpışmaları üzerinden ancak birkaç saat geçmişti ki Alman birliklerinin sıcak mevsimde sağlık bakımından daha uygun olan dağlık bölgelerde yerleştirilmelerini isteyen Alman Genel Karargâhı'nın emri, Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı tarafından 6 Mayıs'ta bana bildirildi.

Almanya'dan gelen bu tavsiyenin sebebini o zaman anlayamamıştım. Çünkü Suriye'de Alman birliklerini düşünecek, onla-

Levent Şahverdi Arşivi

rın sorumluluğunu idrak etmiş bir Alman komutanı vardı. Bundan başka Alman birlikleri 1916 ve 1917 yazında çok daha güneyde bulunan Tih Çölü'nde, Kutülamare karşısında ve Musul ile Bağdat arasında, yani Türkiye'nin en sıcak yerlerinde bulunmuş, hâlen de kısmen bulunmaktaydı.

Ayrıca bu Alman birlikleri özellikle sıcak iklimde kullanılmak üzere seçilerek donatılmış ve büyük bir kısmı cepheye henüz yeni ulaşmış olduğundan bu tavsiye ve düşünceyi nasıl kabullenip uygulayacağımı bilemiyordum. Bu konudaki düşüncelerimde bir boşluk da meydana geliyordu. Çünkü Yıldırım'ın teşkilinden sonra kurulan bütün Alman yardımcı teşkilatı yani Alman uçak, haberleşme ve demiryolu birlikleri, otomobil kolları, sıhhiye teşkilatı...vs. hep geriye çekilmesi gerekecekti. Bununla beraber bu yardımcı teşkilat yalnız Alman birlikleri için değil, Türk birlikleri için de getirilerek istihdam edilmişti.

Bundan dolayı Asya Kolu'nun aslında dağlık bölgede bulunduğunu ve diğer Alman birliklerinin ise sağlık şartlarının gerektirdiği gibi istihdam edileceğini ve şimdilik Alman birliklerinin geri çekilmesinin, gerek düşmanla temas hâlinde bulunulmasından ve gerek siyasî sebeplerden dolayı uygun olmadığını cevaben bildirdim.

Bu cevaptan sonra konunun kapandığını zannediyordum. Fakat bir-iki hafta sonra anlaşıldı ki öyle değilmiş, konu kapanmamış.

10 Mayıs tarihine doğru Türkiye Hükümeti'nin, Suriye'nin siyasi iç işlerini de bana vermek düşüncesinde olduğundan gizlice haberdar edildim.

Suriye'nin o zamanki iç siyasî durumu hakkında burada biraz malumat verilmesi uygun olur. Çünkü Osmanlı Hükümeti'nin şimdiye kadar takip ettiği esas kaidelere aykırı olarak bu yolu niçin seçtiği ancak bu şekilde anlaşılabilir.

Denilebilir ki, Suriye'nin iç işleri o zaman tamamıyla ümitsizdi. Halk üzerinde etkili bir şekilde nüfuz kurmanın önde gelen

Levent Şahverdi Arşivi

şartı olan düzenli ve emin bir mülkî idare mevcut değildi. Asırlardan beri süregelen kötü idare, az sayıdaki birkaç istisna sayılmazsa, büyük ve küçük memurlar ile jandarmanın başıbozukluğu bu memlekette genel bir hoşnutsuzluk doğurmuştu.

Hangi milletten olursa olsun fakir halk -savaş zamanındaki durum ile çelişen- her çeşit keyfî idare ve ağır vergilere maruz kalmaktaydı.

Kadim bir medeniyetin gelenekleri içinde yaşayan ve 15 maddelik Beyrut Islahat Programı'na kendi hak ve taleplerini sokan bu halk, savaş sebebiyle haklarından her zamankinden fazla mahrum bırakılmıştı.

Hâkimleri, memleketin lisanı olan Arapçayı bilmediği böyle bir memlekette bir hakkın korunması nasıl mümkün olabilirdi?

Samî ırkının çoğunlukta olduğu Suriye'nin karışık milletler topluluğu içinde çok sayıda hâlis Arap ahalisi de vardı. Gerçek bir Suriyeli; usta bir tacir, girişken bir ticaret adamıdır. Genel olarak büyük ticaret Hristiyan, küçük ticaret de Müslüman Suriyelilerin elinde bulunur denilebilir. Ticaret ve sanayinin gelişmesine hükümet tarafından yardım ve kolaylık gösterilmesi gerekirken Osmanlı memurları rüşvet alamadıkları takdirde, ticaret ve sanayide sürekli zorluk çıkarıyorlardı.

Bundan dolayı milletin büyük kısmının, muntazam ve kanunlarla korunmuş bir düzen kurulmasını -ki ancak bir Avrupa devletinin himayesi altında mümkün olabilir- arzu etmelerine, Türklerin vaatlerini tutmamalarından sonra hiç de şaşmamak gerekir.

Türklerle Suriyeliler arasındaki anlaşmazlığı belki en iyi bir şekilde şu Suriye atasözü anlatır: "Türklerin ayak bastığı yerde yüz sene ot bitmez".

İstanbul'daki hükümet de bu memleketin haklı isteklerini kabul etmeye niyeti yoktu. Hükümet bu memleketin özerklik gibi bir tarzda idaresi için ileriye dönük teminat vermekten de kaçınıyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Hükümetin malî itibarı bütün memlekette çok azdı. Çünkü birçok müteahhitlere henüz geçen senenin borçlarını ödememişti. Ordular Grubu defalarca yaptığı ısrarlı taleplerine rağmen kendi erzağının satın alınması için gerekli olan parayı tamamen değil ancak taksit taksit alıyordu.

Eğer o zamanlar satın alma için para harcanabilmiş olaydı, Ordular Grubu'nun bütün ihtiyaçları ve bundan başka ihtiyat olarak da çok miktarda erzak satın alınıp tedarik edilmiş olacaktı. Fakat para verilmediğinden bu zahire memleketinde bulunan mahsulün büyük kısmı ve binlerce deve yükü buğday Dürzîlerin sâkin bulunduğu Havran'dan -bedelini altın ile ödeyen- İngilizlere geçti.

Bu hususların hepsinden haberdar edilen İstanbul Hükümeti hiçbir nasihat kabul etmediği gibi, Suriye ve Arabistan'da uygulanması mümkün olmayan bir zahire vergisi koymak için emirler vermekteydi. Memleketi gayet iyi tanıyan ve o zamanlar Türkiye'nin en nüfuzlu valileri olan Suriye, Beyrut ve Halep valileri bu uygulamaya itiraz ettiler; ancak her üçü de görevlerinden alındılar.

Enver vasıtasıyla bana gizlice ulaştırılan Hükümet'in teklifini bütün zamanımın askerî işlerle dolu olduğu özrünü beyan ederek kesin bir şekilde reddettim. Çünkü Türk Hükümeti'nin idaresiyle durumun değiştirilmesine muvaffak olamayacaktım. Bundan dolayı zaten ümitsiz olan durumun devam etmesi üzerine sorumluluk bana yüklenmiş olacaktı.

İkinci Şeria Muharebesi'nden sonra 24. Tümen çok fazla kayıp veren birliklerinin mevcudunu ikmal erleriyle doldurmuş ve Mafid Cozele civarına doğru geriye alınmıştı. Bu tümenin 2. Alayı'nı muharebeden sonra gördüğüm zaman mevcudu yaklaşık 150 erden ibaretti. Yine büyük zayiata uğrayan 3. Süvari Tümeni Ed-Damiye civarına doğru geriye alındı.

Mayıs ayının sonuna kadar 7. ve 8. Ordulara karşı düşmanın, daima başarısızlıkla sona eren alelade küçük harekâtı meydana gelmekteydi. Yalnız ayın 29. ve 30. gecelerinde 8. Ordu'nun sahil

Levent Şahverdi Arşivi

bölgesindeki harp harekâtı büyük oldu. 29 Mayıs'ta beş Hint taburu Hatar Köprüsü-Miske yolunun batısından taarruz için ilerlediler ve ilk hücumda asıl mevzilerin önünde bir-iki tepe kazandılar. Karşı hücumla tepeler geri alındı. Sonraki gece de aynı arazide taarruz tekrarlandı ve düşman yine büyük zayiatla püskürtüldü.

İkinci Şeria Muharebesi'nden kısa bir süre sonra Hicaz Demiryolu hattında, İngiliz ve Arapların muharebe harekâtı çok fazla şiddet kazandı. Besbelli son büyük muharebelerdeki başarısızlığın kötü etkisi küçük başarılarla telâfi edilmeye çalışılıyordu.

8 Mayıs'ta Lut Gölü güney kenarının hemen hemen hizasında bulunan Katrana İstasyonu'na kuvvetli Bedevî kolları tarafından taarruz edildi. Taarruz püskürtüldü; fakat bir Osmanlı bölüğü bu sırada esir düştü. 9 Mayıs'ta taarruz başarısız bir şekilde tekrarlandı. 12 Mayıs'ta daha fazla sayıda topçu kullandığı üçüncü bir taarruz da püskürtüldü. 15 Mayıs'ta El-Hasa İstasyonu Araplar tarafından basıldı ve ele geçirildi. Orada bulunan çeşitli demiryolu malzemesi tahrip edildi. 4. Ordu'nun kuzeyden sevk ettiği bir müfreze çok geçmeden El-Hasa'yı geri aldı. Düşman ciddi zayiatla güneye doğru çekildi. Hicaz Demiryolu'nda işletmenin düzenli bir şekilde yapılmasının ne kadar zor olduğu, 1–19 Mayıs tarihleri arasında 25 demiryolu köprüsünün tahrip edilmesinden anlaşılabilir.

30 Mayıs'ta El-Fifre Araplar tarafından kuşatıldı. Orada bulunan Türk askerleri bir gece sonra düşman hatlarını yararak Katrana'ya doğru çekilerek kurtuldular. Daha sonra El-Fifre de tarafımızdan geri alındı.

Alman Askerî Heyeti'nin 14 Ocak 1918'de sona erecek olan sözleşmesinin -Alman Genel Karargâhı'nın da uygun görmesiyle- yenilenmesini düşünmediğini 26 Mayıs'ta Enver bana bildirdi. Fakat bana bu tarihten sonra şahsî bir mukavele yaparak Osmanlı ordusunda kalmamı teklif etti. Osmanlı ordusunda daha fazla kalmak ve şahsî bir sözleşme yapmanın benim için imkânsız olduğunu, 27 Mayıs'ta kendisine cevaben bildirdim.

Levent Şahverdi Arşivi

Haziran Ayı

1 Haziran'da 11. Alman Avcı Taburu nun son kısmı Mesudiye İstasyonu'na -Tellülkerim'e giden demiryoluyla Nablus'a giden şosenin kesiştiği yerde- ulaşmıştı.

Tabur, gerekli olan diğer yedek harp malzeme ve eşyasını geride bırakarak parça parça, çeşitli vasıtalarla acele olarak cepheye nakledilmiş ve bununla Grup Komutanlığı, sonunda bir ihtiyat birliğine sahip olabilmişti.

Takviye için şimdiye kadar İstanbul'dan gelen perakende Türk taburlarıyla ikmal erleri -4. Ordu'dan mecburen derhal cepheye gönderilenler hariç- ancak 7. ve 8. Orduların âcil ihtiyaçlarını bir dereceye kadar telâfiye yetiyordu.

Bundan başka, gönderilen Türk taburlarında elverişli subay hemen hiç mevcut değildi ve bu taburlar her türlü talim ve terbiyeden mahrumdular. Onun için ordu komutanları genellikle bunları ikmal erleri gibi birliklere dağıtmayı tercih ediyorlardı.

11. Alman Avcı Taburu, seçkin bir askerî birlikti. Yaklaşık 800 er ve pek çok makineli tüfeğe sahip olan bu tabur, talim ve terbiyesinin mükemmelliği sayesinde Filistin Cephesi'ndeki durum için büyük bir önem taşıyordu. Bu tabur, Mesudiye ile Nablus arasındaki vadide Deyr-i Şerif'e yerleştirildi. Böylece gerektiğinde 8. Ordu'da ya da 7. Ordu'da kullanılmak üzere süratle sevk edilebilirdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Çeşitli harp alanlarında kendini göstermiş olan Tabur Komutanı Binbaşı von Menges talim ve terbiyelerinin geliştirilmesi için Türk subaylarının sırayla taburunda görevlendirilmesi hakkındaki isteğimin uygulanmasını üstlendi.

İngilizler ilkbaharda birliklerini kısmen değiştirdiler. General Allenby'nin ordusu Hint birliklerinden çok fazla sayıda takviye kuvveti aldı. Bu birlikler senenin sıcak mevsiminde Şeria vadisinde kullanılmaya özellikle çok uygundular. Fransa'dan bir Hint süvari tümeni Filistin Cephesi'ne getirildi. Fakat buna karşılık İngilizlerin Filistin ordusundan da İngiliz birliklerinin takviyesi için Fransa'ya çeşitli büyük birlikler gönderdi. Yeni gelen Hint birliklerinin kadrosunun kalabalık olmasından dolayı bu değişiklikle düşmanın sayısı daha da fazlalaştı. Hint piyade tümenlerine bir İngiliz taburu karıştırılmıştı ve bu tümenlerin bütün büyük komutanları İngiliz subaylarındandı. Piyade ve süvarilerdeki makineli tüfek teşkilatları; sevk, idare ve tüfek hizmeti itibarıyla (yani subay ve tüfeği kullanan erler itibarıyla) tamamen veyahut çoğunlukla İngilizdi. Fazla olan er ve subaylardan da yeni birlikler kurulduğu esir ve muhbirlerden öğreniliyordu.

Buna karşılık Türk birliklerinin yeterince ikmal eri alamamaları bir kat daha esef edilecek bir durumdu.

Haziran'ın ilk haftasında İngiliz topçu ateşi sahil bölgesinde pek çok defa özellikle şiddetini artırıyordu. Uçaklarımız burada düşman birliklerinin çoğaldığını görmüşlerdi. İngilizlerin keşif için yaptıkları birçok hücum püskürtülmüştü. Bundan dolayı İngilizlerin bir taarruz hazırlığında oldukları zannedildiğinden Alman Avcı Taburu tarafımdan oraya gönderildi.

9 Haziran'da kuvvetli düşman piyadesi Hatar Köprüsü-Miske yolunun batısından taarruz için ilerledi. İleride bulunan zayıf birliklerimiz asıl mevzilere geri sürüldüler. Şiddetli süngü ve el bombası muharebeleriyle -ki, muharebe sırasında kum tepeleri pek çok defa bir taraftan diğer tarafa el değiştirdi- taarruz püskürtüldü. Tamamen sahilde Arsuf ve Harabetülmentar'dan

Levent Şahverdi Arşivi

ilerleyen düşman taburları geri püskürtüldü. Taarruz sekiz taburla yapılmıştı. İngilizler yalnız mevzilerimizin ileri kısımlarında ver kazanabildiler; kayıpları önemli derecedeydi.

Alman Avcı Taburu'nun müfrezeleri düşman siperleri içerilerine kadar uzayan cesur keşif taarruzlarıyla öne çıkarak Filistin harp cephesinde ilk şan ve şöhretlerini kazandılar. Daha önce de bahsedildiği üzere, 11. Alman Avcı Taburu'nun son kısımları henüz 4 Haziran'da ulaşmışlardı.

10 Haziran'da Enver'in aşağıdaki telgrafı geldi:

"Alman Genel Karargâhı'nın emriyle 11. Alman Avcı Taburu Filistin'dan İstanbul'a gönderilecektir.

Başkomutan Vekili"

Hemen cevap verdim:

"Alman Avcı Taburu hakkında biraz daha ayrıntı verilmesini yüksek şahsınızdan rica ederim. Çünkü bu harp alanında başarı isteniyorsa bu seçkin birliğe burada ihtiyaç vardır.

Liman von Sanders"

Buna şimdilik hiçbir cevap gelmedi.

Türk Genelkurmayı İkinci Başkanlığı'nın bir yazısına dayanarak General von Lenthe'nin 11 Haziran tarihli telgrafıyla; taburun Karadeniz'de Batum'a naklinin muhtemel olduğunu öğrendim.

13 Haziran'da Türk Genelkurmay Başkanlığından şu telgraf geldi:

"Alman birliklerinin Şeria vadisinde değil dağlarda barındırılması hakkında Alman Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı yeniden talimat veriyor. Buna sebep 703. Tabur'dan başka 146. Alay'dan bir taburun da Şeria vadisinde kullanılmasıdır. Alman Genel Karargâhı, bir İngiliz taarruzu tehdidi olduğu takdirde birliklerin Şeria doğusundaki dağlarda barınmalarının uygun olacağı kanaatindedir... vs.

von Seeckt"

Levent Şahverdi Arşivi

Bugünlerde benim askerî konularda durum değerlendirmesi yapma melekem kaybolmuştu. 4 bin km. ötedeki Almanya'nın Spaa şehrinden; taktik açıdan Şeria'daki taburların nasıl barındırılacağının belirlenmeye çalışılmasını anlayamıyordum.

Cevap verdim:

"Daha 7 Haziran'da bunaltıcı sıcaklar başlayınca Şeria vadisinde kullanılan Alman birliklerini -ki 146. Alman Alayı'nın 1. Taburu ile 703 Numaralı Tabur'dan ve 205 Numaralı İstihkâm Bölüğü'nden ibarettir- Şeria'nın doğu ve batısındaki dağlara çekmiştim. Olayların değerlendirilmesinde yanlış anlamaya mahal vermemek üzere, aşağıdaki vukuatın anlatımında, karşılıklı yazılan telgrafları da kısmen ve aynen ortaya koymaya mecburum.

15 Haziran'da Enver şu telgrafı çekiyordu:

İstanbul, 15.6.1918

"Harbin genel durumu gereğince Alman Genel Karargâhı Filistin'deki Alman birliklerini geri çekmeyi düşünüyor. Öncelikle Avcı Taburu'nun naklini emretti. Diğer Alman birliklerinin geri alınması hakkında henüz ayrıntılar kararlaştırılmamıştır. Alman Genel Karargâhı ile yapılan görüşmeler açıklık kazanınca sizin düşüncelerinizi de soracağım."

"Osmanlı Genel Karargâhı Harekât Şubesi

Numara: 1210"

Bu telgraf 16 Haziran öğle vakti saat 12'de Nablus'ta elime geçti. Enver'e derhal yazdığım cevap şöyleydi:

"Nablus, 16.6.1918

Saat: 14.00, Nasıra üzerinden"

"Yüce şahsınızın, Harekât Şubesi'nden yazılan 1210 numaralı gizli telgrafını aldığımı hürmetle arz ederim. Alman Genel Karargâhı, Alman birliklerinin buradan alınarak bütün harbin sonucunun bağlı bulunduğu Alman batı cephesine gönderilmesini gerekli gör-

Levent Şahverdi Arşivi

düğü takdirde, Filistin cephesinin durumu tehlikeli bir hâle düşecek olsa bile tabii ki yerine getirilmelidir.

Gelecek ilk büyük İngiliz taarruzu sırasında Yıldırım Ordular Grubu'nun mecburen geri çekilmesi ve Filistin ile Suriye'nin peyderpey elden çıkarılması sorumluluğunu hiçbir şekilde üstlenemem.

Cephedeki durum o hâle gelmiştir ki Alman birlikleri gelecekteki bütün harekâtların belkemiğini oluşturuyor. Nisan'ın 10. ve 12. günlerinde Rafat ve Burukin'deki büyük taarruzlarını ancak Alman birliklerinin yardımı sayesinde püskürttük ve ancak bu birliklerin yardımıyla her iki Şeria muharebesini kazanmaya muvaffak olduk.*

7–9 Haziran'da sahil mıntıkasındaki son taarruz esnasında Alman Avcı Taburu Ordular Grubu'nun yegâne ihtiyatını oluşturuyordu. En sonunda bunu da cepheye sürmek mecburiyeti doğdu.

Üç aydan beri devam eden şiddetli muharebeler ve büyük kayıplar sebebiyle en kuvvetli Türk piyade alaylarının mevcudu makineli tüfeği olmaksızın, ortalama 350–400 tüfeğe düşmüş ve birçok Türk piyade alayı bundan daha zayıf bir hâlde bulunmaktadır.

Mevcutları 800–1000 askerden oluşan Hint taburlarıyla değiştirilen İngiliz birliklerinin sayısı artmıştı. Şimdiye kadar cepheye sevk edilen Hint birlikleri iyi savaşmaktadır. Düşman, piyade kuvveti açısından bizden üç-dört kat daha kuvvetlidir ve topçu sayısı ise çok üstündür. Buna ilâve olarak Doğu Şeria arazisindeki Araplar, İngilizler tarafından teşkilatlandırılarak sürekli çoğalmaktadır. Gerçek durum böyledir.

Türk birlikleriyle hâlen omuz omuza savaşmakta olan Alman birliklerinin geri çekilmesinden doğacak olan manevî olumsuzluklar çok büyük olacaktır. Bu durum karşısında asi Arapların takınacakla-

---

* Rafat ve Burukin Muharebelerinin 10, 12 Nisan değil 9, 10 Nisan'da yapıldığını yukarıda bahsi geçtiğinde açıklamıştık. Şimdi ise bu Doğu Şeria taarruzlarının "ancak Almanların yardımı sayesinde" püskürtüldüğünden bahsediliyor. Bu, bir hatadan çok olayı saptırmadır. 9 ve 10 Nisan 1918'de düşman 46. ve 16. Tümenlerin cepheleriyle yine bu iki tümen arasındaki Alman Asya Kolu cephesine taarruz etmişti. 46. Tümen, muharebe sırasında yalnız 124. Alay'ın 80–90 mevcutlu bir piyade taburuyla takviye olunmuş ve düşman taarruzlarını püskürtmüştü. 16. Tümen de aynını yapmıştı. Alman Asya Kolu'na gelince; bu Alman birliği mevzilerini kaybetmemesini, takviye olarak almış olduğu birçok Türk taburuna borçludur. 10 Nisan akşamüzeri yapılan karşı taarruzda Türk taburları birinci hatta idi. Fakat şeref Almanların oldu. (İ.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

rı tutumun tesiri ise daha ağırdır. Çünkü Alman subay ve birliklerinin Araplar üzerinde büyük etkisi vardır*.

Alman birlikleri, Türkiye ile müttefiklerinin kaderinin tayin edileceği Alman batı cephesinde; ancak ve ancak o cephede kullanılmak üzere geri çekiliyorsa bu durum mazur görülebilir. Ama diğer bir Türk cephesinde kullanılmak için geri alınıyorlarsa bu durumda hiçbir mazeret kabul edilemez.

Liman von Sanders"

Enver'in 15 Haziran tarihli yukarıdaki telgrafı sonrasında, başka kararlar alınmadan önce hiç olmazsa benim cevabımın bekleneceğini zannediyordum. Fakat öyle olmadı. Benim cevabım henüz oraya ulaşmadan önce daha 16 Haziran öğleden sonra saat 5.10'da bana İstanbul'daki Türk Genelkurmay Başkanlığından aşağıdaki telgraf çekilmişti:

"İstanbul, 16 Haziran, öğleden sonra saat 5.10

Bütün Alman birliklerinin peyderpey Filistin cephesinden geri alınması hakkında Alman Genel Karargâhı tarafından karar verilmiştir. 11. İhtiyat Avcı Taburu'nu takiben 146. Alman Piyade Alayı nakledilecektir... vs."

Telgrafın devamında; yapacağım teklif üzerine Ordular Grubu için gerekli olan özel birlik ve kuruluşların geri alınmayıp yerinde bırakılmasının muhtemel olduğu bildirilmişti. Bundan başka Ordular Grubu'na Kafkasya'dan bir ve İzmir civarından da bir tümenin gönderilmesinin düşünüldüğü de bildiriliyordu. Son alınan tedbirlerin uygulamaya konulabilmesi için yani bu iki tümenin gelmesi için aylar geçeceğini çok iyi biliyordum.

Enver'e gönderdiğim telgrafı yeterli gördüğümden bu telgrafa cevap yazmayı lüzumsuz gördüm. "Muharip Alman birlikleri

---

* Bu tahmin ve yorum gerçeğe aykırıdır. (t.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

nin geri alınmasının icap ettiği" hakkındaki asıl karar; benim bu konudaki fikrim dinlenmeden verilmişti.

Buna ilâve olarak kaydetmek gerekir ki, sayısı çok az olan Alman taburlarının Alman batı cephesinde kullanılmak üzere bizden alınmaları gerekçesi ihtimal dışı idi. Çünkü her şey bir yana, bu birliklerin sayılarının azlığı bunu gösteriyordu. Aynı zamanda bu birliklerin Alman cephesine katılması için aylar geçmesi gerekiyordu.

Aşağıdaki telgrafı 20 Haziran öğleden önce Alman Sefiri Kont Bernstorff'a çektim. Bu telgrafın aynı gün öğlen saat 12'de Almanya Sefarethanesi'ne ulaştığı imzalı makbuzundan anlaşılmaktadır:

20 Haziran 1918

İstanbul'da, Almanya Sefiri Kont Bernstorff'a,

Osmanlı Genel Karargâhı'nın, F. Ordular Grubu (Yıldırım) birliklerine uyguladığı muamelenin Almanya'nın askerî ve siyasî menfaatlerine müthiş bir şekilde zarar verdiğini İmparator hazretlerinin vekili sıfatıyla size arz etmeye mecburum.

Ne Alman esaslarına göre kurulmuş olan F. Ordular Grubunun başkomutanı sıfatıyla düşüncem sorularak; ne de Türkiye'deki Alman birliklerinin korunup kollanmasından birinci derecede sorumlu olan Alman Askerî Heyeti Başkanlığım sıfatıyla görüşüm alınarak; Türk Genel Karargâhı, Filistin Cephesi'ndeki bütün Alman birlik ve teşkilatının geri alınması için karar almıştır. Böyle bir uygulama Filistin Cephesi'nin çok kısa bir zamanda düşmesini doğuracak ve sonra da bunun siyasî sonuçları Almanya'nın hesabına yazılacaktır. Ancak Türk birliklerinin arkasında Alman askerî kuvvetlerinin bulunmasıyla ve Arapların gelecekte kendileri için yegâne teminat olarak gördükleri bölgedeki Alman varlığı sayesinde siyasî hırsları bastırılarak; Filistin'in önemli bir kısmını ve bütün Suriye'yi müttefikimiz olan Türklerin ellerinde tutması mümkün olmuştur.*

Bu durumun ortadan kaldırılması hâlinde artık Araplar için İngiliz etkisine ve İngiliz parasına karşı durmak imkânsız olur. Ko-

* Araplarda böyle bir görüş hiçbir zaman olmamıştır. (t.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

mutam altındaki bölgede bulunan ve buradaki durumu bilen her Alman subayı kayıtsız şartsız aynı fikir ve düşüncededir.

Burada bulunan Türk birlikleri cepheyi yalnız başına tutmaya muktedir değildir. Geri çekilme esnasında ise Türk birliklerinde ne gibi hâllerin ortaya çıkacağı daha önceki tecrübelerden anlaşılmıştır. Burada özellikle baştan aşağı yetersiz ve kötü beslenmiş, elbise ve ayakkabı mahrumiyeti içerisinde bulunan Türk birlikleri söz konusudur. Eğer yukarıda bahsedilen tedbirler burada hemen uygulamaya konulursa bütün mahzurlar kısa bir zamanda ortaya çıkacaktır.

Buna ilâve olarak buradaki sorumlu makamların bildirdiğine göre son derece sınırlı vasıtalarla çalışmakta olan demiryolu; Alman birlik ve teşkilatının nakline tahsis edildiği takdirde burada kalan Türk birliklerine yiyecek ve harp malzemesi artık yetiştirilemeyecekti.

Ayrıca Alman Askerî Heyeti Başkanı sıfatıyla bu heyetin sözleşmesinin bana tanımış ve yüklemiş olduğu hak ve mecburiyetlerden ve yine 2 Ağustos 1914 tarihli İttifak Muahedesi'nin "fiilen tesir" hususunda şahsen bana tanıdığı hak ve mecburiyetten doğan vazifem dolayısıyla beyan ederim ki, Türk ordusunun şimdiki hâli, aldığım duyumlara göre, Kafkasya'da yapılması tasarlanan geniş ölçekli harekâta hiçbir şekilde müsait değildir.

Bugün Türk firari erlerinin sayısı, silâhaltında bulunanların sayısından fazladır. Birliklerin iaşe durumlarının temini için Türkler tarafından kesinlikle sorumluluk alınmıyor. Bu durum vaat ediliyor ancak yerine getirilmiyor.

Emrim altında bulunan orduların elbiseleri o kadar kötü durumdadır ki birçok subay yırtık elbise giyiyor ve hatta öyle tabur komutanları var ki potinleri olmadığından çarık giymeye mecbur oluyorlar. Alman ve Avusturyalılar tarafından imkân dâhilinde yardım ediliyor; ancak bu yardımlar ihtiyacın büyüklüğü sebebiyle sadece küçük bir yardım yerine geçiyor.

Irak'taki 6. Ordu'da bulunan Alman subayları tarafından Prusya Harbiye Nezareti'ne gönderilen raporlarda, 1918 Nisan'ında sona eren son kış mevsiminde açlıktan ve bunun sonuçlarından 17 bin askerin öldüğü bildiriliyor.

Bütün bu olanlar ortadayken Türk esaslarına dayanılarak geniş çaplı bir teşebbüse girişilmemelidir. Türk ordusunu yeterince tanı-

Levent Şahverdi Arşivi

yan herkes için bu teşebbüslerin hatalı ve başarısızlığa mahkûm olacağı bilinmektedir. İran içlerine doğru yapılan harekâtla -ki yapılmamasını ısrarla ihtar etmiştim- Türkler Bağdat'ı kaybettiler; Yıldırım teşebbüsüne Bağdat'ın hedef alınarak girişilmesi Türklerin Kudüs'ü kaybetmelerine sebebiyet verdi. Şimdi de Kafkasya'ya karşı yapılacak hesapsız teşebbüsle Filistin ve Suriye ile bütün Arabistan'ı kaybedecekler. Buna ait sorumluluk da bir gün Almanya'ya yüklenilecektir.

Türkiye Hükümeti'ne ve Türk ordusuna gereken şey, dışarıda geniş işgal planları değil, içerdeki cephelerinin takviye ve tahkimidir. Tabii zamanla ve gelişmekte olan takviye ve tahkimatın derecesine göre kaybedilen arazinin tekrar kazanılmasına teşebbüs olunmalıdır.

Bunlar benim dört buçuk sene içinde Türk ordusu hakkında kazandığım tecrübe ve bilgilerime dayanan kanaatlerimdir.

Kesin olarak karşı çıkmama rağmen Alman birlik ve teşkilatı başka cephelerdeki Türk teşebbüsleri için buradan alındığı takdirde birçok vilayet daha kaybedilecektir. Münasip olmayan bu teşebbüs yüzünden bir Prusyalı generalin sorumlu ve kabahatli duruma düşmemesi için derhal Ordular Grubu komutanlığından istifa ederim. Durumda bir değişiklik olduğunda hemen telgrafla bildireceğim. Bu konunun İmparator hazretlerine arz edilmesini yüce şahsınızdan rica ederim.

Liman von Sanders"

Enver 20 Haziran öğleden sonra saat 3.10'da telgrafla, Filistin'deki Alman birliklerini başka bir Türk cephesinde kullanmak düşüncesinde olmadığını bildiriyor ve bu fikrin bende nasıl oluştuğunu soruyordu.

Daha önce bahsedilmiş olduğu üzere Alman Avcı Taburunun Batum'a naklinin kararlaştırılmış olduğunu Alman Askerî Heyeti vasıtasıyla 11 Haziran'dan beri biliyordum. 21 Haziran'da Kont Bernstorff da aşağıdaki telgrafla Avcı Taburunun Gürcistan'a gönderileceğini bildiriyordu:

Levent Şahverdi Arşivi

"21 Haziran 1918

F. Ordular Grubu Karargâhı'nda Liman von Sanders Hazretlerine,

Şahsıma gösterilen güvene karşı samimi şükranlarımın kabulünü yüksek şahsınızdan rica ederim. Gerçek durumun bir yanlış anlama olduğunu zannediyorum.

Gürcistan'a gönderilmek üzere Alman Genel Karargâhı'nın emriyle yalnız bir avcı taburu geride alıkonulmuştur.

Bunda güdülen gaye; Türklerin arzusunu yerine getirmek değil, belki aksine olarak Kafkasya'da düzeni sağlayıp oradaki bütün Türk ordusunun Rumiye ve Tebriz üzerinden İran'a yürüyebilmesidir.

Karşı karşıya kaldığımız meseleler hakkında sizinle birlikte çalışmak benim için her zaman memnun edicidir.

Bernstorff"

Anında verdiğim cevap şöyleydi:

"21 Haziran 1918

İstanbul'da, Sefir Kont Bernstorff'a,

Sonsuz teşekkürlerimle birlikte arz ederim ki yüce şahsınız - anlaşıldığı kadarıyla- olup bitenler hakkında tamamen yanlış bilgilendirilmiştir.

Filistin Cephesi'ne gönderilmiş olan bütün Alman birliklerinin, bunlar arasında Avcı Taburu da olduğu hâlde, Türk Genel Karargâhı'nın emriyle trenle İstanbul'a geri gönderilmesi gibi çok ciddi bir durum sözkonusudur.

Alman birlikleri olmaksızın Filistin Cephesi'nin elde tutulmasındaki imkânsızlığı ve peşinden kısa bir sürede cephenin düşeceğini; bu durumun getireceği sonuçları dün çektiğim telgrafın ilk kısmında sorumlu komutan sıfatımla size arz etmiştim.

Benim kesin olarak itirazıma ve doğuracağı sonuçları da hatırlatmama rağmen alınan kararı değiştirmeyi başaramadığımdan Ordular Grubu Komutanlığından istifa ettiğimi bugün Enver Paşa ya bildirdim.

Liman von Sanders"

Levent Şahverdi Arşivi

General Ludendorff 21 Haziran öğleden sonra saat 5'te Avcı Taburu'nun Kafkasya'da kullanılacağını telgrafla bildiriyordu. Böylece Avcı Taburu'nun Kafkasya'da istihdam edileceğini bilmeyen tek kişinin Enver Paşa olduğuna inanmak bana çok zor görünüyordu.

Aşağıdaki telgrafla artık komutanlıktan istifa ettiğimi Enver'e bildirdim:

"21.6.1918

İstanbul'da Enver Paşa ya,

Yüksek şahsınıza aşağıdaki cevabı arz etmekten şeref duyarım:

Filistin Cephesi'ndeki Alman birliklerinin geri alınması hakkında emir verilmezden önce -ki Harekât Şubesi'nin 1213 numaralı gizli emirleriyle bu iş kısmen yapılmıştır- F. Ordular Grubu'nun (Yıldırım) sorumlu komutanı sıfatıyla bunun imkânı ve yapılış tarzı hakkında görüşümün sorulması gerekirdi.

Aynı şekilde Türkiye'de bulunan Alman birliklerinin idare ve iaşesi başkanı olduğum Alman Askerî Heyeti ne birinci derecede ait olduğundan bu konuda da düşüncemin sorulması gerekliydi. Bunlann her ikisi de yapılmamıştır.

Alman birliklerinin Filistin Cephesi'nden geri alınması hakkındaki ilk teşebbüs Mayıs ayı başında yapılmış ve sağlık sebeplerine dayandırılmıştı.

Gereği olup olmadığı hakkında yalnız benim tarafımdan burada cephede karar verilmesi mümkün olan böyle bir tedbire önceden kesin olarak muhalif bir tutum takınmıştım. 11. Alman İhtiyat Avcı Taburu'nun Kafkasya'da istihdam edileceğini İstanbul'dan gelen güvenilir haberlerden anladım. Bu haberler, Alman Genel Karargâhı Harekât Şubesi'nin 8758 numaralı gizli telgrafıyla da doğrulandı.

İstihbaratıma göre buradan geri alınacak Alman birliklerinin Batı Cephesi'ne nakli, Alman Genel Karargâhı tarafından ne 16.6.1918'de; ne de 20.6.1918'de düşünülmüştür. Yalnız burada kullanılan Alman birliklerine ikmal eri gönderilmesindeki güçlükler bir sorun yaratmakta ve buna da çözüm yolu aranmaktaydı.

Eğer bu konuda görüşüm alınsaydı, ikmal eri gönderilmesi meselesi, Alman birliklerinin hiçbir zaman geri alınmasını ve tekrar İstanbul'a geri gönderilmesini gerektirmezdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı Genel Karargâhı'nın tebligatının bir kısmının tamamen yanlış olduğuna maalesef hiç şüphe kalmamıştır. Elimde bulunan birçok delillerden yalnız aşağıdakini belirtmekle yetiniyorum: "Şeria Muharebelerine ait resmî tebligat"*.

Ancak benim kararlı müdahalemle bu durum kısmen değiştirildi. Filistin Cephesi Komutanlığını üstlendiğimden beri yüce karargâhınız tarafından sürekli zorluklarla karşı karşıya bırakıldım. Bunun resmî olarak çözümü, son kararı verebilecek olan Alman makamlarına aittir. Fakat şimdi ortaya çıkan mesele sınırları aşmıştır.

Mesele hakkında bir görüşüm olup olmadığı sorulmaksızın ve dinlenmeksizin; yoklukları hâlinde cephenin tutulması mümkün olamayacak en değerli birliklerimin buradan geri alınması emri verildi. Geri alınmaları durumunda burada savaşın devam ettirilmesinin mümkün olmayacağı diğer Alman teşkilatının da Harekât Şubesi'nin 1213 numaralı gizli telgrafıyla nakli ihtimali bildirildi. Muhalefetim hiçbir şekilde önemsenmedi.

Bundan dolayı Ordular Grubu Komutanlığından istifaya mecburum.

Durumun Padişah hazretlerine arz edilmesini yüce şahsınızdan rica ederim. Bundan başka komutayı kime bırakacağımın da lütfen derhal bildirilmesini rica ederim. Cevat Paşa, üç ordu komutanı arasında en kıdemlisidir. Komutanlığı bıraktığıma dair Alman İmparatoru hazretlerine bilgi verilmesi hususunda da teşebbüste bulundum.

Liman von Sanders"

Ordular Grubu Komutanlığından istifaya mecbur olduğumu daha 22 Haziran öğleden önce Alman Askerî Kabine Başkanı vasıtasıyla İmparator hazretlerine arz ettim.

O günün akşamı Enver'den uygunsuz ve karşı fikirde bir telgraf geldi, ki mana ve içerik bakımından tamamen usulsüz ve

---

Bu delil kitabın asıl nüshasında yazılmamıştır. Yukarıda bahsi geçen ve Osmaniye telsizine atıfta bulunulan durum olsa gerektir. (t.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

ölçüsüzdü. Bu sebeple telgrafı burada kaydetmekten kaçınıyorum.

Ertesi günü, yani 23 Haziran'da Alman Genel Karargâhı'ndan aşağıdaki emri aldım:

"Haşmetli İmparator hazretleri komutanlıktan istifa etmenize onay vermediler. İkinci bir emre kadar makamınızda kalmanızı temenni ediyorlar.

İmparatorun emri ile
Alman Askerî Kabine Başkanı
von Lyncker"

Alman Askerî Kabinesi'nin 7 Temmuz tarihli bir yazısıyla bu karar sonradan tekrar ve ayrıntılı olarak açıklandı. Bu şekilde makamımda kalmaya mecbur edildim.

Sonraki günlerde Avcı Taburu'nun kafileler hâlinde nakline başlandı. Filistin Cephesi'ne gönderilmekte olan diğer Alman takviye birlikleri, özellikle topçu -kolbaşı Şam'a kadar erişmiş olduğu halde- demiryolu hattında bekletildiler. Yine bunlar da İstanbul'a geri gönderildiler.

Şunu da ilâve edeyim ki bu Avcı Taburu'nun savaş boyunca bir daha düşman karşısında kesinlikle kullanılmamış olduğunu, taburun komutanı daha sonra bana bildirmişti. Bu tabur önce Sırbistan'daki İvranya'ya, daha sonra yukarı Silistre'ye gönderilmişti.

Avcı Taburu'nun sıcak iklimde savaşmak üzere donatılması yüz binlerce Marka mâl olmuştu.

146. Alman Alayı'nın geriye nakli için Alman Genel Karargâhı sonradan karar verecekti.

Bu ay içinde General von Kress pek çok Alman subay ve memuruyla Tiflis'e gönderildi ve emrine girmek üzere birçok Alman birliği onu takip etti. Bu Alman grubuna zırhlı trenler de

Levent Şahverdi Arşivi

verilmişti. F. Ordular Grubu'nun (Yıldırım) böyle trenlere son derece ihtiyacı olduğu halde bir tanesine bile sahip değildi.*

Ordular Grubu imkânları dâhilinde kendi kendine yetmeye mecburdu. Haziran ayında Ordular Grubu Baalbek'te Binbaşı Würth von Würthenau komutasındaki 13. Depo Alayı'nı Nasıra'ya getirtti. Alay talim ve terbiye edilmiş kısımlarını cepheye gönderdikten sonra kendisine ancak Arap ikmal erleri verilebiliyordu. Yaz boyunca Ordular Grubu'nun sağ kanadı gerisinde bir ikmal tümeni -tabii sadece Arap ikmal erlerinden- oluşturmak maksadıyla Binbaşı Blell'in komutası altındaki 17. Depo Alayı da Nasıra'dan Hayfa'ya nakledildi.

Bu ay içinde Filistin Cephesi'nde artık bahsetmeye değer bir olay olmadı; ancak Şerif Faysal komutasındaki Arap birliklerinin Şeria'nın doğu kısmındaki faaliyeti sürekli artıyordu.

Haziran'da Alman Askerî Kabinesi'nin bir yazısıyla, Alman Askerî Heyeti Başkanlığı'na İstanbul'da vekil olarak General von Lenthe'nin tayin olunduğu bildirildi. Ancak önemli konularda karar alınması asıl başkan olarak benim üzerimde kaldı. Bu tamamen isteğime uygundu. Hâlen bulunduğum Nasıra'dan İstanbul'a olan mesafe; bütün bu işlere ait ayrıntılarla uğraşmam için çok fazlaydı. General von Lenthe'ye kurmay başkanı olarak Albay Dove verildi.

General Gressmann başka bir yerde istihdam edilmek üzere Almanya'ya geri çağırıldığından, Irak'ta 6. Ordu'da bulunan Alman ordusu mensupları da daha sonra Alman Askerî Heyeti emrine verildiler.

---

* General von Kress'in Tiflis'e gönderilme sebebi; orada Osmanlı emel ve menfaatlerine karşı bir sınır ve engel oluşturmaktı. Von Kress'in birlikleri silahlı olarak adeta Osmanlı kuvvetlerinin karşısına çıkmıştı. Kafkasya'da Türkiye'yi engellemek için her türlü vasıtayı kullanan Almanya; Türkiye'ye karşı borçlu olduğu yardımı yerine getirmek için artık kendisinde bir heves duymuyordu. (İ.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

Temmuz Ayı

Birliklerin kadro mevcutlarının sürekli azalmakta olmasından dolayı 7. ve 8. Orduların bâriz bir şekilde zayıflayan ve gerginleşen cephesi; tümenlerin nöbetleşe değiştirilerek istirahat ettirilmesi mümkün olmadığından, sıcak mevsimde gittikçe daha fazla yıpranmalarına sebep olmaktaydı. Gevşemiş olan hatların çeşitli kısımlarında düşmanın topçu ve uçaklarının tesiri altında kalan askerlerimizin istirahatı mümkün olmuyordu. Buna ilâve olarak da su, yazın en sıcak zamanında genellikle kilometrelerce uzaktan getirilebiliyordu. Geride bulunan askerin sayısının az oluşu sebebiyle bunlar ancak ileri hatları desteklemek için kullanıldığından; geride su taşımak için gerekli teşkilatı meydana getirmek mümkün değildi. Binek ve koşum hayvanları su kıtlığından dolayı son derece hırpalanıyor ve günde bir defa sulamak için bunlar genellikle çok uzak mesafelere götürülüyordu. Çeşitli yerlerde istihdam edilmekte olan Alman kuyucu müfrezeleri yorulmak bilmez bir gayretle çalışıyorlardı. Ancak suyun az olduğu bir memlekette bunların başarıları da sınırlı oluyordu.

7. ve 8. Orduların cephesinin kısaltılması; ancak Şeria Nehri'nin batı sahilindeki 7. Ordu mevzilerinin nehir tarafındaki kısmının 4. Ordu tarafından tutulmasıyla mümkündü. Bu ise hiç ihtiyatı olmayan 4. Ordu için, ancak geriye doğru derin bir girinti oluşturan Ereh kıvrımında ve onun güneybatısında bulunan birliklerin bu maksada ayrılmasıyla mümkündü.

Levent Şahverdi Arşivi

Fakat bu maksat için Musallabe'ye doğru ileri sürülen düşman mevzii ile bu tepenin iki tarafında bulunan zayıf düşman cephesinin Avce yönünde geri atılması gerekiyordu. Bu başarılırsa düşmanın Şeria'nın doğusuna doğru üçüncü defa bir yarma hareketi yapma ihtimali azalırdı; çünkü İngilizlerin yayılabileceği saha darlaşacaktı.

Musallabe'deki cepheye karşı bir teşebbüs ancak düşmana ani bir baskın yapılması şeklinde olabilirdi. Çünkü çok sayıdaki İngiliz ihtiyatlarının vaktinde yetişmesine ancak bu şekilde engel olunabilirdi. Bu ani darbenin vurulması görevi, 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'ya verildi. Bunun için Alman birliklerinden 702 ve 703 Numaralı Piyade Taburları ve 11. Alman Avcı Taburu'ndan henüz geriye gönderilmeyen bir bölük emrine verildi. Türk birliklerinden de o civarda bulunan 53. Tümen ile komutanı Albay Boehme -maalesef hastaydı- olan yaklaşık bin silah kuvvetindeki 24. Tümen ve 3. Süvari Tümeni'nin zayıf kuvvette iki alayı tahsis edilmişti.

Ordular Grubu, bu baskının 13/14 Temmuz gecesi yapılmasını emretmişti. Taarruz şöyle yapılacaktı: Esas taarruz Musallabe ile onun iki tarafına karşı yapılacak ve aynı zamanda ikinci derecede bir taarruz ile de Mellaha Vadisi ile Şeria arasındaki dar deltada bulunan İngiliz birlikleri geriye sürülecekti. İkinci derecede olacak olan taarruz için 4. Ordu, 146. Alman Piyade Alayı'ndan iki bölükle iki Türk taburu tahsis edecekti. Bundan başka 4. Ordu tarafından Şeria Nehri'nin aşağı kısımlarında düşmanı aldatıcı gösteriş taarruzları yapılarak düşmanın dikkati oraya çekilecekti.

Çok sayıda düşman uçağının keşif uçuşlarına rağmen, taarruzla görevlendirilen birliklerin yerlerini alma hazırlığı, düşmana fark ettirilmeden yapılabildi.

Ali Fuat Paşa asıl taarruz için; 11. Alman Avcı Taburu'nun bölüğü ile iki Alman taburunu merkeze almış, bunların sağında 58. ve 163. Türk Alaylarını, solunda 32. Türk Alayı'nı yerleştirmiş ve 2. Türk Alayı'nı da merkez gerisine almıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

14 Temmuz sabaha karşı saat 3'te, gece karanlığında fark edilmeksizin düşman hatlarına yaklaştırılmış olan birlikler harekete geçeceklerdi. Alman birlikleri belirlenen saatte harekete geçerek düşmanın ileri mevzilerini baskın yaparak ve çok az kayıpla işgal etti. Sonrasında ikinci hat mevzilerine girdiği gibi kısmen de daha ileride, Avce'nin kuzeyinde bulunan dağınık haldeki İngiliz ordugâhlarına kadar gittiler. Düşmanın engelleme ateşi çok geç faaliyete geçmişti.

Fakat ne yazık ki Türk piyade birlikleri ilerleyemediğinden Alman birlikleri yalnız kaldı. 58. Piyade Alayı yaklaşık 300 metre kadar ilerledikten sonra İngiliz ileri hattından başlayan hafif piyade ateşi karşısında durdu ve bir daha ileri gitmek için teşebbüste bulunmadı. Bu alayın sağında bulunan 163. Piyade Alayı ise hemen hiç direnmeyle karşılaşmadan yaklaşık 3 km. ileri gittiyse de yanındaki 58. Alay ilerlemediğinden o da durdu.

Alman birliklerinin solunda ilerleyen 32. Piyade Alayı, merkez kısmının ilerlemesiyle yarısına kadar çıktığı Musallabe Tepesi'nde bulunan zayıf düşman işgal kuvvetinin ateşiyle kendisini orada bağlamıştı.

Taarruz emrinde özellikle açıklandığı üzere Musallabe Tepesi'nin iki tarafından taarruza devam edecek olan 32. Alay'ın yanlardaki birlikleri de merkezdeki birliklere uyarak bulundukları yerde kaldılar. Düşman topçu ateşi başlar başlamaz merkez kısmı, kazanmış olduğu tepenin yarısını terk ederek tekrar tepenin eteklerine çekildi; kanatlardaki kuvvetler de hemen bu geri harekete uydular.

Taarruz kuvvetinin merkez gerisinde bulunacak olan 2. Piyade Alayı da; muhtemel bir ricat endişesiyle, Ali Fuat Paşa tarafından cephenin tam 4 km. gerisinde bırakılmıştı.

Ortalık ağarırken Alman birlikleri tamamıyla yalnız olarak düşmanın ikinci hat mevzilerinde ve kısmen de daha ilerdeki düşman ordugâhlarında ciddi direnç gösteren bazı küçük İngiliz birlikleriyle muharebe ediyorlardı. Eğer Türk birlikleri Alman

Levent Şahverdi Arşivi

birlikleriyle beraber ileri yürümüş olsaydılar, Musallabe ve ona bitişik İngiliz hatları ilk hücumda ve çok az kayıp karşılığında tamamen elde edilmiş olacaktı.

Çoğunluğu Avustralyalı olmak üzere, İngiliz takviye birlikleri süratle gelmeye başladılar. İngiliz haberleşme hizmeti kesintisiz bir şekilde faaliyet gösteriyordu. Düşmandan bir havan topu ve çok sayıda makineli tüfek ele geçirmiş olan Alınan birlikleri ümitsizce kendilerini savunuyorlardı. Hiçbir imdat ve takviye göremediklerinden geri çekilmeye mecbur kaldılar.*

Geri çekilmeleri esnasında bile Türk birlikleri tarafından Alman birliklerini korumak için bir şey yapılmadı. Bunun için Alman birlikleri cephe ve yanlardan düşmanın şiddetli ateşine maruz kaldılar ve çok fazla kayıp verdiler. Birçok subay, astsubay ve er öldü veya yaralandı. Bunlar arasında 703 Numaralı Alman Piyade Taburu'nun cesur komutanı Yüzbaşı Grassmann şerefle ölmüş ve kahraman Alman Avcı Bölüğü'nden geriye neredeyse hiç kimse kalmamıştı. Türkler tabii ki hemen hiç zayiata uğramadılar. Alman birlikleri, taarruza başladıkları mevzilerin gerisine alındı.

Mellaha Vadisi ile Şeria arasından yapılacak ikinci derecedeki taarruz da çok az bir ciddiyetle yerine getirilmiş ve bu iş için görevlendirilen birlikler, sağ kanattan Avustralya süvarisi tarafından çevrilmek teşebbüsü karşısında durmak zorunda kalmıştı. Burada bulunması gereken 3. Süvari Tümeni de 20. Kolordu komutanı tarafından, asıl taarruzla ileriden sağlanması gereken irtibatı geriden sağlamak üzere geride bırakılmıştı. Bundan dolayı burada da çok az arazi kazanılarak taarruza son verildi.

Muharebe gözetleme yerimde aldığım birbiriyle çelişen ve gerçek dışı birçok haber ve raporlara göre yetişmekte olan ve kendi tarafımdan da görülen İngiliz takviye birlikleri karşısında istenilen başarının kazanılmasına artık imkân kalmadığını anla-

---

* Bu hikâyelere ihtiyatla yaklaşılmalıdır. (t.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

dığımdan, öğle vakti bütün birlikler ile tekrar taarruz etmek hususunda Ali Fuat Paşa'nın teklifini kabul etmedim. Sabahleyin nispeten daha kolay olan taarruz harekâtında hiç iş görmeyen Türk birlikleriyle ikinci bir taarruz yapılmış olsaydı, sonuç şüphesiz ki yine hezimet olurdu. Çok az bile olsa işgal edilebilen arazinin vakit geçirilmeden elde tutulmasını emrettim.

4. Ordu cephesinde durum daha uygun bir şekilde gelişmişti; çünkü orada harekât ciddi ve kararlı bir şekilde idare edilmişti. 8. Kolordu topçuları etkili atışlarla savaşmışlardı; piyade birlikleri, bütün cephede en ilerideki emniyet hattından çıkarak savaşa tutuşmuşlardı. Albay von Schierstadt'ın süvari tugayıyla kendi emrindeki Yüzbaşı von Sedow'un makineli tüfek müfrezesi ve Alman İstihkâm Bölüğü, Şeria Nehri'nin ağzına kadar ilerlediler. Öğleye doğru çok sayıda düşman süvarisi zırhlı otomobillerle von Schierstadt tugayına karşı açılmaya başladılar. Tugayın soğukkanlı Alman komutanı düşmanın yakın mesafelere kadar yaklaşmasına izin vererek daha sonra onları şiddetli ve yok edici bir ateşle karşıladı. Düşman süvarileri büyük zayiat vererek geri püskürtüldüler.

Şeria'daki köprübaşından 8. Kolordu cephesinin güney kısmındaki Lütfi Bey tümenine doğru ilerlemek isteyen Hint süvari tümeni daha feci bir akıbete uğradı. Bunların da yakın mesafelere kadar yaklaşmalarına müsaade edildikten sonra neredeyse tamamı telef edilmiş ve kurtulabilen kısımları dörtnala Şeria köprülerine doğru kaçmıştır. Bunlardan pek çok hayvan ele geçirilmiştir.

O günkü sıcağın şiddet ve dehşeti artık muharebeye ait her teşebbüsü sonuçsuz bırakıyordu. Sıcaklığın derecesi 55°C idi. Akşama kadar İngilizlerin hiçbir karşı taarruzu görülmedi. Akşam geç vakit von Schierstadt tugayının geri çekilme yolunu kesmek üzere düşman tarafından yapılan bir deneme de sonuçsuz kaldı. Yalnız tugayla irtibatlarını karanlıkta kaybeden 11. Süvari Alayı'nın bazı kısımları, alay komutanıyla birlikte düşmana esir düştüler.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk birliklerinin savaş kabiliyetlerindeki azalmayı, 14 Temmuz günü olayları bana çok açık olarak göstermişti. Bugün burada meydana gelmiş olan durumun bundan önceki harp senelerinde komutam altında bulunan Türk birliklerinde görülmesi mümkün değildi. Mevcudu azalmış olan alayların şimdiki mevcutlarıyla yapmaya muktedir olacakları azami iş, daha bir süre yerlerinde sebat edebilmekten ibaretti. Bu duruma göre, o günlerde 146. Alman Piyade Alayı'nın bir taburuyla sahil bölgesinde ileri arazide bazı kum tepelerini elde etmek için yapmakta olduğum plânlarımdan da vazgeçtim.

Türk birliklerinin direnememesinde; komutam altındaki orduların subaylarından birçoğunun, Kafkasya'da bir hizmet ve göreve talip olarak birliklerden ayrılmalarının etkisi büyük olmuştu. Enver'in emir ve genelgesiyle Kafkasya'ya gitmek isteyen subayların, bir derece terfi ile maaşlarının bir kat artacağı vaat olunmuştu. Ailelerinin geçim sıkıntısı çektiğini bilen ve Ordular Grubu'nda maaş bile alamayan bu subayların pek çoğu böyle bir görev için talip oldular.

Harp hâlinde bulunulan bir cephedeki subayların, nispeten daha müsait olan ve belki uzun süre savaş ihtimali de olmayan diğer bir cephede bir derece terfi ve bir misli maaş zammı ile görev teklifi, harp tarihinde görülmemiş benzersiz bir olay olsa gerektir.*

Subaylardan diğer bir kısmının eksikliğine sebep de, o sıralarda İstanbul'da meydana gelen büyük yangın dolayısıyla aileleri korumasız kalanlara izin vermek mecburiyeti olmuştur. Türklerin usul ve âdetlerine göre böyle bir müsaadeyi reddetmek mümkün değildir. Bunun tehlikeli yönü, izinli olarak giden subayların aylar geçmeden dönme ihtimali olmamasıydı.**

---

* Bu konuda kitabın yazarı çok haklıdır. (t.h.n)

** Bunun da en başlıca sebebi, İstanbul'daki Alman üst düzey demiryolu memurları ile askeri görevlileridir. Çünkü bu görevliler, Türk subaylarına trenlerde seyahat için yer bırakmıyorlardı. (t.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

Temmuz ayı içinde bütün cephede başka öneme değer olay olmadı. 702 ve 703 Numaralı Alman Taburları, Nablus batısındaki vadi içerisine geri alındılar. Mevcut olan en son Alman Avcı Bölüğü de, mevcudu 120 ere çıkarılarak İstanbul'a nakledildi.

Şeria Nehri'nin doğu bölgesinde asi Arapların sürekli teşebbüsleri meydana geliyordu. Bu şekilde Temmuz'da, Menzil, Aneze, Vadiüşşar bunlar tarafından pek çok defa alınıp verilmek suretiyle ve iki taraf arasında gidip gelen başarılarla taarruza uğradı. 20 ve 21 Temmuz'da Maan'a büyük bir taarruz yapıldı, fakat püskürtüldü. 21 ve 22 Temmuz'da Araplar yaklaşık 2 bin erden oluşan düzenli birliklerle, 600 Bedevi, 12 top ve pek çok makineli tüfekle Cerdun İstasyonu'nu ele geçirmek teşebbüsünde bulundular. Fakat Cerdun önünde 24 subay ve yaklaşık 200 er ölü bırakarak püskürtüldüler.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Ağustos Ayı

Ağustos'un 1. günü, Alman Genel Karargâhı'na gönderilmiş olan Ordular Grubu Kurmay İkinci Başkanı Binbaşı Ludloff'a, Spaa'daki Alman Genel Karargâhı'na arz edeceği izahat için aşağıda yazılı talimatı gönderdim. Binbaşı Ludloff'a Alman Askerî Heyeti vasıtasıyla gitmiş olan bu talimat, o tarihte durumun Ordular Grubu Karargâhınca nasıl değerlendirildiğini en iyi şekilde gösterir:

"1 Ağustos 1918

Albay Dove vasıtasıyla Berlin'de Binbaşı Ludloff'a,

Önceden tahmin edildiği üzere İstanbul, bize Ordular Grubu-nun iaşe ve idaresi için hiçbir faydası dokunmayan kuru vaatlerde bulunmuştur... vs. (Bu mesele, İaşe Müdürü sıfatıyla Vali Tahsin Bey'le ilgilidir.)

Gerek benim ve gerek Kurmay Başkanım Kâzım ın; bizim cephemizdeki durumun devam ettirilemeyeceği hakkındaki fikir ve düşüncemizin gerçek sebebi, Türkiye'nin artık mevcut maddî imkânları ile Filistin ve Doğu Kafkasya gibi birbirinden uzak iki cephede aynı zamanda savaşı devam ettirecek kudrette olmamasından ibarettir. Bizim cephemiz için tedarik ve tahsis edilmesi kesinlikle gerekli olan şeylerin büyük bir kısmı şimdi Doğu Kafkasya'ya gidiyor. Buraya çok az kömür gönderilerek Ordular Grubu'nun ulaşım ve nakliyatı devam ettirilebilirdi; fakat bu kömür Karadeniz'de harcanıyor. Kömür olmadığından 26–30 Temmuz arasında Halep-Rayak arasında hiçbir tren hareket edememiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Benim bu düşüncelerimden Alman Genel Karargâhı'nı ve Prusya Harbiye Nezaretini açık bir şekilde bilgilendirip haberdar etmenizi rica ederim. Ben, sürekli olarak İstanbul'da alınmakta olan yanlış ve hatalı kararlara ortak olmak istemiyorum.

Bundan başka ben, Doğu Kafkasya teşebbüsünün hesapsız hedeflerle, başarısızlığı uğrayacağı ve böyle olmasının muhakkak olduğu kanaatindeyim. Bütün bu çeşit Türk projeleri, savaşın başlangıcından beri sonuçsuz kalmıştır; fakat beni asla dinlemek istemediler. Şimdi de yine iş işten geçinceye kadar dinlemeyeceklerdir. Genel Karargâhca, Türkiye'nin sınırlı olan maddî kuvveti tamamıyla yanlış değerlendiriliyor.

Eğer Genel Karargâh buradaki cephenin muhafaza edilmesini istiyorsa, her ne şartla olursa olsun 146. Alman Piyade Alayı burada kalmalıdır. Hintli esirler ve son günlerde bize sığınanlar; "Alman birliklerinin geriye alındığı ve İngiliz birliklerinin henüz mevcut olduğu zannedilen Alman birliklerine karşı sevk olunacakları ve Hintlilerin ise yalnız Türklere karşı sevk olunacakları ve bunların zayıf ve kötü durumdaki Türkleri kolaylıkla bitirebileceklerini" anlatmaktadırlar. Bu beyanlarımı kayıtsız şartsız her yerde kullanmanızı rica ederim.

Liman von Sanders

Albay Dove için ek:

Kesin kararların alınması ve yarım tedbirlere son verilmesi gerektiğinden yukarıdaki düşüncelerimle Alman sefirini de aydınlatmanızı rica ederim."

Daha 24 Haziran'da Alman Genel Karargâhı tarafından, Türklerin Doğu Kafkasya Ordular Grubu'na bir Alman kurmay başkanı ile birkaç Alman kurmay subayının verilmesi kabul edilmişti. Birinci makam (kurmay başkanlığı) için; önce Mareşal von der Goltz'un emrinde, sonra Filistin cephesinde başarı göstermiş olan Binbaşı von Kiessling teklif edildi. Bu subay benim onayım olmadığı için bu vazifeyi kabul etmeyince aynı teklif, 7. Ordu Kurmay Başkanı Binbaşı von Falkenhausen'e yapıldı. Bu da kabul etmeyince Halil Paşa'nın Kurmay Başkanı Binbaşı Paraquin bu

Levent Şahverdi Arşivi

göreve tayin edildi. Kafkasya Grubu'nun diğer kurmay subaylan da kendilerine o kadar şiddetle ihtiyaç duyulan Arap cephesinden alınıp gönderilmişlerdir.*

Kafkasya'dan malî menfaatler sağlamak gibi maddî bir esas içeren Türk siyasî emellerinin ve Kafkasya ötesi ile Azerbaycan'a sayısız Türk birliklerinin gönderilmesinin; Filistin Cephesi'ndeki genel durumumuza nasıl olumsuz etki yaptığı aşağıda açıkça ortaya konmuştur:

1918 yazının ortasında, Kafkasya ötesi ve Azerbaycan'da altı adet kuvvetli Türk tümeni bulunuyordu veyahut bunların bir kısmı henüz oraya doğru yürüyüşteydi. Bu tümenlerin her birinin insan kuvveti 9 bin veya daha fazla erden oluşuyordu.

Birliklerin ikmal erlerinin, harp malzemesinin sevk ve nakli ve bu cephede iaşe ve idaresi aylarca o kadar çok kömür harcanmasını gerekli kılmaktaydı ki, bu kömürle pek çok kuvvetli birliğin İstanbul'dan Halep'e nakli mümkün olabilirdi. İstanbul'un Batum'a olan mesafesi Karadeniz üzerinden yaklaşık 1100 km.; Batum'dan, Tiflis üzerinden Tebriz'e uzanan demiryolu hattı yaklaşık 850 km. idi. Doğu Kafkasya Ordular Grubu'yla yalnız "İslâm Birliği" plânları mı takip edilecek yahut İran'ın kuzeyinde yeni bir İngiliz cephesi mi açılacak; yoksa -Kont Benrstroff'un 21 Haziran'da telgrafla bildirdiği üzere- bu kuvvetlerle daha sonra Irak'a mı yürünecekti? Bunların değerlendirilmesini bir kenara bırakıyorum.

Benim düşünceme göre, esasında lüzumundan fazla cephemiz vardı. Sayıca az olan bir ordu için, kuvveti çok olan düşmanı yeni bir cephe açmaya mecbur etmek gibi teşebbüsler pek tavsiye olunmaz.

Burada yani Türkiye'de fazlasıyla sıkıntı içinde bulunan Filistin Cephesi'nin, takviye birliklere olan şiddetli ihtiyacı, Kafkasya Grubu'nun kurulması fikrinin reddedilmesini gerektirirdi.

---

* Kafkasya Grubu Karargâhı'na başka hiçbir Alman subayı gelmemiştir. (t.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

Her halde bahsedilen askerî harekât dolayısıyla Türk Genel Karargâhınca Filistin'e yeterli birlik verilmediğine şüphe yoktur. Yine aynı askerî harekât dolayısıyla F. Ordular Grubu'na ancak çok yetersiz sayıda ikmal eri verildiği de şüphesizdir.

Bundan başka çok lüzumlu olan harp malzemesi de Filistin'e gönderilemiyordu. Çünkü bu malzeme savaşın nihaî sonucu üzerinde hiçbir önem taşımayan bir yerde kullanılmaktaydı. Sonra Ordular Grubu için Suriye'de ve Arabistan'da yiyecek malzemesi satın alınması hususunda gerekli olan para diğer maksatlar için harcanmaktaydı.

Trenlerin, yeterli kömür sağlanması hâlinde bile; çok sayıda askerî birlik ve savaş malzemesini Halep'e ve Halep'ten ileriye sevk ve nakledemeyeceği hakkındaki iddiayı çürütmek üzere şunu söylemek isterim ki, 1917 yazı içinde İstanbul'dan ve aynı şekilde Aydın'dan altı Türk tümeni Halep'e kadar naklolunabilmişti. Bundan başka nakliyat işi ile ilgili itirazları açıklığa kavuşturmak için aşağıdaki rakamları kaydediyorum:

O tarihte Almanya'dan İstanbul'a haftada 14 kömür treni ulaşıyordu. Bunlardan yedisi İstanbul'un su, aydınlatma ve ulaşım (tramvay vs.) ihtiyaçları için kullanılıyordu. Geri kalanı da - önemli bir kısmı Doğu Kafkasya Ordular Grubu ihtiyacı için hissesine düşen- Karadeniz'de seyreden gemiler için her ay yaklaşık 2500 ton düşüldükten sonra, Anadolu demiryolu hattına ve askerî imalat fabrikalarına veriliyordu. Memleketin muhtelif yerlerinde çıkarılan kömürler -yalnız Soma'da günlük üretim 300 tondan 500 tona çıkarılmıştı- çoğunlukla sanayi tesislerine gidiyor veya İzmir ve İstanbul'da işleyen trenler ve gemiler (Şehir Hatları) için kullanılıyordu. 1917 senesinde bu kömürlerin bir kısmı Halep'e asker nakli için de kullanılmıştı.

Halep'ten itibaren Filistin Cephesi'ne ait tümenler, çoğunlukla cepheye yürüyerek gidiyorlar veya biraz kömür gönderilirse trenle naklediliyorlardı. Ancak uygulamaya gelindiğinde, 1918 yazında Halep ve Şam'daki Demiryolu Nakliyat Şubelerinin hal-

Levent Şahverdi Arşivi

talık raporları sürekli olarak şu kelimelerle bitiyordu: "Kömür yok!"

Suriye ve Filistin'deki trenlerin, 1918 İlkbaharında, son yedek kömürlerini tüketerek Toros'ların güneyinde bulunan birlikleri ve savaş malzemesini cepheye nakletmek için yaptıkları hizmet ve aynı senenin yazında artık hiç kömürleri kalmadığında yapabildikleri şeyler karşılaştırılırsa ortaya çok açık neticeler çıkar.

Demiryolunun, Şam-Dera kısmının 1918 Mayısının üç haftasındaki nakliyatı ile 1918 Ağustosunun üç haftasındaki nakliyatı aşağıda karşılaştırılmıştır:

Ortalama Günlük Nakliyat

Tarih	Ton	Tarih	Ton
8–14 Mayıs	627,1	14–20 Ağustos	231,4
15–21 Mayıs	697,5	21–27 Ağustos	236,4
22–28 Mayıs	670,7	28 Ağustos–2 Eylül	239,1

Suriye ve Filistin'deki demiryolları için odun tedariki daima büyük güçlüklere uğramaktaydı; çünkü son seneler içinde yalnız bir dereceye kadar demiryolu hatlarının yakınında bulunan ormanların ağaçları kullanılmaktaydı; ancak artık buralardan odun tedarik edilemiyordu. Uzak mesafelerdeki yerlerden odun nakli için gereken vasıtalar da yetersizdi. Ordular Grubu odun tedariki için depo alaylarından çok sayıda asker tahsis etti. Fakat sekiz gün içinde bu askerlerin büyük kısmı birçok yerde isyan halinde olan ahalinin yardımıyla firar ettiler. Nihayet lokomotifleri biraz ısıtmak için Filistin'deki zeytinliklerin bazı kısımlarını kesmek ve hatta üzüm kütüklerini de kullanmak mecburiyeti doğmuştu. Odun ateşinin ise bu işte kömür ateşinin yerini tutamayacağını herkes bilir.

Bu kadar uygunsuz bir safhaya giren nakliyat işinin Filistin Cephesine olan etkisi, Ağustos ayında çok çeşitli şekillerde ken-

Levent Şahverdi Arşivi

Her halde bahsedilen askerî harekât dolayısıyla Türk Genel Karargâhınca Filistin'e yeterli birlik verilmediğine şüphe yoktur. Yine aynı askerî harekât dolayısıyla F. Ordular Grubu'na ancak çok yetersiz sayıda ikmal eri verildiği de şüphesizdir.

Bundan başka çok lüzumlu olan harp malzemesi de Filistin'e gönderilemiyordu. Çünkü bu malzeme savaşın nihaî sonucu üzerinde hiçbir önem taşımayan bir yerde kullanılmaktaydı. Sonra Ordular Grubu için Suriye'de ve Arabistan'da yiyecek malzemesi satın alınması hususunda gerekli olan para diğer maksatlar için harcanmaktaydı.

Trenlerin, yeterli kömür sağlanması hâlinde bile; çok sayıda askerî birlik ve savaş malzemesini Halep'e ve Halep'ten ileriye sevk ve nakledemeyeceği hakkındaki iddiayı çürütmek üzere şunu söylemek isterim ki; 1917 yazı içinde İstanbul'dan ve aynı şekilde Aydın'dan altı Türk tümeni Halep'e kadar naklolunabilmişti. Bundan başka nakliyat işi ile ilgili itirazları açıklığa kavuşturmak için aşağıdaki rakamları kaydediyorum:

O tarihte Almanya'dan İstanbul'a haftada 14 kömür treni ulaşıyordu. Bunlardan yedisi İstanbul'un su, aydınlatma ve ulaşım (tramvay vs.) ihtiyaçları için kullanılıyordu. Geri kalanı da -önemli bir kısmı Doğu Kafkasya Ordular Grubu ihtiyacı için hissesine düşen- Karadeniz'de seyreden gemiler için her ay yaklaşık 2500 ton düşüldükten sonra, Anadolu demiryolu hattına ve askerî imalat fabrikalarına veriliyordu. Memleketin muhtelif yerlerinde çıkarılan kömürler -yalnız Soma'da günlük üretim 300 tondan 500 tona çıkarılmıştı- çoğunlukla sanayi tesislerine gidiyor veya İzmir ve İstanbul'da işleyen trenler ve gemiler (Şehir Hatları) için kullanılıyordu. 1917 senesinde bu kömürlerin bir kısmı Halep'e asker nakli için de kullanılmıştı.

Halep'ten itibaren Filistin Cephesi'ne ait tümenler, çoğunlukla cepheye yürüyerek gidiyorlar veya biraz kömür gönderilirse trenle naklediliyorlardı. Ancak uygulamaya gelindiğinde, 1918 yazında Halep ve Şam'daki Demiryolu Nakliyat Şubelerinin haf-

Levent Şahverdi Arşivi

talık raporları sürekli olarak şu kelimelerle bitiyordu: "Kömür yok!"

Suriye ve Filistin'deki trenlerin, 1918 İlkbaharında, son yedek kömürlerini tüketerek Torosların güneyinde bulunan birlikleri ve savaş malzemesini cepheye nakletmek için yaptıkları hizmet ve aynı senenin yazında artık hiç kömürleri kalmadığında yapabildikleri şeyler karşılaştırılırsa ortaya çok açık neticeler çıkar.

Demiryolunun, Şam-Dera kısmının 1918 Mayısının üç haftasındaki nakliyatı ile 1918 Ağustosunun üç haftasındaki nakliyatı aşağıda karşılaştırılmıştır:

	Ortalama Günlük Nakliyat		
Tarih	Ton	Tarih	Ton
8–14 Mayıs	627,1	14–20 Ağustos	231,4
15–21 Mayıs	697,5	21–27 Ağustos	236,4
22–28 Mayıs	670,7	28 Ağustos–2 Eylül	239,1

Suriye ve Filistin'deki demiryolları için odun tedariki daima büyük güçlüklere uğramaktaydı; çünkü son seneler içinde yalnız bir dereceye kadar demiryolu hatlarının yakınında bulunan ormanların ağaçları kullanılmaktaydı; ancak artık buralardan odun tedarik edilemiyordu. Uzak mesafelerdeki yerlerden odun nakli için gereken vasıtalar da yetersizdi. Ordular Grubu odun tedariki için depo alaylarından çok sayıda asker tahsis etti. Fakat sekiz gün içinde bu askerlerin büyük kısmı birçok yerde isyan halinde olan ahalinin yardımıyla firar ettiler. Nihayet lokomotifleri biraz ısıtmak için Filistin'deki zeytinliklerin bazı kısımlarını kesmek ve hatta üzüm kütüklerini de kullanmak mecburiyeti doğmuştu. Odun ateşinin ise bu işte kömür ateşinin yerini tutamayacağını herkes bilir.

Bu kadar uygunsuz bir safhaya giren nakliyat işinin Filistin Cephesi'ne olan etkisi, Ağustos ayında çok çeşitli şekillerde ken-

Levent Şahverdi Arşivi

dini gösterdi. Bu ay içinde, 12 Ağustos'tan itibaren, -16 Temmuz tarihinde Türk Genel Karargâhı tarafından vaat olunan- 47. ve 37. Kafkas Tümenlerine mensup ilk takviye birlikleri öyle yavaş bir şekilde ulaşmaya başladı ki; çoğunlukla bir haftada ancak bir tabur naklolunabiliyordu. Topçu cephanesinin nakli öyle bir sayıya indi ki hiçbir zaman nizamî sayıda cephane elde bulundurulamadı ve her topçu mermisinin cephede kontrol edilmesi mecburiyeti doğuyordu. Yiyecek sıkıntısı o kadar büyük oldu ki, çoğunlukla birliklerin ertesi günkü yiyecek maddesi ihtiyaçları kilerlerinde bulunmuyordu.

Gıda ve yiyecek maddelerinin yetersizliği sonucu Türk askerinin geride meydana gelen firarları, Ağustos ayında daha da fazlalaştı. Bunun bir dereceye kadar önünü almak için, 8. Ordu yalnız ileri hatlardaki birlikleri yeterince doyuracak kadar yiyecek verilmesini, geriye doğru yiyecek dağıtımının azaltılması usulünü benimsemişti. Fakat böyle bir şeyin çok üzücü bir tedbir olduğunu asker olan herkes tasdik eder.

Binbaşı Ludloff 10 Ağustos'ta, Alman Genel Karargâhı'nı, hiç olmazsa 146. Alman Piyade Alayı'nın şimdilik yerinde yani benim emrimde bırakılmasına razı etmeyi başardığını Berlin'den bildirdi. Ludloff bu müjdesine ilave olarak; Prusya Harbiye Nezareti'nin, Alman birliklerinin geriye alınmasına tamamen karşı olduğunu ve hatta Sefir Kont Bernstorff'un, bu birlikleri 3–4 Alman taburuyla daha takviye etmesinin önemle talep edildiğini, fakat başarılı olamadığını bildiriyordu.

4 Ağustos'ta sahil mıntıkasında küçük ölçekte bir İngiliz taarruzu meydana gelmişse de önemli bir kayıp verilmeden püskürtülmüştü.

12 Ağustos'ta, akşam saat 10'dan itibaren İngilizler çok şiddetli ve sürekli bir topçu hazırlığını takiben Kudüs-Nablus yolunun iki tarafından Türk mevzilerine taarruz ettiler. Çok şiddetli ve kanlı bir muharebe, sabah saat 4'e kadar devam etti.

Levent Şahverdi Arşivi

Yolun doğusunda, düşman taarruzu o taraftaki mevzilerimizin önünde durdurulabildi.

Yolun batısında ise düşman, Türk mevzilerinin bir kısmına girdi, fakat yapılan bir karşı hücum ve süngü muharebesi ile tekrar mevzilerden dışarı atıldı. Düşman taarruzu, yolun doğusundan 3 ve batısından 7 İngiliz ve Hint taburu ile yapılmıştı. Muharebeler Turmus Aya hizasında gerçekleşti. Bütün mevzilerde hiçbir yer kaybedilmeden elimizde kaldı.

Türk askerleri, İngiliz ölüleriyle esirlerinin çizme ve potinlerinin tabanları altına taşlık ve dağlık arazide ses çıkarmadan hareket edebilmek için keçeden yapılma bir tabanın çivilenmiş olduğunu gıpta ve hasetle seyrediyorlardı. Kendilerinin ayakları ise çoğunlukla yırtık paçavralarla sarılmış, en iyi durumda olanları ham çarıkları bağ ipleri ile bağlamış bir haldeydiler. Subaylarında çoğunlukla başka bir ayakkabısı yoktu.

Ağustos'ta sık görülen Malarya hastalığı sebebiyle sahil bölgesindeki mevzilerini dağların batı kenarında bulunan 7. Tümen'in mevzileriyle değiştiren 19. Tümen'in piyadeleri genellikle ayakkabıları pençesiz ve ayakları parçalanmış halde geri geliyorlardı; çünkü sahil bölgesinde kumluk arazide yeterli gelip az çok koruyabilen ayakkabılarıyla dağlardaki taşlık arazide yürüyemiyorlardı.*

19/20 Ağustos gecesi İngilizler sol kanatlarıyla sahilde tepeciklerin bulunduğu bölgeye geniş bir topçu hazırlığını takiben Bereket-i Atıfe üzerine daha şiddetli bir hücum yaptılar. Bu hücum, orada mevzide bulunan 7. Tümen tarafından, cesur komutanı Nasuhi Bey'in idaresi altında olarak, birkaç defa tekrarlanan kanlı süngü muharebeleriyle püskürtüldü. Nasuhi Bey Dünya Harbi'nin başında esir düşerek Rusya'ya gönderilmiş, daha sonra maceralı bir şekilde Rusya'dan kaçarak Çin üzerinden Türkiye'ye geri dönmeyi başarmıştı. Arap casuslarıyla her şeyden haberdar

* Bütün bu anlatılanlar maalesef doğrudur. (t.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

olan İngilizler bu bölgede 19. Tümen'in 7. Tümen ile değiştirildiğini öğrenmişler ve bu taarruzla açık sahil arazisindeki bu yeni birliklerin direncini denemek istemişlerdi.

Toros tünellerinin son büyük tünelinin tamamlanması için Eylül'ün son on günü içinde demiryolunun o kısmının her türlü geliş gidişe kapatılacağı bana bildirilince 17 Ağustos tarihinde aşağıdaki telgrafı Enver Paşa'ya çektirdim ve aynı zamanda bir kopyasını da Alman Genel Karargâhı'na gönderilmesi ricasıyla, Alman sefirine gönderdim:

"17 Ağustos 1918

İstanbul'da, Enver Paşa'ya

Zat-ı âlilerinizce de bilindiği üzere Toros tüneli 21 Eylül'den itibaren on gün kapalı kalacaktır.

İngilizler, Ordular Grubu'nun harekât ve menzil bölgelerinde olup biten her şey hakkında maalesef casusları vasıtasıyla tamamen haberdar olduklarından, Ordular Grubu'nun yegâne ulaşım ve bağlantı yolu olan tünelin kapalı kalacağını daha şimdiden haber aldıklarını ve bundan dolayı bu durumdan istifade etmek isteyeceklerini kesin olarak kabul etmek gerekir.

Daha önce de diğer bir münasebetle arz ettiğim üzere, bu ay içinde sahil mıntıkasında büyük bir taarruza uğramamız muhtemel olduğu gibi, tünelin kapatılmasını müteakip daha başka büyük taarruzların meydana geleceği ihtimali de yüksektir.

Bu son ihtimale karşı daha şimdiden Torosların güneyine ikmal konusundaki her şeye ait mühim miktarda malzemenin depo edilmesine bütün kuvvetlerle çalışılmayacak olursa, gerek cephane ve gerek askerî birlik yönünden eksikliklerin ikmali ve harp malzemesindeki noksanların tamamlanmasında sıkıntıya düşülecektir.

Bu noktaların özellikle dikkate alınacağı ve Ordular Grubu'nun çok lüzumlu talepleri yerine getirileceği yerde, yüce karargâhınız doğrudan doğruya bunun aksini yapmıştır.

Talep ettiğimiz üzere, şimdi 9 Toros treni hareket ettirileceği yerde, bütün itirazlarımıza rağmen bu sayı 4'e düşürüldü.

Burada kahramanca savaşan üç ordunun menfaati namına, Ordular Grubu'nun en gerekli ihtiyaçlarının karşılanması hakkında gerekli emirleri vermenizi zat-ı âlilerinizden rica ederim.

Levent Şahverdi Arşivi

Halen Halep'ten yapılan nakliyatın odun yokluğu yüzünden durmuş olması tarafımızdan alınacak tedbirlerle derhal giderilecek geçici bir kesintidir. Fakat bu kesintinin, beş hafta sonra hayatî bir önem taşıyacak olan ikmallerin aksamasına sebep olmasının hiçbir şekilde uygun olmayacağı şüphesizdir.

Liman von Sanders"

19 Ağustos'ta bana General Ludendorff'dan 3 Ağustos tarihli özel bir mektup geldi. Bu mektupta general; kendisine gelen birçok çelişkili haberler dolayısıyla Suriye ve Filistin'deki askerî, siyasî ve ekonomik durum hakkında benim görüş ve düşüncelerimi almak istiyordu. 22 Ağustos tarihli bir raporla bunları izah ettim. Bu raporda; Doğu Kafkasya harekâtının, Filistin cephesine olan zararlarını üstüne basarak açıkladım ve memleketin ümitsiz olan siyasî ve ekonomik durumunu bildirdim.

Benim cephemle ilgili askerî endişelerimi, bu rapora eklediğim ayrı bir mektupla açıkladım. İşi savsaklamanın ancak belirli bir süre için mümkün olacağını ve burada savaşın artık yarım tedbirlerle uzun süre devam ettirilemeyeceğini bu raporda bildirdim.

Bizim sahil bölgesinde daha büyük bir taarruzu beklememizin gereği çok açıktı. Fakat şimdiye kadarki tecrübelerimize göre, her ne kadar cephenin bazı yerleri geriye atılacak olsa da yine bu taarruza karşı koyabileceğimizi ümit ediyordum. Buna karşılık şayet Şeria'da ve Şeria doğusunda mağlup olursak, durum Ordular Grubu için çok daha vahim olacaktı. Çünkü o zaman Ordular Grubu'nun tamamen doğuya doğru kademe hâlinde tesis edilmiş olan hareket üssü olan Dera-Şam boyunca uzayan demiryolu bağlantı hattına geri çekilmesi imkânsız olacaktı. Şeria'nın doğusundaki asi Arapların daima artmakta olan kuvvetleri bizim bu bağlantı noktamıza çok yakın bulunuyordu.

Ağustos ayının son yarısında 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa vasıtasıyla, Şerif Faysal'ın:

Levent Şahverdi Arşivi

"Şayet Türk Hükümeti tarafından bir Arap Devleti kurulması için kendisine teminat verildiği takdirde, kuvvetleriyle birlikte 4. Ordu'nun Şeria cephesinin savunmasına yardım etmeye hazır olduğu"

teklifi iletildi.

Şerif Faysal'ın verdiği bilgiye göre, sahil bölgesinde büyük bir İngiliz taarruzu hazırlanmakta olduğundan, 4. Ordu'nun birlikleri bu sayede Şeria ile deniz arasındaki cephenin takviyesi için kullanılabilecekmiş. Kurmay Başkanım Kâzım Paşa vasıtasıyla Cemal Paşa'yı, Şerif Faysal ile bu konuda görüşme yapmaya memur ettim. İstenilen teminatın verilmesini de aynı vasıtayla Enver Paşa'dan önem ve aceleyle rica ettim.

Bu konuya dair Enver ve Cemal Paşalar tarafından ne bir haber ve ne de bir cevap aldım. Onun için Şerif Faysal'ın bu müracaat ve teklifinin ne kadar ciddi olduğunu tespit ve tayin edemedim. Kurmay başkanımın anlattıklarından; Türkler tarafından bu teklife güvenilemeyeceği ve bunun İngilizlerin asıl taarruzlarının, sahil mıntıkasında veya hiç olmazsa Şeria ile deniz arasında gerçekleşeceği bir sırada, bizim Şeria mevzilerimizin Arapların eline geçmesi için hazırlanmış bir hile olarak kabul edilebileceği gibi bir fikir çıkardım.

Ordular Grubu'nun gerisindeki bölgede bile İngiliz tesirinin ne derece bir ortam oluşturduğu hakkında bir örnek olması bakımından, Şam'daki Alman başkonsolosunun üst makama gönderdiği ve bana da ilettiği iki raporun özetini aşağıdaki veriyorum.

Başkonsolos, 19 Ağustos'ta şöyle bildiriyordu:

"Yaklaşık iki aydan beri Akabe'den Havran -yani Cebel-i Düruz- üzerinden düzenli bir kervan yolu kurulmuştur. Buradan şeker, kahve ve pamuk ürünleri ithal olunuyor ve kayısı pestili ihraç

Levent Şahverdi Arşivi

olunuyor ve buna ilâve olarak Havran'dan büyük miktarda hububat çıkarılıyor.

Kervanların buraya ulaşmasından haftalarca önce yola çıktıkları öğreniliyor ve açıktan açığa bunlardan bahsediliyor. Mallar, kervanbaşılar tarafından altın karşılığında perakende olarak elden çıkarılıyor; belirli alıcılara gönderilmiyor. Kervanbaşılar burada, önemli miktarda İstanbul'dan gelen İngiliz banknotları ve diğer düşman devletlerin kağıt paralarını da satın alıyorlar... vs.

Doktor Brode"

Bundan sonra 22 Ağustos'taki rapor ise şöyledir:

"Daha önce zat-ı âlilerinize arz etmekle şeref duyduğum üzere, aylardan beri Akabe ile Şam arasında günden güne gelişen ve hiç çekinmeden, açıkça yapılan düzenli bir ticaret, insan nakli vardır. Bu yolun ara istasyonu Havran'dır... vs.

Havran'da iyi silahlandırılmış yaklaşık 30 bin Dürzi savaşçısı ve asgari olarak aynı sayıda da son yıllarda buraya sığınmış silahlı mülteci ve firariler vardır.

Vali Tahsin Bey'in gelişinden beri buranın idari hayatında, sokak hırsızlıklarının artmasıyla da kendini gösteren tam bir anarşi hüküm sürüyor. Yerli halkın düşman ile devam eden işbirliği ve haberleşmesini, devlet memurları kollarını kavuşturmuş olarak seyrediyor. Çeşitli makamların bu yüzden bol para kazanmakta olduğu da söyleniyor... vs.

Suriye ahalisi, bilindiği üzere, İtilaf Devletleri yanlısı olarak düşmana yakın bulunmaya meyillidir. Eğer caydırıcı tedbirler alınmazsa, halk bu konuda her fırsattan bol bol istifade edecektir. Buradan pek çok kişinin hiçbir engelle karşılaşmadan Kudüs'e gittiğini biliyorum. Bu çeşit seyahatleri kolaylaştırmak için adeta acente gibi belirli tarifelerle çalışan teşkilatlar vardır. Kahire'ye seyahat için 50 lira altın para isteniyor. Akabe'ye kadar fiyat 8 liradır. İngiliz banknotlarına rağbet çok fazladır.

İngilizlerin artmakta olan propagandaları ve Türk Hükümetinin beceriksizlikleri sebebiyle kendilerini terazinin ibresi olarak gören Dürzilerin bilinen ahlâkına göre, Havran'ı ve onun giriş yollarını etkili olarak Türk kontrolü altında bulundurmanın şimdilik müm-

Levent Şahverdi Arşivi

kün olup olamayacağına dair görüş bildirmekten kaçınırım. Fakat İngilizlerin açıktan açığa sonbaharda büyük bir taarruz için yaptıkları hazırlıkların -Akabe'de de büyük depolar kurdukları haber verildi- o kadar büyük önem taşımaktadır ki, zat-ı âlilerinizi durumun ciddiyet ve vahameti hakkında haberdar etmekten geri duramadım... vs.

Doktor Brode"

Eski zamanlardan beri çok verimli olarak bilinmiş olan ve Yukarı Şeria'nın doğusunda bulunan Havran Dağları, Dera-Şam demiryolu hattımızı yandan tehdit ediyordu. Havran'da sâkin bütün Dürzî halkın sayısının 80–90 bin kadar tahmin olunabileceğinden, Başkonsolos Doktor Brode tarafından verilmiş olan savaşçı sayısı biraz abartılı gibidir.

Dürziler; İslâm'ın, Râfıza'dan saydığı mezhep ve cemaate mensupturlar. Onlar, son peygamber olarak Hz. Muhammed'i değil, kendi mezheplerinin kurucusu olan Hâkim'i tanırlar. Savaşçı olarak tanınmış olan Dürziler her zaman bir ölçüde özerkliklerini koruyabilmişlerdir.

Şüphesiz olan bir şey vardı ki, kendi arazisini savunmak için savaşan Türk ordusu bir geri çekilme hâlinde kendine hiçbir yerde dost bulamayacak; aksine pek çok yerde düşmanla çevrili olacaktı.

Uzun bir süreden beri hasta yatan 7. Ordu Komutanı Fevzi Paşa, 1 Ağustos'ta uzunca bir izin alarak cepheden ayrılmaya mecbur olmuştu. 7. Ordu'nun komutasını başlangıçta vekâleten 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa, daha sonra o ay içinde asaleten Mustafa Kemal Paşa üstlendi.

Çanakkale Savaşlarından dolayı yakından tanıdığım bu liyakatli general buraya ulaştığında ordusunun kuvvetinin azlığını ve birliklerinin yorgun hâlini görünce aldandığını anladı; çünkü Enver Paşa kendisine durumu gerçek dışı rakamlar vererek ve ordunun iyi bir hâlde olduğunu söyleyerek izah etmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

7. Ordu'nun Alman Kurmay Başkanı Binbaşı von Falkenhausen de iklimin darbesine uğramış ve aynı hâlde olan 4. Ordu Kurmay Başkanı von Papen ile birlikte hava değişimi için izinli olarak Almanya'ya gitmişti.*

Alman Asya Kolu komutanı olan ve aynı zamanda 8. Ordu'nun sol kanadında grup komutanlığında bulunan Albay von Frankenberg'in yerine Albay von Oppen her iki görevi (Asya Kolu ve 8. Ordu'nun sol kanat komutanlığı) üstlenmişti. Von Frankenberg Almanya'daki cepheye geri döndü**.

Mustafa Kemal Paşa; 109. Piyade Alayı'nın 12 Ağustos'tan itibaren bölgeye ulaşan iki taburunu -ki 37. Kafkas Tümeni'nden ilk gelen birliklerdi- derhâl hiç ihtiyatı olmayan cephenin gerisine getirdi.

Bahsedilen bu alayın komutanı ile kurmay heyetinin İstanbul'dan hareket etmeden önce Doğu Kafkasya ordusunda bir görev almış olmaları ve yerlerine henüz hiç kimsenin tayin edilmemiş olması, Filistin Cephesi için yapılan yardımın tarzını en iyi şekilde göstermektedir.

Eylül'de bu alayın 3. Taburu Afule'ye ulaştığı zaman, tabur toplu hâlde firar etti. Birkaç günlük arama ve takip sonucunda askerlerin büyük kısmı Cenin-Mesudiye yolunun doğusunda muhtelif köylerde bulundular ve tekrar toplandılar. Erler, Türk askeri üniforması giymiş düşman casusları tarafından cepheye gelmeden önce firara teşvik edilmişlerdi. Afule İstasyonu'nda bu casuslar, Türk ordusunun durumunu ümitsiz olarak gösteren yazılı pusulalar dağıtmışlardı***.

---

7. Ordu'nun Kurmay Başkanı von Falkenhausen hastalıktan ziyade Liman von Sanders'in komuta etme tarzıyla aynı fikirde olmadığından gitmeye mecbur olmuştur. Hastalık sadece görünüşte bir bahane oluşturmuştu. (t.h.n)
Von Frankenberg'in gitmesine; bu subayın Alman onurunu ve haklarını gereği kadar şiddetle uygulamaktaki gayret ve düşüncesinin yeterli görülememesi sebep olmuştur. (t.h.n)

** Bütün bunlar Liman von Sanders ve genel olarak bizdeki Alman idaresinin cephe gerilerinde ne kadar vahim bir disiplinsizliğe meydan verdiğini gösteriyor. Acaba

Levent Şahverdi Arşivi

İngilizler, Türk askerini etkilemek için olağanüstü mahir bir usulle akla gelebilen bütün vasıtaları kullanıyorlardı. Bu uğurda altınlarını hiçbir şekilde esirgemiyorlardı. Araplar, onların uysal ve son derece uygun maşalarıydı. Açıktan açığa propaganda yapılıyordu. İngiliz uçakları, diğer birçok bildiriyle beraber İngilizlerin eline esir düşen Türk askerlerinin nasıl bir bolluk ve rahat içinde olduklarını gösteren -vagonlar dolduracak çoklukta- gayet güzel resimli birçok evrakı Türk askerlerinin üzerine atıyorlardı. Bu çeşit propagandanın; hiçbir zaman karnı doymayan ve her türlü dikkat ve özenden mahrum olan askerler üzerindeki tesiri azımsanamazdı. Alman batı cephesinin durumunun kötüye gittiği hakkında sürekli olarak uçaklardan atılan beyannameler vasıtasıyla gerek Araplar ve gerek Türkler üzerinde abartılı haberler yayılmaktaydı.

Cephenin bazı kısımlarındaki Türk askerlerinin morallerinin daha o zaman iyi durumda olmadığını, cephenin muhtelif yerlerindeki Alman subaylarının gönderdikleri raporlar gösteriyordu. Savaşta yararlılığı görülen, iyi bir gözlemci ve güvenilir bir şahit olarak kabul edilen iki subayın bu duruma dair ifade ve beyanlarını aşağıda veriyorum. Her iki rapor, sahil mıntıkasından yazılmıştır ve Ağustos ayı sonu ile Eylül ayına aittir.

Teğmen Heiden yazıyor:

"Türkler artık savaştan bıkmış ve nefret etmiş durumdadır. Bu, Türk askerlerinin çok fazla görülen firarlarıyla açığa çıkıyor. Firariler yalnız tüfeklerini ve el bombalarını değil, Türk subaylarının bana söylediğine göre, bazen makineli tüfekleri de beraber alıp götürüyorlar. 8. Ordu Komutanlığı, geri araziyi kapatmak suretiyle çok kararlı tedbirlere başvurdu. Fakat buna rağmen takip için geriye silahlı piyade bindirilmiş kamyonları göndermeye mecbur oldu ve hatta Anebeta civarında firarilerle ciddi muharebeler yapıldı. Bayrama kadar savaş bitmezse, askerlerin firar edecekleri veya düşman

Levent Şahverdi Arşivi

tarafına sığınacakları, artık savaşmak istemedikleri sık sık bana da hissettiriliyor."

Bu sene bayramın son günü Eylül'ün 18. günüydü.

Teğmen Riecks yazıyor:

"Türklerin, beklenen büyük İngiliz taarruzuna karşı koymak istemediklerini, Türk birliklerindeki temaslarım sonucunda, herkes gibi ben de anladım. Bundan dolayı artezyen kuyuları kazma işi bittikten sonra ileride lâzım olacak olan ve mümkün olduğu kadar çok malzemeyi Cenin'deki depoya gönderdim."

Malarya ile dizanteri, bu sıcak yaz mevsiminde çok sayıda kurban verdiriyordu. Bütün seyyar hastaneler ve nekahathaneler, memleketin iç kesimlerine kadar fazlasıyla dolmuştu.

Sıcaklığın çoğunlukla 55–56°C'ye kadar çıktığı Şeria vadisinde, Ağustos ayında birliklerin hareket etmesi, sabah saat 8'den, öğleden sonra geç vakte kadar mümkün değildi.

Yazlık elbisesi olmayan ve ancak bir tek kalın aba elbisesi olan -bunlara partal paçavra denmesi daha doğru olur- Türk askerlerinin dörtte üçünden fazlası, uzun zamandan beri çamaşırları da olmadığından, elbiseleri doğrudan doğruya vücutlarına giydiklerinde, sıcaklığın şiddeti altında bu yüzden zahmet çekiyorlardı. İngilizlerin veya Hintlilerin yaptıkları pek çok başarısız taarruzdan sonra Türk cephesi önünde kalan ölülerinin derhal elbiselerinin soyulması, özel olarak yapılmış bir zulüm ve kötülük gibi kabul edilmemelidir.

Böyle yapmak Türk askerleri için, kendilerine elbise, çamaşır ve ayakkabı sağlamanın yegâne ve doğal yoluydu. Ölülerin soyulmasına karşı getirilen her türlü yasak hiçbir işe yaramadı. Böyle anlarda Avrupalılık terbiyesi pek sökmüyor ve Türk askerleri

Levent Şahverdi Arşivi

nin ancak gevşek bir şekilde omuzlarına konulmuş olan medeniyet kisvesi süratle sıyrılıp atılıyordu.

3. Süvari Tümeni'nin iki alayını gördüğüm zaman, yeni elbise aldıklarını bana söylemişlerdi. Onları sıcak Şeria vadisinde, 1. Prusya Muhafız Alayı'nın kalın aba elbiseleri içinde bulmuştum. Bunlar, İstanbul'da "Selamlık" törenlerine mahsus üniformalardı. Zavallı Levazım reisi bunları göndererek, süvari tümenine son çare olarak yardım edebilmişti.

Nihaî sonucun artık yaklaşmış olduğu bence tamamen şüphesiz olduğundan Ağustos sonunda, aslında kendilerine ait olup savaş gereği olarak sağa sola dağıtılmış olan müfrezeleri asıl birliklerine tekrar geri verdirdim. Son zamanlarda sahil mıntıkasında bulunmakta olan 702 ve 703 Numaralı Alman taburlarını da Azzun'daki Alman Asya Kolu'na gönderdim. Aynı şekilde sahilde Muhalid civarında yedeğe alınmış olan 146. Alman Alayı'nın 2. Taburu, Salt'ta bulunan alayına katılmak üzere yürüyüşe koyuldu. 191. Türk Piyade Alayı'nın şimdiye kadar 4. Ordu'da istihdam edilmekte olan iki taburu tekrar 8. Ordu'ya geri verildi.

24. Tümen, 7. Ordu'nun sol kanat tümeni (53. Tümen) ile Şeria arasında olmak üzere batı sahilinde cepheye sokuldu. Bu şekilde 53. Tümen'in, şimdiye kadar ancak 1300 tüfekle tutulmakta olan 15 km'lik cephesi, kısaltılabilmişti.

24. Tümen ve Şeria vadisindeki 3. Süvari Tümeni 4. Ordu emrine verildi; bu şekilde düşmanın nehrin batı sahilinde bir taarruzu hâlinde bu birliklerin takviyesi bu orduya veriliyordu. 4. Ordu'ya büyük bir süratle kendi mıntıkasında Şeria üzerinde daha başka köprüler hazırlaması ve Ereh ile Salt'tan Ed-Damiye'deki Şeria geçitine gelen yolların bütün vasıtalar kullanılarak ıslah edilmesi emredildi.

Şunu şimdiden belirtmek isterim ki; 24. Tümen ile 3. Süvari Tümeni'nin 4. Ordu'ya bağlanmasının yerinde ve iyi bir tedbir olmadığı, daha sonra gerçekleşen geri çekilme sırasında meydana çıkmıştır. 14 Temmuz muharebesinde başarılı olunamayan bir

Levent Şahverdi Arşivi

hususu, yukarıda bahsedilen tedbirin alınmasıyla da başarmak mümkün olamadı. Bu konuda tarafımdan yanlış bir karar alınmıştır.

Düşman tarafına geçen muhbirler vasıtasıyla, iki Yahudi taburuyla bazı Fransız ve İtalyan birliklerinin de Filistin cephesine geldikleri haber alınmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Eylül Ayı

19 Eylül Büyük Taarruzuna Kadar

Eylül ayı başında Türk basınının, Bakü üzerinde Almanlarla Ruslar arasında imzalanan anlaşmanın şekliini şiddetli bir dille tenkit etmekte oldukları ve Türkiye'nin Almanya'nın yardımıyla Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olarak kurulmasını istediği, İstanbul'daki Askerî Heyet tarafından bana bildirildi.

Almanya tarafından Doğu Kafkasya'da takip olunan ticarî politikanın, Türk Panislâmist planları açısından ciddi bir Alman-Türk anlaşmazlığı oluşturduğu da başka kaynaklardan bildiriliyordu. Türk Hükümeti, Brest-Litowsk Muahedesi'nin sınırlarını aşan, Doğu Kafkasya'daki geniş isteklerini, 1914 senesinde Almanya Sefiri von Wangenheim'in, gerçek olduğu şüpheli bir yazılı belgesine dayandırıyordu. Türk Hükümeti'nin bu belgede, savaşa girmesinin karşılığı olarak Batum, Kars ve Ardahan'ın kendisine verileceğinin vaat edildiğini söylüyor ve Rusya'nın çöküşünden sonra ise daha esaslı ve geniş bir yayılma yapacağı manasını çıkarıyordu.

Siyasî olarak bu çalışmaların yapılması kabul edilse bile, bunun için gerekli askerî gücün oraya tahsisinin, Türk devletinin varlığının tehlike altında bulunduğu iki Türk cephesine yeteri kadar takviye gönderilmediği sürece, Türk Başkomutanlığı tarafından kayıtsız şartsız reddedilmesi gerekecekti.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye ne Doğu Kafkasya'da ve ne de Azerbaycan'da her hangi bir düşman taarruzuyla tehdit edilmemişti. İran'ın kuzeyinde İngilizlere karşı, Bağdat ile Musul arasındaki Türk cephesinin yükünü hafifletme ihtimali olan yeni bir cephe açılmasının için uygun zaman değildi.

Her ikisi de çok iyi bağlantı hatlarına dayandırılan Filistin ile Irak'taki İngiliz harekâtı; içerilere doğru ortak bir tesir yapmak için birbirine yakın istikametlerde icra ediliyordu.

Musul'daki ikinci derecede olan cepheye nihaî veya ciddi bir tesir yapılması -Türk imkânlarının sınırlı olması yüzünden- dışarıda kalan Kafkasya ve İran'ın bakımsız arazisi boyunca uzayan, uçsuz bucaksız bir irtibat hattıyla mümkün olamazdı. Böyle bir hareket daha en başından başarısızlığa mahkûmdu.

Türkiye'de siyasî hedeflerin askerî kararlara tabi olması ve bunun için de öncelikle Genel Karargâh'ın askerî başarılarla serbest hareket edebilme imkânı kazanması gerekti.

F. Ordular Grubu'nun (Yıldırım) cephesindeki durum sürekli ciddileşmekteydi. Her taraftan, birliklerin tamamen yorgun ve halsiz düştüğüne ve koşum ve mekkâre hayvanlarının gittikçe bitkin bir hâle geldiğine dair kötü haberler geliyordu. Hayvanların hâli, çok fazla önem verilmesi gereken ciddi bir durumdu; çünkü ordunun hareket kabiliyeti buna bağlıydı. Birkaç aydan beri günlük ancak 1-1,5 kg.'dan ibaret tamamen yetersiz yem alabilen -o da tabii varsa- ve çok defa susuzluktan da eziyet çeken hayvanlar; yüzlercesi birden olmak üzere her üç orduda telef olmaktaydı. Bundan başka Mayıs'tan beri yakıcı sıcaklar dolayısıyla artık otlak da kalmamıştı.

Bazı batarya ve topların, geceleyin birkaç yüz adım uzaktaki bir yere mevzi değiştirmeleri için verdiğim emrin yerine getirilmesinde büyük zorluklarla karşılaşılmıştı. Çünkü koşum hayvanlarının büyük kısmı, artık yokuş yukarı veya engebeli arazide topları çekemiyorlardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu durum karşısında Enver Paşa'nın 4 Eylül tarihli bir yazıyla Filistin Cephesi'nin savunulması tarzı için taktik açıdan nasihatlerde bulunması, gerek ordu komutanlarına ve gerek bana garip bir tesir yapmıştı. Ne kendisi ve ne de ona yakın olan subaylardan birisi bizim cephemizdeki piyade mevzilerini hiçbir zaman görmemişlerdi.

7 Eylül tarihiyle verdiğim cevapta bahsedilen nasihatlerin birçok aydan beri cephede uygulanmış ve dikkate alınmış olduğunu, daha önce de kendisine defalarca arz edilmiş olduğu üzere Ordular Grubu birliklerinin özellikle piyadesinin çok azalmış olduğunu bildirdim.

Enver Paşa, 11 Eylül tarihli bir telgrafıyla Ordular Grubu için yeniden mümkün olan her türlü yardımın yapılacağı vaadinde bulundu. Fakat bu vaatlerin biri bile yerine getirilmedi.

Türk cephesine karşı 19 Eylül'de büyük ve nihaî İngiliz taarruzunun başladığı andaki durumu göstermek için denizle Şeria arasındaki cephede bulunan büyükçe birliklerin önce 15 Mart'ta ve sonra 15 Eylül'de bulundukları hâli aşağıda veriyorum:

Bu tertip ve düzenleme gösteriyordu ki; elde mevcut bulunan 10 piyade tümeninden sekizi, altı ayı aşkın bir süreden beri hiç değiştirilmeden cephenin birinci hattında bulunuyordu. Değişiklik yapılamamasının sebepleri arasında Filistin'in iklimi de bulundurulmalıdır. Bundan başka şunu da gösteriyordu ki; 8. Ordu'ya ait olan ve yaklaşık 1100 tüfek kuvvetinde bulunan 46. Tümen'den başka Eylül ayı ortasında ne ordularda ne de Ordular Grubu'nun emri altında ihtiyat olarak bir tümen mevcuttu.

Türk tümenlerinden her biri ortalama olarak yaklaşık 1300 tüfek kuvvetindeydi. Taburların mevcudu -her tümende 9 tabur vardı- ancak 130 ila 150 tüfeğe ulaşıyordu. Bazı taburlar 180 tüfeğe kadar yükseltilmişti; fakat diğer bazı taburlar da hastalık vesaire sebepler dolayısıyla yaklaşık ancak 100 ere sahipti.

Geride meydana gelen firarların çokluğu son haftalarda endişe verici bir dereceye ulaşmıştı. 8. Ordu'da firarilerin sayısı, 15

Levent Şahverdi Arşivi

Ağustos'tan 14 Eylül'e kadar yaklaşık 1100 kişiye varmıştı. Bitaraflar yakalandıkları zaman daima, yerlerli derecede giyecek alamadıklarından, çamaşırları, ayakkabıları, olmadığından ve elbiseleri-nin yırtılmış olduğundan şikâyet ederlerdi.

Alay hâlinde teşkilatlandırılmış olan Türk süvarilerinin sayısı toplam 1200 kişi kadardı. Bunların hayvanları koşum ve mekkâre hayvanlarına kıyasla daha iyice bir haldeydiler.

Tepeçu, genel olarak iyi idi; fakat koşum hayvanlarının yukarıda bahsedilen hâllerinden dolayı, artık büyük menafeler için hareket kabiliyetinden mahrumdular.

4. Ordu'nun Şeria'daki cephesine karşı 4 Mayıs'tan beri artık büyük taarruzlar yapılmadığından bu cephenin hâli biraz daha müsaitti. Bu ordunun asi Arapların taarruzlarıyla son haftalarda sürekli olarak şiddetli baskı altında bulunan Hicaz Demiryolu Hattı'ndaki cephesini takviye için ordu emrine verilmiş olan Tümen'e ait 12. Piyade Alayı'nın ilk ulaşan iki taburu Maan'a edildi.

Deniz İle Şeria Arasındaki Türk Birlikleri

Tümenlerin numaralarına göre düzenlenmişti

15 Mart 1918

1. Tümen: Nablus yolunun batısında

7. Tümen: Mecdel Yaba civarında

11. Tümen: Nablus yolu üzerinde

16. Tümen: Zerta'nın güneyinde

19. Tümen: Sahil mıntıkasında

20. Tümen: Sahil mıntıkasında

24 Tümen: Kubalak'ta ihtiyata alınmıştı

26. Tümen: Nablus yolunun doğusun

Levent Şahverdi Arşivi

46. Tümen: Bica'nın güneyindeki bu tümen o zaman dört tabur kuvvetindeydi*

53. Tümen: El-Fasıl'ın güneyinde

3. Süvari Tümeni: Sol kanat bölgesindeki piyadelerin arasında

Kafkas Süvari Tugayı: İhtiyat olarak sahil kesiminde

İhtiyatlar: 24. Tümen ve Kafkas Süvari Tugayı

15 Eylül 1918

1. Tümen: Eski yerinde

7. Tümen: Sahil muntıkasında

11. Tümen: Eski yerinde

16. Tümen: Eski yerinde

19. Tümen: 7. Tümen ile yer değiştirmiştir

20. Tümen: Eski yerinde

24 Tümen: Şeria vadisinin batı sahilinde mevzie sokulmuştur

26. Tümen: Eski yerinde

46. Tümen: Felâhiye civarında 8. Ordu'nun ihtiyatı

53. Tümen: Eski yerinde

3. Süvari Tümeni: Şeria vadisinde

Kafkas Süvari Tugayı: Şeria'nın doğu sahilinde

İhtiyatlar: 46. Tümen

Bütün bu tümenler (46. Tümen hariç) -yani 1., 7., 11., 16., 19., 20., 26. ve 53.- altı ayı aşkın bir süreden beri değiştirilmeden cephede duruyorlardı. Altı aydan beri yeni gelmiş tümen hiç yoktu. Sadece 7. Ordu'nun takviyesi için 16 Haziran'da tahsis edilmiş olan 37. Kafkas Tümeni nden 15 Eylül'e kadar dört tabur ulaşmıştı.

---

* Bu tümen, Haris güneyindeydi ve birliklerinin üçte biri Şeria'nın doğusunda bulunuyordu. (t.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

Açıklamalar:

1- Alman muharip birliklerinden 15 Mart ile 15 Eylül arasındaki süre içinde aşağıdaki birlikler gelmişti:

146. Piyade Alayı: 4. Ordu emrinde

205. İstihkâm Bölüğü: 4. Ordu emrinde

11 Numaralı İhtiyat Avcı Taburu: Ordular Grubu'nun ihtiyatıydı; ancak gelişinden kısa bir süre sonra tekrar İstanbul'a gönderilmiştir

Sonradan iki Alman bataryası ile koşumları Mart ve Nisan aylarında Türkiye'den sağlanan Alman Asya Kolu'nun topçusu da Ordular Grubu'na katılmıştı.

Asya Kolu'ndan, 703. Piyade Taburu 15 Mart'ta Şeria'nın doğu sahilinde Tufeyle müfrezesinde bulunuyordu. Fakat o sırada tekrar karargâhı Azzun'da olan Asya Kolu'na gönderildi.

2- 19 Eylül'de taarruza uğramış olan 4. Ordu, 25 Eylül'de bir grubu ile Şeria cephesinde, diğer grubu ile Hicaz Demiryolu Hattı'nda bulunuyordu. Bu ana kadar, kendisini takviye için tahsis edilmiş olan 47. Tümen'in ancak dört taburu emri altına girmişti.

3- 1 Nisan'dan 31 Ağustos'a kadar ikmal eri olarak Ordular Grubu'na İstanbul'dan 3559 er gönderilmişti.

Yaklaşık 6.160 ere ulaşan diğer bir ikmal askeri, gelen birkaç taburun lağvedilerek dağıtılması ve yine memleket içinde bulunan bazı birliklerin lağvedilmesi suretiyle ve biraz da yerli Arap eri ile elde edilmişti.

Ordular Grubu'nda bulunan toplam altı Alman taburuna - üçü Asya Kolu'ndan, üçü de 146. Piyade Alayı'ndan- Alman batı cephesinin çok ihtiyaç duyması üzerine 1918 İlkbaharından beri artık Almanya'dan hiç ikmal eri gönderilememişti.

Hâlbuki muharebe zayiatından ve birçok hastalıktan dolayı bu taburların mevcudu önemli ölçüde azalmıştı.

Filistin Cephesi'ndeki Alman havacıları, yazın İngilizlere karşı çok zor bir durumda bulunuyorlardı. Alman uçakları, İngilizle-

Levent Şahverdi Arşivi

rin son sistem uçaklarına karşı yükselme kabiliyeti ve hız bakımından ciddi bir şekilde aşağıda bulunuyorlardı. İki defa ulaşmış olan uçak ikmal takımları teslim alındığında tamamen kullanılamaz halde çıktılar. Alman batı cephesinin uçaklara olan fazlasıyla ihtiyacı, buranın uçak bakımından ikmalini sekteye uğratıyordu.

Fevkalade mükemmel olan uçak filosu ilkbahara kadar 59 pilot ve râsıd (gözcü) kaybetmişti. Onun için düşmana karşı hava (uçak) keşfi Eylül ayının büyük kısmında durma noktasına gelmişti. Alman uçakları gözükür gözükmez, sayıca üstün İngiliz hava kuvvetleri tarafından öyle bir taarruza uğruyorlardı ki keşif yapmak imkânsız bir hâle geliyordu.

8. Ordu'nun sol kanat grubu komutanı Albay von Oppen, 3 Eylül'de, Azzun'da süregelen başarısız hava muharebelerini seyreden birliklerin zaten çökmüş olan morallerini daha fazla bozmamak için kendi cephesinde hava keşfi yapılmasına son verilmesini benden rica etmişti.

Hava birliği komutanının raporuna göre, Ordular Grubu emrinde 19 Eylül'de, düşmana karşı kullanılmaya elverişli ancak beş uçak vardı.

8. Ordu Komutanlığı, o zaman düşmanın sahil kesiminde bir taarruzu hâlinde -emri altında iki piyade alayı bulunan- 16. Tümen'i oraya getirmeyi düşünmüştü. Bu durumda 16. Tümen'in yaklaşık 7 km. genişliğindeki cephesini Asya Kolu tutacaktı.

Kendi zayıf birlikleriyle bu bölgenin tutulmasının imkânsızlığı hakkında Albay von Oppen'in raporu göz ardı edilse bile, tümenin çok geç -yani iş işten geçtikten sonra- gelebileceği de önceden hesaplanmalıydı. Tümen, hatta taarruz başlamadan önce Zerta civarında hazır halde bulundurulsa bile, Kalkiliye civarındaki sahil kesimi sınırlarına kadar olan yaklaşık 16 km'lik mesafeyi yürüyüşle geçmesi gerekecekti.

Birbirine bitişik mıntıkalara gerektiğinde yardım edebilmek için elde bulundurulması gerekli olan ihtiyat birlikleri, aslında

Levent Şahverdi Arşivi

çok geniş olan tümen cephelerinde birinci hatlar zayıf olarak tutularak ve boşluklar makineli tüfeklerle doldurulmak suretiyle asker tasarrufunda bulunularak sağlanmaya çalışıldı. Şimdiye kadar hep bu usule göre hareket edilmişti ve bu hareket tarzının doğruluğu ispat edilmişti. Derinliğine bölünmenin hâlen yegâne uygulanabilir tarzı bundan ibaretti.*

Sağ cenahla, Taberiye Gölü hizasına; merkezle ve sol cenahla Yermuk vadisine doğru bir cepheye kendiliğimizden çekilmek fikrini, Eylül ayı başında bir hayli düşünüp göz önünde bulundurmuştum. Fakat -Filistin'in elde tutulması için Enver'in verdiği emir göz ardı edilse bile- o zaman bütün Hicaz Demiryolu Hattı ve Dera'nın güneyindeki Şeria'nın doğu kesiminin terk edilmesi gerekecek ve Arap isyanının ordu gerilerinde de yayılmasına engel olunamayacaktı.

Diğer taraftan da Türk askerlerinin yürüyüş kabiliyetinin azlığına ve bütün koşum hayvanlarının da hareket kudretinin çok fazla azalmış olması sebebiyle, mevzilerde kalıp son ana kadar direnmenin, moralleri sarsılmış olan Türk birlikleriyle uzun bir geri çekilme hareketi yapmaktan daha ümit verici olduğuna karar verdim**. Muharebeye elverişli birliklerden oluşan derinlik kademe tertibatının olmaması, gerilerde himaye mevzileri kurulmasını imkânsız kıldığından -en sonunda cephenin düşmesine de sebep olduğu üzere- geri çekilme için de gayet tehlikeli bir hâldi. Ben bir noktada yanılmıştım. Şöyle ki; birliklerin tek tek ve adım adım geriye çekileceğini farz ediyordum. Toptan, bir tümenlik eksilmeler olabileceğini zannetmiyordum. Bütün savaş esnasında böyle bir hâlin meydana geldiğini, emrim altında bulunmuş olan Türk birlikleri ile şimdiye kadar yalnız bir taarruzda -yani 14

---

* Cephelerdeki birinci hattın mutlak surette muhafazası ordulardan ve birliklerden talep olunduğundan, birlikler de mecburen varını yoğunu -Liman von Sanders'in buradaki iddiasına rağmen- birinci hatta bulunduruyordu. Bu yüzden geride ihtiyatları da yok gibiydi. (t.h.n)

** Felâketi artıran ve ordunun sonunu getiren de işte bu karar oldu. (t.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

Temmuz'da- görmüş, fakat hiçbir zaman savunma yapılırken görmemiştim.

17 Eylül'de, Hint bölüğünde çavuş olan bir asker sahil mıntıkasındaki sağ kanat grubuna sığınmış ve düşmanın 19 Eylül'de başlayacak büyük bir taarruza hazırlandığını ve kendisinin bundan kurtulmak için kaçtığını söyledi.

Aynı gün, Dera'nın kuzey ve güneyinde demiryolu hattının, çeşitli yerlerinden kuvvetli Arap birlikleri tarafından tehdit edilmekte olduğu ve daha şimdiden bazı yerlerinde tahribat yapıldığı haber verildi.

Bizim biricik ulaşım yolumuzun üzerindeki bu taarruzların ciddi muharebelere başlangıç oluşturduğunu hemen anladım. Bunun üzerine Hayfa'daki Binbaşı Blell'in depo alayından her ihtimale karşı alıkoymuş olduğum 300 er kuvvetinde iki bölüğe silah başı ettirerek aynı günün akşamı trenle Dera'ya hareket ettirdim. Şam'da bulunan bütün Alman subay ve erlerini de toplamak ve vakit kaybetmeksizin Dera'ya göndermek üzere 4. Ordu'ya emir verdim. Kısa bir süre önce Ordular Grubu emrine girmiş olan Binbaşı Willmer Dera'da komutayı üstlendi.

Sonraki günlerde Dera civarında demiryolu hattı tahribi engellenemedi; çünkü sayıca çok fazla ve hareket kabiliyeti yüksek asi Arap kuvvetleri, İngiliz zırhlı otomobilleri ve uçaklarıyla donatılmış olarak yeniden hattın çeşitli yerlerinde ani bir şekilde ortaya çıkıyor ve patlayıcı maddelerle tahribat yapıyorlardı. Ancak Alman demiryolu birliklerinin yorulmak bilmez gayretleri sonucu olarak demiryolu hattı her seferinde kullanılabilecek duruma getiriliyordu. Aynı zamanda, önceden Müzeyrib civarında ve Müzeyrib ile Dera arasında Arapları geriye püskürtmüş olan Binbaşı Willmer'in birlikleri Dera civarında asayiş ve düzeni sağlamaktaydı.

8. Ordu 18 Eylül'de emri altında bulunan yegâne ihtiyat tümenini, yani 46. Tümen'i Ettire'de hazırlanmış bir mevzie, ileri hatta getirdi. Ben de kısa bir süre önce -bütün yaz boyunca Hayfa

Levent Şahverdi Arşivi

mevkiinin muhafazası için geride alıkonmuş olan- yaklaşık 500 er kuvvetindeki bir Arap piyade taburunu bu ordunun emrine verdim.

19 Eylül İngiliz Taarruzu

18/19 Eylül gecesi 7. Ordu'nun cephesinde şiddetli muharebeler başladı.

19 Eylül sabah saat 3.30'da 8. Ordu'nun sağ kanat grubunun bütün mevzilerine karşı, sahilden dağlara kadar, çok şiddetli bir topçu ateşi açıldı.

Gün ağarmasından biraz sonra, 7. ve 8. Ordu karargâhları ve bu orduların emri altında bulunan kolordu karargâhları üzerinde ve yine Afule'deki Ordular Grubu telefon santrali üzerinde İngiliz uçak filoları göründü. Bu filolar bahsedilen karargâhlarla santrale alçak uçuş yaparak bombalar attılar ve telefon tellerini kısmen tahrip ettiler. Sahil ile Şeria arasındaki bütün bölgede yalnız iki tane uçaksavar topu vardı -8. Ordu emrinde- ve bundan dolayı düşman uçaklarının bu görevi kolay bir iş demekti.

Bundan başka memleket içlerine giden telgraf hatlarının çeşitli yerlerde telleri, daha sabah vaktinde asi Araplar tarafından kesilmişti.

Tulkerem ile Nasıra arasındaki telefon ve telgraf bağlantısı sabah saat 7'ye doğru kesilmişti. 8. Ordu Komutanlığı'nın telsiz-telgraf istasyonu da artık arandığı hâlde cevap vermiyordu.

7. Ordu; sabah saat 9 ile 10 arasında, Albay von Oppen'in verdiği bilgiye dayanarak, sahil kesiminde sağ kanat grubu cephesinin yarıldığını ve kuvvetli düşman süvarisinin sahil boyunca kuzey istikametinde ilerlemekte olduğunu Nablus'tan bildirdi.

Derhâl 7. Ordu Komutanlığı vasıtasıyla Albay von Oppen'e, kullanabileceği bütün vasıtalarla Kalkiliye civarındaki şose yol ve demiryolu istikametinde sahil bölgesine yürümesi ve muharebeye girmesi emrini verdim. Albay von Oppen, bu emri almadan önce kendiliğinden aynı şekilde harekete geçerek üç tabur ile iki süvari

Levent Şahverdi Arşivi

bölüğünü Kalkiliye ve Felâhiye istikametinde yürüyüşe geçirdiğini bildirdi.

Sonradan anlaşıldığı üzere; İngilizler sabah saat 7'den önce sahil kesiminin batı kısmını, ciddi bir direnmeyle karşılaşmaksızın yarmışlardı. Daha o sırada Ettire batısındaki tepeyi de işgal etmişler ve oraya birçok makineli tüfek yerleştirmişlerdi. Ettire civarında, Binbaşı Tiler komutasındaki zayıf 46. Tümen, etkili bir şekilde direnmiş ve düşmanın ileri hareketini bir süreliğine durdurmuştu. Bu tümenin çoğu kısa bir sürede erimişti. Tümenin tek Alman alayı komutanı olan Binbaşı Pfeiffer burada kahramanca savaşarak öldü.

Sahil bölgesinin batısında bulunmakta olan 7. Tümen'in ve ona bitişik olan 20. Tümen'e ait iki piyade alayının tamamen ve süratle bozulup dağılmasının sebepleri bugüne kadar hâlâ lâyıkıyla anlaşılamamıştır. Geniş bir cephe hattı için bu birlikler her ne kadar son derece zayıf idiyseler de yine şimdiye kadar geçen muharebelerde iyi mukavemet bir sebat gösterebilmişlerdi. Bu sefer iki saatlik çok şiddetli bir topçu ateşinden sonra ve düşman piyade hücumu başlamadan tamamen ortadan kaybolmuşlardı. Bu birliklerde savaşma isteği artık hiçbir şekilde kalmadığı açıktır. Bundan sonraki geri çekilme sırasında da bu tümenlerden ne subay ve ne de en küçük bir parça bile göremedim.

Albay von Oppen'e verilen, yukarıda bahsedilen emirden sonra Nasıra'daki Ordular Grubu ile Nablus arasında yaklaşık iki saat için telefon ve telgraf bağlantısı kesilmişti. Bu yüzden yukarıda anlatılan olayların ayrıntılarından ve olup bitenden haberdar olamadık. 7., 20. ve 46. Tümenlerin gerilerde hazırlanmış olan mevzilere çekilmekte oldukları farz ve kabul olundu.

Hayfa komutanına, düşman süvarisi sahil boyunca ilerlemekte olduğundan, birliklerini silah başı etmesi emri verildi.

Aşağıda anlatılan olaylar, daha sonra yavaş yavaş anlaşıldı:

Sahil kesimine bitişik olarak Kefer Kasım civarında bulunmakta olan ve bulunduğu mevkiden düşmanın yarma hareketi

Levent Şahverdi Arşivi

gözetlenebilen, sol kanat grubuna bağlı 19. Tümen de çok çabuk metanetini ve direnme gücünü kaybetmişti. Bu tümenin cephede bulunmakta olan 57. ve 77. Piyade Alayları, hiçbir taarruza uğramadan veya her hangi bir taraftan emir almadan kendiliğinden mevzilerini terk ederek geriye çekilmişlerdi. Albay von Oppen bunlara hemen bir cephe hattı kurmaları için emir göndermiş; fakat başıbozuk bir hâlde yapılan ricat yüzünden daha önce erlerin bir kısmı birliklerini terk etmişlerdi.

Daha sabah saat 10'a doğru İngiliz süvarisi, zırhlı otomobillerle birlikte demiryolu hattının doğusunda Habile ve Kalkiliye civarındaki cepheyi de yarmış ve kuzeye doğru ilerlemekteydi.

Albay von Oppen tarafından 8. Ordu'nun bütün sol kanat grubu, aylarca elde tutulmuş olan mevzilerinden hemen Kefer Tilet tepelerine kadar geriye çekilmek zorunda kalındı. Sahil kesiminde artık hemen hiç direnme gösterilemediği ve bu yüzden grubun sağ yarının her türlü düşman tesirine açık olduğu ortadaydı.

Öğle vakti saat 12'den biraz sonra Nasıra ile Nablus arasındaki bağlantı tekrar kurulduğu zaman düşmanın, sahil kesiminin her yerinden süratle ilerlemiş olduğu ve görünüşe göre 8. Ordu birliklerinin Tulkerem'den Anebeta yönünde çekilmekte olduğu haberi geldi. Bu habere göre; birçok topçu kaybedilmiş, Tulkerem'deki 8. Ordu Komutanlığı ile artık bağlantı kurulamamaktaydı.

7. Ordu Komutanlığı, şimdiye kadar kendi cephesindeki düşman taarruzlarının esas itibarıyla püskürtüldüğünü; fakat şimdi Albay von Oppen'in birlikleri ile irtibat sağlamak için, 3. Kolordu ile gerideki mevzilere çekileceğini bildirdi. Bu kararı onayladım ve 7. Ordu Komutanlığına 110. Piyade Alayı'nın Nablus civarında ordu emrinde bulunmakta olan taburunu ve daha başka elde edilebilecek kuvvetleri Anebeta'ya -oradaki vadiyi kapamak üzere- yürüyüşe geçirmesini emrettim.

Levent Şahverdi Arşivi

Anebeta önemli bir noktaydı; çünkü çıplak ve taşlık tepeler orada her iki yönden yola çok yaklaşmaktadır. Bu şekilde oluşan dar yol (geçit) zayıf kuvvetlerle de mükemmel bir şekilde tıkanabilirdi. Anebeta ve iki tarafındaki tepeler elde tutulduğu müddetçe Albay von Oppen'in sol kanat grubu için -bir geri çekilme durumunda- Mesudiye üzerinden doğrudan doğruya kuzeye dönük olan arka yol açık kalabilecekti. Eski sahil bölgesinin tümenleri hakkında en küçük bir haber alınamadığından, hiçbir emir ve tertibat almak mümkün değildi.

Salt'ta bulunan 4. Ordu Komutanlığı, durum hakkında tarafımdan haberdar edildi ve Şeria'daki 3. Süvari Tümeni'nden bir alayın derhal 7. Ordu emrine verilmesi 4. Ordu'ya emredildi. Ordu Komutanlığı kendi cephesinde yalnız hafif muharebeler yapılmakta olduğunu bildiriyordu. Şeria'nın batısındaki 24. Tümen taarruza uğramış; ancak şimdiye kadar çok az arazi kaybetmişti.

Sahil kesiminde cepheyi yarıp geçmiş olan düşman süvarisinin sahilden kuzeydoğu istikametinde 8. Ordu'nun geri çekilme yoluna düşme tehlikesi mevcut olduğundan, öğleden sonra saat 12.30'da Ordular Grubu'nun istihkâm müfettişi Binbaşı Frey'e hemen Lecun Geçiti'ni tutması emrini verdim. Bu maksatla onun emrine Würth von Würthenau Depo Alayı'nın elde kalan kısımlarını ve Nasıra ve civarında elde edebildiğim menzil jandarmasını, toplam altı bölük ile 12 makineli tüfek olarak verdim ve hemen Afule üzerinden Lecun'a hareket etmesini bildirdim. Binbaşı von Frey'in hareketinden sonra birlik olarak Nasıra'da bana kalan tek kuvvet Würth von Würthenau Depo Alayı'nın eğitim kadrosu ile beraber 150 Arap eri kuvvetindeki bakiyesiydi. Ordular Grubu'nun karargâh muhafızları zaten daha önce cepheye sokulmuşlardı.

7. Ordu Komutanlığı öğleden sonra, 110. Piyade Alayı taburunun Anebeta'ya doğru yürüyüşe geçtiğini bildiriyordu ve geride tutulan bütün taburlara 7. Ordu'nun, taarruza uğrayan kendi cephelerinde şiddetle ihtiyacı olduğundan; başka birlik gönder-

Levent Şahverdi Arşivi

mesine imkân olmadığını da ilâve ediyordu. Yine 7. Ordu, 8. Ordu Komutanlığının Anebeta civarına ulaştığını ve 46. Tümen'den bazı zayıf birliklerin bu karargâh emrinde olduğunu ve Albay von Oppen grubunun cephede baskı altında olduğunu ve özellikle sahil kesiminden sağ yanına doğru yönelen düşman birlikleri tarafından tehlikeye maruz kaldığını bildiriyordu.

Öğleden sonra saat 3.30'a doğru 7. Ordu'ya telgrafla bundan sonra tekrar genel bir çekilme yapılması durumunda ne yapılacağına dair direktifler verdim. 7. Ordu Komutanlığı da bu direktifleri Salt'taki 4. Ordu'ya aynen ve harfi harfine ve Anebeta'daki 8. Ordu Komutanlığı'na ise içerik olarak bildirecekti. Bu direktiflerde, 7. Ordu'nun Beytülhasan üzerinden Bisan'a giden yoldan çekileceği, von Oppen grubunun Mesudiye üzerinden Cenin'e çekileceği ve 4. Ordu'nun da öncelikle Zerka vadisi istikametini alacağı emrediliyordu. Ordular Grubu Karargâhı şimdilik Nasıra'da kalıyordu. 7. Ordu'ya Oppen grubunun erzak ve cephanesinin sağlamasını da üstlenmesi emredildi.

Akşama doğru 7. Ordu Komutanlığı 3. ve 20. Kolorduların geriye doğru bir defa daha mevzi değiştirmeye mecbur kaldıklarını bildirdi.

Oppen grubu için -yaz başında inşa edilmiş olan- Azzun-Deyr-i Şeref yolunun yandan her türlü baskıya maruz kalmasına rağmen açık kalacağı ümit olunabilirdi. Deyr-i Şeref civarında, Nablus'tan gelen vadideki yoldan kuzeye, Cenin'e giden yol ayrılıyordu.

8. Ordu Türk birliklerinde -16. Tümen'dan başka- ortaya çıkan bozgunluğun, gelen haberlerden daha da kötü olduğu Ordular Grubunca ancak birkaç gün sonra öğrenilebildi. 19 Eylül öğleden sonra hâlâ Grup Karargâhınca sahil bölgesi birliklerinin, daha gerilerde düşman süvarisine karşı koyduğu ve ancak geçici olarak bizimle bağlantı kuramadığı ümit olunuyordu. Uçaklarımızın bir kere olsun savaş alanlarında ve geri çekilme yolları üzerinde olup bitenleri keşf ve ihbar için yardım edememeleri, sabahtan beri

Levent Şahverdi Arşivi

Ordular Grubunca büyük bir eksiklik olarak hissedilmiş, üzüntü ve esef verici bir durumdu.

Aslında daha 19 Eylül öğleden sonraki saatler içinde Mesudiye'den Cenin'e giden yol, geriye çekilen ağırlıklar ve ve 8. Ordu'nun firarileri ile dolmuştu. Firarilerin büyük çoğunluğu, Türk karargâhlarının çok sayıdaki erleri ve Türk menzil teşkilatı mensuplarıydı. Bu karargâhların ve menzil teşkilatlarının inanılmayacak sayıdaki erleri, normal zamanda hiç ortalıkta görülmezdi. Aynı şekilde Tulkerem'den Anebeta'ya giden yol ile bu yolun her iki tarafındaki sırtlar üzerinden giden patikalar uzun firari kollarıyla kaplıydı. Yarım saatte bir değişen İngiliz uçak filolarının çok alçaktan devam eden bomba hücumları yolların üstünü derhal insan ve hayvan cesetleri ve nakliye vasıtaları enkazı ile doldurdu. Bu başıboş, dizginsiz güruhtan hiç olmazsa lokal bir şekilde dağınık küçük birlikler kurularak bir mukavemet oluşturmak için bazı subayların sayısız teşebbüsleri, yalnız kendi canını kurtarmayı düşünen insanların ilgisizliği karşısında hiçbir sonuç vermedi. 8. Ordu'nun sağ kanat grubundaki gerçek durum buydu!

Sahil bölgesinde Alman birliği yoktu. Almanlardan, telsiz-telgraf istasyonlarında, telgraf, telefon, demiryolu, kuyucu müfrezeleri, seyyar hastaneler vs. gibi yerlerde görev yapan ve Türk birlikleri arasına dağıtılmış olan pek çok küçük müfreze genellikle Anebeta istikametine veyahut Cenin'e giden yol üzerinde Sille'ye yürümeye çalışmışlardı. Fakat yalnızca küçük bir kısmı kurtulmaya muvaffak olabildi.

Oppen'in sol kanat grubunda ise durum tamamen başka bir şekilde ortaya çıktı. Orada Alman Asya Kolu ve 16. Tümen ve özellikle bu tümenin 125. Piyade Alayı, sağ yanlarına karşı gittikçe şiddetleşen baskıya rağmen, metanetlerini hiç kaybetmeden tepeden tepeye, gece karanlığı basıncaya kadar kahramanca mücadele ettiler.

Aynı şekilde, 7. Ordu'nun ve Şeria vadisindeki 24. Tümen'in geri çekilme harekâtı mıntıkadan mıntıkaya düzenli bir şekilde

Levent Şahverdi Arşivi

yapıldı. Geride nispeten biraz kuvvetli birlik olmuş olsaydı, burada durumun eski hâline getirilebileceği şüphesizdi. Birlikler çarpıştıkları yerlerde, zayıf bulunmalarına rağmen İngilizleri her yerde durdurdular ve İngilizler ilerleyebilmek için yeni taarruzlar tertiplemek zorunda kaldılar.

Ancak 19 Eylül'de 7. ve 8. Orduların tamamen birinci hatta ve kuvvetlerine oranla fevkalade geniş olan cepheyi tutan tümenlerin gerisinde, muharebe birliklerinden tamamen yoksun 200 km'den fazla derinliği olan bir saha bulunuyordu. Bu saha içinde sadece iki depo alayının bakiyesi, kıymeti düşük az sayıda Alman ve çok sayıda Türk menzil birlikleri ile sayısız menzil noktaları, amele taburları, bundan başka görevlileriyle beraber uçak meydanları, otomobil kolları, depolar ve tamirhaneler, hastalarla dolu birçok seyyar hastane ve nekahathaneler ve sahil muhafazasına mahsus Arap taburları vardı ve son olarak da zayıf 2. Ordu'nun en ileri kısımları vardı.

19 Eylül akşamı Hayfa komutanı, Hayfa civarında uzaktan ve yakından düşmana dair hiçbir şey görülemediğini Nasıra'ya bildirdi.

8. Ordu Komutanlığı'ndan akşama kadar doğrudan doğruya bir tek rapor bile gelmemişti. Daha sonra anlaşıldı ki 8. Ordu Karargâhı sabahtan beri sahil kesimindeki tümenler ile telefon ve telgraf bağlantısına sahip değildi. Çünkü bütün teller ya kesilmiş veya tahrip edilmişti.

Albay von Oppen akşam kendi sağ kanadını daha fazla geriye kıvırdığını ve geceleyin Deyr-i Şeref istikametinde bir miktar daha geri çekileceğini bildirdi.

19 Eylül akşamı Nasıra'nın muhafazası için geceleyin mahallî emniyet tertibatı yani konak emniyet tertibatı alınmasını emrettim. Bunun için gerekli emniyet birliği, sabah saat 3'e kadar Alman büro çalışanlarından, emir erlerinden, otomobilcilerden, telgrafçılardan ve posta memurlarından tertip edilmiş olan bölükten; saat 3'ten sonra da Würth von Würthenau Depo Alayı'nın

Levent Şahverdi Arşivi

bakiyesinden oluşturuldu. Afule ve Hayfa'dan gelen yollar ve bu yolların yokuşları üzerinde Nasıra yaylasına kadar olan yerleri koruma altına alıp gözetleyeceklerdi.

Gece boyunca her hangi bir yerden esaslı ve öneme değer rapor gelmedi.

Nasıra Baskını

20 Eylül sabahı saat 5.30'da Nasıra şehrinin güney kesimindeki yollarda -ki Ordular Grubu Karargâhı'nın ve çalışma odalarının bulunduğu yerlerdi- yüksek sesle bağrışmalar ve silah başı komutları ve bunu takiben doğrudan doğruya piyade ve makineli tüfek ateşleri işitildi.

İngilizler, Ordular Grubu Karargâhı'nı kaldırmak yani esir almak için şehre girmişlerdi. Onların nasıl içeriye kadar geldikleri tamamen açıklık kazanmadı; çünkü Depo Alayı'nın güvenliği sağlamakla görevli emniyet birlikleri geriye gelmemişti.

İngilizler; grup karargâhı olan Kazanova Oteli'nden yaklaşık 200 metre uzakta bulunan Germanya Oteli'ni işgal ve oradaki çok sayıda subay ve memuru esir almışlardı. Şehrin güney kesimindeki otomobil parkında çalışan çok sayıda otomobilci eri de onların eline düşmüştü. Şehri güneyden, doğudan ve batıdan kuşatan tepelerde kurulan İngiliz makineli tüfekleri faaliyete geçti ve subayların bile tüfek kullanmalarını gerektiren müthiş bir sokak muharebesi başladı. Daha önceden yazıcı ve emir erlerinden seçilerek oluşturulan karargâh muhafız bölüğü avcıları duvar ve çitler gerisinde mevzi aldı, diğer erler de pencere ve balkonlardan ateş açtılar.

Az sayıdaki bu erler kendilerini nispeten bir birlik hâline sokup Türk menzil erleri tarafından da takviye edilince şehrin batısında bulunan tepeleri olsun geri alabilmek için küçük müfrezeler gönderildi ve Depo Alayı'nın Nasıra'da bulunan geri kalan erleri de bu harekete katıldılar.

Levent Şahverdi Arşivi

Aradan çok geçmeden şehrin Taberiye istikametindeki çıkışının -hayret uyandıracak bir şekilde- açık bırakılmış olduğu haber verildi. Yol orada Fransız Darüleytamı'nı çok geçmeden, kıvrımlı bir şekilde ve dik bir meyille vadiye iniyordu. Bu yolun düşman tarafından birkaç süvari ve makineli tüfekle kapatılması çok kolaydı ve böyle yapılsaydı Nasıra'nın bütün çıkış yolları kapatılmış olurdu.

Baskının başlaması üzerinden çok geçmeden sokak muharebesinin gürültüsü arasında seyyar hastaneler, levazım ve idare heyetleri ve karargâhın doğrudan düşman ateşine maruz bulunmayan kısımları, hep bu yoldan Taberiye'ye doğru hareket ettirildiler.

Düşmanın kuvveti başlangıçta anlaşılamadı. Bütün kuvvetin yalnız birkaç süvari bölüğünden ibaret olduğu söyleniyordu. Benim kanaatime göre; makineli tüfek sayısındaki fazlalığa bakılırsa bu kuvvetin daha çok olması gerekir.

Fransız Darüleytamı doğusundaki telsiz-telgraf istasyonu; Nasıra'yı düşman kuşatmasından kurtaracak bir kuvvetin süratle gönderilmesini Hayfa'ya bildirdikten sonra, kendi personeli tarafından emir verilmeden tahrip edilmişti.

Daha sonra anlaşıldığına göre Nasıra'nın kuşatılmasıyla beraber Afule'deki telefon ve telgraf merkezi de İngilizler tarafından işgal edilmiş olduğundan baskının yapılışıyla beraber Ordular Grubu Karargâhı'nın, ordularla olan bağlantısı tamamen kesilmişti.

Nasıra'nın tamamen kuşatılarak İngilizlerin eline geçmesi ihtimali ve endişesi dolayısıyla sokak muharebeleri hengâmesinde yakılan önemli sayıda evrak dosyaları; karargâh için esef olunacak bir kayıptı.

İngilizler, Nasıra'nın batı tepelerinden yavaş yavaş ilerledikleri takdirde Taberiye yolunun da kapanması tehlikesine ve öğleden önce 8.30'da Kazanova Oteli civarında durumun değişmemiş olması dolayısıyla Fransız Darüleytam'ına doğru harekete geçe-

Levent Şahverdi Arşivi

rek orada Würth von Würthenau Depo Alayı'nın geri kalan erlerini buldum. Alay komutanına bütün erleriyle Darüleytam'ın yaklaşık bir km. batısından makineli tüfeklerle yaya olarak tepelere doğru ilerleyen İngiliz müfrezesine hemen taarruz etmesi emrini verdim.

Binbaşı Würth von Würthenau kuvveti, düşman tarafından çok fazla tahmin edilmiş olmalıdır ki; kısa bir süre sonra bir süvari bölüğü yedek atlarının ve yine çok geçmeden beş süvari bölüğü yedek atlarının toplanmakta olan avcı bölüklerine doğru dörtnala koştuklarını gördüm. Öğleden önce saat 10.30'a doğru düşman tugayı üç zırhlı otomobille batıya doğru çekilmeye ve bizim askerler onları takip ederek tepelerin eteklerine sarkmaya başladı. Düşman, Hayfa istikametinde uzayan tepeler gerisinde kayboldu. Yüksek bir yerde bulunan Darüleytam'dan, Afule İstasyonu'ndan verilen çok sayıda helyosta[15] işaretlerinin görünmesinden, Afule'nin de düşman eline geçmiş olduğu anlaşılıyordu.

İngilizlerin çekilmesini takiben Kazanova Oteli'ne tekrar gittiğim zaman Grup Karargâhı'nı boşaltılmış buldum. Düşman namına kimse görünmediği halde bazı askerler, hâlâ pencerelerden makineli tüfekle güney yönüne doğru ateş ediyordu. Karargâhta kalan erler ve dosyalarla birlikte yanmayan evrak vesaire birkaç kamyona yüklenerek Taberiye'ye gönderildi.

Grup Karargâhı subaylarını esir almak gayesiyle gece yürüyüşü yaparak -sonradan Yafa istikametinden geldikleri söylendi- cesur bir harekette bulunan İngiliz süvari tugayı hedefine ulaşamamıştı. Nasıra sokak muharebelerindeki kaybımız 43 kişiden ibaretti. İngilizler, şehre girdiklerinde aldıkları esirleri önceden Afule'ye göndermişler ve kendi yaralılarını geri çekilirken birlikte götürmüşlerdi.

Binbaşı von Würthenau'a artçılarıyla Taberiye üzerine çekilmesi için emir verdikten sonra Kâzım Paşa, Binbaşı Prigge ve

---

[15] Helyosta (Heliograph): Güneş ışınlarından faydalanmak suretiyle haberleşmeye yarayan, aynalı haberleşme cihazı. (h.n

Levent Şahverdi Arşivi

Süvari Yüzbaşısı Hecker ile birlikte, tahminen öğleden sonra 1.15'te Nasıra'yı terk ederek; arabalarla hicret eden birçok Türk ailesinin de dâhil olduğu ucu bucağı görünmeyen bir firari kolu yanından geçerek öğleden sonra saat 3.30'da Taberiye'ye ulaştım.

Şam'a Doğru Ricat

Taberiye'de Ordu Karargâhı'na mensup birçok subaya rastladım. Nasıra yolundan gelecek firarilerle dağılmış olanların hepsinin yakalanıp toplanarak savaş birliği halinde düzenlenmelerini emrettim. Bisan üzerinden Nablus ile bağlantı kurmak imkânı olmadığından, Taberiye'den Salt'ta bulunan 4. Ordu ile telefon vasıtasıyla irtibat kurmaya muvaffak oldum. 4. Ordu Komutanlığı'nın verdiği bilgiye göre; görülen şiddetli baskı üzerine Anebeta'nın maalesef terk edilmek zorunda kalındığı ve 8. Ordu bakiye birliklerinin Mesudiye'ye doğru geri çekildiği anlaşıldı. Daha sonra Alman Asya Kolu ile 16. Tümen'in de batıdan tazyik görmeleri ve düşmanın sürekli kuzeye doğru sarkmakta ve kuşatıcı bir şekilde ilerlemekte olması yüzünden El Fandak üzerinden doğuya doğru çekilmeye mecbur kaldıkları da bildiriliyordu. Bu çok kötü bir haberdi; çünkü bu durumda Cenin yolunun tarafımızdan tutulduğu hakkındaki ümidimiz kayboluyordu. Bundan başka 4. Ordu, Şeria Nehri doğusunda kayda değer bir muharebe faaliyeti olmadığını ve Maan ile Hicaz Demiryolu Hattı üzerinde bulunan birliklerin demiryolundan istifade ederek kuzeye çekilmekte olduklarını haber verdi.

4. Ordu'ya, artık kuzeydoğuya doğru hareketini ertelemesini ve geçiti muhafaza etmek üzere oraya mümkün olduğu kadar kuvvetli süvari birliklerinin gönderilmesini emrettim. Şeria'nın batı sahilinde, güneyden yani Beytülhasan, Tubas, Cenin ve Afule'den giden yollar Bisan'da Şeria'nın yaklaşık 6 km. kadar batısındaki yaklaşık 1,5 km'lik geniş ve düz bir sahada birleşirler. Samah'tan itibaren Şeria'nın akış yönünü güneye doğru takip eden demiryolu, Bisan'da keskin bir kavisle kuzeybatıya döner ve Afule üzerinden Hayfa'ya gider.

Levent Şahverdi Arşivi

Mümkün olduğu takdirde Bisan'a gitmek üzere Kurmay Başkanım Kâzım Paşa, Binbaşı Prigge ve Süvari Yüzbaşı Hecker ile birlikte hemen bir kamyona binerek Samah'a hareket ettim. Öğleden sonra saat 4.30'da Taberiye Gölü'nün güney kenarı ucundaki Samah İstasyonu'na ulaştığımız zaman kuvvetli bir İngiliz uçak filosu Samah'a taarruz ediyor ve istasyon mevkii etrafında yığılmış olan insan ve hayvanlara çok fazla zayiat verdiriyordu. Bisan ile telefon haberleşmesi mümkün olmayıp Samah-Bisan demiryolu bağlantısı da daha önceden kesilmişti.

Samah'ta en çok hayret ettiğim şey, Binbaşı Frey'i orada bulmam oldu. Binbaşı Frey, Lecun Geçiti'nin dün öğle vakti işgal edilmesi yönünde verilip sonradan vazgeçilen emri yerine getirmeye muvaffak olamadığını; çünkü daha geçite yaklaşamadan İngiliz süvarisinin orada mevzi almış olduğunu bana bildirdi. Birlikleri dağılmış veya esir düşmüştü. Elde tutulması son derece gerekli olan Samah'ın savunmasını üstlenmesini Binbaşı Frey'e emrettim. Bu iş için 60 Alman eri ile 200 Türk eri emrine verildi. Ben de kendisine yakında takviye edileceği ümidini verdim.

Taberiye'de en kıdemli subay olan Binbaşı Ludloff'a telefonla verdiğim emirde; Şeria Vadisi yukarı kısmında bulunan ve arasından Taberiye-Kuneytara-Şam yolu geçen Cisr-i Yakup geçitinin hemen bu akşam işgalini ve savunmaya elverişli hâle getirilmesini bildirdim. Savaşabilecek durumda olup toplanabilen bütün subaylar ve erler orada ve Taberiye mevkiinin savunulması için kullanılacaklar; savaşamayacak durumda olanlar ve firariler ile bütün arabalar hemen Şam'a gönderileceklerdi. Aynı zamanda Şam'ın Grup Karargâhı olması da kararlaştırıldı.

Şimdiki duruma göre bence verilmesi gerekli olan tek karar; çok açık olarak gerek Şeria Vadisi boyunca, gerek Şeria'nın doğusundaki arazide geri çekilmekte olan birliklerin, Samah'tan Dera'ya kadar Yermuk Vadisi bölgesinde geçici bir cephe oluştururken, Hule Gölü'nden Samah'a kadar olan Taberiye bölgesinin, ilerleyen düşman takibatına karşı her türlü imkân seferber edilerek savunulmasıydı.

Levent Şahverdi Arşivi

Gece yarısından sonra Samah'tan Dera'ya gittim. 21 Eylül sabah saat 7'de Dera'dan telefonla irtibat kurduğum 4. Ordu'dan; dün öğleden beri Şeria batısında meydana gelen olaylar hakkında çok az haber alabildiğini öğrendim. Nablus ile bağlantı tamamen kesilmişti. Verilen malumatta; 7. Ordu Karargâhı'nın Nablus'u terk ederek Beytülhasan istikametine çekildiği ve aynı yönde geri çekilen 7. Ordu birliklerinin kendilerini sürekli takip eden düşman uçaklarından çok zarar gördükleri beyan ediliyordu. 8. Ordu'nun sağ kanat grubu olan Albay von Oppen'in birliklerinden henüz hiçbir haber yoktu. Bu birlikler; -birkaç gün sonra anlaşıldığı üzere- 21 Eylül öğleden önce artçılarıyla Nablus'ta Deyr-i Şeref ve Havara üzerinden taarruz eden düşmanla muharebeye tutuşur, daha sonra öğleye doğru Ebel Dağı üzerinden tekrar kuzeye doğru geri çekilerek 22 Eylül'de Nablus'a ve oradan Bisan istikametinde Şeria'ya yürür.

4. Ordu Karargâhı'nın bildirdiğine göre; 3. Süvari Tümeni Bisan'a sevk edilmişti. 4. Ordu, Şeria Vadisi'nde 7. Ordu emrine aynı gün bir süvari alayının derhal gönderilmesi hakkındaki 19 Eylül'de verdiğim emri maalesef yerine getirmemişti. Kabiliyetli ve tecrübeli bir komutan olan Süvari Albayı Esat Bey'in yaralanması, aynı kudret ve meziyetle kendisine vekâlet eden Kurmay Yarbay Mahmut Bey'in -bilgim dâhilinde olmayarak- izinli olarak İstanbul'a gitmesi dolayısıyla sevk ve idaresi; karar alma ve uygulama yeteneğinden tamamen yoksun bir alay komutanı elinde kalan, iki alaydan oluşan 3. Süvari Tümeni Bisan'da hiçbir şekilde görevini yerine getirememiştir. Çok zayıf ve az sayıda İngiliz süvarisi tarafından işgal edilen Bisan'dan üzerine ateş açıldığını gören tümen komutanı, fevkalade önemli olan vazifesini terk ederek Şeria'nın doğusuna geçmiştir.

Dera'daki durum, Binbaşı Willmer'in ciddi ve kuşatıcı tedbirleri sayesinde oldukça emniyet altına alınmıştı. Willmer, bu bölgedeki Arapları emniyet ve itaat altına almış ve gayet becerikli bir subay olan Binbaşı Michaelis'i Dera'nın güneydoğusundaki Hicaz Demiryolu Hattı'nın savunmasıyla görevlendirmişti. Michaelis,

Levent Şahverdi Arşivi

hiç durmadan taarruz eden Araplarla bu mevkide muharebe ediyordu.

Binbaşı Willmer'in, 20 Eylül sabahı Amtaiyede'de olan Şerif Faysal'ı ele geçirme teşebbüsü, geceleyin gönderdiği keşif kolunun oraya ulaşmasından önce Araplar tarafından haberdar edilen Faysal'ın bulunduğu yeri terk etmesi dolayısıyla maalesef başarıyla neticelenememiştir.

Dera'dan Şeria doğusundaki arazide yapılacak ricat hakkında 4. Ordu'ya ayrıntılı talimat vermekle beraber bu talimatın, mümkün olan bütün vasıtalar ile 7. Ordu'ya ve yine mümkünse 8. Ordu'ya tebliğini emrettim. Geri çekilme hedefi olarak 4. Ordu'ya; Yermuk Vadisi demiryolunun Dera'dan İrbid hizasına kadar olan kısmı ve 7. Ordu ile -şayet hâlen mevcudiyeti varsa- 8. Ordu'ya; İrbid hizasından Samah'a kadar olan Yermuk Vadisi verilmişti. Yermuk Vadisi'ne paralel olarak onun güneyinden ve İrbid-Ramta üzerinden geçen yol, mümkün olduğu kadar uzun bir süre için artçı birliklerle tutulacaktı. Hatta 4. Ordu'ya birliklerini geri çekmekte artık daha fazla gecikmemesi tenbih olundu. Fakat maalesef 4. Ordu; düşmandan baskı görmediğinden, Maan'dan gelecek birlikleri beklediği için çok geç kaldı.

Diğer taraftan Hayfa Komutanlığı'na; oradaki birliklerin doğrudan doğruya Taberiye'ye giden yolu İngiliz süvarilerine karşı kendilerini açamadıkları takdirde önce sahil boyunca kuzeye hareket edip daha sonra Taberiye cephesine doğru çekilmeleri hakkında telsiz telgrafla haber verildi.

Bu sırada Samah'ta komutayı, Taberiye'de Grup Karargâh komutanı olan Yüzbaşı von Kaiserling üstlendi. Dera'dan Samah'a kadar -Samah dâhil- bütün Yermuk Vadisi mıntıkası ikinci bir emre kadar Binbaşı Willmer'in emrine verildi. Şeria doğusundan ricat eden birlikler trenle peyderpey geldikçe onların takviye için Samah ve Elhame'ye sevk edilme işi ona bırakıldı. Samah; Taberiye ve Yermuk cephelerinin birleşme noktasında bulunması dolayısıyla özel bir önem taşıyordu. 21 Eylül öğleden

Levent Şahverdi Arşivi

sonra; Samah doğusunda ilk istasyon olan Elhame civarındaki demiryolu köprüsünün, emri altında bulunduğu hiçbir komutandan emir almaksızın korkak bir subayın talimatıyla maalesef tahrip edildiği haber alındığından, gerekli tamiratın yapılması için mecburen emir verildi.

Mümkün olduğu kadar çok sayıda yiyecek ve giyeceğin trenle Dera'ya gönderilmesi konusunda da Şam'a gerekli emirleri verdim.

21 Eylül akşamı binlerce silahlı Dürzî, Havran dağlarından Dera'ya geldi. Şeyhleri, etrafında at oynatıp silah atarak ayin yaptıktan sonra Dera mutasarrıfı aracılığıyla benimle görüşmek istediklerini bildirdi. Dürzîler, şu anda kimin tarafında olacaklarına ve kiminle birleşeceklerine dair kesin bir karar vermemiştiler. Görüşme sırasında, yardımcı kuvvet verildiği takdirde kendilerinin bize hizmet ve yardıma hazır oldukları ortaya çıkmıştı. Elimde o aralık böyle bir kuvvet bulunmamakla beraber imkânlar elverir elvermez arzularını derhal yerine getireceğimi bildirdim. Dürzîler; şimdilik tarafsız kalacaklarını ve ricat eden birliklere hiçbir zarar vermeyeceklerini ve bir sonraki görüşmemezi başka bir güne ertelediler.

Geceleyin dört subay olarak ikamet ettiğimiz küçük bir eve, hemen her saat başı kendiliklerinden gelen Dürzîler, benimle ve maiyetimle çok alâkadar görünüyorlardı. Kaldığımız ev, Havran bölgesi için büyük sayılabilecek bir istasyon civarında oluşmuş kolonide bulunup asıl Dera şehri, bu istasyondan 2 km. daha güneyde ve yüksek yayla üzerindeydi. Köy sâkinleri ise özellikle Türk düşmanı olarak tanınmıştı.

Ertesi sabah bu ciddi ve düşünceli saatler içerisinde gülünç ve eğlenceli bir olay oldu ve Islah Heyeti'nden bir telgraf geldi. 19 Eylül'den beri bütün olup bitenler hakkında Türk Genel Karargâhı'na sürekli olarak verilen raporlara rağmen bu telgraf; İstanbul'un buradaki gerçek durumdan ne kadar az haberdar olduğunu ispat ediyordu. Bahsedilen telgrafla; 8 Ekim'de İstanbul'da

Levent Şahverdi Arşivi

yapılacak çuval koşusu yarışmasının ödüllerinden birisini vermek isteyip istemeyeceğim soruluyordu. Şu anda bir yarışmanın hiç sırası olmadığı ve özellikle haddinden fazla hayati önem taşıyan zor bir durumda olduğumuzu, çuval koşusu düzenlenmesini aklıma bile getirmemiş olduğumu herkes kabul eder.

Bu sabah 4. Ordu Komutanlığı'ndan, Salt'ı terk ederek İrbid istikametine doğru çekildiği haberi geldi. Bütün birliklerin ricatını himaye etmek üzere geri çekilme tamamlanana kadar Salt tepelerini elde bulundurmak ve daha sonra Ceraş üzerinden kuzeydoğuya doğru hareket etmek görevi 146. Piyade Alayı ile Yarbay von Hammerstein'e verilmişti.

Bu günlerde 7. Ordu ile 8. Ordu'nun bakiye birliklerinin Şeria'ya ve Şeria doğusuna doğru olan ricat harekâtı, -daha sonra anlaşıldığı üzere- çok fazla zayiatla gerçekleşmişti. Birlikler için artık geniş cephe ile geri çekilmek imkânı kalmayıp dağlık arazi içinden geçen dar Beytülhasan-Bisan yolunda tek kol düzenine geçmek mecburiyetinde kalır kalmaz, İngiliz uçak filosunun yürüyüş kollarına yönelttiği ardı arkası kesilmeyen taarruzlar çok büyük telefat verdirmiş ve birliklerin maneviyatını fazlasıyla bozmuştu. Savunmasız bir şekilde düşman uçaklarına hedef olmak duygusu, subay ve erler üzerinde çok kötü bir etki bırakıyordu. Düşman eline geçmekten kurtulmuş olan az sayıda topçu birlikleri ile kamyonlar ve diğer arabaların yolu; pek çok yerde parça parça olmuş araba, hayvan ve insanlar yüzünden kapanmış durumdaydı.

22 Eylül akşamı 8. Ordu komutanı tarafından, Bisan'ın batısındaki sırtların önüne ulaşan von Oppen birliklerine, uygulanması sonucunda felaket getirecek olan bir emir verilmişti. Albay von Oppen; Samah ile iki tarafındaki cepheyi takviye etmeyi sağlayacağı düşüncesiyle geceleyin Bisan-Şeria arasında çok kuvvetli olmayan düşman süvarisini kuzeye doğru yararak Samah üzerine yürümek niyetindeydi. Von Oppen; akşam saat 9'da 8. Ordu komutanı tarafından Şubaş Vadisi'ne çağrıldığı zaman, bahsedilen

Levent Şahverdi Arşivi

harekâta ait emirleri birliklerine vermiş bulunuyordu. Cevat Paşa, Albay von Oppen'in kararını kabul etmeyip ona Şeria üzerinden doğuya doğru çekilmesi emrini verdi. Elde bulundurulması 7. ve 4. Orduların emniyet ve selametle geri çekilmelerini sağlamak noktasından gerekli olan Samah ve Taberiye cephesi için - bahsedilen kararın uygulanması hâlinde- Albay von Oppen grubunun ne kadar önemli bir yardımı olacağı bugün anlaşılmıştır. 20 ila 22 Eylül günleri içinde Grup Karargâhı'ndan 4. Ordu vasıtasıyla 8. Ordu'ya tebliğ edilen emirlerden hiç birisinin bu orduya ulaşmadığı ve bunun sonucu olarak 8. Ordu komutanının, Ordular Grubu tarafından Taberiye cephesine genel durum açısından verilen fevkalade önemi kavrayamadığı anlaşıldı.

Bağlantı vasıtalarının işlememesi meselesi, bir Alman'ın görüşüne göre ancak yerleşim yerinin olmadığı bir memlekette yol bulunmaması, Avrupa ölçülerinde malzeme ve bağlantı vasıtalarının eksikliği ve bunlara ilâve olarak bölgede bulunan ahalinin hükümete karşı düşmanca tutumlarının göz önüne alınmasıyla izah edilebilir. Özellikle yerel halk genellikle silahlı bir halde olup sürekli subay, er ve küçük keşif kollarına baskınlar düzenliyordu. Bu askerlerden pek çoğu öldürülüyor; hatta Araplar tarafından parçalanıyordu. Elbiseleri soyulmuş darp ve hakarete uğramış bir vaziyette yakayı kurtarabilenler de bugün işte bu Osmanlı tebaasının esef verici tavır ve düşünceleri hakkında şahitlikte bulunabilirler. Haberleşme için mevcut olan veya yeni başan döşenen teller sürekli olarak Araplar tarafından kesiliyor ve araba hayvanları sarp arazide ağır arabaları çekemeyecek kadar zayıf olduklarından ordular hafif telsiz-telgraf istasyonlarını beraberlerinde götüremiyorlardı.

Alman Asya Kolu'nun 23 Eylül sabahı Şeria'dan önemli olmayan zayiatla gelmesi kayda değerdir. 16. ve 19. Tümenlerin karargâhı nehrin batı sahilinde kalarak İngiliz süvarilerine esir düşmüşlerdi. Birçok Türk eri düşman ateşine veya uçaktan atılan bombalara maruz kalınca toplu halde düşmana teslim olmuşlar ve birçok kısmı da silahlarını atmışlardı. Bu şekilde 8.

Levent Şahverdi Arşivi

Ordu Komutanlığı'nın emri; bu yönde de talihsiz ve felaket getirici olmuştur.

Gereken talimatı Binbaşı Willmer'e verdikten sonra Şam'da bulunan grup kurmay heyetiyle, Taberiye cephesi için alınması gereken tedbirleri hazırlamak üzere 22 Eylül'de trenle Dera'dan ayrıldım. Tren yolculuğumuz, Dera'nın yaklaşık 10 km. kadar kuzeyinde uzun bir yaya yürüyüşü yaptıracak şekilde kesilmişti. Çünkü demiryolu hattının Harabetülgazali'nin güneyindeki rayları kilometrelerce bozulmuş, köprüler havaya uçurulmak suretiyle tahrip edilmişti. Demiryolu birliklerimiz tarafından tamirat için çalışıldığı sırada hattın yaklaşık 3 km. doğusundan birkaç düşman zırhlı otomobili göründüyse de Harebetülgazali'de bulunan güvenlik bölüğünün üzerlerine gitmesiyle hemen geriye döndüler.

Akşamüzeri Şam'a ulaşır ulaşmaz Dera'ya erzak ve sıhhiye malzemesi gönderilmesine dair gerekli emirleri verdim. Dera'dan kuzeye gelen trenler, geri çekilme sırasında hasta ve bitkin düşen askerleri Şam'a nakletmeye mecburdular. Aynı zamanda her türlü vasıtayı kullanarak bazı birliklerin ve imalathanelerdeki topların tamir edilerek Taberiye cephesi için kullanıma elverişli bir hâle getirilmelerine çalışılıyordu. Birlikler, kamyonlarla Kuneytara'ya nakledildiler.

Şimdi iş işten geçtikten sonra 2. Ordu, Ordular Grubu emrine veriliyordu. Bu orduya, mümkün olduğu kadar Şam'a kuvvet göndermesini rica ettim. Cevap olarak; ordu namına, sayısı az ve çoğunluğu Arap olan birkaç taburdan başka bir şey mevcut olmadığı, buna rağmen elden gelenin yapılacağı bildirildi. Nihat Paşa vaadini yerine getirmeye çalıştıysa da vasıtası çok eksik hemen hemen yok gibiydi. Durumun bu şekilde olmasının kusuru ona ait olmayıp bütün suç, daha önce de izah edildiği gibi orduyu bu duruma düşüren Enver'deydi.

Taberiye cephesine komutan olarak Şam'da hiçbir işi olmayan Ali Rıza Paşa bulunup kendisine Yüzbaşı Justi kurmay subayı

Levent Şahverdi Arşivi

olarak verildi. Paşa, inatçı bir direnişte bulunmak üzere aldığı talimat ile Kuneytara'ya gönderildi.

Taberiye-Kuneytara yolunun Şeria'dan geçtiği taş köprü havaya uçurulmak üzere hazırlık yapılmıştı. Taberiye cephesinde düşmana dair yalnız dağınık süvari keşif kolları görünüyordu.

23 Eylül'de Binbaşı Willmer; Şeria'nın doğusundan ricat eden birliklerin ilk kısmının Dera'ya ulaştığını ve bunlardan süratle tertip olunan birkaç küçük birliğin, trenle Muzeyrib, Elhame ve Samah'a gönderildiğini bildiriyordu. Muzeyrib, 1900 senelerinde bir Fransız şirketi tarafından aslında ticaret maksadıyla Şam'dan başlayıp Essenamen üzerinden geçirilen ve bugün işlemeyen eski bir demiryolu hattının son istasyonuydu. Asıl Muzeyrib mevkii küçük bir göl içindeki ada üzerinde bulunup bir set ile karaya bağlıydı. Eski hac yolu Muzeyrib'den geçerdi.

Mustafa Kemal Paşa komutasında bulunan 7. Ordu, o sırada Şeria Vadisi'ni geçtikten sonra İrbid istikametine doğru yürümüştü; çünkü bu ordu da daha önce Grup Karargâhı tarafından 4. Ordu vasıtasıyla verilen emirlerin hiçbirisini almamıştı. Şeria'nın batı sahilinde 20 ve 21 Eylül'de taarruza uğrayıp kuzeye doğru çekilmeye mecbur edilen 24. Tümen, Ed-Damiye civarında birkaç saatlik muharebeden sonra 22 Eylül'de Şeria'yı geçip kuzeydoğuya doğru çekilmişti.

Albay von Oppen; 23 Eylül sabahı Şeria'yı geçtikten sonra ikinci defa olarak tekrar kuzeye doğru Samah üzerine yürümek niyetindeydi. Bu harekete dair emirleri verdiği sırada öğleden önce saat 10'da 8. Ordu'dan, von Oppen birliklerinin güneydoğu istikametinde 4. Ordu yönüne doğru çekilmesi emrini aldı. Albay von Oppen'in isabetli kararı üst makamdan gelen emir ve talimatla tekrar çatışmıştı. Kendisine hatalı bir şekilde emredilen istikamette birliklerini sevk etmek mecburiyetinde kalan bu kabiliyetli komutan; aradan çok geçmeden 8. Ordu Karargâhı ile temas ve bağlantıyı kaybettiğinden kendi kararını tercih ederek kuzeydoğuya yönelerek Ramta yolu üzerinden Dera'ya doğru yürüdü.

Levent Şahverdi Arşivi

Öyle oldu ki 7. Ordu ile 8. Ordu bakiyesi, emredilen geniş cephe ile Samah-İbrid hattına çekilecekleri yerde hepsi Muzeyrib-Dera hattı üzerinde toplandılar.

Amman'a 23 Eylül öğleye kadar trenle, Katrana ile Amman'ın güneyindeki diğer istasyonlardan 3 bine yakın asker gelmişti. Bunlardan mümkün olabilen sayıda asker Dera'ya gönderiliyor; arabalarla ağır ve fazla yer tutan askerî malzeme terk edilmek zorunda kalınıyordu.

Dera'ya yapılan nakliyata, El Mefrak'ın yaklaşık 25 km. güneyinde demiryolu hattının kesik olması çok büyük engel oluşturuyordu. Burada yani yaklaşık olarak Amman-Dera hattının ortasında bulunan dört kemerli demiryolu köprüsü, 16 Eylül'de beraberlerinde iki zırhlı otomobil bulunan yaklaşık 500 Bedevî tarafından tahrip edilmişti. Köprü muhafızı olarak bir karakol binasında kalan Türk askerleri de hiçbir şey yapmayarak olaya seyirci kalmışlardı. Köprünün tamiri yine Alman istihkâm bölüğü tarafından bir an evvel başladığı sırada 20 ve 21 Eylül geceleri hattın uzun bir kısmı tahrip edildi ve bunu El Mefrak kuzeyindeki diğer köprülerin tahribi takip etti.

23 Eylül akşamı ve 24 Eylül öğleden sonra en son Türk birliklerini taşıyan trenler Amman'dan hareket ettiler. Fakat bunlar tahrip edilen yere kadar gelebildiler. Oradan itibaren susuz ve taşlı çölü Dera'ya kadar yürümeye mecbur kaldılar.

24 Eylül akşamı saat 10.30'da Amman İstasyonu, Teğmen Thalacker'ın komutasındaki son Alman erleri tarafından terk ve tahliye olundu ve 25 Eylül sabahı İngiliz süvarisi tarafından işgal edildi.

24 Eylül'de Taberiye cephesindeki düşman süvarisi takviye kuvveti aldı. Bunlar arasında zırhlı otomobiller ve sayısız süvari kolları bulunuyordu.

Aynı gün büyük Bedevî kafilelerinin, Şam'ın doğu ve güneydoğu yönlerinde toplandığı haber alındı. Akşamüzeri Dera'da tanıştığımız Dürzî şeyhleri tekrar Şam'da göründüler ve benimle

Levent Şahverdi Arşivi

önceki görüşmeye devam etmek istediklerini söylediler. Çok miktarda altın para karşılığı olarak bunların, ricat etmekte olan birliklerimize zarar vermeyecekleri vaadini aldım ve şimdi benim onlara yardımcı kuvvet vermem artık söz konusu olamazdı. Şeyhler sözlerini tuttular.

Samah'ta bulunan Yüzbaşı Kaiserling, 24 Eylül'de güneyden gelmiş olan İngiliz süvarileri ile muharebe ediyordu. Kaiserling'in, dar Samah yolunun savunulması için emrindeki kuvvet, 120 Alman ve 80 Türk eriyle 8 makineli tüfek ve bir toptan ibaretti. 25 Eylül sabahı saat 4'te bir İngiliz süvari tugayı, Şeria doğu sahili istikametinden Samah üzerine taarruz etti. 1,5 saatlik kahramanca müdafaa ve muharebeden sonra Yüzbaşı Kaiserling müfrezesi tamamen mahv veya esir oldu. Erlerin bir kısmı, sahilde iskelede bulunan motora binerek Taberiye Gölü'nü karşıya geçip orada bulunan Türk birliklerine katılmak istediler. Fakat motora isabet eden bir top mermisi ile motor yandı ve içinde bulunanların hepsi öldü. İngilizler tarafından daha sonra Samah arandığında muharebeden kaçarak evlere saklanan 120'den fazla Türk eri daha bulunmuştu.

Binbaşı Schmidt Kolbow idaresinde cesurca savunulan Taberiye mevkii de aynı gün düşmanın artan baskısı altında terk ve tahliye olunup bu sırada orada kullanılan makineli tüfekler de kaybedildi.

Üsteğmen Deisenger'in savunma muharebesi yapmakta olduğu Elhame civarında düşmanın taarruz teşebbüsleri başarısızlığa uğratılmıştı. Fakat düşman Samah'a doğru kendini sürekli takviye ediyordu.

Taberiye cephesi ile bunun devamındaki Yermuk Vadisi cephesini uzun müddet elde bulundurmak hakkındaki karar ve planlarım -emir vermekteki birçok anlaşmazlık ve 8. Ordu Komutanlığı'nın yukarıda bahsedilen talihsiz talimatı sonucu olarak- Samah'ın düşmesi üzerine altüst oldu. Samah yolu düşmana açık olduktan sonra Taberiye cephesi birliklerinin yavaş yavaş Şam'a

Levent Şahverdi Arşivi

doğru geriye sürülecekleri çok açıktı. Ordular Grubu, gerçek durumu görüp onunla yüzleşmeye mecburdu.

Bunun için 26 Eylül sabahı tarafımdan, Şam'a daha yakın olan yeni bir cephe hattı seçildi. Bu cephe, Rayak'ın güneybatısından başlayarak Kuneytara üzerinden, Şam'ın yaklaşık 50 km. güneyinde Hicaz Demiryolu Hattı üzerinde bulunan Es-Samnin mevkiine kadar grup şeklinde bir savunma hattı oluşturularak savunulacaktı. Kuvvetli düşman süvarilerinin Meissner Paşa yolu istikametinde yapacakları sürekli saldırılarına karşı bir set çekmek için Rayak güneydoğusundaki sağ kanat fazlasıyla kademeli olacaktı ve Baalbek-Humus ricat yolunun çıkabilecek bütün hâllere karşı açık bulundurulması gerekiyordu.

Birlik adına hemen hiç kuvveti bulunmayan ve bundan dolayı bölgede daha fazla kalmasına mahal olmayan 8. Ordu Karargâhı'na, İstanbul'a geri dönmesini bildirdim ve Dera-Muzeyrib civarında toplanan birliklerin komutanlığını da mevcut komutanların en kıdemlisi olan 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa'ya verdim. Cemal Paşa'ya verilen talimatta; ileride kurulan Rayak cephesine sürülmek üzere, ele geçen bütün fırsatlardan istifade ederek Dera'daki birliklerin Şam'a sevk edilmesi bildirildi.

26 Eylül sabahı Albay von Oppen; Asya Kolu birlikleriyle Dera'ya ulaştı. Zor ve tehlikeli bir ricate ve fevkalade meşakkate rağmen Asya Kolu, 19 Eylül'deki muharip kuvvetinin %70'den fazlasını hâlen muhafaza ediyordu. Takdir ve teşekküre değer olan bu durum, Albay von Oppen ile maiyetindeki komutanların gayret ve tedbirleri sayesinde sağlanmış olan askerî disiplinin bir ürünüydü.

Aynı günün akşamı Asya Kolu'nun Dera'dan trenle Rayak'a nakline başlandı. Burada mevcut diğer büyük Alman birliği (146. Piyade Alayı) tamamen toplu ve muntazam bir halde 26 Eylül sabahı Ramta'ya ulaştı. Şeria'nın doğusundan hareket ederek geri çekilen orduların geri kalan birliklerinin tamamı aynı zamanda Ramta'nın kuzeyinden geçerek Dera ve Muzeyrib'e doğru gitmek-

Levent Şahverdi Arşivi

teydiler. Yalnız Albay von Schierstadt'ın süvari tugayından, Ordular Grubunca hiçbir haber alınamamıştı. 4. Ordu'da bu konuda kendisinden istenen bilgiyi veremiyordu.

Albay von Schierstadt ile Yüzbaşı von Sydow'u, son zamanlarda Amman'da görenler vardı. Bu mevkide Yüzbaşı von Sydow'un öldüğü ve Albay von Schierstadt'ın da esir düştüğü daha sonra öğrenilmişti.

Birliğinden ayrılmış ve perakende olarak etrafa dağılmış olan bir sürü Türk eri; ricat eden bütün birliklerin Dera ve Muzeyrib'de durdurularak toplanmasıyla yeniden birlikler tertip ve tanzim edildiğini öğrenince bunlardan pek çok kısmı, bu bölge civarından geceleyin geçerek doğruca Şam'a kaçmak teşebbüsünde bulunmuşlar ancak bunların büyük kısmı Arapların eline düşüp öldürülmüştü.

26 Eylül sabahı gerideki savunma hattının mukavemeti hakkında talimat verdikten sonra aynı gün öğleden sonra saat 4'te, bütün birliklerle demiryolu malzemesini Yermuk Vadisi'nden geriye, Dera'ya çekmeyi ve ricat sırasında geçiş yolu üzerinde bulunan pek çok demiryolu inşaatlarının bir kısmının -tamir edilebilecek bir şekilde- tahrip edilmesini Cemal Paşa ile Binbaşı Willmer'e emrettim. Bu demiryolu hattı üzerinde yalnız 7 tünel ile uzunluğu 50 metreye varan pek çok demir köprüler vardı. Bu emrin tatbikine 27 Eylül sabahı Elhame'den başlanarak tamamen yerine getirilmişti.

Hayfa'dan sahil boyunca kuzeye ricat eden Alman ve Avusturya erlerinden oluşan müfreze, çok zorlu bir yürüyüşten sonra 26 Eylül'de Beyrut'a ulaşmıştı. Bu müfrezenin de Beyrut ve Sayda'dan geçen dağ yollarının kavşak noktasındaki Ayn-ı Sofar'da bir artçı birlik bırakarak Rayak'a çekilmesi için emir verdim.

Şam'ın doğu ve güneydoğusunda sayısı gittikçe çoğalmakta olan düşman taraftarı Arapların tehditkâr vaziyetine karşı, 2. Ordu'dan ilk ulaşan birlikler, hemen Şam'ın yaklaşık 17 km. güne

Levent Şahverdi Arşivi

yindeki Kisve İstasyonu'na sevk edildi. Bu istasyon, sâkinleri hemen tamamen Dürzî olan aynı isimdeki büyük bir köyün bitişiğindedir.

Şam'ın kuzeybatısında olup arasından Rayak'a giden büyük yol ile demiryolu hattı geçen ve çok hoş bir manzarası olması dolayısıyla bölgede çok meşhur olan Berede Vadisi'nin muhafaza edilmesi görevi de Şam'ın Türk mevki komutanına verilmişti.

Düşmanın Samah'tan geçmeye muvaffak olması üzerine 25 Eylül akşamı Grup Karargâhı'nı trenle Halep'e hareket ettirmiştim.

Dera ve Muzeyrib'den hareket ederek demiryoluna paralel giden üç yoldan ricat eden orduların en ilerideki kısımları 27 Eylül'de Harabetülgazalî hizasından geçmekteyken en gerideki kısmı da Dera ve Muzeyrib'i terk etmekteydi. Bu sırada Cemal Paşa'ya, Muzeyrib'de toplanmış olan yaklaşık 500 erden oluşan bir atlı müfrezenin Taberiye cephesinin sol kanadını takviye etmek üzere Binbaşı Muter komutasında derhal Neva üzerinden Suveyse'ye sevki için emir gönderdim. Her ne kadar bu emir 4. Ordu'ya zamanında ulaştıysa da her nedense maalesef yerine getirilmedi.

27 Eylül'de İngiliz süvarisi ile zırhlı otomobilleri Dera ve Muzeyrib önünde göründülerse de hareketimizi engelleyemediler ve topçularıyla birliklerimizin artçı kısmına açtıkları ateş de tesirsiz kalmıştı.

27 Eylül'de ben de maiyetimde karargâhın az sayıda kalan subaylarıyla, savunma görevi Albay von Oppen'e verilmiş olan Rayak'ın savunma düzenini teftiş etmek üzere bir kamyona binerek oraya gittim. Asya Kolu'nun gelişi burada sabırsızlıkla bekleniyordu.

Düşmanın dört kuvvetli süvari tümeni olduğundan, bu tümenleri doğru ve kestirme yol olan Taberiye yönünde Zahle üzerinden Meissner Paşa yolunda kullanarak kaybettiği zamanı telâfi etmeye çalışacağı ve aynı zamanda Beyrut'a asker çıkararak özel-

Levent Şahverdi Arşivi

likle Şerif Faysal ve İngiliz süvarisi Muzeyrib ve Dera yönünden tazyik ettiği sırada ricat yolumuzu tamamen keseceğinden korkuyordum.

Maiyetimde bulunan aynı subaylarla Baalbek'te, yeni Rayak cephesinin gerisindeki karargâhımı kurdum. 27 Eylül akşamı Taberiye grubundan, düşmanın Şeria mevzilerinin sol kanadını kuşattığı, Türk depo alayı bakiye birliklerinin emir verilmeden mevziyi terk ederek Kuneytara istikametine çekildiği ve Binbaşı Schmidt Kolbow'un artçı birliklerle hâlen mevziini elde tuttuğu bildirildi.

Düşman Şeria geçitinden itibaren Kuneytara istikametiyle Şam'a yaklaşık 80 km. mesafede bulunuyordu. Henüz Gazalî'de bulunan orduların bakiyesi de Şam'dan hemen hemen aynı mesafe uzaktaydılar. Birliklerin Şam üzerinden tehlikesizce geçişi, Taberiye grubunun Şam'a kadar uzayan taşlık yayla üzerinde adım adım inatçı bir direniş göstermesine bağlıydı.

Özellikle düşman süvari tümenlerinin muhtemelen yapacakları takibe ilâveten Beyrut'ta karaya asker çıkarma ihtimali de göz önüne alınınca Ordular Grubu'nun durumunun pek parlak olmadığı anlaşılırdı.

Bu durum üzerinde yapılan görüşme ve tartışmalarda bazıları, ricat eden ordu birliklerinin demiryolu hattının doğusundaki Dürzî bölgesine geçirilmesi teklifinde bulunduysa da bu bölgeden kuzeye doğru hiçbir yol bulunmadığı için teklifi kabul etmedim. Demiryolu üzerinden her türlü nakliyat kesilmiş olduğundan teklif edilen bölgeye geçilirse bütün birliklerin kaderi Şerif Faysal'ın idaresindeki Arapların lütuf ve merhametine terkedilmiş olurdu. Karşılaşılacak zorluklara mümkün olduğu kadar göğüs germeye mecbur olduğumuz açıktı.

28 Eylül'de Hayfa müfrezesinin Cebel-i Lübnan üzerindeki Ayn-ı Sofar'da bıraktığı Alman artçı birliğini Binbaşı Adelet komutasında Meissner Paşa yoluna bizzat gönderdikten ve Rayak'daki Türk menzil müfrezesini de güneye doğru ileri sür-

Levent Şahverdi Arşivi

dükten sonra öğleden sonra saat 6'da ulaşan Asya Kolu'na Rayak cephesinin tutulması için gerekli emir ve talimatı verebildim.

Taberiye cephesinden, düşmanın Taberiye Gölü'nden Kuneytara'ya doğru tazyikte bulunduğu, tarafımızdan hemen havaya uçurulan Şeria köprüsünün tombazlarla mümkün olduğu kadar tamir edildiği ve düşmanın büyük süvari ordugâhlarının Hule Gölü güneyiyle Taberiye-Şeria köprüsü arasında görüldüğü bildirildi. Daha sonra Alman subaylarının verdiği bilgiye göre bunların Avustralya ve bir Hint süvari tümeninden ibaret olduğu, üç tabur kadar piyade ile çok sayıda topçu birliğinin mevcut olduğu bildirildi.

Ordularımızın ricat eden bakiye birliklerinin baş tarafları 28 Eylül'de Teraya hizasını aşmaktaydı. Düşman orada bu birlikleri iki tugay kadar olduğu tahmin edilen yalnız süvarisi ve süvari topçusu ile takip ediyor ve pek çok defa küçük çapta artçı muharebeleri yapılıyordu.

Taberiye cephesindeki zayıf birliklerimiz, Kuneytara'da ancak çok kısa bir süre dayanabildikten sonra kendisine kat kat üstün düşmanın baskısı altında 28 Eylül öğleden sonra Sasa"a giden yolun iki tarafından kuzeydoğu istikametinde çekildiler. Akşamüzeri Sasa"ın güneybatısında birkaç küçük tepe üzerinde oldukça iyi bir mevzi oluşturarak bunu bir savunma mevzii hâline getirdiler. Taberiye cephesinde ne kadar zayıf bir kuvvetle savaşıldığını anlayabilmek için sol kanadı idare eden Yüzbaşı Dusel müfrezesinin kuvvetinin yaklaşık 50 Alman eri, 70 Türk eri, Alman erleri tarafından kullanılan 6 makineli tüfek, 2 sahra topu ve Türk askeri tarafından nasıl kullanılacağı bilinmediğinden âtıl durumda 2 obüs topundan ibaret olduğunu söylemek yeterlidir sanıyorum.

29 Eylül öğleden önce dört İngiliz zırhlı otomobili Sasa' mevziine doğru geldilerse de üzerlerine ateş açılarak püskürtüldüler. Öğleden sonra saat 5.30'da dört Avustralya süvari takımıyla dört zırhlı otomobil Yüzbaşı Dusel müfrezesi üzerine taarruz etti. Bunların yakın mesafeye kadar yaklaşması için evvela üzerlerine ateş

Levent Şahverdi Arşivi

edilmedi. Yaklaştıktan sonra açılan makineli tüfek ateşi ile büyük zayiat verdirilerek tamamen geri püskürtülmelerine muvaffak olundu.

Bu sıralarda bir düşman piyade tugayı da Şeria köprüsünden Kuneytara'ya doğru ilerlemekte ve bundan dolayı düşmanın sürekli takviye edilen batı grubu ciddiyet ve ehemmiyet kazanmaktaydı.

7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın da aralarında olduğu ricat eden orduların bakiye birliklerinin ileri kısımları 29 Eylül'de Kisve civarına ulaştılar. Bu durum üzerine, Kisve'de bulunan 2. Ordu'dan ayrılmış Türk müfrezesi, Taberiye grubunun sol kanadını takviyeyle görevlendirildi. Gerçi ricat eden ordu birliklerinden bir kısmının takviye için Taberiye grubuna yönlendirilmesi daha münasip ve uygun idiyse de bu birliklerin çok yorgun ve bitkin erleriyle böyle bir hareketi başarmak mümkün değildi. Yarbay von Hammerstein komutasındaki 146. Piyade Alayı sürekli artçılık yaparak 29 Eylül sabahı Es-Samnin'e ulaştı ve öğleden sonra saat 5'te tekrar El-Hayyare üzerine hareket etti.

Bu sırada Şam ahalisinin ruhî durumu düşündürücü bir hâl almıştı. Her gün oraya silahlı Araplar gelip o sıralar sadece gösterişler yapmakla meşgul oluyor ve havaya silah atıyorlardı. Fakat böyle olduğu halde bile şehirde korkunç bir unsur oluşturuyorlardı. Ahali, Bulgar cephesinin durumunu anlatan ve Almanya'nın genel durumu hakkında abartılı haberler içeren uçaklardan atılan İngiliz bildiri yağmuruna tutulmuştu.

Albay von Oppen birlikleri, Rayak mevzilerinde aşağıdaki gibi yerleşmişti:

Beyrut dağ yoluna ayrılmış bir posta hattı ile buradan devam eden Kaabülyas güneyinde Meissner Paşa yolunda bir sağ grup,

Yaklaşık olarak Mecdelancer civarında Şam yolu üzerinde bulunan orta grup,

Şam-Rayak hattı üzerinde Zebdani civarında da zayıf bir sol grup.

Levent Şahverdi Arşivi

29 Eylül'de verdiğim emir ve talimata göre; 7. ve 8. Orduların Şam'a ulaşmakta olan bakiye birliklerinin hepsinin yürüyerek sevk edileceği Rayak Cephesi Komutanlığı'nı Mustafa Kemal Paşa ve 4. Ordu Komutanlığı yine üzerinde kalmak şartıyla Taberiye grubu komutanlığını da Cemal Paşa üstlenecekti. Şam'da kısa bir duraksamadan sonra oradan düzenli bir ricat yapılması - mümkün olduğu takdirde- kolaylaştırılacaktı.

30 Eylül sabahı sabah saat 4'te Bedevilerle beraber gelen İngiliz süvarisi Sasa'da tekrar ilerlemiş ve yine zayıf birliklerimizden bir kısmını esir ve geri kalanını da geriye Artus'a doğru sürmeye başlamıştı. Bu durumda güneyden ricat eden birliklerimizin ancak hiç beklemeksizin Şam'dan süratle geçerek geri çekilmeleri mümkün olabilirdi. Cemal Paşa'nın, Şam'dan kuzeydoğu istikametinde Katife üzerinden doğruca Humus'a giden yolu takip ederek çekilmesini kendi iradesine bıraktım. Paşa cevap olarak; bu istikamette su bulunmadığı gibi bölgenin Arapların tehdit ve tehlikesi altında bulunduğunu bildirdi. Kendisi senelerce Şam ve civarında bulunduğundan bu durumu benden daha iyi bilmesi tabiiydi.

29/30 Eylül gecesi, Kisve'de bulunan Türk birliklerinden bir kısmı mevzilerini terk ederek 30 Eylül öğleye doğru Şam'a ulaşıp oradan Berede Vadisi üzerinden Rayak'a doğru çekilmişlerdi. Askerlerin birçoğu birliğini terk ederek Şam'da kalmış ve diğerleri Rayak'a trenle gitmek için Şam istasyonunda vagonların basamak ve damlarının üstüne çıkmıştılar. Rayak depolarındaki malzemenin nakline tren ve kamyonlarla başlandı. Ancak 29/30 Eylül gecesi ile 30 Eylül sabahı Kisve'ye ulaşabilen ordu birliklerinden geri kalan bölümü, kısmen Kisve'de düşmanla muharebeye tutuşmuştu.

30 Eylül öğleden önce saat 11'e doğru 146. Piyade Alayı ile Kisve'nin yaklaşık 1 km. kadar güneybatısındaki ağaçlıklar içerisinde bulunan Yarbay von Hammerstein, güneyden gelen bir düşman süvari tugayının Kisve'nin batısından geçmek istediğini gördü

Levent Şahverdi Arşivi

146. Piyade Alayı taarruz için açılır açılmaz süvari tugayı, hemen kuzeybatıya doğru geriye çekildi ve bu istikametteki Türk birliklerine karşı daha iyi bir netice aldı. Süvari tugayı, Kisve kuzeyinden tekrar yola doğru yaklaşınca birden bire, yönleri kuzeye dönük çok sayıda yürüyüş kolu halinde duran ve komutanlarıyla maiyeti keşif için ileriye gitmiş olan 26. ve 53. Türk Tümenlerine rastladı. Süvari tugayı, batıdan bu yürüyüş koluna doğru ani bir hücum yapmak fırsatını kaçırmadı ve komutanlarından ayrılmış ve büyük kısmının maneviyatı bozulmuş olan bu tümenler çok az bir direnmeden sonra esir alındı.

146. Piyade Alayı hiçbir engelle karşılaşmadan ve hiç durmadan Şam'a doğru harekete devam edebilmiş ve öğleden sonra saat 6'ya doğru oraya ulaşmıştı.

30 Eylül öğleden önce, Rayak cephesine mensup orta grup gerisinde Setorad-Mecdelancer yolu üzerinde Danyal Ziraat Mektebi'ndeki Albay von Oppen'in yanında bulunuyordum. Buradan düzensiz Türk birliklerinin uzun yürüyüş kollarının Mecdelancer yolu üzerinde ovaya indikleri görünüyordu. Bunların ileri karakolları geçtikten sonra toplu, muntazam birlik haline girmeleri için emir verdimse de birliklerin başında komutan olmaması ve zorlukla toplanabilen birliklerin de hiçbir emir dinlemeyerek bir daha savaşa girmemek için kendiliğinden ricata devam etmesi dolayısıyla bu emir çok az bir etki yaptı.

Şam'da asayiş ve emniyet gittikçe kötüleşmekteydi. Şerif Faysal'ın çok sayıda casusları şehirde dolaşıyor ve halkı fesat ve isyana teşvik ediyorlardı. Pek çok eve Şerif Faysal'ın dört renkli bayrağı şimdiden asılmış ve ağırlık kolları durdurulup yağmalanıyordu.

Karanlık basarken iki makineli tüfek ile beraber ilk İngiliz süvari keşif kolları Berede Vadisi'ni güneybatı istikametinde kapayan sırtın bir bölümünü elde edip vadi yoluna ateş etmekteydi. Burada firariler ve arabalar yığılmıştı. Ateş, tesirinin azlığına

Levent Şahverdi Arşivi

rağmen, Berede Vadisi'nde karışıklığı, korkuyu ve heyecanı artırıyordu.

Artçı olan 146. Piyade Alayı ve buna katılan küçük Alman müfrezeleri yanan Kadem İstasyonu'nda toplanmışlar; bunlar karanlıkta en son birlik olarak şehirden geçeceklerdi. Fakat şehri geçerek kuzeye giden Kadem yolu birçok yerde çok sayıda telgraf direkleri ve bunların telleriyle kapatılmıştı. Düşman Araplar her tarafta damlardan, tepelerden, pencere ve balkonlardan birliklerin üzerine ateş ediyorlardı. Biraz sonra Yarbay von Hammerstein kolunun birkaç firarisi gelerek Berede Vadisi'nin İngilizler tarafından kapatıldığına dair yanlış bir haber verdi. Yarbay von Hammerstein hemen kuzeydoğuya Humus'a giden düz yola sapmaya karar verdi ve bu karar başarıyla yerine getirildi. Alman birlikleri mesafe kazanmak için bütün gece yürüdü. Türk birlikleri de daha sonra anlaşıldığı üzere Berede Vadisi'nde düşman tehdidi sebebiyle Hammerstein kolunun saptığı Humus istikametindeki düz yola ondan önce yönelmişlerdi. Bu birlikler; Albay İsmet Bey komutasındaki 3. Kolordu bakiyesi, Yarbay Lütfi Bey komutasındaki 24. Tümen ile maalesef kötü sevk ve idare dolayısıyla bütün ricat sırasında hiç meydana çıkamayan 3. Süvari Tümeni'ydi.

Sonradan anlaşıldı ki Berede Vadisi kesinlikle ciddi olarak düşman tarafından kapatılmamıştı. Özellikle Araplar ve önceden gelen birkaç İngiliz süvarisi tepeden karanlıkta vadi yoluna ateş ediyorlardı.

30 Eylül'de son demiryolu birlikleri treni henüz akşam saat 9'a doğru Şam'ı terk edebilmiş ve birçok defa ateşe maruz kaldığı halde hasara uğramadan Rayak'a ulaşabilmiştir. Bu durum; Berede Vadisi'nde, Şam'dan kuzeybatıya doğru 10 km. mesafeye kadar demiryolu hattıyla karayolu bir diğerine paralel gittiğinden dolayı özellikle dikkate değerdir.

Ben 30 Eylül'de akşam geç vakit Rayak'tan Baalbek'e geri dönerken altı düşman taburunun Meissner Paşa yolundan Cedide

Levent Şahverdi Arşivi

üzerine ileri yürüyüşte olduğuna dair Beyrut-Zahle yolunda 43. Türk Tümeni'nden rapor aldım. Öğle vakti de 12 tabur Kuneytara'dan Şam üzerine yürümekte olduğu gözlemlenmişti. İlk raporun yanlış olduğu kanaatindeyim.

Levent Şahverdi Arşivi

Ekim Ayı

Halep'e Kadar Ricat

Berede Vadisi'nden Albay von Oppen'in ileri karakolları arasından geçen erler, hayvanlar, mekkâri ve münferid arabalardan oluşan düzensiz Türk kollarının ricatı 1 Ekim günü boyunca hâlâ devam ediyordu. Akın ancak akşama doğru son buldu. Muntazam birlikler oluşturma teşebbüslerinde bugün de çok az başarı sağlandı. Hatta 2. Ordu'ya mensup olup şimdiye kadar hiçbir muharebeye girmemiş fakat ekseriyetle Araplardan oluşan 43. Tümen, tümen komutanının raporuna göre artık hiçbir yerde durmuyordu. Albay von Oppen'in burada yollarda ileri karakollarını takviye edecek olan bu tümenin iki bölüğü de takviyeye giderken subaylarıyla beraber hepsi firar etti.

1 Ekim'de Beyrut'un İngilizler tarafından işgali haberi geldi. Şehir, Arap Hükümeti'ne katıldığını ilan etmişti. Diğer sahil kasabaları da peşinden ona uydular. 1 Ekim'de Şerif Faysal Şam'a girdi.

Rayak cephesinde uzun süre mukavemet etmeye dayalı önceki tasavvurumuz; hem Türk birliklerinin vaziyetinden hem de Şam'dan Katife üzerinden Humus'a giden yolların düşman tarafından kullanılabilir olmasından dolayı uygulanamaz hâle gelmişti. Bundan dolayı 1 Ekim öğleden sonra Albay von Oppen'in Tanayil'deki karargâhında, oraya gelmiş olan Cemal ve Mustafa Kemal Paşalara Humus'a ricata devam edilmesini emrettim. Ce-

Levent Şahverdi Arşivi

mal Paşa Humus'ta komutayı üstlenmek üzere kurmay heyetiyle hemen hareket edecek ve orada düzensiz durumdaki birlikleri ve kolları toplayıp yeniden teşkilatlandıracaktı. Mustafa Kemal Paşa ise hâlen güney ve güneydoğudan gelmekte olan son dökümtüler gelinceye kadar Rayak'taki birliklerin komutasını yürütecek ve daha sonra bu grubu da Humus'a getirecekti.

1 Ekim sabahı erkenden kullanılabilir durumdaki bütün kamyonların yiyecek maddeleriyle yüklenerek Katife-Humus yolu üzerinde ricat etmekte olan birliklere karşı gönderilmesi ve bu birliklerden mümkün mertebe çok aksamın boş otomobillerle Humus'a naklolunması hakkında Halep ve Humus'a emir gönderdim. Bunları karşılamak üzere 2. Ordu'dan karma bir müfreze Humus'un yaklaşık 20 km. güneyinde Hasya'ya gönderildi. Bu yoldan gelen ve artçılığını 146. Piyade Alayı'nın yaptığı birlikler, öğleden sonra sekiz İngiliz süvari bölüğü ve birçok Bedevi kitleleriyle muharebeye tutuşmuşlardı. Düşman, birliklerimizi doğu ve batıdan kuşatarak Adra'nın yaklaşık 2 km. kuzeyinde olup içinden Katife'ye giden yolun ileride dağlara girdiği dar geçiti kesmek istiyordu. Taarruz 146. Piyade Alayı tarafından püskürtüldü.

Geri giden Türk asker kafileleri, Rayak'tan ve diğer depolardan harp malzemesi kurtaran her çeşit araba ve kamyonlar, son gün ve gecelerde Baalbek'ten aralıksız geçiyordu. Tren hattı geri nakliyatının ancak bir kısmını temin edebiliyordu. Baalbek'te oradan gelip geçenlerin hepsi için yemekhaneler kurulmuştu.

2 Ekim sabahı Albay von Oppen, Şam-Rayak yolunda saatlerden beri asker bulunmadığını, bütün cephesi önünde düşmana dair bir şey görülmediğini ve büyük ihtimalle düşmanın takip etmediğini bildirdi.

Bunun üzerine gecikmeden Rayak cephesinden çekilmeye ve bu suretle düşmanla her türlü teması kesmeye karar verdim. Mustafa Kemal Paşa bu karara uygun olarak emir aldı. Yürüyüş daha öğleden önce başladı. Albay von Oppen komutasındaki artçı birlikleri Şura-Mecdelancer hattını öğleden sonra saat 5'te terk

Levent Şahverdi Arşivi

etti. Yürüyüş düşman tarafından hiçbir şekilde taciz edilmedi. Hatta hiçbir İngiliz süvari keşif kolu görünmedi.

Son trenimiz, istasyondaki su tesisatı ve makaslar havaya uçurulduktan sonra Rayak'tan saat 6'ya doğru hareket etti. Önceden askerlere dağıtılamayan veyahut tren, otomobil ve diğer araçlarla geriye nakledilemeyen elbise, yiyecek ve cephane depoları yakıldı.

2 Ekim'de subaylarımla beraber otomobil ile Baalbek'ten Humus'a hareket ettim. Lübnan ve Anti Lübnan dağları arasında geniş bir hendek oluşturan Bekaa Vadisi'nde ilerlerken geriye doğru akan birliklerin birkaç kilometre uzunluğundaki kolunu ve dağınık firarileri gördüm. Baalbek ile Humus yolunun yaklaşık olarak ortasında bunlardan birçok kısmı kendiliklerinden istirahate geçmişti. Düzenli birliklerin sayısı çok azdı. Asker kollarının yanında çok az Türk subayının bulunması dikkat çekiciydi*. Düzeni bozulmuş bedenen çok zayıflamış erlerin kendilerini yeniden toparlamalarının uzun zaman alacağına artık hiç şüphe kalmamıştı.

Önceden Humus'a gelmiş olan askerler de aynı tesiri bırakıyordu. Önce Humus istasyonuyla civarında düzenin sağlanması gerekiyordu. Çünkü burada akla gelen her sınıfa, her birliğe mensup binlerce insan toplanmıştı. Trablusşam-Humus-Baalbek ve Humus-Katife yolları üzerinde emniyet mıntıkaları kuruldu. Bu mıntıkalarda kullanılmaya en fazla elverişli birlikler, birkaç top ile ileriye sürüldü.

Cemal Paşa büyük bir faaliyetle düzensiz birliklerden yeni teşkilat meydana getirdi. Humus'tan kuzeye giden yollarda zincir hattı tesis olunarak erlerin şehirden geçip Halep'e doğru gitmeleri engellendi. Humus ile civarında yemekhaneler kuruldu. Bu yerlerde askerler en kolay bir şekilde tekrar toplanabiliyordu.

---

* Subayların kıyafeti erlerinkinden farksız bir hâle geldiğinden otomobil ile geçerken subayları saymak ve ayırt etmek mümkün olmasa gerektir. (t.h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

İngilizler Rayak grubunu takip etmediğinden Baalbek'te Mustafa Kemal Paşa'ya 7. Ordu karargâhıyla trene binerek Halep'e hareket etmesini ve Halep güneyindeki mevkilerde 7. Ordu'nun yeniden teşkiline başlamasını emrettim. 7. Ordu'ya mensup olup Humus'a ulaşan veya ulaşmak üzere olan birlikler buradan tren, kamyon veya yaya olarak Halep güneyinde Toman ve Vazıhi'ye sevk olunacaktı. 3 Ekim sabahı Baalbek'ten geçecek olan Albay von Oppen birliklerinin de orada trene bindirilerek Mustafa Kemal'in emrine Halep'e naklini ayrıca emrettim. Bu nakliyat 3 Ekim akşamı başladı. İngilizler takip etmediğinden en iyi birliklerin artçılık görevinden alınmasında bir mahzur yoktu. Halep'te ve Hama'da Arap Hükümeti'ne katılmayı hedefleyen ciddi bir teşebbüsün olduğuna dair pek çok endişe verici haberler geliyordu.

Cemal Paşa komutasında 4. Ordu -bu isim altında bulunduğu müddetçe- düşman tarafından tazyik olununcaya kadar Humus'ta kalacaktı. Suriye'nin son kısmının kesin olarak savunulmasına sahne olacak olan Halep ve civarında kullanılmaya elverişli birlik teşkiline gereken zaman ancak bu şekilde kazanılabilirdi. Cemal Paşa grubu Humus civarında bu vazifeyi yerine getirdi.

Sahil mıntıkası komutanı, 3 Ekim'de Trablus'tan Beyrut'a birkaç savaş gemisinin ve henüz Arap Hükümeti'ne katıldığını ilan etmeyen Antakya'ya iki kruvazörün geldiğini bildirmişti.

4 Ekim'de Baalbek-Humus yolunda geri harekâtı yavaş yavaş gevşedi. Öğleden sonra yalnız bazı münferit birlikler geldi. 4 ve 5 Ekim'de Katife'ye çekilen birlikler tedricen Humus'a girdi. Bunların büyük kısmı, Avusturya Otomobil Kolu da dâhil olduğu halde kamyonlarla geriye naklolundu. İngilizler Adra'dan sonra takibe devam etmediklerinden Bedeviler tarafından da önemli sayılabilecek bir taarruz yapılmadı. Gelen birliklerin techizat ve kıyafeti elde bulunanlar ölçüsünde Humus'ta ikmal olundu.

Humus'tan itibaren havadan keşif yapmak için elde üç uçak vardı. Bunlardan ikisi her gün öğleden sonra Şam istikametinde keşif yapıyor, üçüncüsü ise sahilin gözetlenmesinde kullanılıyor-

Levent Şahverdi Arşivi

du. İngilizlerin 4 Ekim tarihli son raporları, Şam'dan kuzeybatı istikametinde kuvvetli birlikleri ileri sürmeye başladıklarını bildiriyordu. Zahle, Mecdelancer ve Zebdani'ye düşman ulaşmıştı. Humus güneyinde emniyet cephemiz önünde şimdilik tam bir sükûnet vardı.

Baalbek'e doğru karanlıkta dahi keşif için her akşam Alman subayları makineli tüfeklerle beraber otomobiller içinde düşmana doğru giden yollarda ileri gönderiliyordu ve bunlar gece boyunca dışarıda kalıyordu. Elde çok az sayıda kalan Türk süvarileri ise kuvvetsiz ve yorgun hayvanları sebebiyle gece uzak keşif hizmeti yapmaya elverişli değildi.

5 Ekim'deki uçak raporlarına göre Şam'dan kuzeybatıya doğru sürülen düşman birliklerinin takviye edildiği ve ileri yürüyüş için yanaşmakta oldukları anlaşılıyordu. Küçük süvari birlikleri Baalbek'e doğru ilerlemişti.

Uzun müddetten beri kıymetli kurmay başkanım olan Tuğgeneral Kâzım Paşa son haftalardaki zorluk ve zahmetlerden dolayı Humus'ta hastalandığından geriye Halep'e naklolunmuştu. Ricatın zor zamanlarında vazifesini iyi bir şekilde yerine getiren Binbaşı Prigge vekâleten kurmay başkanlığını üstlendi.

Geri mıntıkalardan, Bedevilerin düşmanca hareketlerinin hızla geliştiğine dair birçok endişe verici haberler geliyordu. Özellikle düşman savaş gemilerinin etkisi altındaki sahil mevkiindeki yerler Arap Hükümeti'ne katıldıklarını ilan ediyordu. Hama ve içerideki diğer yerler de güvenilir değildi. Halep'te de vaziyetin devam ve mukavemeti hakkında şüpheler artmaktaydı.

Büyük sayıda İngiliz kuvvetlerinin Humus mevzilerine karşı yayılmalarını müteakip Hama üzerinden birlikleriyle Halep'e nasıl çekileceğini Cemal Paşa ile görüştükten sonra 5 Ekim öğleden sonra karargâhımla beraber trenle Halep'e hareket ettim. Demiryolu nakliyatı çok kötü bir durumdaydı. Lokomotifler için gerekli su kıtlığından dolayı yalnız Hama'da, Halep'e gidecek birlikleri taşıyan dört tren saatlerden beri duruyordu. Halep'e

Levent Şahverdi Arşivi

kadar hattın diğer yerlerinde de birçok düzensizlikler görülüyordu. Son birliklerimizin ve bütün demiryolu malzemesiyle gerideki yiyecek maddelerinin Humus'tan Halep'e naklinin sağlanması için hemen düzenin kurulması gerekiyordu.

6 Ekim sabahı saat 2'de Halep'e ulaştık. Aynı günün sabahı 2. ve 7. Ordu komutanlarıyla ve büyük sivil memurlarla müzakere yapıldı. Şehirde emniyet ve istirahatın sağlanması ve Halep istasyonunda düzenin süratle alınması gerekliydi. Sahilde Arap harekâtının genişlemesi ve ordular grubunun geri ile irtibatının temini kuvvetli bir ele ihtiyaç gösteriyordu.

Bunun için 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa, karargâhıyla Halep'ten Adana'ya gitme emrini aldı. İskenderun Körfezi'ne veya Ayas Koyu'na muhtemel bir ihraca karşı tertibat veya Mersin'e kadar sahil mıntıkasında tasavvur olunabilen bir çıkarma hareketi için savunma tedbirleri buradan daha iyi alınabilirdi.

Türk genel karargâhı, düşmanın bir hamlede Suriye'yi kazanabilmesi için İskenderun Körfezi'ne yahut Adana güneyine büyük bir çıkarma hareketinin muntemel olduğuna dair durum hakkındaki görüşlerini bildirdi. Ben, genel karargâhın tasavvur ettiği çıkarma hareketini ancak kuvvetli İngiliz birliklerinin Halep'e doğru yürümek suretiyle birlikte hareket etmesi hâlinde mümkün olduğunu cevaben bildirdim.

146. Alay'ın da kamyonlarla Halep'e sevki Humus'ta Cemal Paşa'ya tebliğ olundu.

Uçak raporlarına göre İngilizlerin Rayak ve Zahle taraflarında toplanan tümenleri bile 9 Ekim sabahı kuzeye doğru ileri yürüyüşe başlamış ve bu hareket 10 ve 11 Ekim'de Baalbek'e ve buradan kuzeye devam etmiştir. Bununla birlikte harekât yavaş ve büyük bir dikkatle yapılıyordu. Şam-Katife-Humus yolunda o zaman da düşman yoktu. Yalnız Bedevi ordugâhları görülmüştü. Düşmanın ileri yürüyüş birliklerinin kuvvetine dair 11 Ekim tarihli raporlardan şu sonuç çıkıyordu:

4 düşman süvari bölüğü Baalbek'i geçiyor.

Levent Şahverdi Arşivi

10 piyade taburu ve 8 süvari bölüğü yan yana dört yürüyüş kolunda Baalbek'in yaklaşık 10 km. güneyinde; aynı hizada ve yol üzerinde yaklaşık 4 km. derinliğinde bir topçu kolu.

Rayak-Baalbek yolunun batısındaki Amelih-Baalbek paralel yollarında 12 taburu ve 18 süvari bölüğü.

Zahle-Amelih yolunda tahminen 5 km. derinliğinde bir topçu kolu ile nakliye vasıtaları.

Rayak'ta bir İngiliz uçak mahalli.

Şerif Faysal'ın kuzeye doğru ileri yürüyüşe başlamak üzere Şam'da yaklaşık 20 bin kişi kuvvetinde Arap birliği topladığı hakkında haberler geliyordu.

Humus'ta teşkil olunan birliklerin büyük bir kısmı kademeli olarak trenle Halep'e naklolunmuş veya yaya olarak Hama üzerinden geri çekilmiştir.

11 Ekim akşamleyin yaklaşık 4 bölük kuvvetinde ilk düşman süvarisi Baalbek üzerinden Humus'un 30 km. güneyindeki Zera'ya kadar ilerledi. O vakit 4. Ordu karargâhı gece Humus'u terk ederek 12 Ekim'de Hama'ya ulaştı. Artçı birlikler de bu istikamette geri yürüyüşte bulunuyordu.

Köprüler ve Humus-Hama demiryolu inşaatı birbirini takiben tahrip olundu.

Bu sırada Mustafa Kemal Paşa tarafından 1 ve 11 numaralı iki tümenin kurulması bir dereceye kadar tamamlanmıştı. Bu tümenler Vazıhi ile Halep arasındaki tepeleri tutmuştu. Her tümen yaklaşık 5500 mevcutluydu fakat topçusu çok zayıftı.

Adana'nın batısındaki Yenice'de 2. Ordu emrine girmek üzere 146. Piyade Alayı da trenle Halep'ten naklolundu. Alman Asya Kolu da bu mıntıkada bulunuyordu. Hama'da 4. Ordu karargâhı lağv olunarak Halep'e doğru çekilen birlikler de Mustafa Kemal'in emrine verildi.

14 Ekim öğleyin düşman süvarisi Humus'a girdi. Burada herhalde büyük bir sevinçle karşılanmış olmalılar. Halep'in gü-

Levent Şahverdi Arşivi

neyindeki bütün mıntıkada genel olarak Türk düşmanlığı yaygındı. Bu bölgedeki Türk sivil memurları da Türk birliklerinin koruyuculuğu ortadan kalkınca makamlarını terk ederek Halep'e geldiler.

Ekim ayının bu günlerinde Halep'te müthiş bir sıcak etkili oluyor ve bütün gün devam eden nakliyat dolayısıyla şehrin yolları yoğun sarı toz bulutları içinde kalıyordu. Civardaki tepelerde ve özellikle istasyonların yakınında büyük ordugâhlar kurulmuştu. Hastanelerin ve hafif hastaların ve birçok depo malzemelerinin Adana ve Toros'a nakline başlanmıştı. Fakat nakliyat, Halep-Adana hattının tamamen yetersiz ve düzensiz olması dolayısıyla pek çok engelle karşılaştı. Almanya'dan izinden yeni dönen Binbaşı Mohlsen'in yerinde müdahalesi ve etkisi sayesinde az zamanda nakliyatta iyileşme görüldü.

Ordular Grubu Karargâhı, Musul'daki 6. Ordu ve Halep'le aralıksız olarak telgrafla irtibattaydı. Bağdat hattının Cerablus'ta bulunan fazla demiryolu malzemesi nakliyatımızın istifadesine konmak üzere Halep'in birkaç kilometre kuzeyinde ve Bağdat ve Suriye hatlarının birleşme noktası olan Müsellemiye'ye getirildi.

Bu günlerde İskenderun Körfezi'nde düşman gemilerinin faaliyeti artmıştı. 14 Ekim'de iki torpido muhribi ve bir gözetleme gemisi körfeze girerek İskenderun'daki liman bataryalarına ateş etti. Bu sırada gemilerden biri beyaz bayrak çekerek bir sandal indirmiş ve düşman subaylarını karaya çıkarmıştı. Buradaki Türk komutanıyla bir görüşme yaparak geri dönmüşler ve bunu takiben gemiler limanı terk etmiştir.

Ordular Grubu bu görüşmeden haberdar olur olmaz bu gibi hususları şiddetle yasaklamış ve bu ana kadar İskenderun'un güneydoğusunda Beylan Geçiti'nde bulunan 41. Türk Tümeni karargâhı buraya naledilmiştir.

İskenderun'a giden büyük yolun Halep-Islahiye şosesinden ayrıldığı yer olan Katma'da 24. Tümen'in teşkiline başlandı.

Levent Şahverdi Arşivi

Cephe hattında takipte bulunan düşman birlikleri bu esnada Humus'a yaklaşmış ve kısmen Hama'ya ileri sürülmüştü. Bunun için Mustafa Kemal Paşa 17 Ekim'de Hama'yı tahliye ettirdi ve artçılar Hama'nın 11 km. kadar kuzeyinde bulunan Komhane'ye çekildi.

Ben de grup karargâhının büyük bir kısmını Adana'ya ve Alman karargâhının büyük kısmını Pozantı'ya naklettirdim. Yanımda yalnız harp harekâtının ve nakliyatın idaresi için gerekli subayları alıkoydum. Türk makamlarıyla yapılacak birçok görüşme dolayısıyla Ordular Grubu kurmay başkanlığının tekrar Türklere verilmesi gerektiğinden kurmay başkanlık görevini Binbaşı Prigge'nin yerine, bu ana kadar Mustafa Kemal'in kurmay başkanı olan Albay Sedat Bey üstlendi -Tuğgeneral Kâzım Paşa ağır bir zatürreeye yakalanmıştı-. Albay Sedat Bey'i daha önceki vazife ve görevlerinden tanıyordum. Bu zat 19. Tümen'i Galiçya'da ve sonra Filistin'de mükemmel bir şekilde sevk ve idare etmiş ve 1 Ağustos'ta 7. Ordu'da Binbaşı von Falkenhausen'in görevini üstlenmişti.

Türkiye'nin İtilaf Devletleri'yle mütareke görüşmelerine başladıklarına dair İstanbul'dan haberler geliyordu. Bu haberler resmî ve kesin olmamakla beraber genel duruma nazaran ihtimal dışı da addedilemezdi. Bazı Alman subayları telaşa düştüler ve gemi ile güvenilir bir şekilde Güney Rusya'ya geçebilmek maksadıyla Anadolu'yu geçerek Karadeniz sahiline gidebilmek için Ulukışla'da nakliye kolları hazırlamak istiyorlardı. Bu tekliflerini kabul etmedim. Çünkü kanaatime göre; eğer Türkler hakikaten mütareke akdederlerse tasarlanan bu uzun ve zahmetli kara yürüyüşünün icrası esnasında düşman gemileri çok çabuk Boğazlardan Karadeniz'e geçerek sahilleri abluka altına alacaklardır. Bundan başka yeni Sadrazam İzzet Paşa'nın bir mütareke hâlinde dahi, yabancı bir devletin cephelerinde vazifesini yapan Alman birliklerinin serbestçe memleketlerine dönmelerini sağlayacağına tam bir güvenim vardı. Bundan dolayı hazırlıkları engelledim.

19 Ekim'de kuvvetli İngiliz birlikleri Hama'ya girdi. Burada parlak bir şekilde karşılanmış olmalılar.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa ve artçıları trenle Komhana'dan yaklaşık 25 km. daha kuzeydeki Hemedaniye istasyonuna kadar geriye alındı. İdlib üzerinden güneydoğuya doğru sahil istikametinde Antakya'ya sürülmüş keşif birliği bu yolda düşmanın olmadığını gördü.

Son günlerde Halep'e gelen Bedevilerin sayısı fevkalade arttı. Gece ve gündüz şehrin her tarafında ciddi bir kargaşalık olmaksızın tüfek sesleri işitiliyordu. Fazla olan ordu alet ve edevatı ile diğer kıymetli malzemenin, nakledilebilecek durumdaki hastaların Adana ve Pozantı'ya ve buradan yukarıya nakledilmeleri sona ermişti.

1. ve 11. Tümenlerin muharebeye olan kudretleri kayda değer bir derecede artarken; Müslimiye istasyonunun kuzeyinde 43. Tümen'in yeniden kurulması işi de fazlasıyla hızlanmıştı. Katma'daki 24. Tümen henüz sayıca zayıftı. İskenderun Körfezi'nde İngiliz savaş gemilerinin geliş gidişinin gitgide artmasından dolayı, icabında İskenderun'a takviye birliklerinin süratle sevki için 24. Tümen emrine her ihtimale karşı büyükçe bir kamyon kolu verildi.

21 Ekim'de artçılarımız Hama-Halep yolunun yaklaşık ortasında Maaretünnuman tepelerinde bulunuyordu.

O gün birçok defa düşman Bedevileri ve zırhlı otomobilleri tarafından taarruza uğradıktan sonra Mustafa Kemal'in emriyle Hanüssebil ve Ebveddehûr istasyonuna çekildiler.

Birkaç gündür Basra'da iki tümenin nakliye gemilerine bindirilmekte olduğu hakkındaki İngiliz helyosta şifre haberleşmesi, helyosta istasyonumuz tarafından ele geçirilerek çözüldü. Bunların bu bölgeye çıkarma için tahsis edilmiş olması ihtimal dışı değildi.

Emniyet birliklerimiz 23 Ekim'de Hanüssebil'de yeniden birçok Bedevi ve zırhlı otomobil ve İngiliz süvarisi tarafından taarruza uğradı ve Halep güneyindeki asıl hatta çekilmeye mecbur kaldı. Bir kısmı da kuşatılmış ve yakın muharebelerden sonra esir düşmüştü.

Levent Şahverdi Arşivi

Ebveddehûr istasyonundaki emniyet birliği de bu sebeple asıl hatta alındı. Düşman genel olarak zırhlı otomobillerle takip ediyor, Halep istasyonuna da şiddetli hava saldırıları yapıyordu.

İskenderun Körfezi'nde İngiliz ve Fransız gemileri göründü. 23 Ekim'de şafakla beraber İskenderun güneybatısında Arsuz önüne bir gemi gelerek sahile ateş açmış ve asker çıkarmaya teşebbüs etmiş ise de bu teşebbüsü 41. Tümen emniyet birliği tarafından sonuçsuz bırakılmış ve gemi tekrar uzaklaşmıştır.

Yanımda kalan birkaç subayla beraber 22 Ekim'de otomobille Halep'i terk ettim. 23 Ekim'de Osmaniye'de, 15. Kolordu Komutanı Ali Rıza Paşa ile İskenderun yolu üzerinde Erzin ve Payas'ta bulunan birliklerin takviyesi hakkında yapılması gereken hususları görüştüm.

Aynı gün öğleden sonra Ordular Grubu kurmay başkanlığının dört gündenberi bulunduğu Adana'ya trenle hareket ettik. 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa ile görüşüldükten sonra İskenderun'da bulunan 41. ve 47. Tümenler bu ordu emrine verildi.

24 Ekim'de Bedevilerin sayısının çok fazla artmasından dolayı Halep şehrinde vaziyet o kadar nazik bir hâl aldı ki sıkıyönetim ilanına mecbur kalındı. Düşman zırhlı otomobilleri ve düşman süvarisi keşf için birçok defa Toman üzerinden Halep güneyindeki asıl mevzilere kadar ilerledi ve ateş açılmasını müteakip her ikisi de geri çekildi.

22 Ekim'de İngilizler 6. Ordu'da Musul'un güneyinde bulunan Fethiye mevziine taarruza başladılar. 24 Ekim gecesi bu ordu birlikleri geri çekilmeye mecbur kaldı. Daha önce 2. Ordu'ya bağlı olan Fırat Grubu da 6. Ordu emrine verildi ve bu birliğin gerektiğinde Fırat geçitini Cerablus'ta müdafaa etmesi 6. Ordu ile kararlaştırıldı.

25 Ekim'de Halep güneyinde ciddi muharebeler yapıldı. Bu muharebeler Filistin ricatından beri artçı muharebeleri dışına çıkan ilk ciddi muharebelerdi. Birlikler bu muharebelerde iyi sebat ediyordu. Aynı zamanda Araplar, Şerif Faysal birlikleriyle birlikte müştereken şehre zorla hâkim olmak istiyorlardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Süvarilerini takviye etmek üzere İngilizler çok sayıda kamyonla piyade askeri getirmişlerdi. Öğleden sonra erkenden başlangıçta Araplar tarafından 1. Tümen mevzilerine cepheden taarruz yapılmış, fakat püskürtülmüştü. Biraz sonra yaklaşık 1500 Bedevi doğudan kısa bir muharebeyi müteakip şehre girdi ve kale ile hükümet binasını işgal etti. Sonra 7. Ordu Karargâhı'nın bulunduğu Merkez Komutanlığı Dairesi'ne taarruz ederek geçici olarak işgal ettilerse de geri atıldılar ve sokak muharebeleriye şehirden tamamen dışarı atıldılar. Ahalinin silahlı bir kısmı da Bedeviler tarafında olarak bu muharebelere katıldı.

Yaklaşık olarak aynı zamanda Toman-Halep yolunun batısından cephemize karşı büyükçe bir piyade taarruzu yapıldı ancak bu da püskürtüldü.

Akşam Mustafa Kemal Paşa karargâhını şehrin dışında istasyonun yaklaşık 2 km. kuzeyindeki bir tepeye nakletti. Halep tahliye olundu. Ali Fuat Paşa tarafından komuta edilen ve geriden Bedeviler tarafından ciddi olarak tehdit edilen 1. ve 11. Tümenler şehrin batı kısmından ve yanından kuzeye doğru çekildi.

İstasyonun bir kısmı ricat esnasında havaya uçuruldu. 20 Kolordu adını alan 1. ve 11. Tümenler, 26 Ekim sabahı Halep'in yaklaşık 8 km. kuzeyinde El Hüseyniye ve Höyük tepelerinde mevzi aldılar. Sağ cenahı İngiliz ve Arap süvarileri tarafından yandan tehlikeye açık olduğundan bu cenah Kefr-i Bazim ve Anadan'a doğru geriye kırıldı. Bu geri çekilme sırasında Bedeviler tarafından icra edilen müteaddit taarruzlar püskürtüldü.

Öğleden önce saat 10.45'e doğru piyade ile yaklaşık dört süvari alayı, zırhlı otomobiller himayesinde oldukları halde Halep-Katma yolunun iki tarafından 1. Tümen cephesine taarruz etmek üzere ilerledi. Bir saatlik muharebeden sonra bu taarruz da püskürtüldü. 7. Ordu, karargâhını Katma'ya nakletti.

2. Ordu'ya gönderdiğim bir emirle, hücum taburu ve kuvvetli bir makineli tüfek birliği trenle Katma'ya, 7. Ordu emrine gönderildi.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonraki günlerde 7. Ordu birçok defa taarruza uğramış fakat her defasında mağlup olmayarak kademeli bir şekilde aşağıda bahsedilen mevzilere çekilmiş ve burada 31 Ekim'de mütarekenin imzalandığı haberi ulaşmıştı.

Cephe, burada başlayan yüksek arazi eteklerinde Marata'dan Babulit üzerinden Halilli'ye (24. Tümen), buradan şose ve demiryolunu geçerek Teyneb'den Tatmaraş üzerinden Ayn-ı Vakni'ye (20. Kolordu) ve buradan sonra Halep-Kilis yolundan Cibrin'in güneydoğusu havalisine kadar uzanıyordu. Emniyet birlikleri Deyrulhacmel'den Ziyaret'e kadar ileri sürülmüştü. Ziyaret, Halep'in tam 25 km. kuzeybatısındadır.

Ordu, son günlerdeki muharebelerde silahının şan ve şerefini yüceltti.

30 Ekim akşamı Sadrazam İzzet Paşa, emir ve komutayı Mustafa Kemal Paşa'ya bırakarak hemen İstanbul'a hareket etmemi telgrafla bildirdi. Aynı zamanda Alman subay ve birliklerinin süratle İstanbul'a nakilleri gerektiği de belirtildi.

Sadrazamın ısrar ve kararlılığı ile mütareke şartlarında, bütün Alman subay ve erlerinin Türkiye'den serbestçe çekilmeleri sağlanmış oluyordu.

Alman birliklerinin büyük kısmı nakledilmek üzere Yenice havalisinde hazır bulunuyordu. Maalesef Adana Ovası'nda bazı yerlerde ortaya çıkan kolera, Türkiye'deki bu son zamanlarımızda pek çok kurbanlar vermemize sebep oldu. Düşman önünde iyi ve kötü zamanlarda askerlere parlak bir şekilde örnek olmuş olan Alman Asya Kolu'nun kıymetli komutanı Albay von Oppen de bu hastalık sonucu hayata veda etti.

1 Kasım sabahı Alman birliklerinin nakliyatı başladı. Yalnız ellerindeki silah ve cephaneleri birlikte götürüyorlar, geri kalan savaş malzemesinin tamamı Türk teslim alma komisyonlarına devrolunuyordu.

31 Ekim'de Adana'da Ordular Grubu başkomutanlığını Mustafa Kemal Paşa'ya devrettim. Bu zamana kadar emrimde bulunan birliklere de aşağıdaki günlük emirle veda ettim:

Levent Şahverdi Arşivi

Adana: 31 Ekim 1918

Ordular Grubu'nun emir ve komutasını Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin birçok meşhur muharebede liyakat ve ehliyetini ispat eden ellerine devretmek mecburiyetinde kaldığım şu anda; emir ve komutam altında Osmanlı İmparatorluğu'nun menfaati uğrunda ifa ettikleri hizmetlerden dolayı bütün subay, memur ve erlere kalpten teşekkürlerimi sunarım.

Ordular Grubu'nun birçok subay ve erini bana en sıkı bir şekilde bağlayan Gelibolu'nun şan ve şerefli günlerini, Anadolu sahilindeki pek çok cesur teşebbüsü tarih ilelebed unutmayacaktır.

Filistin'de bizim için bir başarı silsilesi teşkil eden ve aralıksız altı buçuk ay devam eden inatçı bir savunma ve bilhassa Tellülazur, Turmus Aya, Elkefr ve her iki Şeria muharebeleri; Osmanlı ordusunun ve onunla beraber savaşan Alman ve Avusturya birliklerinin, birkaç kat üstün düşmana karşı ortaya koyduğu inkâr edilemez cesaret ve kahramanlığının delilleridir.

Bu olayların hatıraları bana; Osmanlı İmparatorluğu'nun, cesur evlatlarına dayanarak geleceğe sağlam bir güven ve emniyetle bakabilecekleri kanaatini veriyor.

Osmanlı milletiyle müttefiklerinin gelecekte, sulh ve sükûna ulaşmalarını ve senelerce süren muharebelerin açmış olduğu yaraların kapanmasını cenab-ı Hakk'tan temenni ederim.

Liman von Sanders

31 Ekim öğle vakti yanımda kalan birkaç Alman subayıyla beraber Adana'yı terk ettim. Mustafa Kemal ve Adana'da bulunan bütün subaylar yolcu etmek için istasyonda bulunuyordu ve buradaki ihtiram bölüğü Türkiye'de selamladığım son birlik oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

Son Günler

4 Kasım'da İstanbul'a ulaştım. Alman görevlilerin büyük kısmı -Akdeniz Tümen Komutanlığı, Bahriye Komutanlığı, Türk Genelkurmayının Alman başkanı ve üyeleri- ve İstanbul civarındaki ikmal birlikleri bu anda Karadeniz'den Odesa'ya nakledilmekteydiler ve Ukrayna'dan memleketlerine geçeceklerdi. Sonraki günlerde İstanbul'da toplanabilenler aynı yol ile hareket ettiler.

Henüz Türkiye'de bulunan bütün Alman subay ve birliklerinin emir ve komutasıyla bunların nakliye görevini Alman Başkomutanlığı bana verdi. Maiyetimde bulunan subaylarla beraber başlangıçta, Alman Islah Heyeti binası karargâh olarak seçildi.

Her tarafta demiryolu ulaşımında düzensizlikler meydana gelmesinden ve kömür yokluğundan dolayı Suriye'den ve imparatorluğun diğer uzak mevkilerinden hareket eden subay ve birlikler ve farklı birçok heyetin İstanbul'a ulaşması ilk haftalarda çok yavaş oluyordu.

6. Ordu bölgesinden gelmesi beklenen yaklaşık 1200 mevcudunda Alman ve Avusturyalılardan oluşan grup birkaç haftayı daha yolda geçirecekti. Bu grup isteğime tamamen aykırı olarak otomobil kolları tarafından yardımcı olunan yaya yürüyüşle Anadolu içerisinden geçerek Karadeniz sahilinde bulunan Samsun'a harekete başlamıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Kasım ayının ilk yarısında ulaşan Alman subay ve erlerin bir kısmı Beyoğlu'nda ve büyük kısmı da Anadolu yakasındaki yerlere yerleştirildiler.

Boğazlar açıldıktan sonra Kasım ayı ortalarına doğru İtilaf Devletleri filosu İstanbul önünde gözüktü ve bir müddet sonra karaya İngiliz ve Fransız birlikleri çıktı. Düşman askerlerinin İstanbul'a girmesi üzerine Beyoğlu bir Türk şehrinden çok bir Rum şehri manzarasını almıştı. Evlerin çoğuna Yunan bayrakları asmışlardı. Bando eşliğinde geçen İtilaf askerlerinin önünde birçok Levanten yürüyor, subay ve erlere çiçekler atıyor, sevinç çığlıkları atarak şapkalarını havaya fırlatıyor, birbirleriyle kucaklaşıp sevgi gösterilerinde bulunarak yürüyorlardı.

19 Kasım'da -aynı gün General von Lenthe ile kendisinin şimdiki kurmay başkanı Yarbay von Egling ve Alman Askeri Heyeti Karargâhı'nın büyük bir kısmı Odesa veya Nikolayef üzerinden Ukrayna'dan geçerek Almanya'ya dönmek üzere bir Türk gemisine binmişlerdi- ben ve subaylarım Anadolu yakasındaki Moda'ya geçtik. İtilaf Devletleri heyeti ve Türk görevlilerden oluşan Mütareke Komisyonu bütün Alman subay ve erlerinin İstanbul'un Avrupa yakasını terk ederek Anadolu yakasında ikamet etmelerini tebliğ etti. İstanbul'da ortaya çıkabilecek bir çatışma ancak bu şekilde bertaraf olunabileceği için böyle bir tedbir alınması yerinde bir karardı.

İstanbul'a gelen İngiliz askerî görevliler Alman birliklerine ait bütün işleri üstlenmişti. İngiliz Selanik ordusu kurmay başkanı General Curry ile 13 Kasım'da Beyoğlu'nda Alman askerlerinin nakliyatı hakkında görüşme yaptım ve kendisinin benimle tamamen aynı fikirde olduğunu gördüm. Bu zatın gidişinden sonra İstanbul'daki İngiliz kurmay başkanı General Fuller, gelecek için alınacak kararların yerine getirilmesini üstlenerek bu müşkül ve karışık işi kendi gücü nispetinde halletmeye çalıştı.

Köstence'den ve Romanya'dan nakliyat yapmak bu memleketteki karışık durum sebebiyle imkânsızdı. Odesa ve Ukray-

Levent Şahverdi Arşivi

na'dan ise bir müddet devam ettikten sonra Kasım ayında Ukrayna'da büyük çatışmalar başladığından ve trenler çok fazla gecikmeye uğradığından güvenilir olmadığı yönünde ihtarda bulundum.

Suriye'den ve Filistin'den gelen Alman askerlerinin bu mevsimde Ukrayna üzerinden uzun sürecek olan geri dönüş yolculuğu aslında doğru da değildi. Çünkü güneydeki sıcak iklimden gelen askerlerin kışlık elbisesi yoktu. Karadeniz'den geçip giden son kafile Kief'e ancak birkaç haftada ulaşabilmişti. Çünkü tren aktarma mahalleri arasındaki mesafeyi yürüyerek aşmak mecburiyetinde kalmışlar ve bazı mahallerden muharebe ederek geçmeye mecbur kalmışlardı. Yıldırım Orduları Grubu'na mensup Alman birliklerinin sırtında Rusya iklimine uygun elbise mevcudu son derece yetersizdi ve bu yolun hastalıktan birçok telefat verilmesine sebep olması muhakkaktı.

Suriye ile İstanbul arasındaki iklim ve sıcaklık farkı askerleri o kadar etkiledi ki İstanbul'a ulaştıktan sonra dört hafta içinde bu birliklerden soğuk algınlığı sebebiyle 80 kişi öldü.

Haydarpaşa'daki büyük Alman menzil hastanesi 1200 hasta ile dolmuştu. Ukrayna üzerinden gidilmesinden vazgeçilmesi hakkında İngiliz Fevkalade Komiseri Amiral Calthorp nezdindeki teşebbüslerim, sıhhiyecilerin de benimle aynı görüşü belirtmeleri sayesinde kabul edildi.

Bundan sonraki nakliyatın gemilerle Almanya'ya yapılması kararlaştırıldı. Fakat gemi ve kömür kıtlığı vardı. Nakledilecekle-rin sayısı da 10 bin kişiye ulaşıyordu.

9 Aralık'ta Moda'da Türk Harbiye nazır vekilinden Ukrayna bandıralı Tigar gemisine binerek hemen Ukrayna üzerinden Almanya'ya hareket etmem hakkında emir aldım. Alman birliklerinin emir ve komutası ve nakilleri işinin bana verilmiş olduğunu ve Türk Harbiye Nezareti'nin tebligatına uymak mecburiyetinde olmadığımı Amiral Calthorp'a bildirdim. Söz konusu emir bu sebeple yerine getirilmedi.

Levent Şahverdi Arşivi

Benim Büyükada'ya ve diğer Alman subay ve erlerinin de ikinci bir emre kadar Büyükada ve diğer adalara gönderilip iskân edilmesi gerektiği 19 Aralık'ta bana tebliğ edildi. Memleketlerine nakledilmek üzere gemilere binünceye kadar adalarda ikamet etmek üzere Alman birliklerinin büyük kısmı kısa sürede adalara nakledildi. Yalnız Alman teşkilatının idare heyeti ve küçük bir kısmı İstanbul'un Anadolu yakasında kaldı.

Irak'ta 6. Ordu'da istihdam edilmiş olan Alman ve Avusturyalılar 1919 Ocak ayı başında nihayet Samsun'dan vapurla Haydarpaşa önüne ulaştı. Anadolu içlerinde yaptıkları yürüyüşün eziyet ve zorlukları ile iklim şartlarının tesiriyle bunlar da Samsun'da birkaç arkadaşını kaybetmekten dolayı üzgündüler.

Doğruca Kuzey Denizi'ndeki Alman limanlarına gitmek üzere hazırlanan beş büyük gemiye binmek için hazırlanmamız 24 Ocak 1919'da bize bildirildi. Bu gemiler çoğunlukla Alman müretteb atlı Etha Rickmers, Lili Rickmers, Patmos, Kertyra ve Akdeniz vapurlarıydı. Bunlar uzun seyahat için hazırlandıktan sonra, 27 Ocak'ta 120 subay ve 1800 erle beraber İstanbul'u ilk terk edecek olan Etha Rickmers vapuruna bindim. Gemilerin birbirini iki günlük ara ile takip etmesi ve Cebelitarık'ta sıra ile birer birer kömür almaları kararlaştırılmıştı. Alman Islah Heyeti'nin idari kadrosu son hareket edecek olan Akdeniz vapuruyla nakledilecekti.

29 Ocak öğleden sonra saat 4'te Etha Rickmers Haydarpaşa rıhtımından ayrılarak denize açıldı. 30 Ocak öğleden önce ansızın çıkan bir fırtına ile gökgürültüsü ve şimşekler arasında Çanakkale'den geçtik. Eski büyük mayın tarlası içinden geçen yol özenle işaretlenmişti. Şiddetli rüzgârlar ve büyük dalgalarla çarpışmış olan Etha Rickmers 3 Şubat akşamı Malta'ya ulaştı. Malta'da durmamız tasarlanmamış olmasına rağmen geminin kaptanı Marsa Sirocco limanına ulaşmasından birkaç saat önce aldığı telsiz-telgraf emrine uyarak limana girdi. Bu limanda yaklaşık üç hafta kadar demirleyecektik. 25 Şubat sabahı gemi Cebelitarık'a kadar gidebilmesine yetecek kömürü almak üzere Malta'nın bir iç

Levent Şahverdi Arşivi

limanına gitmek emrini aldı. Uzun süreli beklemenin getirdiği ümitsizlik ve karamsarlık üzerine bu haberi ilan ettiğim vakit gemide büyük bir sevinç yaşandı. Herkes on dört güne kadar vatanına kavuşacağını zan ve tahmin ediyordu.

Kömür alınacak limana gelince bana karaya çıkmam bildirildi. Yiyecek ve sıhhî hususlar hakkında kendisine daha önce yazılı olarak müracaat ettiğim vali ile görüşmek için istendiğimi zannediyordum. Bir İngiliz deniz subayıyla beraber motorbota binip karaya çıktığım zaman savaş esiri olduğumu söylediler. Yaverimle hizmetçim vapurda kalmış ve aynı gün Cebelitarık üzerinden Almanya'ya hareket etmişlerdi.

Bizim Malta'da tutuklanmamız esnasında Alman askerlerinin nakline tahsis olunan diğer gemiler de İstanbul'da alıkonulmuşlardı. Sonra aradan çok geçmeden Bremen ve Hamburg limanlarına hareket edebildiler. Nakledilebilecek durumdaki hastalar ise hastane gemileriyle bir İtalyan limanına ve oradan hasta trenleriyle Almanya'ya sevk edilmişlerdi.

21 Ağustos'ta Ivy adlı İngiliz savaş gemisiyle Malta'yı terk ederek Venedik, Verona, Innsbruck üzerinden Almanya'ya döndüm.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Son Söz

Yukarıdaki hikâyelerle ben çoğunlukla gerçekleri anlattım. Şimdiki zamanı göz önüne alarak elimdeki belgeleri ancak bazı olaylar hakkında izahat verecek derecede kullandım. Başka türlü bir görüş, ancak gerçekle hayal birbirinden ayrılabildiği zaman ileri sürülebilir.

Türkiye'de mesuliyetli, yüksek bir makamda beş senelik askerlik hizmetim mazinin sayfalarına geçmiş bulunuyor. Bu durum bana, istenilmiş olanla muvaffak olunan hakkında yorum yapmak selahiyetini veriyor. Almanya'nın savaştan önce Türkiye'nin her yönden gelişmesi hususunda ondan beklediği ve çeşitli bakımlardan kendisinin yardım ve desteğiyle himaye ettiği şeyler haddinden fazla olmakla beraber yapılabilmesi büsbütün imkânsız değildi.

Almanya'nın savaş sırasında müttefik sıfatıyla Türkiye'den talep ettiği şeylerden iktisata ait olanların büyük kısmı yerine getirilmedi. Almanya'nın askerlik noktasında da Türkiye'nin iştirak ve faaliyetinden beklediği şeyler haddinden fazla olduğundan yerine getirilmesi imkânsızdı.

Türkiye yalnız Boğazları savunmak, uzaklarda bulunan geniş hudutlarını himaye ve muhafaza etmekle kalmayacak, Mısır'ı zapedecek, İran'a bağımsızlığını kazandıracak, Kafkasya'da bağımsız devletler kuracak, mümkün olursa Afganistan üzerinden

Levent Şahverdi Arşivi

Hindistan'ı tehdit edecek ve en sonunda Avrupa cephelerinde faal yardımda bulunacaktı.

O zamanki askeri idare altında bulunan Türkiye, takip ettiği hedefleri ve maddî imkânlarını birbiriyle uyumlu hâle getirmeyi başaramadığından dolayı en büyük sorumluluk onun üzerindedir.

Almanya, orada Türkiye'nin silahlı kuvvetleriyle ve imkânlarıyla neler yapabileceğini serinkanlılıkla açık ve kesin bir şekilde değerlendirmede hatalı davrandığından dolayı kabahatlidir.

"Binbir Gece Hikâyesi"ne yahut Arabistan çölündeki serapa saplanan fikirler, bizim memleketteki takdir ölçüsünün hassaslığına halel getirmiş görünüyor.

Liman von Sanders

Levent Şahverdi Arşivi

Liman von Sanders'in "Türkiye'de Beş Sene" İsimli Kitabı Hakkında Askerî Tarih Encümeni'nin Açıklamaları

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

General Liman von Sanders'in hatıratı, Dünya Savaşı tarihimizin bir özeti demek olduğu için faydalıdır. Ancak eserde bazı esaslara ve teferruata ait bazı yanlışlık ve hatalar göze çarpmaktadır. Bundan başka savaştan önce ve savaş sırasındaki Türk-Alman ortak çalışmasına ait anlattıklarında, eski Osmanlı mareşalinin hiç olmazsa kesin bir tarafsızlık takip etmesi arzu olunurdu.

Bütün bunları birer birer inceleyip açmaya kalkışmak yeniden bir kitap yazmak demektir. Bu sebeple Encümen, eseri okuyacak kişileri yanlış anlamalara sevkedebilecek bazı noktaları açıklamakla yetinmiştir.

Açıklığa Kavuşturulması Gereken Maddeler

1- Alman Askerî Heyeti Meselesi:

Liman von Sanders'in Türkiye'ye gelmesine sebep olan durum şu şekilde özetlenebilir:

Balkan Savaşı felaketinden sonra, her nasılsa bir Alman Askerî Heyeti'nin gelip bizi ıslah etmesinden başka çare olmadığı fikri oluşmuştu. Öteden beri Alman subayları, eğitmen ve danışman olarak bulunmuşlar ve orduyu varlıklarından az çok faydalandırmışlardı. Gollets, Eimhoff, Dettfort, Hawsheld, Ober ve benzeri kişilerin faaliyetleri öğretim sahasına geçmediği ve eğitim ve öğretim hususundaki etkileri öğrencilerine münhasır kaldığı, gerek bu öğrencilerin ve gerek Almanya'ya tahsilini tamamlamak için gönderilerek geri dönen subaylar vasıtasıyla ordunun mo-

Levent Şahverdi Arşivi

dem ihtiyaçlar ile uyumlu şekilde yetişmesi uzun zaman alacağı kabul edildiğinden; eğitim, öğretim, teşkilat ve hazırlık noktalarında seri bir ilerleme kaydetmenin ancak Alman öğreticilerinin aynı zamanda orduda ve Genelkurmay'da fiilen iş başına geçmeleri ve bir Alman Askerî Heyeti'nin kontrolü altında bulunmaları şartıyla mümkün olacağı Alman ataşemiliteri tarafından ileriye sürülüyordu. Öyle düşünülüyordu ki; bize gelecek olan Alman subayları öğretmenlik ve müşavirliklerde kullanılacakları yerde, Genelkurmay'da şube müdürlüğü, kurmay başkanlığı, kolordu, tümen ve alay kumandanlıklarında istihdam edilecek olurlarsa neticesiz teklifler ve uzun raporlar yüzünden vakit kaybı yerine fiilen iş görülerek orduya daha seri ve emin bir ilerleme sağlayabileceklerdi. Bu düşünce ile Alman Askerî Heyeti'ne büyük ümitlerle bakılıyordu. Bundan dolayı heyetin bütün icraat ve isteklerinin her yerde memnuniyetle kabul edilmesi çok tabiiydi. Bu sebeple Liman von Sanders'in, eserinde kendisinin orada burada uğradığını farz ve zannettiği mukavemetler, gerçekte ilerlemeye çok açık ve hevesli olan Osmanlı askerî heyetince zorluk çıkarmak için kasten yapılmış olmaktan çok uzaktır.

İnsan, hayvan, askerî malzeme ve arazice büyük zayiatla sonuçlanan iki savaştan (Trablusgarp ve Balkan) sonra devletin elinde kalan birlikler ve askerî kurumlar düşkün, kırık-dökük bir haldeydi. Askerin elbise, ayakkabı ve techizatı çok noksan olduktan başka cephelerden dönen birliklerin önemli bir kısmı yeni uygulanan teşkilat ve strateji sebebiyle garnizonlarına bile henüz tamamen yerleşememişlerdi. İşte bu karışıklık zamanında idi ki; Liman von Sanders ve beraberindekiler bizi kolumuzdan tutup kaldırmak düşüncesiyle iyi niyetle çağırılmışlar ve yine iyi niyetle karşılanmışlardı. Bundan dolayı eserin birçok bölümünde bahsettiği zorluk ve engellemeler kısmen doğru olsa da bunlar da ancak istemeden yapılmış ve doğal hâllerden ibaret olabilirdi. Çünkü başlangıçta, Alman Heyeti'ne bilerek zorluk çıkarmayı gerektirecek bir sebep düşünülemezdi. Böyle bir düşünce sonradan ortaya çıktıysa bunu da maalesef sadece kendileri ortaya çıkardılar.

Liman von Sanders, ülkemizde bir barış ve dört savaş senesi bulundu. Gerek kendinin ve gerek Alman maiyetinin yapıp ettik-

Levent Şahverdi Arşivi

leri de bilinmektedir. Karanlıkta kalan noktaları da şimdi bu kitaptan takip edebiliriz. Eğer Liman von Sanders ve askerî heyeti başarılı olamadıysa bu, bizden gördükleri mukavemet ve zorluktan çok; ihtiyacımız olan durumu iyi niyetle inceleyerek ıslahına çalışmamalarından ileri gelmiştir. İşte asıl bu hâlisâne olmayan hareket tarzı yüzündendir ki; Islah Heyeti, bizde ne barış vakti ve ne de savaş esnasında istenilen ölçüde başarılı olamadı.

Balkan Savaşı'ndan sonra ordumuzda en esaslı icraat yeni teşkilatımız olmuştu. Memleketimiz, rediflerin ilgası, seri ve emin bir seferberlik, toplanmaya müsait mıntıka ve ordu merkezleri kurmak gibi genel hatlardan ve daha bazı önemli teknik tertibattan ibaret olan bu çok mühim ve Dünya Savaşı'nda kıymetini gösteren teşkilatı, Mareşal Ahmed İzzet Paşa Hazretleriyle, Balkan Savaşı derslerinden istifade etmiş olan kurmay subaylarına borçludur. Alman Askerî Heyeti memleketimize geldiği zaman bu şah eseri hazır bulmuşlardır. Bahsi geçen teşkilat ile aynı zamanda seferberliğimizin esasları daha basit bir şekilde kurulmuş olduğundan, Almanların nezareti altında 1914 senesi için yazılmış olan geçici seferberlik talimatı orduya büsbütün yeni şeyler söylemiyordu.

Ordunun seferberlik hazırlıklarına gelince, bu husus hatta daha savaştan önce tamamen Osmanlılardan oluşan kolordu ve tümenlerin kurmay heyetleri tarafından (yalnız İstanbul'daki 1. Kolordu'nun kurmay başkanı Alman'dı) hazırlanarak icra edilmiş ve bu yapılırken de Balkan Harbi'nde görülen önemli hatalar düzeltilebilmişti. Bunu söylemekle Liman von Sanders ve heyetinin bizdeki hizmetlerini inkâr etmek istemiyoruz. Aksine, Heyet'in bilhassa Harbiye Nezaretimizin modern ihtiyaçlar ile uyumlu bir şekilde reforme edilmesi, Genelkurmay Başkanlığı'na asıl ve yüce vazifelerinin iade edilmesi imkânını temin etmesi, 1. Kolordumuza mensup çeşitli birliklerin ciddi bir şekilde talim ve terbiyesi, mevcut olan atış okulları ve diğer talim kurumlarının tanzim ve idaresi, savaş sırasında tayyare birlikleri ve diğer teknik teşkilatlarla ordumuza kıymetli yardımlar yaptıkları ve özellikle Alman

Levent Şahverdi Arşivi

ya ile bağlantının kesik olduğu sırada bizdeki silah ve mühimmat fabrikalarının ıslahı vs. gibi mühim işler, memleketimizde şükranla anılmaktadır.

2- Türkiye'nin Dünya Savaşı'nda Yapmış Olduğu Hizmetlerin Takdir Edilmesi Meselesi:

General Ludendorff, hatıratında Osmanlı milletinin vasıflarını küçük görüyor ve Avusturya-Macaristan Devleti ile beraber Osmanlı Devleti'ni cenazeye benzetiyor. Bu zatın Osmanlı ordusu için de iyi şeyler düşündüğü söylenemez, hatta ordunun ara sıra kazanmış olduğu başarıların sırf Alman general ve amirallerinin sayesinde olduğunu bile söylemektedir. Liman von Sanders de aynı fikirdedir. Yalnız, Sina cephesi ve 8. Kolordu eski komutanı Baron von Kress, Osmanlı millet ve ordusunun bu büyük savaşta müttefiklerine yapmış olduğu hizmeti hiç olmazsa düşmanlarımız kadar takdir ve beyan etmekle hakkını teslim etmektedir. Sonradan *"Asya Muharipleri Cemiyeti"*nin yayın organı olan bir dergide rastladığımız yazılarında şöyle diyor:

"Türkiye'nin Dünya Savaşı'nda gösterdiği kudret, gerek genel durum ve gerek birliklerin ferdi kabiliyetleri itibariyle değerlendirilirken, arkasında kaybedilmiş üç savaşla bir ihtilal bulunduğu unutulmamalıdır. Türkiye'nin bahsedilen bu savaşlarda subay, er ve savaş malzemesi açısından ağır kayıplara uğradığı ve ciddi bir çalışmaya rağmen bütün bu olayların sebep olduğu zararları telâfi için yeterli bir zamana sahip olmadığı da gözden uzak tutulmaması gerekir. Türkiye, Dünya Savaşı'na girdiği zaman hazineleri boş, ordu birliklerinin büyük kısmının kıyafeti noksan, silah ve teçhizatı yıpranmış, mühimmatı yetersiz, erzak ambarlarının durumu kötü ve subay kadrosunun en kıymetlileri Balkan Savaşı'nda mahvolmuş bir halde bulunuyordu. Savaş sırasında ise tecrübeli ve en iyi bir şekilde yetiştirilmiş, sorumluluğu severek üstlenmeye hevesli, görev bilinci yerinde subaylara olan ihtiyaç ve bu konudaki eksiklik kolayca giderilecek gibi değildi. Bütün bu gerçekleri göz önünde bulundurursak, Türkiye'nin her şeye rağmen ve bilhassa Dünya Savaşı'nda ifa ettiği hizmetlere hayret edip takdir etmekten kendimizi alamayız."

Levent Şahverdi Arşivi

Gerçekten de Balkan Savaşı'ndan sonra yeniden düzenlenip ıslahına başlanmış olan yeni Osmanlı ordusu mükemmel bir savaş aleti olmak için nispeten uzunca bir barış dönemi ve eğitim devresine muhtaçtı. Bunun böyle olduğunu herkesten iyi Alman Askerî Heyeti'nin bilmesi lâzımdı. Dünya tarihinde asırlardan beri galip veya mağlup sayısız savaşlarla yıpranmış hiçbir millet, Dünya Savaşı'nda Osmanlıların yaptığından fazla fedakârlık ve kahramanlık gösteremezdi. Yorgun ve fakir Osmanlı milletinin ve çoğunluğu eğitimsiz, donanımsız, kıymet ve silah bakımından düşmanlarından zayıf bir durumda olan Osmanlı ordusunun Dünya Savaşı esnasında pek çok cephede gayet üstün düşman kuvvetlerine karşı gösterdiği olağanüstü direncin askerî tarihte benzeri azdır. Osmanlı ordusunun bu dehşetli savaşta gösterdiği kahramanlıkları sayısız olayları anlatarak açıklamak isterdik. Fakat başta da söylediğimiz gibi bu maksat için büyük bir kitap yazmak niyetinde değiliz. Bunun için yalnız aşağıdaki birkaç delil kaydedilmekle yetinildi:

a) Osmanlı Devleti her türlü imkânsızlığa ve parasızlığa rağmen, Dünya Savaşı sırasında 150.000 insandan oluşan barış zamanındaki ordusuna seferberlikten itibaren 2.700.000 ikmal eri ilave ederek toplam 2.850.000 neferi silah altına almıştır.

b) Silah altına alınan bu 2.850.000 nefer mevcudundan şehid, yaralı veya hastalıktan vefat edenlerle; kayıpların ve savaşın sebep olduğu musibetlerden ileri gelen diğer zayiatın ilavesiyle yukarıdaki toplam birkaç misli artacaktır. Savaş zayiatımız vefat ve malûl olarak bir milyona ulaşır ki, sadece bu zayiat yekûnu, bu savaşta bizim nasıl bir fedakârlık azmiyle hareket ettiğimizi ispata yeterlidir.

c) Osmanlılar, 2.850.000 insanı seferber etmekle bütün savaş boyunca çeşitli cephelerde her halde bir-iki misli düşman kuvvetini üzerine çekerek bunları Avrupa cephelerinden uzak tutmuştur. Bu iddiayı sağlamlaştıracak çok açık misaller, bütün cephelerimiz için kolaylıkla bulunabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

d) Osmanlı millet ve ordusunun Dünya Savaşı'nda gereği kadar faaliyette bulunmadığı ve kendini gösteremediğinden de bahsediliyor. Geçirdiği felâketli harplere ve ihtilallere rağmen Türkiye'nin, içeride ve dışarıda parasız, trensiz, fabrikasız ve yolsuz bir şekilde bütün Dünya Savaşı boyunca harbe devam edebilmiş olması, Türkiye'nin faaliyeti ve savaşa katkıda bulunmasından başka neye delâlet eder?

İnsaf sahibi ve değer bilir bir düşmanımız olan Kutülamare'de İngiliz ordusunun Komutanı Tawsend *"Irak Seferi"*[*] ismindeki son eserinde şöyle diyor:

> "Avrupa'da hiçbir asker yoktur ki -bu ifademin altını çiziyorum- savunmada Türk askeriyle mukayese edilebilsin. Almanların savunmada gayet iyi oldukları kabul edilebilir. Fakat siperlerde bulunduğu zaman onlar Türklerle mukayese edilemez. Buna bir örnek olarak Gelibolu Savaşlarını gösterebilirim. Orada bizim gemi ateşlerimizle birçok zayiata uğrayan birlikler eğer Alman olsaydı, yerlerinde kalamazlar ve derhal Türklerle değiştirilirlerdi. Hâlbuki Türkler bütün muharebe boyunca yerlerinde kaldılar".

Irak cephesi gibi nispeten sönük bir savunma için bu övgüyü lâyık gören Tawsend'in, Çanakkale'yi savunan askerler için bunun birkaç mislini esirgemeyeceğine şüphe edilmemelidir.

e) Dünya Savaşı sırasında Osmanlılar sadece savaş meydanlarında kendilerini göstermekle kalmayıp hayatî fonksiyonlarını imarat, inşaat ve tesisat sahalarında da fazlasıyla ispat etmişlerdir. Biz burada buna dair bir fikir vermek için yalnız Suriye, Filistin ve Sina'da yani Anadolu'dan en uzak olan bölgelerde çok yetersiz imkânlarla yapılan şeyleri kaydetmekle yetineceğiz.

---

[*] General Tawsend'in "Irak Seferi" adlı eseri Yeditepe Yayınevi tarafından hazırlanmaktadır. (h.n.)

Levent Şahverdi Arşivi

	Demiryolu Hatları	Uzunluğu (km.)
1-	Hicaz Demiryolu Hattı'nın son noktası olan Sele'den itibaren Tulkerem-Remle-Seb'-Safir-Avce-Bierin demiryolu hattı	264
2-	Gazze demiryolu hattı	39
3-	Deyr-i Astid-Havc demiryolu hattı	13
4-	Tulkerem-Kefd-i Kara şubesi hattı	26
5-	Gazze-Meşe Ormanı hattı	30
6-	Baalbek-Selika hattı	15
7-	Bazı dekovil hatları	20
Toplam		407

	İki sene içinde yeni açılan şose yollar	Uzunluğu (km)
1-	Rayak-Şam-Kuneytara-Cisr-i Benat-ı Yakup-Taberiye-Nasıra-Kudüs-Seb'-Hafirülavce-Bierin-Birinci Habra büyük anayolu	570
2-	Rayak-Haceye-Raşya-Cauna anayolu (yalnız 40 km'si Rayak-Saabîn kısmı, şose haline konabilmiştir)	100
3-	Eriha-Amman anayolu	78
4-	Dera-Erbid-Cisrülmecami' anayolu	70
5-	Halep-Katma-Mamure anayolu	174
6-	Gülek Boğazı-Pozantı anayolu	71
7-	Latarun-Harar-Cevlis anayolu	37
İki Sene İçinde Toplam		1.100

İşte inşa edilen bu eserler, Osmanlı milletinin yalnız bir muharebe cephesinde gösterdiği faaliyeti gösterir.

Aynı açıdan bakarak Irak, İran ve Kafkas cephelerine göz atacak olursak Osmanlı ordularının buralarda senelerce harp kudretini göstermiş olmaları hayretle karşılanır. Ruslar barış devresinde geniş demiryolu hatlarını Sarıkamış'a kadar indirmiş ve savaş zamanında bir sahra demiryolu hattı için gerekli bütün malzeme

Levent Şahverdi Arşivi

ve projeleri burada hazırlamıştılar. Buna karşılık Erzurum; Trabzon'dan yani sahilden 260 km., Ulukışla'dan yani en yakın demiryolu istasyonundan 800 km. uzakta bulunuyordu. Karadeniz'e tamamen ve sürekli olarak hâkim olamadığımız için Erzurum cephesinde bulunan 3. Ordu'nun baştan beri her türlü ihtiyacı işte bu 800 km'lik yolu aşmak mecburiyetindeydi. Ruslar ise ileriye doğru ilerledikleri ölçüde sahra demiryolu hattını da ilerletiyorlardı. Buna karşılık biz çok uzun bir kara menzil hattı üzerinde araba, at hatta köylü kadınlarımızın sırtında mühimmat, erzak ve malzeme naklettik. İşte savaşı dört sene ancak bu şekilde sürdürebildik.

Irak'taki ordumuzun gerisinde en yakın demiryolu noktası olan Resülayn ve daha sonraki Nusaybin'den Musul'a 200 küsur kilometrelik bir karayolu ve buradan Bağdat'a 350 km'lik mesafede, ilkel bir vasıta olan kelekle sağlanan nehir yolu bağlantısı vardı. Bundan daha kötüsü birliklerimiz savaşın başlarında Bağdat'ın 450 km. güneyinde yani en sonuncu demiryolu istasyonundan 1090 km. mesafede savaşmışlar ve Bağdat'ı ancak 1917'de yani savaşın başlamasından iki sene sonra terk etmişlerdi.

Buna karşı İngilizler, Hindistan'dan ve İngiltere'den Basra'ya ve buradan harp cephesine kadar mükemmel bir vapur nakliyatından başka daima ordu ile beraber yavaş yavaş ilerleyen bir de demiryolu hattına sahiptiler.

İşte böyle son derece uygunsuz şartlar altında harbe bir defa girdikten sonra, genel hedefleri yakalamak noktasında müttefiklerine karşı Türkiye kadar sadakat ve fedakârlık göstermiş ikinci bir milletin gösterilmesi zordur.

Almanya ve Avusturya'dan bize yapılan fiili yardımlar çoğunlukla bahis konusu oluyor. Gerçek olan şudur ki; her iki memleketten bize gelmiş olan topçu, uçak, telgraf, telefon ve diğer askerî sınıflara mensup yardımcı birliklerle piyade sınıfının toplamı ancak 10 bin kişiye ulaşır. Hâlbuki biz bu sayının belki 15 mislini ülke dışındaki müttefik cephelerine göndermiştik. Bulgar-

Levent Şahverdi Arşivi

lar, Dünya Savaşı sırasında alınacak her yeni karardan önce pazarlık masasına otururlardı. Biz ise daha talepte bulunulmadan yardıma hazır olduğumuzu bildirmeyi mertlik zannediyorduk.

İşte bugün sadakat ve fedakârlıklarımızın mükâfatı olarak elde ettiğimiz tek şey, sonsuz zayiatlan sonra sınırsız bir kadir kıymet bilmezlik!..

Çanakkale

1- Kitabın 71. ve daha sonraki sayfalarında Müttefik donanmasının Marmara'ya girmesi ihtimaline karşı alınan tedbirlerden bahsedilirken; *"İşte bundan dolayıdır ki; Çanakkale'nin tehdidi sebebiyle İstanbul'daki askerî makamlarda bir endişenin ortaya çıktığı duyumunun doğru olmadığını ve gereken bütün tedbirlerin alındığını Alman Genel Karargâhı'nın bu konuya ait sorusuna karşı daha 27 Aralık 1914'te telgrafla bildirmekte gayet haklıydım"* bölümü açıklanmaya muhtaçtır. Çünkü o tarihte Alman komutan ve subaylarından önemli bir kısmının ve General Bronsart'ın, Enver Paşa ile birlikte Kafkas cephesine gitmesi sebebiyle Genel Karargâh'taki Almanların ve daha doğrusu bütün Genel Karargâh'ın fiilen ve vekâleten başkanı olarak kalmış olan Thauvenay hiç de bu fikirde değildi. Bu zat, Müttefik filosu Çanakkale'yi geçmeye kalkıştığında, zorlanmadan muvaffak olacaklarını ve Çanakkale'de ilk top patlatıktan altı saat sonra filonun İstanbul önüne gelebileceğini ve artık ne devletin merkezi olan İstanbul'dan ve ne de Trakya'dan hayır kalmayacağını peşinen kabul etmiş ve bu fikir ve esasa dayanarak İstanbul'daki makamları endişe ve heyecan içinde bırakacak acil tedbirler aldırmıştı.

Bu münasebetle şunu da söyleyelim ki Liman von Sanders, Çanakkale Boğazı'nın geçilmesi ihtimaline karşı İngiliz donanması için Marmara adalarının bir hareket üssü olarak kullanılmalarını engellemek maksadıyla bu adaların bir Osmanlı piyade tümeni ile işgalini tasarlayarak bunu 1. Ordu komutanı sıfatıyla, o zaman Üsküdar-Kartal mıntıkasında bulunan 5. Kolordu'ya emretmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Gerek kolordu ve gerek İstanbul'daki Almanların büyük bir kısmı, fayda sağlayacağı şüpheli olan böyle bir tedbirin aleyhinde olmakla beraber Liman von Sanders düşünce ve maksadında ısrar etmiş ve hatta Çanakkale Boğazı'nda Mesudiye savaş gemisinin bir denizaltı tarafından torpillenmesi üzerine Kartal ve civarındaki 14. Tümen iki-üç saat içinde Adalara naklettirilmişti. Alınan bütün bu tedbirler Müttefik donanmasının Çanakkale'den geçmesi ihtimalinin Mareşal'de daha baştan beri doğurduğu asabiyeti gösterir.

2- 78. sayfada, 18 Mart'ta Müttefik filosunun Boğaz'ı geçmek teşebbüsünden bahsederken bu konuda Albay Wehrle'nin raporuna dayanılmasının sebebi anlaşılmıyor. Bu zat Boğaz'da vazifesini az çok yerine getirmiş bir topçu alayı komutanından başka bir şey değildi. Bu sebeple bahsi geçen deniz muharebesinin izah ve araştırılması için, oradaki bütün kuvvetlere komuta eden Boğaz Komutanlığı'nın raporlarının kaynak olarak kabul edilmesi daha uygun olurdu.

3- 81. sayfada: *"Gelir gelmez yapacak pek çok işi karşımızda bulduk. Çünkü birliklerin yayılış tarzı ile sahillerin önemli kısmının kontrol altında bulundurulması usulünün tamamen değiştirilmesi gerekiyordu"* diyor ve sonraki sayfalarda bunları açıklıyor. Okuyucular, Liman von Sanders'in bulduğuyla yaptığı arasındaki stratejik tertibattaki farkları bilmek ve düşmanın gerçek harekâtına hangisinin daha fazla uygun geleceğini mukayese ve münakaşa etmek isteyeceklerinden aşağıdaki ayrıntılı bilgileri veriyoruz:

Liman von Sanders Gelibolu Yarımadası'na gelmeden önce buradaki kuvvetler genel olarak aşağıdaki gibi dağıtılmıştı:

3. Kolordu: Boğaz'ın muhafazasına memur olup doğrudan doğruya Başkomutanlığa bağlıydı.

Kolordu Karargâhı: Gelibolu'da,

7. **Tümen:** Karargâhı Gelibolu'da olup; Gelibolu, Bolayır, Yeniköy, Fındıklı bölgesinde,

Levent Şahverdi Arşivi

9. Tümen: Karargâhı Çanakkale'de olup; altı taburu, Anafartalardan Seddülbahir'e kadar Gelibolu Yarımadası'nda ve sahil muhafazasında; diğer altı taburu da (tümenin emrinde 4 alay yani 12 tabur vardı) Boğaz'ın Anadolu sahil kısmının muhafazasında,

19. Tümen: Karargâhı Maydos'ta olup; tümenin tamamı burada ve Sarafim Çiftliği'nde toplu haldeydi.

Bunlardan başka 7. Tümen ile 9. Tümen arasındaki sahil mıntıkasında Gelibolu ve Bursa Jandarma Taburları ve Anadolu sahilinde de Beyoğlu ve Çanakkale Jandarma Alayları bulunuyordu.

3. Kolordu dışında Genel Karargâh emrinde olan birlikler:

5. Tümen: Bolayır berzahının kuzeyinde, karargâhı Yeniköy olup birlikleri Yeniköy, Bayramiç, Yerlihat, Kuruçeşme ve Karaçalı bölgesinde,

11. Tümen: Karargâhı ve tümenin çoğunluğu Ezine'de ve bir alayı Çanakkale'de.

Boğaz'ın "Mevki-i Müstahkem Komutanı" adıyla ayrıca bir de komutanı olup ne 3. Kolordu komutanı Mevki-i Müstahkem Komutanlığına ne de Mevki-i Müstahkem komutanı 3. Kolordu Komutanlığına bağlıydı. Çünkü her ikisi ayrı ayrı olarak Başkomutanlığa bağlıydı. Boğaz'daki deniz vasıtaları ve tertibatının ayrıca bir komutanı vardı ki (bu zat Almandı) bu da Başkomutanlığa bağlıydı.

Müttefik donanma kuvvetlerinin, önce Çanakkale Boğazı'na hücum ederek Boğaz'ı zapt ile İstanbul'u ele geçirmek ve bunun neticesinde Karadeniz yolunu açmak maksadı anlaşılınca Çanakkale Boğazı'nda daha ciddi tertibat alınması gerekmişti. İstanbul'da bulunan ve bin türlü işi olan Başkomutanlığın, bir taarruz olduğunda İstanbul'dan Çanakkale Boğazı'nın iki tarafında bulunan birbirinden bağımsız bunca birlik ve teşkilatı idare etmesi mümkün değildi.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunun üzerine Liman von Sanders'in komutası altında 5. Ordu kurularak Boğaz'ın gerek Rumeli ve gerek Anadolu tarafında bulunan bütün birliklerle 5. Tümen bu ordunun emri altına verildi ve Çanakkale Boğazı'nın karadan muhafaza ve müdafaasıyla görevlendirildi. Boğaz'ın; yani Müstahkem Mevki Komutanlığı ile Boğaz'ın denizden savunulmasıyla görevli komutanlığın ve bunların doğrudan doğruya emri altındaki teşkilat ve birlikler ise 5. Ordu'nun komuta ve nüfuz bölgesi dışında bırakılmıştı.

Liman Paşa 5. Ordu'nun komuta sahasına gelip Boğaz'ın mukadderatını eline almadan önce Boğaz'ın müdafaası hususunda gerek 3. Kolordu ve gerek Çanakkale Boğazı Müstahkem Mevki Komutanlıklarında geçerli olan ve alınan savunma tedbirlerinin esası şuydu:

"Düşmanı karaya çıkartmamak için sahilde kuvvetli bir gözetleme şebekesi kurmak ve ihtiyatları muhtemel bir çıkarmanın en çok beklendiği yerlerin yakınında bulundurmak."

Karaya çıkmaya bir defa muvaffak olan düşmanın daha gerilerdeki ihtiyatlarla denize dökülmesine imkân ve kuvvetimizin yeterli gelmeyeceğine muhakkak gözüyle bakılıyordu.

Liman Paşa'nın bölgeye gelmesinden önce düşmanın çıkarma yapabileceği muhtemel çıkarma noktaları hakkında tabiî olarak birbirinden farklı fikir ve görüşler vardı. Fakat ileri sürülen muhtemel çıkarma noktalarından en tehlikelisi olarak Seddülbahir'le beraber aynı zamanda Kabatepe civarına yapılacak olanı gösteriliyordu. Çünkü düşman buradan en kestirme bir şekilde Anadolu yakasına hâkim olan Boğaz'ın Rumeli sahiline ulaşarak Boğaz'ın en mühim tabyalarının bulunduğu Kilitbahir'i ele geçirebilirdi. Bunlardan başka Saros Körfezi sahilleriyle Anadolu yakasında ve hatta Beşigeler'de bir çıkarma ihtimali gözden uzak tutulmuyordu.

Liman von Sanders geldikten sonra, kitabında da ayrıntılı olarak anlattığı üzere düşmanın karaya çıkmasına mani olmaya yönelik tertibat almak yerine karaya çıkan düşmana hücum ederek onu denize dökmek tarzını tercih etti. Bundan dolayı sahilleri

Levent Şahverdi Arşivi

gözetleme tertibatı mümkün olduğu kadar zayıf bırakıldı ve ihtiyatlar daha gerilerde tutuldu. Bundan başka yaptığı düzenlemede, aşağıda görüleceği üzere birlikleri bölgede yerleştirme şekline bakıldığında; en fazla Anadolu yakasına önem verdiği, yani çıkarmayı en çok buradan hatta Beşigeler'den beklediği ve bundan sonra Saros ile yarımadanın güney kısmından düşmanın çıkarma yapmasını beklediği görülür.

5. Ordu'nun çıkarmadan bir gün önce yani 24 Nisan 1915 akşamı Çanakkale Boğazı'nın dış sahillerinin karadan savunulması için yerleştirilen birlikleri şöyleydi:

5. Ordu Karargâhı: Gelibolu'da.

Süvari Tugayı: Karapınar-Mahmutköy civarında. İleri müfrezeleri İnöz doğusuyla Eksamil'de (2 alay = 8 bölük ve bir bataryа).

5. Piyade Tümeni: Yeniköy civarında.

7. Piyade Tümeni: Bolayır-Gelibolu-Deliyani Limanı mıntıkasında.

3. Kolordu Karargâhı: Gelibolu'da.

9. Tümen: Karargâhı Maydos'ta olup beş taburu ile Maydos-Sarafim Çiftliği'nde ve geri kalan dört taburuyla Arıburnu'nun kuzeyinde Ağıldere'den Seddülbahir'e kadar.

19. Tümen: Bigalı civarında sekiz tabur dört bataryasıyla toplu halde olup yalnız bir taburu Ağıldere'den Ece Limanı'nın doğusundaki Foça Limanı'na kadarki mıntıkadaydı. Bu tümen doğrudan doğruya 5. Ordu'ya bağlıydı.

Gelibolu Jandarma Taburu: 7. Tümen ile 19. Tümen'in Anafartalar'daki taburunun arasındaki sahil mıntıkasındaydı ve doğrudan doğruya 3. Kolordu emrindeydi.

15. Kolordu Karargâhı: Anadolu yakasında Kalvert Çiftliği'nde.

Levent Şahverdi Arşivi

3. Tümen: Hamidiye-Tevfikiye-Kumkale-Yeniköy-Beşige Burnu-Kalabaklı mıntıkasında.

11. Tümen: Pınarbaşı-Ovacık-Büyük Beşige-Geyikli-Hamidiye mıntıkasında.

15. Kolordu mıntıkasına daha fazla önem verildiğinden, yani düşman çıkarması en çok bu taraftan beklendiğinden bu kolordunun komutanlığına Alman Albayı Weber Paşa, kolordunun kurmay başkanlığına Almanya'da Binbaşı Osmanlı'da Yarbay Thauvenay Bey ve 3. Tümen komutanlığına da yine Alman Yarbayı, Osmanlı Albayı Nicolai Bey tayin edilmişti[16].

25 Nisan sabahı çıkarmaya başlayan düşman, bizi işte bu vaziyette bulmuş ve kararlaştırmış olduğu bütün çıkarma noktalarında karaya çıkmaya muvaffak olmuştu. Ordu birliklerinin bu yerleşimi incelenecek olursa görülür ki; en çok korkulan yerlerin her birinde yani Bolayır berzahı ile Saros bölgesinde, Gelibolu Yarımadası'nın güney kısmında ve Anadolu yakasında ikişer tümen toplanmış ve bunların büyük kısmı ile ihtiyatları muhtemel çıkarma noktalarından bir hayli uzakta tutulmuştu. Gerçekte ise düşman yarımadanın güney kısmıyla Anadolu yakasına ihraç yaptı ve Saros'ta sadece gösterişte bulundu.

4- 95. sayfa: *"Karaya çıkan birlikleri denize dökmek için denenecek tek çare olarak gece taarruzu kalıyordu. Bu deneme de 5. Ordu'nun emir ve tertibi ile Albay von Sodenstern tarafından üç gece devam etmek üzere yerine getirildi. Bu sırada İstanbul'dan peyderpey gelmeye başlayan takviye kuvvetleri de bu harekâta katıldı. Her üç taarruz da karanlıkta başarıyla neticelendi. Hatta birinde Seddülbahir köyünün yanına kadar yaklaşıldı. Fakat arzu edilen gayeye ulaşılamadı. Çünkü her defasında gün ağarmasıyla başlayan yok edici bir gemi ateşi, Türk birliklerini eski mevzilerine çekilmeye mecbur bırakıyordu."*

---

16) Dünya Savaşı'ndan önce Almanya'dan Türkiye'ye gelen Islah Heyeti'ne mensup Alman subaylar, sözleşmesi gereği Osmanlı ordusunda, Alman ordusunda bulundukları rütbenin bir üst rütbesi ile görev yaptılar. Bu itibarla Almanya'da Albay olan Weber Osmanlı ordusunda general yani paşalık rütbesini taşıdı. Almanya'da Binbaşı rütbesini taşıyan Thauvenay da yarbay oldu. (h.n)

Levent Şahverdi Arşivi

Bahsedilen gece taarruzları 1/2 ve 3/4 Mayıs tarihlerinde olmak üzere üç değil iki defa yapılmış ve ikisi de Sodenstern tarafından ne yazık ki çok kötü düzenlenmişlerdi. İstanbul'dan gelen takviye birliklerinden kastettiği de 15 Tümen'dir ki; Liman von Sanders'in emri üzerine ayağının tozuyla ve daha sağı solu görüp anlamadan gecenin karanlığında ve gelir gelmez harbe sürülmüş ve Türk komutan ve subaylarının bu hususiaki tavsiyeleri dinlenmemiş ve neticede en iyi yetişmiş ve en iyi techiz edilmiş tümenlerimizden birisi olan bu mühim ve kuvvetli tümen hiçbir başarı kazanmaksızın sadece bir gece içinde 4-5 bin kadar zayiat vererek safdışı olmuştur.

Daha sonra verilen ve doğrusu da bu olan savunmada kalmak kararının alınması da şu şekilde olmuştur: İkinci taarruzdan sonra Liman von Sanders Sodenstern'e çok kızmış ve attan düşerek ayağının incinmesini bahane ederek onu İstanbul'a göndermişti. Bunun üzerine Seddülbahir mıntıkası komutanlığına, Anadolu yakasındaki 15. Kolordu Komutanı Weber Paşa'yı getirdi. İşte ancak bu zat, bulunulan hâl ve vaziyette taarruzu tekrar etmenin imkânsız ve doğru olmadığını Liman Paşa'ya zorlukla kabul ettirebildi.

5- 99. sayfada: *"Subaylar, sıradan erler gibi daima aynı derecede sâkin sinirlere sahip olamıyorlardı"* ifadesi nasıl bir zihniyetin ürünüdür bilinmez. Çünkü muhakeme yapabilen ve tecrübe sahibi herkes bilir ki; erler, başlarındaki subayın aynasıdır. Subayları sükûnet ve serinkanlılık içinde olmayan birliklerin erlerinde nasıl devamlı bir sükûnet olduğu iddia edilebilir?

6- 101. sayfada bahsi geçen takviye birlikleri hakkındaki ifadelerde hata vardır. Yarımadaya sıra ile 12., 15., 16., ve 2. Tümenler gelmiş; 4. Tümen ise ancak Haziran ayı ortasından sonra, 13. Tümen de Temmuz'da ulaşmıştır.

7- 101. sayfada: 2. Tümen'in taarruzuna ait fikirler bu kadar basit değildir. Liman Paşa aslına mevcut birlik ve imkânlarla düşmanın denize dökülebileceği fikrinde ısrarlıydı. Liman'ın dü-

Levent Şahverdi Arşivi

şüncesine göre; 2. Tümen'in katılımıyla önce Kuzey Grubu (Arıburnu mıntıkası) takviye edilerek buradaki düşman denize dökülmeli, sonra da bütün kuvvetler güneye yöneltilerek Seddülbahir de düşmandan temizlenmeliydi. Fakat bereket versin ki Kuzey Grubu'ndaki deneme ile yetinildi ve Seddülbahir'de bir taarruza kalkışılmadı.

8- 102. sayfa: Muavenet-i Milliye Torpidosu'nun süvarisi Osmanlı idi.

9- 105. sayfa: 13 Temmuz taarruzunu yalnız Fransızlar yapmış, İngilizler ise sadece gösteriş hareketiyle yetinmiştir.

10- 105. sayfalar: Müttefiklerin Güney Grubu'na karşı yaptıkları son taarruzdan (12-13 Temmuz taarruzu) sonra, ya bu harekâtı takviye edip sürdürmek ya da çekilip gitmekten başka çareleri kalmadığı anlaşılmış ve birinci şık kabul görmüştü. Ancak Müttefiklerin yeni bir teşebbüsünün yeri ve hedefi neresi olabilirdi? Bu hususta ortaya atılan fikirler muhtelifti. Liman von Sanders, Müttefiklerin yapacakları çıkarmayı en çok Yukarı Saros bölgesinden bekliyordu. Bu sebepledir ki burada 6., 7. ve 12. Tümenlerle topçuya sahip Müstakil Süvari Tugayı'ndan oluşan bir grubu 16. Kolordu adı altında hazır bulunduruyordu. Liman'ın kitabında 6. Tümen'den bahsedilmiyorsa da gerçekte burada mevcuttu. Kuzey ve Güney Grupları arasında da bir çıkarma yapılabileceği ihtimal dâhilinde bulunuyordu. Fakat buraya yapılacak çıkarma daha başka bir önemi haiz olabilirdi ve her iki grubun ihtiyatları ile çok çabuk karşılanırdı. Liman Paşa'nın en çok buradan endişe ettiği hakkındaki ifadesiyle yarımadanın bütün ihtiyatlarının Saros'ta toplanması tedbiri birbiriyle çelişmektedir. 5. Ordu kurmay başkanı da, Anafartalar çıkarmasından bir gün önce Saros Grubu kurmay başkanına; yeni çıkarmanın en çok Saros'ta yapılmasının beklenmekte olduğunu söylemiştir.

11- 111. sayfa: 16. Kolordu'nun kolbaşısı 7 Ağustos akşamı muharebe mıntıkasına ulaşmış ise de aslında Saros civarında kuzeye doğru büyükçe bir sahada kademeli bir şekilde ikamet et-

Levent Şahverdi Arşivi

mekte olan tümenlerin büyük kısmı tabiîdir ki henüz bölgeye ulaşamamıştı. Bu durum o gün Saros Grubu Komutanı Albay Feyzi Bey tarafından da biliniyordu. Bundan dolayı Feyzi Bey, Liman Paşa ile öğleden sonra 2'de görüştüğü zaman kolordunun tamamen gelmiş olduğunu söylememiştir. Liman Paşa da 7 Ağustos'ta bu grubun ne zaman toplanabileceğini kestiremediğinden, mutlaka ertesi günü yani 8 Ağustos'ta taarruz yapılmasını da başlangıçta emretmemişti. Grup komutanı, 8 Ağustos için tümenlerine sadece hazırlık emri vermişti. Fakat Liman Paşa daha sonra fikir değiştirerek taarruzun 8 Ağustos'ta yapılmasını istedi. Tümen komutanları cebri bir yürüyüş sebebiyle yorgun ve son birlikleri henüz gelmiş bir askerle o gün öğleden sonra böyle bir taarruzun başarıyla yerine getirilmesinin mümkün olamayacağını söylediler. Kolordu komutanı da bu teklifi kabul ederek Liman Paşa'ya bildirdi. İşte bu mesele Feyzi Bey'le Liman Paşa arasında bir yanlış anlamaya sebep olduğundan 8 Ağustos gecesi 10'da Feyzi Bey'in emir ve komutayı Mustafa Kemal Bey'e bıraktığı ordudan bildirildi ve taarruz da Feyzi Bey'in düzenlediği şekilde ertesi gün dinlenmiş ve 8. Tümen ile takviye edilmiş olan birliklerle yapıldı ve bize göre isabetli de oldu.

12- 125. sayfa: Liman Paşa düşmanın tahliye edildiği gece, ertesi günü yeni bir çıkarma yapmak ihtimalinden bahsederek hazır bulunulmasını genelge ile bildirmişti. Bu sebeple son dakikaya kadar tahliyeden haberdar bulunmuyordu.

13- Düşmanın Anafartalardan tahliye harekâtını gayet ustaca hazırlayıp icra ettiğine şüphe yoktur. Bizim bunu daha önceden keşfedip edemeyeceğimiz meselesine gelince; böyle bir şey her halde son derece güçtü. Ancak karşı taraftan gelecek bir duyum veya düşman askerinden birinin ihanetiyle öğrenilebilirdi. Çünkü her türlü harekât ve nakliyat; karada yeraltında, denizde de geceleyin yapılıyordu. Müttefikler ta denize kadar mükemmel ve derin, üstü kapalı yollara sahiptiler.

Levent Şahverdi Arşivi

Filistin, Suriye ve Batı Arabistan Cepheleri

1- 223. sayfada yazılı; *"1917 senesinde bütün engel ve zorluklara rağmen bu kadar çok birliğin Anadolu demiryolu hattı ile Suriye'ye naklinin mümkün olması şaşırtıcı olmakla beraber takdire değerdi. Hâl buki sonraki 1918 senesi Mart ayı başından Sonbaharına kadar İstanbul'dan cepheye tam olarak bir tümen bile naklolunamamıştır."*

Bu ifadede iki nokta dikkat çekicidir. Biri, demiryolunun 1917 senesindeki hâsılatını Liman'ın hayret edilecek bir derecede görmesi; ikincisi de 1918 senesi hâsılatında bir azalma ortaya çıkmasıdır. Hâlbuki demiryolunun 1917 senesinde hâsılatı önceki senelere göre fazla değildi. Fakat Falkenhayn Türkiye'ye gelerek Yıldırım Orduları'nın komutasını ele aldıktan sonra en büyük gayretini demiryolu çalışmalarına ayırmıştı. Nitekim ondan önce Cemal Paşa'nın 4. Ordu komutanlığı zamanında da öyle yapılıyordu. Cemal Paşa zamanında demiryolu en yüksek kapasitede faaliyet göstermiş ve Falkenhayn devrinde de bu faaliyet sürmüştü. Liman von Sanders'in ifadesinden anlaşıldığına göre bu konuda kendinden önceki komutanların gösterdiği faaliyeti kendisi gösterememiştir.

Falkenhayn zamanında Almanlar hattın kullanım kapasitesini artırmak hususunda bütün hattı İstanbul'dan itibaren Almanlarla işletmeyi düşünüyorlardı ve buna da muvaffak oldular. Hattın işletme kabiliyetinin düştüğü tarih işte bundan itibaren başlar ve Liman'ın yana yakıla bahsettiği 1918 senesinin az olan hâsılatının en mühim sebebi de bu yüzdendir. Bugün elde bulunan her devre ait bütün nakliyat cedvelleri yalnız şu gerçeği ispata yarar ki, trenlerin sadece Osmanlı memurlarınca idare edildikleri zamana ait hâsılat daima en yüksek olmuş ve Almanlar bu şebekeye el koydukları günden itibaren ve müdahalelerini genişletip yaydıkları oranda demiryollarının hâsılatı azalmıştır.

2- 241. sayfa: *"Sonbaharda Filistin Cephesi'nde Türk ordularının kendilerinden çok üstün kuvvette olan düşmana artık mukavemetle bulunmadıkları..."* yolundaki ifadeler düşman komutanı Allenby'nin

Levent Şahverdi Arşivi

takdir dolu raporuyla bile zıttır. Bu cümleden olarak raporun bu konuyla ilgili bazı bölümleri şöyledir:

"Madde 13: 18/19 Eylül gecesi 20. Kolordu Ettire-Nablus hattının doğusunda sağ kanadı ileri sürdü. 53. Tümen Şamiye vadisi'nin batı tarafındaki havzaya inerek Cebit ve Elmekabir'i zapt ve o civardaki Ebu Melûl denilen tepeden başka bütün tepeleri işgal etti.

Düşman burada inatçı bir direniş gösterdi ve göğüs göğüse yapılan muharebelerden sonra 400 esir verdi.

10. Tümen iki kol üzerinden ilerleyerek Eylül'ün 20. günü öğle vakti sağ kol, Farha'da yaptığı şiddetli bir muharebeyi müteakip Safit'e ulaştı ve düşman tarafından inatla savunulan İskaka'ya yaklaştı. Sol kol her ne kadar Cühars'a ulaşmış idiyse de bu mevki şiddetli bir muharebe sonucunda işgal edilebilmişti."

"Madde 16: 3. Lahor Tümeni'yle 7. Tümen düşman tarafından şiddetli ve teşkilatlı bir mukavemetle karşılandılar. Bu mukavemet, 7. Tümen'in Beyt-i Lid'e yaklaşmasıyla şiddetlendi. Düşmanın manevî kuvvetinin kırıldığına delalet edecek hiçbir emare yoktu."

"Madde 20: Düşman artçılarının inatçı mukavemetine rağmen geniş bir cephe ile takip ediliyordu. 25 Eylül'de Amman bir taarruz neticesinde zapt edildi."

3- 248. sayfa: 7. Ordu'nun teklifi üzerine 9 ve 10 Mart 1918'de iki gün devam eden muharebe için "Turmus Aya" değil "Tellülazur Muharebesi" isimi kabul ve tamim edilmiştir.

4- 248. sayfa: Tellülazur Tepesi beş değil, yedi defa el değiştirmiş ve 9 Mart'ta da altı defa elden ele geçerek en sonunda Türklerin elinde kalmıştır. Ertesi günü sabahı İngilizler, bu tepenin 3 ve 5 km. kuzeybatısındaki iki tepeyi zapt ettiklerinden yan ateşine maruz kalan Tellülazur Tepesi mecburen Türkler tarafından tahliye olunmuş ve bu sebeple mevziler 3 km. geriye alınmıştır.

5- 249. sayfa: Gerçekte 24. Tümen'in 9 Mart 1918'de yerine koruyabilmesi sağlayan en önemli unsur, Albay Fahreddin Bey'in

Levent Şahverdi Arşivi

komutasında bulunan 26. Tümen olup bu tümen de 24. Tümen kadar zayiat vermişti.

6- 282. sayfadan 283. sayfaya kadar Suriye'nin dahilî durumu hakkında söyledikleri: Bütün bu görüşler düzeltilmeye muhtaçtır. Liman von Sanders, Suriye'de bu konuda görüş bildirecek veyahut düşünce ve incelemelerini delillendirebilecek derecede bir tecrübe devresi geçirememişti. Kendisinin Suriye ve Filistin'de bulunduğu sınırlı süre zarfında başını kaşıyacak vakti bile yoktu ki koca bir eyaletin tarih ve siyasî idaresi hakkında hükümler verebilsin. Bunun için bu hususta anlattıkları kıymete değer değildir.

7- 289. sayfa: *"Cephedeki durum o hâle gelmiştir ki Alman birlikleri gelecekteki bütün harekâtların belkemiğini oluşturuyor."*

Bütün Filistin Cephesi'nde bulunan ve Alman birlikleri şeklinde abartılan askerler yalnız beş taburdan ibaretti: 701., 702., 703. Taburlar, 11. Avcı Taburu, 146. Alay 1. Taburu.

Öncelikle; 701. Tabura yakın Türk birliklerinin sayısı göz önüne alındığında bu beş tabur elbette belkemiği olamaz. Çünkü o kadar büyük bir vücudun bu kadar küçük belkemiği olması da tasavvur olunamaz.

İkinci olarak; bir avcı taburu iki misli sayılarak üst üste en çok dörder yüz mevcutlu altı tabur olarak kabul edebileceğimiz Alman askerinin muharip ve muharip olmayan mevcudu toplam 2400 insan ederken Türk birliklerinin bu tarihteki mevcudu yalnız cephedeki tüfek sayısı 20 bin olmak üzere toplam 50 bin nefere ulaştığına göre, bu birkaç taburun şüphesiz kendilerine atfolunan o kadar mühim işleri başarmış olamayacakları açıktır.

8- 289. sayfa: *"Türk birlikleriyle hâlen omuz omuza savaşmakta olan Alman birliklerinin geri çekilmesinden doğacak olan manevî olumsuzluklar çok büyük olacaktır. Bu durum karşısında asi Arapların takınacakları tutumun tesiri ise daha ağırdır. Çünkü Alman subay ve birliklerinin Araplar üzerinde büyük etkisi vardır."*

Levent Şahverdi Arşivi

Alman birlikleri denilen birkaç Alman taburunun, Filistin cephesinde Türk askerinin manevî kuvvetinin artması veya eksilmesinde hiçbir zaman belirleyici etkisi olmamıştır. Birçok birlik bunların varlığından bile haberdar değildi. Aslında savaştan önce ve savaşın başlarında Türk ordusunda Almanlara ve Alman askerlerine karşı büyük bir itimat ve hürmet beslenilmekte olduğu gerçeği inkâr edilemez. Nitekim savaş sırasında da havacı ve haberleşme birlikleri gibi bazı Alman teşkilatının gördüğü vazifenin önemi cidden büyük olmuş ve bilhassa havacılar savaşın sonuna kadar itibar ve kıymetlerini muhafaza etmişlerdi.

Alman Islah Heyeti subay ve askerlerinin Araplar üzerindeki mevki ve ehemmiyetlerine gelince; bu da başlangıçta Türkler üzerinde olduğu gibi Araplar üzerinde de büyüktü. Fakat bu tevecüh günden güne düşmüş ve hatta Şam ricatı sırasında yerli Arapların, Alman subay ve erlerine yapmadıkları kötülük kalmamıştı.

9- 291. sayfa: *"Böyle bir uygulama Filistin Cephesi'nin çok kısa bir zamanda düşmesini doğuracak ve sonra da bunun siyasî sonuçları Almanya'nın hesabına yazılacaktır. Ancak Türk birliklerinin arkasında Alman askerî kuvvetlerinin bulunmasıyla ve Arapların gelecekte kendileri için yegâne teminat olarak gördükleri bölgedeki Alman varlığı sayesinde siyasî hırsları bastırılarak; Filistin'in önemli bir kısmını ve bütün Suriye'yi müttefikimiz olan Türklerin ellerinde tutması mümkün olmuştur. Bu durumun ortadan kaldırılması hâlinde artık Araplar için İngiliz etkisine ve İngiliz parasına karşı durmak imkânsız olur. Komutam altındaki bölgede bulunan ve buradaki durumu bilen her Alman subayı kayıtsız şartsız aynı fikir ve düşüncededir."*

Liman von Sanders'in bu ifadesi şahsî bir düşünceye dayanıyorsa bu zatın zaten memleketimizde edindiği fikirlerin ne kadar esassız olduğunu görüp şaşırmamak elden gelmez. Yalnız şunu diyebiliriz ki; insaflı olarak düşünülürse, Filistin'de yüksek komutanın bir Türk elinde bulunduğu müddetçe burada intizam ve asayiş hüküm sürerken, ne zaman ki Suriye ve Filistin'de komuta bir Alman'a verildi burada söz ayağa düşmeye başlamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

10- 292. sayfa: *"Burada bulunan Türk birlikleri cepheyi yalnız başına tutmaya muktedir değildir..."*

Haziran ayında Filistin cephesinde 108 Türk taburu yani yaklaşık 40300 piyade eri vardı. İngilizlerin tabur adedi buna yakın ise de asker sayısı itibarıyla en az dört misliydi. Çünkü Türk taburları 200–250 mevcudunda iken İngiliz taburları 700–1000 mevcutluydu. İngilizlerin süvari kuvveti olarak üstünlükleri ise dokuz misliydi. Bununla beraber bu üstünlük 1917 Sonbaharından beri devam ediyordu.

Birüssebi-Gazze Meydan Muharebesi sırasında alman esirler kendi subaylarının *"Bu muharebede bir Türke karşı dört İngilizin savaşacağını"* söylemiş olduklarını ifade etmişlerdi. O zamandan bu vakte kadar Filistin cephesi bütün zorluklarına rağmen tutulabilmiş ve hem de bu, en müşkül devrelerde Alman birlikleri olmaksızın yapılabilmişti. Bununla beraber son günlerde sayıca aradaki büyük fark dolayısıyla cephe büyük bir buhran içindeydi ve tehlikenin büyüklüğü inkâr edilemez derecedeydi. Fakat buna karşı yegâne tedbir her halde Liman Paşa'nın yaptığı gibi elde bulunan bütün kuvveti denizle Hicaz demiryolu hattı arasında dar bir şeritte dizmek ve ağırlık merkezini Şeria civarında bulundurmak değildi.

Bunun gibi, İngilizlerin 8. Ordu sağ kanadına bir teşebbüs niyetleri önceden öğrenilmiş ve İngilizlerin buraya önemli kuvvetler yığdıkları anlaşılmıştı. Fakat toprağa lüzumundan fazla bağlılığı gerektiren bir dar görüşlülük, Filistin felaketinin en büyük sebeplerinden biri oldu.

11- 301. sayfada: *"Alman birlikleri belirlenen saatte harekete geçerek . "* diye başlayarak 302. sayfadaki; *"Alman birlikleri, taarruza başladıkları mevzilerin gerisine alındı"* cümlesine kadar olan kat'i taarruz safhasının hikâyesine gelince:

Gerçek şu ki; tamamen lüzumsuz ve 7. Ordu Komutanı Fevzi Paşa başta olmak üzere orduda konuyla alakalı herkes bu taarruza karşıydı.

Levent Şahverdi Arşivi

12- 315. sayfa: *"Bizim sahil bölgesinde daha büyük bir taarruzu beklememizin gereği çok açıktı. Fakat şimdiye kadarki tecrübelerimize göre, her ne kadar cephenin bazı yerleri geriye atılacak olsa da yine bu taarruza karşı koyabileceğimizi ümit ediyordum."*

13- .320. sayfa: *"Cephenin bazı kısımlarındaki Türk askerlerinin morallerinin daha o zaman iyi durumda olmadığını, cephenin muhtelif yerlerindeki Alman subaylarının gönderdikleri raporlar gösteriyordu."*

Gerçekte Liman Paşa'nın sahilden bir düşman taarruzu beklemediği belgeleriyle bilinmektedir. Hatta taarruzdan birkaç gün önce, sahilden yapılacak bir taarruz hakkında saatine varıncaya kadar ayrıntılı bir haber alındığı halde bu taarruzun Nablus yolundan ve özellikle Şeria Vadisi'nden yapılacağı hakkındaki fikrinde ısrar etmiş, buralarda bulundurduğu kuvvetlerden bir tek eri yerinden oynatmamıştı. 20 Haziran 1918 tarihli telgrafında da yazdığı üzere bir taarruza karşı cephenin tutulamayacağı kanaatinde olduğu halde burada *"taarruza karşı koyabileceği ümidinde olduğunu"* söylemesi, biraz aşağıda yazacağı Eylül ayı olaylarının anlatıldığı bölümde kendi sorumluluğunu ortadan kaldırmak ve *"Türkler mukavemet etmediler"* hükmünü çıkarabilmek için yapılmış bir hazırlıktan başka bir şey değildir.

Alman subaylarına muharebe olduktan sonra rapor yazdırmaktan maksat da aynı ithamı desteklemekten başka bir şey değildir. Liman Paşa muharebeden önce cephenin yalnız yarılmış olan kısmından değil, her noktasında bulunan daha büyük rütbeli Alman subaylarından rapor alabilirdi. İki teğmene muharebeden sonra yazdırılmış olan uyduruk raporların üç Osmanlı ordusunun büyük bir taarruzdan önceki ruh hâli hakkında hüküm verebilecek bir kıymeti taşımayacağını Liman Paşa düşünmemiş olsa gerektir.

14- 320. sayfa: *"Türkler artık savaştan bıkmış ve nefret etmiş durumdadır ..." "Bayrama kadar savaş bitmezse, askerlerin firar edecekleri veya düşman tarafına sığınacakları, artık savaşmak istemedikleri sık sık bana da hissettiriliyor."*

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı askerinin sulh yapılmadığı takdirde ya tamamen firar veyahut düşmana iltica edeceği hakkında âmirlerine rapor vermeye cesaret edebilmiş olan genç Alman subayı gerçeğe aykırı beyanatta bulunmuştur. Çünkü Osmanlı onuru o kadar yüksektir ki, böyle bir niyet olsa bile yabancı birisine açıklanmazdı. Bununla beraber bu hususdaki raporların ne kadar asılsız olduğunu Osmanlı askeri son derece zor bir ricat halindeyken ifa ettiği mukavemetiyle göstermiş değil midir?

15- 321. sayfa: *"Ölülerin soyulmasına karşı getirilen her türlü yasak hiçbir işe yaramadı."*

Türk askerinin yüce ruhu ve mertliği şimdiye kadar asırlarca savaştığı bütün düşmanlarınca kabul edilmiş, açıkça ve takdirle yâd edilmiştir.

16- Liman von Sanders, 8. Ordu'nun sağ kanadının yarılmasından sonraki olayları sonuna kadar artık istediği gibi yazmıştır. Bunların büyük bir kısmının belgesi olmamasına rağmen bilinen gerçeklere göre bu anlattıklarının Alman ve Türkleri ilgilendiren yönlerinin eleştirilecek ve düzeltilecek o kadar çok yeri vardır ki; bunun için neredeyse bu bölümü yeniden yazmak külfetine katlanmak gerekir. Bu ise bizim işimiz değildir. Onun için maalesef bu bölümde uzun uzadıya incelemede bulunmaktan kaçınıp zaten dikkatlerden kaçmayacak derecede bâriz isnatların idrakini okuyucunun anlayışına bırakıyoruz.

Irak Cephesi

1- 163. sayfa: Von der Goltz'un 6 Nisan 1916'da tifüsten Bağdat'ta vefatı sebebiyle başarısının mükâfatını görememesine hayıflanıyor. Gerçekten de askerlik alemimiz içinde saygı uyandıran bir mevki kazanmış olan von der Goltz Paşa'nın vefatı Osmanlı ordusunca da büyük bir üzüntüyle karşılandı. Ancak Irak cephesinde başarının kazanılmasında fiilen en büyük hizmeti gösteren Osmanlı kuvvetinin o tarihlerdeki komutanları olan kişilerin tak-

Levent Şahverdi Arşivi

dire değer gayret ve faaliyetlerini teslim etmek hakkaniyete uygun olurdu.

2- 164. sayfa: *"Goltz'un yokluğunun ilk neticesi, Irak'ta kaybedilen geniş araziyi tekrar ele geçirmek için İngilizlere yeniden taarruz etmek üzere Kutülamare başarısından faydalanılmaması oldu"* ifadesi de gerçeğe uygun değildir. Çünkü Kutülamare'nin geri alınmasından sonraki savaş durumu şöyleydi:

Felâhiye Cephesi'nde: 52. Tümen (8 tabur piyade, 7 top). Bunun karşısında kuvveti 12 tabur piyade ve Türklerden birkaç misli fazla toptan ibaret olan İngilizlerin 7. Tümen'i bulunuyordu.

Sabis-Dicle Cephesi'nde: 13. Kolordu'ya bağlı 51. ve 45. Tümenlerle iki süvari tugayı (30 tabur piyade, 43 top, 1400 kılıç). Düşmanın bu cephedeki kuvveti ise 13. Kitchener ve 3. Lahor Tümenlerinden ibaretti (24 tabur piyade ve Türklerden en az iki misli fazla top ile yaklaşık 1400 kılıç).

Her İki Tarafın Sayıca Kuvvetleri:

Osmanlı Irak Grubu'nun 20 Nisan 1916 yani Kutülamare'nin geri alınış günü olan 16 Nisan 1916'dan dört gün sonraki kuvveti:

Tüfek: 17.126

Kılıç: 1.491

Top: 74 (35 seri sahra, 8 seri cebel, 14 adi ateşli 12 cm'lik muhasara topu, 12 cm'lik 1 obüs, 10,5 cm'lik 1 uzun top, 1 İngiliz cebeli);

İngilizlerin kuvveti ise (General Townsend'ın hatıratına göre):

Tüfek: 30.000

Kılıç: 1.312

Top: 133

Yukarıdaki rakamlara göre İngilizlerin Osmanlılara göre sayıca üstünlüğü tüfek olarak %40, topçu olarak %45 oranındaydı.

Levent Şahverdi Arşivi

Özel Durum ve Şartlar:

İngilizler, gerek Felâhiye ve gerekse Sabis-Dicle hattına karşı gayet kuvvetli tahkimat kurmuşlar ve sahip oldukları bol ve son sistem araç gereçle bu tahkimatı takviye ederek Kelal Vadisi'ndeki nehir üslerine bir dekovil hattıyla bağlamışlardı. Nehrin iki tarafındaki bu kuvvetli mevziler arasında kuvvetli bir nehir filosu ve iki noktada manevra yapabilmek serbestliğini sağlamaya yönelik köprüleri de vardı. Bundan dolayı istenildiği zaman istenilen cepheye karşı birkaç misli üstün kuvvet toplamak imkânına her zaman için sahiptiler.

Osmanlı Irak Grubu'nun özel durum ve şartları ise daha az müsait ve ümit vericiydi. Savunmayı bile güçlükle sürdürebiliyorlardı. Çünkü:

a- Yiyecek durumu kötü durumdaydı. O kadar ki teslim olan Kutülamare'deki İngiliz kuvvetleri doyurulamadı ve ancak General Surpersleyek'in gönderdiği yiyecek maddeleri yardımıyla geçici olarak bu sıkıntı ortadan kalktı.

b- Mühimmat bakımından da çok sıkıntı çekiliyordu.

c- Teçhizat, giyecek ve diğer hususlarda da aynı sıkıntı mevcuttu.

d- Gerektiğinde her hangi bir sahile büyük kuvvetler toplamak için ancak Makasıs'ta bir motor, bir duba, birkaç şahtur ve kelekten ibaret birbirinden farklı ve iptidaî geçiş vasıtalarına sahip ve Şamran'daki köprüsü ise çok uzak ve bu husus için istifadeye çok az müsaitti.

Bu durum ve şartlar altında Osmanlı Irak Grubu'nun, Kutülamare'nin geri alınmasının hemen sonrasında taarruza geçmesi hemen hemen imkânsızdı.

3- 194. sayfada Irak bahsinde arazi ve savaş durumu hakkında verilen malumatta yapılan yanlışlıklar şunlardır:

Levent Şahverdi Arşivi

a- Garaf=Şattülhay nehir değil bir kanaldır ve Dicle'ye dökülmez aksine Dicle'nin taşan sularını alır ve kısmen Hammar Gölü'ne kısmen de Fırat Nehri'ne akıtır.

b- Kutülamare, Garaf ağzında değil karşısında ve sol sahildedir.

c- Birkaç toprak kulübeden ibaret Felâhiye isminde bir köy yoktur. Felâhiye, Ümmülhanne, Nehilat isimleri Dicle Nehri'nin oluşturduğu kavislere verilmiş birer unvandır.

d- 18. Kolordu'nun 51. Tümen'i Felâhiye savunma hattında 45. Tümeni bir alayıyla Hadırî-Medhî hattında sahil muhafızı ve geri kalan kuvvetiyle de İmam Muhammed ve Garaf mevzilerinde, 52. Tümen ise Şamran Yarımadası güneyi ile batısında ve sağ sahilde ihtiyat mevzilerinde.

e- Düşmanın geçit harekâtından ve Kutülamare'nin ikinci defa kaybedilişinden sonra 18. Kolordu'nun 23/24 Şubat 1917'de çekildiği mevzi Tavil değil Sivridure mevziidir.

f- Ordu, Sivridure mevziine çekilmek emrini verdikten sonra 6. Tümen'in acilen Bağdat'a yetiştirilmesini 13. Kolordu'ya emredilip bu tümenin gecikme ihtimali göz önünde bulundurularak kuvvetli ve kıymetli bir tümenin Irak Cephesi'ne gönderilmesi Başkomutanlık Vekâleti'den rica edildi.

g- Düşmanın 25 Şubat 1917'de Sivridure mevziine yaptığı taarruz başlangıçta kendisi için başarıyla sonuçlandıysa da sonrasında yapılan mukabil taarruzlarla düşman geriye atılmıştı.

h- 5 Mart 1917'de düşmanın iki alay süvari ve bir tugay piyade askeri Hamaş hattında bulunan 18. Kolordu cephesine karşı ilerlediyse de püskürtüldü. Aynı gün başka bir hadise olmamış ve hatıratta anlatıldığı gibi 18. Kolordu'nun sol kanadı kuşatılmamıştır.

i- Diyale cephesindeki 14. Tümen 9/10 Mart'ta 44. Alay'la beraber Kerare hattını ve sağ sahildeki 52. Tümen de Ummültabul hattını işgal etti. 199. sayfada anlatılan ricat hadisesi de doğru değildir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İndeks

Osmanlı, İngiliz, Fransız ve Alman gibi metinde çokça geçen kelimelere indekste yer verilmemiştir.

Abdülkerim Paşa, 150, 154
Adalar Denizi, 99, 133, 182
Adalar, 173, 181
Afganistan, 59, 66, 385
Afule İstasyonu, 253, 319, 343
Akabe, 48, 224, 250, 316, 317, 318
Akbaş, 98, 112, 114
Akkirman, 47
Albay Back, 123
Alçıtepe, 83, 95, 99
Ali Fuat Bey, 259, 269
Ali Rıza Bey, 32
Ali Rıza Paşa, 249, 351, 375
Alman askerî heyeti, 35, 36, 40
Alman Genelkurmay Karargâhı, 38
Alman ordusu, 129, 187, 298
Alman Sefareti, 37
Almanya, 4, 11, 12, 15, 24, 25, 28, 29, 30, 32, 33, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 49, 51, 52, 54, 55, 57, 61, 62, 63, 66, 72, 76, 77, 93, 100, 109, 122, 124, 125, 129, 134, 143, 144, 145, 152, 154, 165, 166, 168, 169, 182, 184, 185, 188, 208, 213, 215, 218, 228, 229, 238, 239, 240, 241, 280, 288, 291, 293, 298, 310, 319, 325, 330, 360, 372, 380, 381, 383, 385, 386, 389, 392, 396, 402, 409
Amanos, 50, 51, 156, 173
Amman, 242, 245, 247, 254, 255, 256, 257, 259, 267, 269, 271, 272, 274, 275, 353, 356, 395, 407
Ammare, 67, 137
Anadolu, 43, 46, 49, 50, 56, 61, 73, 76, 81, 83, 86, 88, 92, 93, 94, 97, 98, 106, 107, 112, 114, 116, 118, 123, 130, 131, 133, 135, 137, 146, 148, 151, 155, 173, 180, 181, 190, 205, 208, 223, 225, 233, 235, 310, 373, 378, 379, 380, 382, 394, 399, 400, 401, 402, 403, 406

Levent Şahverdi Arşivi

Anebeta, 320, 336, 337, 338, 339, 344

Aneze, 305

Ankara-Sivas demiryolu, 51

Antalya, 146, 150, 227

Anzak, 96

Arabistan, 220, 221, 223, 283, 293, 310, 386, 406

Arap, 57, 62, 65, 138, 172, 173, 177, 178, 207, 208, 243, 244, 247, 249, 250, 255, 257, 259, 260, 263, 269, 274, 276, 277, 280, 282, 284, 289, 290 291, 298, 305, 309, 313, 316, 320, 330, 332, 333, 334, 337, 340, 347, 350, 351, 360, 363, 365, 368, 369, 370, 371, 375, 376, 408, 409

Asım Bey, 119

Askerî Heyet Sözleşmesi, 25, 28, 227, 265

Askerî Islah Heyeti, 25, 143

Askeri Şûra, 31

Asya Kolu, 217, 289, 319, 330, 355

Asya Muharipleri Cemiyeti, 392

Asya, 27, 69, 70, 76, 77, 81, 82, 84, 146, 217, 218, 244, 261, 281, 289, 319, 322, 330, 331, 339, 344, 350, 355, 357, 359, 371, 377

Aşkale, 157

Atina, 69, 79, 117

Avce, 243, 266, 268, 300, 301, 395

Avrupa, 44, 50, 77, 81, 128, 129, 133, 150, 151, 152, 153, 157, 168, 174, 190, 194, 224, 236, 250, 282, 350, 380, 386, 393, 394

Avustralya, 91, 96, 100, 254, 302, 359

Avusturya, 36, 37, 47, 55, 57, 76, 124, 148, 174, 175, 201, 230, 260, 275, 356, 368, 378, 392, 396

Ayastefanos (Yeşilköy), 46

Ayazağa, 43

Aydın-Kasaba hattı, 52

Ayn-ı Sofar, 139, 356, 358

Ayn-ı Vakni, 377

Ayvalık, 73, 109, 181

Azak Denizi, 53

Aziziye, 137, 196, 198, 199

Azmakdere, 106, 111, 113, 120

Azzun, 322, 330, 331, 338

Baalbek, 298, 355, 358, 363, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 395

Levent Şahverdi Arşivi

Bağdat, 50, 52, 67, 137, 163, 165, 166, 168, 169, 171, 172, 182, 183, 194, 195, 197, 198, 199, 200, 211, 214, 218, 221, 222, 231, 281, 293, 326, 372, 396, 415

Baladır, 150

Balıkesir, 73, 74, 77, 153

Balkan Savaşı, 15, 24, 31, 33, 35, 45, 50, 58, 105, 389, 391, 392, 393

Barıdırma, 46, 74, 77, 146, 227, 230

Bandırma-Manisa hattı, 52

Barbaros Hayreddin Zırhlısı, 93, 117

Von Kress, Baron, Albay, 138, 139, 176

Wangenheim, Baron, 23, 29, 37

Basra Vapuru, 198

Basra, 67, 137, 163, 171, 195, 231, 374, 396

Batum, 135, 191, 287, 293, 309, 325

Baumann, General, 35, 36

Bayezid, 170, 191

Bedevi, 305, 366, 370, 374, 376

Belçika Genel Valiliği, 71

Belçika, 71, 97, 236

Bergfeld, Dr., 72

Beylan Geçiti, 372

Beyoğlu, 52, 109, 380, 399

Beyrut Islahat Programı, 282

Beytülhasan, 249, 275, 338, 344, 346, 349

Bıca, 329

Bigalı, 101, 121, 401

Effnert, Binbaşı, 73

Birüssebi, 66, 179, 201, 202, 203, 204, 222, 223, 410

Bisan, 247, 249, 267, 271, 275, 338, 344, 345, 346, 349

Bitlis, 136, 157, 170

Boğaziçi, 61, 70, 76, 235

Bohnstedt, Yüzbaşı, 187

Bolayır, 83, 87, 88, 90 91, 97, 121, 133, 398, 399, 401, 402

Bouvet, 78

Bozcaada, 75, 82, 116, 133, 227

Bremen, 383

Breslau, 47, 48, 53, 54, 55, 56, 70, 93, 235

Brest-Litowsk Muahedesi, 325

Bulgar, 41, 116, 129, 150, 151, 232, 360

Bursa, 106, 111, 399

Bükreş, 79, 117

Büyük Acı Göl, 65

Levent Şahverdi Arşivi

Büyük Anafarta, 106, 110, 112
Calthorp, Amiral, 381
Cebel-i Lübnan, 139, 244, 358
Cebel-i Şarkî, 244
Cebel-i Şeyh'in (Hermun), 244
Cebelitarık, 129, 382, 383
Cemal, 28, 46, 54, 55, 64, 138, 139, 173, 177, 190, 204, 207, 208, 220, 221, 257, 275, 315, 316, 355, 356, 357, 361, 365, 367, 368, 369, 370, 406
Ceraş, 349
Cerdun İstasyonu, 305
Cevad Bey, 55, 69, 78
Chemberlein, 124
Cibrin, 377
Cisr-i Yakup, 345
Colley, Doktor, 72
Conkbayırı, 17, 113
Culfa, 191
Curry, General, 380
Çanakkale Boğazı, 47, 55, 76, 86, 93, 133, 398, 399
Çanakkale Muharebeleri, 74
Çanakkale Savaşı, 42
Çanakkale, 4, 11, 15, 17, 26, 39, 46, 55, 56, 62, 69, 70, 71, 73, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 88, 92, 93, 96, 99, 102, 103, 105, 107, 108, 110, 111, 112, 116, 117, 118, 123, 124, 125, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 138, 142, 143, 145, 146, 173, 182, 183, 190, 219, 228, 229, 235, 245, 318, 382, 394, 397, 399, 400, 401
Çatalca, 77, 116
Çin, 56, 62, 79, 313
Çorlu, 31, 155
d'Amade, General, 79
Demirbey, 170
Demirkapı, 222
Deyr-i Şeref, 338, 340, 346
Deyrulhacmel, 377
Dicle, 67, 163, 169, 194, 195, 197, 198, 199, 200, 221, 222, 413, 414, 415
Diyale, 199, 200, 415
Diyarbakır, 51, 156, 157, 162, 173, 192
Dobruca, 151
Doğan, 198
Doğu Demiryolu hattı, 50
Dolmabahçe Sarayı, 75
Dûr, 221
Adolf Frederich von Meklemburg, Dük, 168
Dük, 168
Dünya Savaşı, 4, 11, 15, 21, 26, 33, 39, 41, 43, 44, 52, 59,

Levent Şahverdi Arşivi

76, 79, 96, 152, 160, 165, 228, 389, 391, 392, 393, 394, 397, 402

Dürzî, 318, 348, 353, 357, 358

Ebu Tara Deresi, 270

Ebveddehûr, 374, 375

Ece Limanı, 113, 401

Ed-Damiye, 244, 249, 254, 260, 268, 269, 271, 272, 273, 274, 283, 322, 352

Edirne, 28, 77

Edremit, 73, 74

Eflak, 151

Eisentrunt, General, 122

El Mefrak, 353

El-Ariş, 48, 66, 138, 172, 175, 177, 178, 179, 200, 201

El-Cezire, 50

El-Fasıl, 329

El-Fifre, 284

Elhame, 347, 352, 354, 356

El-Hasa İstasyonu, 284

Elhud Dağı, 273

Elkefr, 261, 378

Elmalı Vadisi, 157, 158

Elsin, 163

Eltus, 41

Enver Paşa, 12, 16, 27, 30, 31, 33, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 47, 54, 55, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 71, 73, 75, 76, 77, 79, 80, 94, 107, 108, 109, 130, 142, 143, 144, 145, 153, 154, 164, 166, 168, 169, 171, 177, 182, 183, 184, 185, 188, 195, 200, 207, 208, 209, 219, 220, 221, 229, 230, 237, 238, 239, 247, 250, 253, 263, 264, 283, 284, 287, 288, 290, 293, 294, 295, 296, 304, 314, 316, 318, 327, 332, 351, 397

Ereğli, 135

Ereh, 268, 270, 280, 299, 322

Erenköy, 77, 78

Eriha, 243, 251, 259, 262, 268, 279, 395

Ermeni, 57, 136, 137, 193, 194

Er-Rame, 280

Erzincan, 72, 137, 155, 158, 170, 191

Erzurum Kalesi, 58, 156

Esat Bey, 256, 260, 271, 274

Esat Paşa, 88, 90, 92, 96, 100, 104, 106, 110, 119, 155, 190

Espiye, 225

Etha Rickmers, 382

Ettire, 333, 335, 407

Fahreddin Paşa, 250, 278

Felâhiye, 163, 164, 165, 171, 195, 197, 329, 335, 413, 414, 415

Felluce, 200, 222

Fethiye, 222, 375

Levent Şahverdi Arşivi

Fevzi Paşa, 158, 219, 242, 245, 270, 318, 410
Fırat, 52, 67, 155, 158, 195, 200, 214, 222, 262, 375, 415
Filistin, 4, 11, 15, 47, 50, 51, 64, 138, 177, 190, 206, 218, 219, 220, 223, 232, 233, 238, 239, 240, 241, 243, 247, 257, 262, 264, 277, 278, 280, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 307, 308, 309, 310, 311, 315, 319, 323, 326, 327, 330, 332, 373, 375, 378, 381, 394, 406, 408, 409, 410
Flandr, 236
Fransız Konsolosluğu, 80
Friedrich Sixt von Armin, General, 235
Galiçya, 16, 150, 151, 152, 154, 178, 183, 218, 219, 373
Garaf, 195, 196, 197, 415
Gazali, 358
Gazze, 66, 179, 201, 202, 203, 204, 205, 223, 395, 410
Gelibolu Yarımadası, 97
Gelibolu, 43, 69, 76, 80, 82, 83, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 97, 101, 103, 104, 106, 113, 117, 118, 121, 124, 125, 128, 129, 133, 142, 155, 184, 235, 378, 394, 398, 399, 401, 402
Genç Türkler, 27, 37
Geyikli, 402
Giresun, 161, 225
Goeben, 47, 48, 53, 54, 55, 56, 70, 93, 235, 236
Grandük Nikola, 137
Gressmann, Albay, 120
Grützmacher, 141
Guse, Binbaşı, 58, 72, 136
Gülbahçe Körfezi, 149
Güney Grubu, 92, 94, 98, 99, 100, 103, 104, 105, 106, 110, 111, 113, 119, 124, 126, 129, 404
Gürcü İhtilal Komitesi, 161
Gürcüler, 161
Halep, 4, 46, 47, 50, 51, 52, 190, 201, 214, 217, 218, 219, 223, 238, 240, 245, 283, 307, 309, 310, 315, 357, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 374, 375, 376, 377, 395
Haliç, 41, 235
Halil Sami Bey, 90
Halileli, 77
Hama, 368, 369, 371, 373, 374
Hamaş, 415
Hamburg, 383
Hamidiye istihkâmı, 78
Hamilton, General, 79, 89
Han Yunus, 66, 179, 201
Hanikin, 164, 198, 200

Levent Şahverdi Arşivi

Hanluban, 246
Hanüssebil, 374
Harbiye Nezâreti, 56
Harebetülgazalî, 351
Harp Cerîdesi, 241
Hasan İzzet Paşa, 57
Hasankale, 60, 135, 170, 230
Hatar Köprüsü, 284, 286
Havare, 245
Havran, 283, 316, 317, 318, 348
Haydarpaşa, 137, 156, 218, 223, 224, 381, 382
Hemedan, 165, 171, 195, 198
Hicaz Demiryolu, 250
Hicaz, 51, 66, 172, 177, 190, 220, 244, 245, 250, 251, 254, 258, 263, 278, 284, 328, 330, 332, 344, 346, 355, 395, 410
Hindistan, 48, 59, 124, 177, 386, 396
Hohenlohe, Prens, 37
Hollanda, 41
Huç, 223
Hule Gölü, 345, 359
Iğdır, 191
Innsbruck, 383
Irak, 26, 52, 67, 123, 137, 151, 163, 164, 171, 172, 178, 183, 189, 194, 220, 221, 231, 239, 292, 298, 309, 326, 382, 394, 395, 396, 412, 413, 414, 415
Irresistible, 78
Ittmann, Yüzbaşı, 206
Ivy, 383
İbn, 138
İd, 135, 136
İkinci Gazze Muharebesi, 218
İkinci Şeria Muharebesi, 266, 267, 277, 280, 283, 284
İmam-ı Muhammed, 196
İmroz, 75, 79, 96, 103, 133, 227
İran, 16, 57, 66, 67, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 178, 190, 195, 231, 293, 294, 309, 326, 385, 395
İranlılar, 137
İrbid, 347, 349, 352
İsmail Hakkı Paşa, 56, 58, 62, 63
İsmailiye, 64, 65
İsmailoğlutepe, 111, 117, 120
İsmet Bey, 245, 363
İstanbul Boğazı, 69
İstanbul, 2, 4, 11, 12, 13, 15, 23, 25, 26, 28, 29, 33, 35, 36, 37, 38, 41, 43, 46, 47, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 66, 69, 70, 71, 74, 77, 79, 80, 81, 83, 94, 95, 98,

Levent Şahverdi Arşivi

100, 101, 103, 106, 109, 116, 118, 120, 121, 122, 129, 132, 133, 138, 145, 151, 154, 155, 161, 164, 169, 170, 172, 173, 175, 182, 184, 185, 188, 189, 190, 212, 214, 217, 219, 221, 223, 227, 232, 235, 236, 240, 242, 250, 252, 262, 263, 264, 265, 278, 282, 283, 285, 287, 288, 290, 291, 294, 295, 297, 298, 304, 305, 307, 308, 309, 310, 314, 317, 319, 322, 325, 330, 346, 348, 355, 373, 377, 379, 380, 381, 382, 383, 391, 397, 398, 399, 402, 403, 406

İsveç, 41, 166

İsviçre, 50

İtalya, 41, 57, 138, 150

İtfaiye Alayı, 26, 123

İtilaf Devletleri, 40, 54, 55, 147, 150, 173, 177, 181, 317, 373, 380

İttihad ve Terakki Komitesi, 31, 75

İzmir, 73, 109, 146, 147, 148, 149, 173, 179, 180, 181, 209, 227, 236, 238, 290, 310

İzmit Körfezi, 77

İzzet Paşa, 26, 27, 30, 58, 155, 156, 157, 158, 159, 192, 232, 234, 373, 377, 391

Justi, Yüzbaşı, 351

Kabatepe, 83, 86, 88, 91, 119, 400

Kadri Bey, 114

Kafkas Harbi, 71

Kafkasya, 46, 57, 61, 73, 100, 135, 136, 137, 149, 151, 154, 157, 161, 171, 178, 189, 191, 194, 225, 290, 292, 293, 294, 295, 298, 304, 307, 308, 309, 310, 315, 319, 325, 326, 385

Kalatü'l-hassa, 251

Kalkiliye, 243, 261, 331, 334, 336

Kalvert Çiftliği, 401

Kanal Harekâtı, 64, 138

Kanal, 16, 48, 49, 65, 66, 138, 139, 172, 174, 175, 176, 202

Kannengiesser, Albay, 106

Karaburgaz, 97

Karaburun, 148, 149

Karadeniz Boğazı, 53

Karadeniz, 47, 53, 54, 55, 56, 71, 76, 93, 135, 136, 137, 146, 156, 157, 158, 161, 170, 173, 287, 307, 309, 310, 373, 379, 381, 396, 399

Karakilise, 170, 191

Kartal, 397

Kassel, 23, 26, 122

Katife, 361, 365, 366, 367, 368, 370

Levent Şahverdi Arşivi

Katma, 372, 374, 376, 395
Katrana İstasyonu, 284
Katya, 172, 174, 175
Kâzım Bey, 80, 91, 110, 145, 236, 239, 252
Kemer Nehri, 73
Kerind, 200
Kermel, 247
Kertyra, 382
Kıbrıs, 48, 81, 174
Kızıldeniz, 250
Kızılhaç, 72
Kızılırmak Nehri, 51
Kızılrabat, 200, 221
Kiğı, 156, 159, 170, 231
Kilya, 97, 98, 112, 114
Kirmanşah, 164, 166, 169, 171
Kisve, 357, 360, 361, 362
Klehmet, Yarbay, 125
Kocaçimen Tepesi, 110, 111, 113, 119
Komhana, 374
Konstantin, 74
Kont Bernstorff, 38, 291, 293, 294, 312
Hohenberg, Kont, 118
Volf Metternich, Kont, 37
Köprüköy, 58
Kreuznach, 39, 214, 229, 236
Kubalak, 328
Kudüs, 139, 154, 179, 220, 243, 245, 293, 312, 317, 395
Kumkale, 75, 86, 92, 131, 402
Kuneytara, 345, 351, 352, 355, 358, 359, 360, 364, 395
Kurna, 67, 171, 195, 231
Kutsal Cihad, 56, 57
Kutülamare, 137, 138, 163, 164, 165, 171, 194, 196, 197, 281, 394, 413, 414, 415
Kuzey Afrika, 57
Kühlmann, 38, 207
Lauffer, Binbaşı, 138
Lazistan Müfrezesi, 161
Lethes, Binbaşı, 125
Levanten, 194, 380
Lichnowsk, Prens, 29
Lierau, Binbaşı, 120
Lili Rickmers, 382
Liman von Sanders, 4, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 21, 107, 109, 122, 174, 190, 207, 223, 226, 234, 261, 287, 290, 293, 294, 296, 308, 315, 319, 332, 378, 386, 387, 389, 390, 391, 392, 397, 398, 400, 403, 404, 406, 408, 409, 412
Limni, 75, 79, 103, 105
Limpus, Amiral, 25, 35, 36
Liran, Binbaşı, 149
Londra, 29

Levent Şahverdi Arşivi

Cromer, Lord, 48
Kitchener, Lord, 89
Ludendorff, General, 39, 153, 169, 182, 183, 195, 208, 295, 315, 392
Maan, 66, 278, 305, 328, 344, 347
Macaristan, 36, 392
Mafid Cozele, 260, 268, 269, 273, 283
Mahmut Bey, 274, 346
Mahmut Kâmil Paşa, 136, 154, 155
Mahrat, 197
Majestic, 103
Makedonya Cephesi, 280
Makedonya, 16, 151, 152, 178, 219, 222
Malazgirt, 136, 191
Malta, 4, 12, 21, 382, 383
Maltepe, 92
Mama Hatun, 155, 158
Manouschek, Yüzbaşı, 149
Mardin, 162
Marki Garroni, 41
Marki Pallaviçini, 36
Marmara Denizi, 70, 74, 76, 84, 98, 117, 121
Marsa Sirocco, 382
Maydos (Eceabat), 82, 83
Mayer, Doktor, 35
Mecdel Benî Fazl, 261
Mecdel, 254, 261, 328
Mekke Emiri, 177
Menderes Çayı, 81
Menemen, 147, 149
Menzil, 169, 214, 216, 237, 305
Merkezî Devletler, 55, 122, 125
Mestantepe, 111, 113, 124
Mesudiye İstasyonu, 285
Mesut Han, 168
Metren, Amiral, 69
Mevki-i Müstahkem, 78, 83, 85, 86, 92, 94, 399
Mezopotamya, 137
Mısır, 48, 49, 53, 56, 64, 65, 81, 138, 139, 172, 174, 177, 178, 200, 211, 222, 232, 385
Michaelis, Binbaşı, 346
Midilli, 54, 74, 146, 148, 149
Midye, 146, 173
Miskal Paşa, 274, 276
Missuweit, 149
Moda, 380, 381
Mondros, 4, 11, 79
Morgentau, 41
Morto Limanı, 86, 90, 94, 102
Murassa Osmanî Nişanı, 63

Levent Şahverdi Arşivi

Musallabe, 266, 270, 300, 301, 302
Musevî, 138
Mustafa Kemal, 4, 11, 17, 112, 113, 119, 189, 192, 219, 318, 319, 352, 360, 361, 365, 366, 368, 371, 373, 374, 376, 377, 378, 405
Musul, 52, 168, 171, 190, 217, 222, 244, 281, 326, 372, 375, 396
Muş, 156, 157, 158, 159, 170, 191, 225, 231
Muzaffer Bey, 252
Muzeyrib, 352, 353, 355, 356, 357, 358
Müdafaa-i Milliye, 135
Mütareke, 180, 278, 380
Müttefik filosu, 70, 78, 397
Nablus, 242, 243, 245, 247, 248, 249, 272, 275, 285, 288, 305, 312, 328, 334, 335, 336, 338, 344, 346, 407, 411
Namur, 236
Nasıra, 242, 246, 247, 263, 269, 276, 288, 298, 334, 335, 336, 337, 338, 340, 341, 342, 343, 344, 395
Nasıriye, 171, 195
Nasuhi Bey, 313
Nicolai, Yarbay, 92
Novorosisk, 53
Nureddin Bey, 138
Ocean, 78
Odesa, 47, 117, 379, 380
Oğnut, 159, 170
Oltu, 59, 135
Osmaniye, 278, 279, 296, 375
Osmanlı Asyası, 23
Osmanlı Hükümeti, 15, 25, 54, 107, 109, 218, 250, 281
Osmanlı ordusu, 24
Ovacık, 402
Padişah, 27, 30, 31, 71, 75, 76, 156, 296
Pangaltı Harp Okulu, 52
Paraquin, Binbaşı, 308
Patmos, 382
Pera Palas, 74
Petersburg, 29
Pfeiffer, Binbaşı, 335
Piepen, Albay, 101
Pire, 79
Pless, 38, 142, 169, 182, 183, 231
Provence Kruvazörü, 79
Prusya ordusu, 23
Prusya, 23, 38, 108, 212, 229, 264, 266, 292, 308, 312, 322
Rahmi Bey, 180
Ramta, 347, 352, 355

Levent Şahverdi Arşivi

Rayak, 51, 307, 355, 356, 357, 358, 360, 361, 362, 363, 365, 366, 367, 368, 370, 371, 395

Refet Bey, 174

Remle, 223, 395

Resülayn, 51, 52, 156, 157, 193, 396

Resülayn-Diyarbakır demiryolu, 51

Romanya, 16, 56, 150, 151, 178, 212, 223, 380

Rum, 73, 81, 180, 181, 208, 209, 380

Rumeli, 81, 82, 83, 93, 98, 173, 400

Rumiye, 137, 170, 191, 294

Rus Donanması, 56

Rus Sefiri Giers, 29, 41

Rus, 28, 29, 41, 47, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 70, 77, 116, 135, 136, 137, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 162, 170, 171, 191, 195, 198, 225, 230

Rusya, 47, 55, 117, 313, 325, 373, 381

Sadrazam, 27, 29, 62, 373, 377

Said Halim, Prens, 27

Salt, 247, 254, 255, 256, 257, 260, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 278, 279, 280, 322, 337, 338, 344, 349

Samah, 240, 242, 269, 344, 345, 346, 347, 349, 352, 353, 354, 357

Samarra, 52, 199, 200, 221, 222

Sami, 282

Sarayburnu, 70

Sarıkamış, 16, 59, 60, 61, 135, 170, 191, 230, 231, 395

Saros Körfezi, 82, 84, 87, 89, 90, 91, 106, 107, 110, 111, 114, 118, 119, 122, 123, 133, 146, 235, 400

Sasa, 359, 361

Savçbulak, 137, 170

Schmidt Kolbow, Binbaşı, 206, 354, 358

Sedan, 236

Sedat Bey, 373

Seddülbahir, 17, 75, 83, 86, 90, 92, 93, 94, 95, 102, 104, 105, 110, 118, 128, 129, 130, 131, 132, 399, 400, 401, 402, 403, 404

Selahaddin Adil Bey, 120

Selimiye Kışlası, 33

Selman-ı Pâk Muharebesi, 137

Selman-ı Pak, 198

Setorad-Mecdelancer, 362

Sevile, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277

Levent Şahverdi Arşivi

Sığındere, 86
Sina Cephesi, 220
Sina, 48, 151, 172, 178, 179, 211, 218, 220, 392, 394
Sir Edward Grey, 29
Sirkeci İstasyonu, 26
Sivastopol, 53
Sivridure, 415
Sodenstern grubu, 94
Softatepe, 123
Sofya, 79
Soma, 238, 310
Souchon, Amiral, 47, 48, 53, 79, 103
Söke, 238
Spaa, 288, 307
Stange, Albay, 135
Suriye, 4, 11, 15, 36, 50, 51, 52, 64, 138, 154, 172, 177, 190, 220, 221, 223, 233, 241, 244, 257, 258, 262, 280, 281, 282, 283, 289, 291, 293, 310, 311, 315, 317, 368, 370, 372, 379, 381, 394, 406, 408, 409
Suvla, 106, 110, 113, 119, 121, 127, 229
Süleyman Numan, 35
Süvari Astsubay Okulu, 43
Süvari Yüzbaşısı Prigge, 80
Süveyş Kanalı, 47, 48, 49, 57, 64, 66, 138, 174, 177, 232
Şam, 64, 173, 223, 238, 244, 246, 247, 252, 255, 257, 258, 267, 269, 297, 310, 311, 315, 316, 317, 318, 333, 344, 345, 348, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 368, 369, 370, 371, 395, 409
Şattü'l-Arap, 66
Şattülhay Suyu, 195
Şeria Nehri, 243, 244, 251, 260, 267, 278, 299, 300, 303, 305, 344
Şerif Faysal, 224, 250, 298, 315, 316, 347, 358, 362, 365, 371, 375
Taberiye Gölü, 240, 332, 345, 354, 359
Taberiye, 240, 332, 342, 343, 344, 345, 347, 350, 351, 352, 353, 354, 357, 358, 359, 360, 361, 395
Tahsin Bey, 307, 317
Talat, 27, 54, 58, 75
Tanayil, 365
Tarabya, 37, 43, 54, 164
Tavil, 197, 198, 415
Tawnsend, General, 137, 163, 413
Tebriz, 67, 191, 294, 309
Tekirdağ, 43, 46
Tekke Burnu, 83

Levent Şahverdi Arşivi

Tellülazur, 248, 378, 407
Tellürrefah, 201
Tellüşşeria, 202, 203, 204, 223
Terme, 225
Tevfikiye, 402
Thauvenay Bey, Yarbay, 402
Tih Çölü, 49, 64, 200, 232, 281
Tikrit, 222
Tiler, Binbaşı, 335
Tilt, 236
Timsah Gölü, 65
Toros Tüneli, 50, 240
Trablusgarp, 112, 390
Trabzon, 56, 58, 61, 72, 135, 156, 157, 158, 170, 191, 396
Triumph, 103
Trommer, General, 181
Tubas, 344
Turgut Reis Zırhlıları, 93
Turmus Aya, 248, 313, 378
Tutak, 136, 191
Tuzlu Göl, 120
Türk Genel Karargâhı, 39, 42, 46, 47, 51, 53, 58, 69, 76, 77, 79, 120, 123, 125, 129, 130, 133, 138, 143, 144, 145, 152, 155, 157, 159, 160, 161, 183, 192, 195, 196, 197, 206, 207, 208, 214, 218, 219, 220, 225, 233, 237, 238, 239, 240, 244, 245, 252, 278, 291, 294, 312, 348
Türk ordusu, 42, 138, 152, 239, 293, 318
Türkiye, 4, 11, 12, 15, 16, 19, 21, 23, 24, 28, 29, 32, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 63, 67, 71, 74, 75, 76, 78, 98, 101, 104, 109, 117, 125, 129, 130, 136, 141, 142, 144, 145, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 160, 169, 170, 173, 178, 183, 184, 185, 187, 188, 189, 191, 193, 194, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 224, 225, 228, 229, 230, 232, 236, 237, 238, 239, 241, 250, 265, 281, 283, 290, 291, 293, 295, 298, 307, 308, 309, 313, 325, 326, 330, 373, 377, 378, 379, 385, 386, 387, 389, 392, 394, 396, 402, 406
Ukrayna, 379, 380, 381
Ulukışla, 137, 155, 161, 373, 396
Ummültabul, 415
Urla, 147
Usedom, 56, 79, 93
Uzun Hızırlı, 110
Uzunköprü, 98
Üçlü İttifak, 41

Levent Şahverdi Arşivi

Ümmülhanne, 195, 415
Ürdün Nehri, 244
Üsküdar, 61, 397
Boltz, Üsteğmen, 94
Deisenger, Üsteğmen, 149, 354
Gehl, Üsteğmen, 78
Vadi-i Retem, 275
Vadiüşşar, 305
Van Gölü, 136
Van, 136, 155, 156, 191, 231
Vassidlau, Yüzbaşı, 78
Vehip Paşa, 104, 111, 118, 123, 155, 161, 189, 219
Venedik, 383
Venizelos, 208
Verdun, 183
Verona, 383
Von Below, 151
Von Berend, Albay, 125
Von Bronsart, General, 16, 41, 59, 63, 230
Von der Goltz, Mareşal, 71, 80, 108, 109, 118, 123, 138, 163, 164, 308, 412
Von Falkenhayn, 107
Von Falkenhayn, General, 107, 108, 212, 242
Von Frankenberg, Albay, 64, 217, 261, 319
Von Frese, Binbaşı, 80
Von Gleich, Albay, 166, 167, 168
Von Jagow, 28, 29
Von Kaiserling, Yüzbaşı, 347
Von Kress, Albay, 64, 65, 138, 144, 154, 202, 220
Von Laffert, Binbaşı, 52
Von Lenthe, General, 145, 264, 287, 298, 380
Von Lossow, Albay, 108
Von Mackenzen, Mareşal, 150
Von Mutius, 29
Von Oppen, Albay, 319, 331, 334, 335, 336, 337, 338, 340, 346, 349, 352, 355, 357, 360, 362, 365, 366, 368, 377
Von Seeckt, General, 229
Von Sodenstern, Yarbay, 92, 95, 98, 402
Von Stein, 229
Von Strempel, Binbaşı, 24
Von Sydow, 256, 356
Von Tautzscheler, Binbaşı, 118
Von Usedom, Amiral, 69
Von Wangenheim, 37, 43, 44, 54, 325
Weber Paşa, 88, 98, 104, 402, 403

Levent Şahverdi Arşivi